

Colditz

Ben Macintyre bij Boekerij:

SAS: helden en schurken

De spion en de verrader

Agent Sonya

Colditz

Ben Macintyre

COLDITZ

Het waargebeurde verhaal over het streng beveiligde
nazifort en de vele spectaculaire ontsnappingen

Vertaald door Marieke van Muijden

ISBN 978-90-225-9766-8
ISBN 978-94-023-2006-0 (e-book)
ISBN 978-90-528-6561-4 (audio)
NUR 680

Oorspronkelijke titel: *Colditz*
Omslagontwerp: Pinta Grafische Producties
Omslagbeeld: © Trinity Mirror / Mirrormix / Alamy Stock Photo (kasteel);
Northcliffe Collection/ANL/Shutterstock (krijgsgevangenen)
Auteursfoto: © Jonathan Ring
Zetwerk: Mat-Zet, Huizen

© 2022 Ben Macintyre
© 2022 Nederlandse vertaling Meulenhoff Boekerij bv, Amsterdam

De uitgever heeft ernaar gestreefd alle rechten van derden te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen contact opnemen met Meulenhoff Boekerij bv, Amsterdam.

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

In the fell clutch of circumstance
I have not winced nor cried aloud.
Under the bludgeonings of chance
My head is bloody, but unbowed.

In de klauwen van omstandigheden
Gaf ik geen krimp, noch schreeuwde ik het uit.
Onder de knuppelslagen van het toeval
Is mijn hoofd bebloed, maar niet gebogen.

INVICTUS

William Ernest Henley (1849-1903)

Inhoudsopgave

Voorwoord	9
Proloog: Frans Jozef	11
1940	15
1. De Eersten	17
1941	29
2. De vlucht van Le Ray	31
3. Het kamp voor slechteriken	49
4. Bewakertje sarren	70
5. <i>Ballet Nonsense</i>	86
1942	97
6. Le Métro	99
7. Clutty van M19	115
8. Op zoek naar een weg	132
9. Dogsbody	151
1943	173
10. De Prominentenclub	175
11. Shabash	194
1944	213
12. De tandartsspionnen	215
13. Waanzin	233
14. De Mussen	246
15. De Rode Vos	261

1945	277
16. Het Rijnmeisje	279
17. Belegering	297
18. Eindspel	314
Nasleep	333
Kaart	353
Opmerking over de bronnen	355
Primaire bronnen	355
Beknopte bibliografie	359
Dankwoord	363
Register	365

Voorwoord

Al meer dan zeventig jaar is de mythe rond Colditz onveranderd intact gebleven: krijgsgevangenen met een snor stevig boven hun *stiff upper lip* die de nazi's tarten door via een zelf gegraven tunnel uit een naargeestig gotisch kasteel op een Duitse heuvel te ontsnappen en op een andere manier te vechten in de oorlog. Zoals in alle legenden is dat verhaal slechts een deel van de waarheid.

De soldaten die in Colditz gevangenzaten waren moedig, veerkrachtig en bijzonder vindingrijk in het zoeken naar manieren om te ontsnappen uit het zwaarbewaakte kamp, waar de meest problematische gevangenen van het Derde Rijk opgesloten zaten. Vanuit Colditz waren er meer uitbraakpogingen dan uit welk ander kamp ook. Toch draaide het leven er om meer dan ontsnappen alleen en zaten de gevangenen veel ingewikkelder en interessanter in elkaar dan de clichématige afbeelding van heiligen in de populaire cultuur.

Colditz was een miniatuurversie van de vooroorlogse maatschappij, maar dan uitzonderlijker. Het was een hechte gemeenschap, waarin intense verdeeldheid heerste over zaken als klasse, politiek, seksualiteit en ras. Afgezien van de vastberaden strijders bevonden zich onder de acteurs in het Colditz-drama communisten, wetenschappers, homoseksuelen, vrouwen, kunstminnaars en cultuurbarbaren, aristocraten, spionnen, arbeiders, dichters en verraders. Velen van hen zijn tot nu toe niet in de geschiedenis opgenomen, omdat ze niet passen in het traditionele plaatje van de witte, mannelijke geallieerde officier, die vastbesloten was om te ontsnappen. Bovendien was ruwweg de helft van de inwoners van Colditz Duits: bewakers en hun officieren worden doorgaans ook afgeschilderd in een en dezelfde kleur en toch wordt ook deze groep

gevormd door een rijk scala aan karakters, onder wie ontwikkelde en menselijke mannen die ver afstonden van het brute nazistereotype.

Het echte verhaal van Colditz is het verhaal van de onbedwingbare menselijke geest en nog heel veel meer: pesterijen, spionage, verveling, waanzin, tragedie en farce. Slot Colditz was een angstaanjagende gevangenis, maar regelmatig ook een absurde plek, waar werd geleden maar waar ook veel komedie was, een eigenaardige en excentrieke smeltkroes die zijn eigen cultuur, keuken, sporten, theater en zelfs een opvallende interne taal ontwikkelde. Deze zwaarbewaakte en door prikkeldraad omgeven kooi, geïsoleerd van de buitenwereld, veranderde iedereen die er binnenkwam, terwijl het leven in het kasteel voortschreed en de oorlog zich voortsleepte. Sommige gevangenen waren helden, maar het waren ook mensen: hard en kwetsbaar, moedig en doodsbang, afwisselend vrolijk, vastberaden en tot wanhoop gedreven.

Dit is het wezenlijke verhaal van Colditz: hoe uitzonderlijke mensen, aan beide kanten, reageerden op dramatische en extreme omstandigheden waar zij niet om hadden gevraagd. Het leidt tot de simpele vraag: wat zou jij hebben gedaan?

Proloog

Frans Jozef

Elke avond inspecteerde sergeant-majoor Gustav Rothenberger de omtrek van het kasteel, controleerde of de wachtposten wel alert waren en hoopte er een op een dutje te betrappen. Rothenberger hechtte sterk aan routine en als laatste halte op zijn ronde ging hij altijd naar de oostkant van het gebouw, waar een nauw verbindingsweggetje, met aan de ene kant een steile wand die naar de afgrond leidde en de oprijzende muur van het machtige kasteel aan de andere kant, uitkwam bij een prikkeldraadhek. Daarachter lagen het park en het bos. Langs het terras stond om de tien meter een bewaker met een machinegeweer. Het hek zelf werd bewaakt door nog eens twee wachtposten en een man patrouilleerde over een metalen loopbrug met een duidelijk schootsveld over het hele terras.

Op een warme septemberavond in 1943 verscheen de sergeant-majoor zoals altijd kort voor middernacht op het terras, vergezeld door twee soldaten met een geweer op hun rug. Twee uur daarvoor waren de gevangenen in hun vertrekken opgesloten. Het was stil in Colditz. De krachtige schijnwerpers wierpen de vervormde schaduwen van de bewakers tegen de granieten kasteelmuur.

De gestalte van Rothenberger was onmiskenbaar. Van oorsprong kwam hij uit Saksen. Tijdens de Eerste Wereldoorlog had hij het IJzeren Kruis gekregen en men zei dat hij zijn militaire onderscheidingen ook in bed droeg. De mannen aan wie hij in het derde peloton van de bewakingseenheid leiding gaf, vreesden en bewonderden hem. De gevangenen grepen elke gelegenheid aan om hun bewakers belachelijk te maken, maar behandelden deze nijdige drilsergeant met omzichtig respect, als een soldaat uit vervlogen tijden: door de strijd getekend, gediscipli-

neerd en buitenproportioneel behaard. Het opvallendst aan Rothenberger was zijn gezichtsbeharig: een spectaculaire snor met bakkebaarden. De oude soldaat was bijzonder trots op zijn enorme rossige snor en borstelde, knipte en waxte die tot in de puntjes, alsof hij een exotisch huisdier verzorgde. Door de Britse krijgsgevangenen werd hij 'Franz Josef' (sic) genoemd, naar de Oostenrijkse keizer met krulsnor, maar nooit waar hij bij was.

Rothenberger marcheerde doelbewust naar de eerste bewaker op het terras en blafte: 'Poging tot ontsnapping aan de westkant. Meld je direct bij het wachtershuis.' De geschrokken wachtpost salueerde, sloeg zijn hakken tegen elkaar en vertrok; de officier stuurde de tweede bewaker weg en toen de derde ook. Tot hun verbazing zagen de twee wachtposten bij het hek Rothenberger de hoek van het terras om komen met twee vervangende bewakers achter zich aan. Hun dienst zat er pas over twee uur op. 'Jullie worden eerder afgelost,' snauwde de besnorde sergeant-majoor. 'Geef me de sleutel.' Rothenberger kwam deze avond bijzonder geïrriteerd over, maar schijn kan bedriegen.

Als Rothenbergers gezichtsbeharig nauwlettender zou zijn bekeken, was opgevallen dat die gemaakt was van uit elkaar gehaalde scheerborstels, rossig en grijs geverfd met waterverf uit de gevangeniswinkel en vastgemaakt met lijm. Zijn uniform was, net als dat van zijn escorte, zorgvuldig vervaardigd uit gevangenisdekens en in de juiste tint Duits grijs geverfd. Het ijzeren kruis op zijn borst was gemaakt van zink dat van het kasteeldak was getrokken en dat met een verhit keukenmes tot een kruis was gevormd. Zijn hoofddekseel was met behulp van vilt en touw gemaakt van een puntige RAF-muts. Zijn pistoolholster was van karton dat glimmend was gemaakt met bruine schoenpoets en er stak een stuk hout uit dat door de verflaag leek op de kolf van een 9mm Walther p38-pistool. De twee soldaten in zware overjas hadden een nepgeweer bij zich waarvan de loop met potloodstift was opgepoetst, met een grendel vervaardigd uit stukjes stalen ledikant en een tinnen trekker gemaakt van metalen bestek.

De sergeant-majoor was een imitatie van Rothenberger, een nep-Frans Jozef. Zijn naam was Michael Sinclair en hij was een vijftwintigjarige Britse luitenant die al twee keer eerder na een uitbraak uit Col-

ditz was gepakt en teruggebracht. Sinclair sprak vloeiend Duits, was een getalenteerd amateuracteur en een man met een obsessie. Hij dacht enkel en alleen aan ontsnappen en had het nergens anders over. 'Ik kom hier uit,' benadrukte hij herhaaldelijk. Dat was geen hoop, maar een stellige overtuiging. Sommige andere gevangenen vonden zijn standvastigheid ontmoedigend: Sinclairs vastberadenheid had iets wanhopigs. Vier maanden lang had hij Rothenbergers loopje, houding en accent bestudeerd, zijn gewoontes, zijn maniertjes en hoe hij vloekte als hij kwaad was, wat vaak gebeurde.

Hoog boven het terras zaten nog eens 35 Britse officieren in het donker te wachten. De tralies voor de ramen op de zesde verdieping waren al doorgezaagd. De mannen droegen zelfgemaakte burgerkleding. Allemaal hadden ze een vervalst reisdocument bij zich, nagemaakt met een typemachine van hout en metaal draad, een foto genomen met een camera gemaakt van een sigarendoos en een bril, en geautoriseerd met het officiële Duitse adelaarsstempel, met behulp van een scheermes uit een schoenzool gesneden. 'Het gaat werken,' fluisterde iemand toen de eerste bewaker haastig wegliep. 'Het gaat echt werken.'

Het was een eenvoudig plan: als de wachtposten eenmaal waren verdwenen zou een eerste groep van twintig man zich langs de buitenmuur naar beneden laten zakken aan touwen gemaakt van aan elkaar geknoopte lakens. Sinclair zou vervolgens het hek naar het park opendoen, waarna ze allemaal via de helling naar het nabijgelegen bos konden vluchten. Als zij weg wisten te komen, volgde de rest een paar minuten later. Eenmaal tussen de bomen zouden ze zich in tweetallen opsplitsen en zich over het platteland verspreiden, voor ze via verschillende, van tevoren geplande routes naar de Duitse grenzen gingen. Het 'Frans Jozef-plan' verliet zich op de ingebakken Duitse gewoonte van militaire gehoorzaamheid, voorbereiding, timing, geluk en de geloofwaardigheid van Sinclairs nepsnor. De ontsnappers hadden uitgerekend dat het vierenhalf minuut zou kosten voor de weggestuurde wachters bij het wachtershuis kwamen en daar de echte Rothenberger troffen. Dan zouden de poppen aan het dansen zijn. Veel van de in het donker bijeen gedromde gevangenen zaten al bijna drie jaar opgesloten. In die drie jaar waren er verschillende ontsnappingspogingen gedaan,

waarvan maar een handjevol met succes. In de escalerende interne strijd tussen de bewaakten en de bewakers lonkte een grote overwinning. Als het werkte, zou dit de eerste massaontsnapping in de geschiedenis van Colditz zijn.

Onlangs had de *Kommandant* van Colditz het bevel uitgevaardigd dat iedereen die het kasteel in- of uitging zonder uitzondering een pasje moest laten zien, dat elke dag van de week een andere kleur had. De wachtpost bij het hek hield zich strikt aan die regels. Later beweerde hij dat de snor voor hem 'net anders krulde dan zou moeten'; in werkelijkheid volgde hij alleen maar bevelen op, zelfs al was het Rothenberger die de bevelen had gegeven en die hem nu leek te vertellen die te negeren. De stem van de wachtpost dreef naar de ramen boven hem: 'Nein, Herr Stabsfeldwebel. Nein!' Sinclair stond tegen hem te vloeken vanwege zijn onbeschaamdheid. 'Ben je dom? Herken jij je eigen sergeant niet?' Maar uiteindelijk reikte hij in zijn zak en stak hij een uitgangspasje, of Ausweis, uit met datum, handtekening en stempel.

Dit was een kopie van een echte pas die ze via een omgekochte Duitse bewaker hadden bemachtigd. Het was in elk opzicht een perfecte kopie. Op de kleur na dan. De neppas was grijs. Die had geel moeten zijn.

De wachtpost staarde er even naar en vervolgens naar 'Frans Jozef' Rothenberger. Toen hief hij langzaam zijn geweer.

1940

1. De Eersten

Op 10 november 1940 stond commandant Pat Reid 's middags naar het kasteel op de klif te kijken en voelde de mengeling van bewondering en vrees die de bouwers beoogd hadden. 'Onze toekomstige gevangenis torende boven ons uit,' schreef hij later. 'Prachtig, sereen, majestueus en toch onheilspellend genoeg om ons de moed in de schoenen te laten zinken [...], zelfs de moedigste zou bij die aanblik staan sidderen.'

Sidderen lag niet in Pat Reids aard. In zijn ogen stond lafheid in welke vorm ook zelfs gelijk aan moreel falen en hij duldde het dan ook niet; niet bij zichzelf en niet bij anderen. Hij diende als officier bij het Royal Army Service Corps en was in mei gevangengenomen, als een van de duizenden soldaten die na de val van Frankrijk niet meer weg hadden kunnen komen. Aanvankelijk zat hij vast in Slot Laufen in Beieren en daar had hij direct het toezicht op zich genomen over het graven van een tunnel van de kelder naar een schuurtje buiten de gevangenis muren. Vervolgens was hij er samen met vijf andere officieren vandoor gegaan, naar de Joegoslavische grens. Ze waren vijf dagen op de vlucht voor ze werden opgepakt en naar Colditz gestuurd, een nieuw kamp voor onverbeterlijke gevangenen, en dus de ideale plek voor Reid.

De in India geboren negenentwintigjarige Reid, die een Ierse vader had, was van nature tegendraads en een aandachtstrekker pur sang, een zeer betrouwbaar bondgenoot en, als tegenstander, koppig en onuitstaanbaar. Ooit was hij tijdens een internationale rugbywedstrijd tussen Engeland en Ierland in Twickenham in een paal geklommen om er een bosje klavertjes bovenop te zetten. Een medegevangene omschreef hem als 'een zwaargebouwde kerel met golvend haar en een schalkse blik in zijn ogen'. Reid schreef en sprak enkel in het Bargoens van de *Boy's*

Own Paper, het Britse jongenstijdschrift dat gewijd was aan de heldhaftige wapenfeiten van de kostschool. Soms toonde hij zich een onverbetterlijke, vrolijke optimist. Reid was zich sterk bewust van zijn eigen plek in het drama en zou de eerste en meest uitgebreide kroniekschrijver van Colditz worden. Al bij de eerste aanblik had hij een hekel aan de plek en de rest van zijn leven bleef hij erover nadenken en schrijven.

De Britse officieren, die later bekend zouden staan als de ‘Zes van Lauenfen’, moesten de brug over marcheren en onder een tweede stenen poort door ‘waarvan de eikenhouten deuren dreigend achter ons dichtgingen met een bij de middeleeuwen passende dreun van zware ijzeren staven’. In vreedstijd was Reid bouwkundig ingenieur geweest en hij liet een beroepsoog over de kantelen gaan. Aan drie kanten verdween de grond loodrecht de diepte in, onder met prikkeldraad versierde terrassen. Met het afnemen van het licht werden de kasteelmuren omgeven door felle zoeklichten. De dichtstbijzijnde stad, op 37 kilometer naar het noordwesten, was Leipzig. De dichtstbijzijnde grens met een land dat buiten de nazigreep lag bevond zich op 640 kilometer afstand. ‘Vluchten,’ dacht Reid, ‘zou een ontzagwekkende opgave zijn.’ Het groepje werd nog een poort met een hek door gevoerd, naar de binnenplaats. De stilte werd enkel doorbroken door het kletterende geluid van hun laarzen op de keien. Het was, zo schreef Reid, ‘een onwaarschijnlijk griezelige plek’.

Slot Colditz verheft zich op een heuvel vijftig meter boven de rivier de Mulde, een zijrivier van de Elbe in het oosten van het huidige Duitsland. Het gebied werd, voordat het in de tiende eeuw een Duitse provincie werd, door de Servische Slaven die er woonden *Koldyese* genoemd, wat ‘donker bos’ betekent. Rond 1043 werd de eerste steen gelegd van wat een ontzagwekkend fort zou worden. De daaropvolgende duizend jaar werd het herhaaldelijk uitgebreid en aangepast, vernietigd en weer opgebouwd door de grote dynastieën die in dat gebied om macht en aanzien streden. Door de eeuwen heen veranderde de vorm van het kasteel door brand, oorlog en huisvesting van zieken, maar zijn bedoeling bleef hetzelfde: indruk maken op de onderdanen van de heerser en diens macht tonen, hen onderdrukken, vijanden angst inboezemen en gevangenen opsluiten.

De heersers van de regio, de erfelijke keurvorsten van Saksen, veranderden het in een jachtverblijf, met een kapel en een banketzaal. In 1523 werd het omringende park een door hoge stenen muren afgebakend wildreservaat: in een speciaal stuk omheinde grond in het park, ofwel *Tiergarten*, werden witte herten gehouden, die werden losgelaten om er dan op te jagen. Binnen de kasteelmuren sloten de keurvorsten hun douairières, oproerige familieleden en ongehuwde dochters op. Aan het begin van de achttiende eeuw, onder August II, keurvorst van Saksen, koning van Polen en groothertog van Litouwen, werd het slot uitgebreid met extra vestingwerken, pleziertuinen en een theater. ‘August de Sterke’ had een enorm fysiek uithoudingsvermogen, was bedreven in de sport van het vossen gooien (wat net zo akelig is als het klinkt) en was een buitensporig rokkenjager van wie men zei dat hij ergens tussen de 365 en 382 kinderen heeft verwekt. Het kasteel werd tot zevenhonderd kamers uitgebreid om die allemaal onderdak te kunnen bieden.

In de negentiende eeuw waren de Saksische keurvorsten zich ergens anders op gaan richten en werd het kasteel op de heuvel een armenhuis, een huis van bewaring en vervolgens een ziekenhuis voor ‘ongeneeslijk geestelijk gestoorden’. Colditz, het duurste gesticht in Duitsland, werd de plek waar de mentaal gestoorde leden van rijke en voorname families werden achtergelaten, onder wie de zoon van componist Robert Schumann, Ludwig, die er op zijn twintigste krankzinnig terechtkwam en er nooit meer uitkwam. In de twintigste eeuw was het inmiddels een plek des doods; een uitgestrekt mausoleum met ijskoude stenen vloeren, tochtige gangen en verborgen ellende. In de Eerste Wereldoorlog verbleven er tuberculoselidmers en psychiatrische patiënten, van wie er 912 aan ondervoeding stierven. De nazi’s gebruikten het slot voor de oorlog als concentratiekamp voor communisten, sociaaldemocraten en andere politieke tegenstanders van Hitler. In één jaar zaten er meer dan tweeduizend ‘ongewenste personen’ gevangen. Sommigen werden in de bedompte cellen gemarteld. Na een korte periode als kamp voor de Arbeiderjongend van het Reich veranderde het kasteel in 1938 weer in een gekkenhuis, maar dit keer een dodelijk gekkenhuis: 84 lichamelijk en geestelijk gehandicapte mensen werden met opzet uitgehongerd, een oefenplaats voor Hitlers volledige euthanasieprogramma.

In 1939 kreeg het slot de bestemming die altijd in de herinnering zou blijven hangen: een kamp voor krijgsgevangenen. Het Oberkommando der Wehrmacht (okw), ofwel het opperbevel van de Duitse strijdkrachten, maakte van Colditz een speciaal kamp (*Sonderlager*) voor een specifiek soort gevangengenomen vijandelijke officieren: gevangenen die uit andere kampen hadden geprobeerd te ontsnappen of op een andere wijze hun uitzonderlijk negatieve houding tegenover Duitsland hadden getoond. Zij werden bestempeld als *deutschfeindlich*, of 'Duits-vijandig', een woord waarvoor in geen enkele taal een equivalent bestaat en dat vrijwel onvertaalbaar is: het was een misdaad in Duitsland om onvoldoende vriendelijk te zijn. Wie *deutschfeindlich* was, kreeg een rode aantekening op zijn of haar gevangeniskaart: in Duitse ogen een fout, maar onder krijgsgevangenen een belangrijk ereteken. Vanaf dat moment deed het kasteel dienst als kamp voor gevangengenomen officieren, een Offizierslager, met de code Oflag IV-C.

Door de eeuwen heen had Slot Colditz veel en verschillende soorten bewoners gekend, maar bijna allemaal hadden ze dit gemeen: ze verbleven er niet uit vrije wil. De douairières, gekken, joden, maagden, tuberculosepatiënten, krijgsgevangenen en witte herten in het park waren allemaal door anderen naar het kasteel gebracht en konden er niet weg. Zelfs de bastaardkinderen van August de Sterke zaten vast in deze uitgestrekte aaneenschakeling van gebouwen op de heuvel. Het machtige kasteel was zogenaamd gebouwd om het volk te beschermen, maar het was altijd een teken geweest van machtsvertoon, een reusachtig kasteel dat de skyline domineerde, gebouwd om wie aan de voet woonde te imponeren en de bewoners goed bewaakt binnen te houden. Magnifiek of monsterlijk, het was maar aan welke kant van de muren je je bevond.

Het gebouw bestond uit twee aangrenzende binnenplaatsen. De binnenste, oudere ruimte, niet groter dan een tennisveld, was geplaveid en werd omgeven door vier muren van dertig meter hoog. Aan de noordkant lagen de kapel en de klokkentoren, aan de westkant het *Saalhaus* (of zalencomplex), met het theater, het postkantoor en de vertrekken van de hogere officieren daarboven. Aan de zuidkant was de gevangeniskeuken te vinden, naast de Duitse vertrekken. De oostelijke vleugel was bedoeld voor het *Fürstenhaus*, of het vorstenhuis, waar de Britse

gevangenen zouden verblijven. Slechts een paar uur per dag, rond het middaguur, drong de zon tot de binnenplaats door. Een enkele doorgang leidde naar een tweede binnenplaats, die maar twee uitgangen had: een aan de andere kant van de droogstaande gracht die naar het dorp Colditz in de vallei onder het kasteel leidde, en de andere door een tunnel onder de vertrekken, die schuin afliep naar het park en de bossen die ooit dienst hadden gedaan als tuinen en jachtgebied van de machtige keurvorsten. De gevangenen werden aan de kant van de binnenplaats vastgehouden terwijl de Duitse bewakers, mannen van het 395ste beveiligingsbataljon, aan de buitenste binnenplaats verbleven: het garnizoenshoofdkwartier dat bekendstond als de Kommandantur.

Slot Colditz leek even stevig en onbuigzaam als de rots waarop het stond. In werkelijkheid zat het vol gaten. Het kolossale doolhof was in lagen opgebouwd, de ene op de andere. Kamers waren uitgebreid, ramen opengebroken of dichtgemetseld, gangen geblokkeerd, afvoeren omgeleid en opnieuw gegraven door mannen die al eeuwen dood waren. Het kasteel was bezaaid met verborgen compartimenten, verlaten zolders, door middeleeuwse sloten vergrendelde deuren en lang vergeten spleten. De voorliggende vier jaar probeerden Reid en de andere bewoners van de binnenplaats die openingen te onderzoeken, terwijl de mannen in de buitenste binnenplaats die al even geestdriftig probeerden dicht te stoppen.

Een lange Duitse officier met een puntig gezicht salueerde kordaat toen de Britse gevangenen de binnenplaats op kwamen. 'Goedenavond, Engelse vrienden,' zei hij in vlekkeloos Engels. 'Jullie zullen na zo'n lange dag wel moe zijn.'

Luitenant Reinhold Eggers was in alle opzichten het tegenovergestelde van Pat Reid: hij was even formeel, gedisciplineerd, humorloos en vaderlandslievend als Reid *deutschfeindlich* was. De twee mannen hadden direct een hekel aan elkaar: hun eerste ontmoeting vormde het begin van een lange, bittere strijd.

Eggers, de zoon van een hoefsmid uit Braunschweig, had in Ieperen en bij de Somme gevochten en sloot de oorlog na '51 afschuwelijke maanden' af met een IJzeren Kruis en een schotwond in zijn been. Hij omschreef zichzelf als een 'Duits patriot, mijn land toegewijd'. Toch

was Eggers geen nazi. Voor de oorlog botste hij zelfs met de partij omdat hij niet enthousiast genoeg was over het nationaalsocialisme. Bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog was hij al veertig en hij werd opgeroepen om zoals zo veel oudere soldaten uitgezonden te worden naar de militaire gevangenis als plaatsvervanger van de hoogstgeplaatste officier van dienst in Oflag IV-C. Uiteindelijk zou hij het opperbevel voeren over de beveiliging van Colditz.

Van oorsprong was Eggers onderwijzer en nog altijd had hij alle eigenschappen van een ouderwetse Pruisische bovenmeester: ordentelijk, veeleisend en gedisciplineerd, even broos en onbuigzaam als een krijtje, maar evenwichtig, onverstoorbaar en vasthoudend aan goede manieren. Hij geloofde dat hij, omdat hij zijn hele loopbaan ongehoorzame kinderen had onderwezen, uitermate geschikt was om de wildste krijgsgevangenen in Duitsland in het gareel te houden, en zijn regels voor het lesgeven paste hij ook toe op het bevel over een gevangenenkamp: 'Toon nooit emotie, blij glimlachen, wat er ook gebeurt, en bestraf ongehoorzaamheid krachtig.' Hij was een man van principes en was fel tegenstander van het gebruik van geweld tegen gevangenen, met uitzondering van zelfverdediging. Zijn dagboeken en andere geschriften bieden een opvallend inzicht in de Duitse kant van het Colditz-verhaal.

Eggers was ook een verwoed anglofiel, een riskante passie in nazi-Duitsland. Hij stak zijn bewondering voor het Britse platteland, de beleefdheid, de taal, het eten en de sportiviteit niet onder stoelen of banken. Zijn afstudeerscriptie voor zijn onderwijsdiploma had de titel *De theorie en praktijk van schoolhervormingen in Europa vanaf de Victoriaanse tijd tot heden*. In 1932 had hij een uitwisselingsproject opgezet tussen het Johann-Gottfried-Herder-Gymnasium in Halle en de Cheltenham Grammar School. Terwijl het nazisme in Duitsland opkwam bracht hij een paar fijne maanden door in het kuuroord in Gloucestershire en proefde hij van de Britse cultuur en het Engelse bier. Die ervaring gaf hem een vertekend beeld van Engeland en hij ging naar huis met het idee dat alle Britten hetzelfde waren als de mensen die hij in Cheltenham had ontmoet: beleefd, geïnteresseerd in Duitsland en niet tot valsspelen in staat. Weldra zou hij van een koude kermis thuiskomen.

Nog voor de aankomst van de eerste gevangenen had Eggers twee grove zwakke plekken ontdekt in het plan van de Wehrmacht om een supergevangenis voor moeilijke gevangenen te creëren waaruit ontsnappen onmogelijk was. Het eerste was het gebouw zelf: het zag er absoluut intimiderend uit, maar omdat het middeleeuwse ontwerp zo ingewikkeld in elkaar zat, was het bijzonder lastig veilig te stellen. 'Het was een ondoordringbaar kasteel,' schreef Eggers. 'maar er zal waarschijnlijk nooit meer zo'n ongeschikte plek worden gekozen om mensen gevangen te zetten.' Het tweede was de aard van de gevangenen: *deutschfeindlich*, 'de slechte jongens' zoals Eggers hen omschreef, 'ongewenste personen [met] een gevestigde reputatie als ordeverstoorers'. Andere gevangenenkampen waren gemakkelijker te besturen als herrieschoppers werden verwijderd, maar onderwijzer Eggers was zich er terdege van bewust dat als je de stoutste jongetjes van de klas allemaal bij elkaar zet, ze hun verzet bundelen, elkaar opstoken en dat je dan binnen de kortste keren je klas in de hens hebt staan.

Elke school en gevangenis heeft een reglement nodig en voor Eggers was dit het Verdrag van Genève betreffende de behandeling van krijgsgevangenen dat in 1929 door Duitsland en 36 andere landen was ondertekend en waarin regelgeving was vastgelegd voor het voeden, huisvesten en straffen van krijgsgevangenen. Het welzijn van gevangenen werd in de gaten gehouden door een neutrale 'beschermende mogendheid'; eerst Amerika en later Zwitserland. Gevangengenomen officieren genoten onder het Verdrag bepaalde privileges, waaronder 'behandeld worden met het respect dat past bij hun rang'. In tegenstelling tot gevangenen met 'een andere rang', die werden vastgehouden in werkkampen die bekendstonden als *Stammlager*, of *Stalag*, werden officieren die in de Tweede Wereldoorlog gevangenzaten niet gedwongen voor het Reich te werken. De hoogste officier in de groep werd gezien als officiële tussenpersoon tussen de kampeiding en de gevangenen. Hun vrijheid mochten de gevangenen van Colditz dan kwijt zijn, ze kenden hun rechten, net als de Duitsers. De paramilitaire ss regeerde de concentratiekampen met een onmenselijk gebrek aan achting voor internationale wetten, maar de meeste hooggeplaatste Duitse officieren in de krijgsgevangenenkampen die geleid werden door het leger zagen het als een erezaak

om zich aan het Verdrag te houden en waren beledigd door elke suggestie dat ze dat niet zouden doen. Midden in een steeds bruter wordende oorlog hielden de Duitse legerbewakers zich nog steeds aan de regels – voorlopig. ‘Ze vervallen niet in kleingeestige tirannie,’ schreef een van de Britse gevangenen, ‘maar behandelen ons, nadat ze alle maatregelen hebben genomen om ontsnapping te voorkomen, als heren die weten wat eer is en over de waardigheid van een heer beschikken.’

Bij zijn eerste blik over de binnenplaats kreeg Pat Reid het gevoel dat hij ‘een spookachtige ruïne’ had betreden. Terwijl zijn ogen aan de schemering begonnen te wennen verschenen er inderdaad spookachtig bleke gezichten achter de ramen boven hem. Een week eerder was er een contingent van honderdveertig Poolse officieren aangekomen die de nieuwe gevangenen nu met het langzaam harder wordende scanderen van ‘*Anglicy, Anglicy...*’ begroetten. De Engelsen, de Engelsen...

De Polen namen als krijgsgevangenen een ongebruikelijke positie in. In 1939 werden er zo’n 420.000 Poolse soldaten door de Duitsers gevangengenomen. Hun land werd verdeeld tussen Duitsland en de Sovjet-Unie. In de ogen van de Duitsers vielen de Polen niet langer onder de bescherming van het Verdrag. ‘Polen bestaat niet meer,’ kregen de Poolse officieren bij aankomst in Colditz te horen. ‘Jullie hebben het puur aan de grootmoedigheid van de Führer te danken dat jullie tijdelijk de privileges van krijgsgevangenen van andere oorlogvoerende machten genieten. Jullie zouden dankbaar moeten zijn.’ Dat waren de Polen niet. Ze voelden vooral diepgewortelde haat tegen de Duitsers en deden weinig om dat te verbergen. Het contingent Poolse officieren stond onder aanvoering van generaal Tadeusz Piskor, die naar Colditz was gestuurd omdat hij had geweigerd de uitgestoken hand van een kampcommandant te schudden. ‘De Polen stonden te trillen van haat jegens ons,’ schreef Eggers.

Reid en zijn vijf metgezellen werden naar een smalle trap gevoerd en opgesloten op een zolderkamer, waar ze nog drie gevangenen troffen: Canadese RAF-officieren die in april het vorige jaar boven Duitsland waren neergeschoten en uit een ander kamp waren ontsnapt, maar al snel opnieuw gevangen waren genomen, uitgebreid in elkaar geslagen en naar Colditz gebracht.

De Britten installeerden zich net in hun nieuwe verblijfplaats toen ze een geluid bij de deur hoorden. Bij het openzwaaien van de deur verschenen er vier glimlachende Poolse officieren met een paar flinke flessen bier bij zich. In minder dan een week hadden de Polen ontdekt dat de oude sloten op de binnendeuren van het kasteel eenvoudig te openen waren met 'wat instrumentjes die eruitzagen als een knoophaak'. Er barstte een klein feestje los, waarbij gesproken werd in gebroken Engels met flarden Frans en Duits, de oprichtingsceremonie van een blijvend Anglo-Pools verbond in Colditz. Toen hij op een met stro gevulde matras in een kooi in slaap viel bedacht Reid dat de Polen minstens vijf sloten hadden moeten openen om vanaf hun eigen kwartier aan de andere kant van de binnenplaats bij de Britten te komen: 'Als zij door afgesloten deuren van de ene naar de andere plek konden komen, dan konden wij dat ook.'

De eerste weken in Colditz deden denken aan de Schemeroorlog, de periode van gespannen inactiviteit die volgde op het officieel uitbreken van de oorlog, terwijl de verschillende nationaliteiten, zowel bewakers als gevangenen, zorgvuldig elkaar en hun gedeelde verblijfplaats de maat namen. In vergelijking met een aantal van hun voorgaande kampen was het kasteel haast comfortabel te noemen, ondanks de afbrokkelende muren en doordringende schimmelgeur. Een van de nieuwe gevangenen had het gevoel dat hij zich bij 'een soort club' had aangesloten. Het Britse en Canadese contingent werd naar hun definitieve verblijf in de oostvleugel gebracht, met toiletten die konden doorspoelen, douches, bij vlagen warm water, elektrisch licht, een fornuis en een lange zaal die dienstdeed als mess voor maaltijden en recreatie. Zolang het licht was konden ze op de binnenplaats kletsen, maar de rest van het kasteel was strikt verboden terrein. Het voedsel uit de Duitse keuken bij de binnenplaats was onsmakelijk – waterige eikeltjeskoffie, dunne soep en roggebrood – maar eetbaar. Als officieren hadden de gevangenen feitelijk recht op loon in de vorm van 'kampgeld' dat in de gevangeniswinkel en kantine uitgegeven kon worden aan sigaretten, scheermesjes, dekens en, in elk geval in het begin, slap bier. Drie keer per dag moesten de gevangenen op de binnenplaats op appel staan: nadat ze per land in

rijen waren opgesteld werden ze geteld, uitgebreid opnieuw geteld, toegesproken door de Duitsers als er iets bijzonders te melden viel, waarna ze mochten vertrekken. Het eerste appel vond om acht uur 's morgens plaats, het laatste om negen uur 's avonds, kort voor 'lichten uit'. Vanaf dat moment werd de elektriciteit uitgeschakeld, werden de trappen geblokkeerd en werd de binnenplaats afgesloten. Met tweehonderd man was het Duitse bewakingscontingent groter dan het aantal gevangenen, maar in de eerste weken steeg het aantal gevangenen snel: meer Britse en Poolse officieren, een handjevol Belgen en een groeiend contingent Fransen. Elk land kreeg aparte vertrekken toegewezen.

Aanvankelijk werden de gevangenen uit verschillende landen streng uit elkaar gehouden, maar al snel kwamen de Duitsers erachter dat dit onmogelijk vol te houden was. Dus hadden de gevangenen uit de verschillende landen overdag contact met elkaar op de binnenplaats, en in het geheim ook 's nachts. Voor velen was dit de eerste keer dat ze voor een langere periode werden blootgesteld aan mensen met een andere nationaliteit en een andere cultuur. Landsrivaliteit bleef bestaan, maar sommigen kwamen er tot hun verbazing achter dat ze veel gemeen hadden. 'De Polen en de Fransen zijn prima kerels,' merkte een Britse gevangene op. 'Ze behoren allemaal tot het moeilijke soort gevangenen, maar moeilijke gevangenen zijn wel interessant gezelschap.'

De Blitzkrieg-invasie van Polen en West-Europa verliep zo snel en succesvol dat er een onverwacht probleem ontstond voor de Duitse oorlogsmachine: een enorm leger aan gevangenen dat gehuisvest, gevoed en in het geval van 'andere rangen' te werk gesteld moest worden in dienst van Hitlers Reich. Tijdens de Slag om Frankrijk in mei en juni 1940 werden er 1,8 miljoen Fransen gevangengenomen, ongeveer tien procent van de gehele mannelijke bevolking. Bij de reddingsoperatie in Duinkerken waren driehonderdduizend soldaten van het in de val gelopen Britse expeditieleger per boot over Het Kanaal in veiligheid gebracht, maar voor elke zeven mannen die uitbraken, bleef er een als gevangene achter. Er zouden er in juni nog eens duizenden gevangen worden genomen nadat de Anglo-Franse troepen zich in Saint-Valery overgaven. Tegen het einde van 1940 hadden de Duitsers zo'n tweeduizend Britse officieren en minstens 39.000 mensen met een andere rang

‘te pakken’, onder wie veel mensen uit de Britse overzeese gebiedsdelen: Canada, Australië, Nieuw-Zeeland en Zuid-Afrika. Daar zouden met het verloop van de oorlog nog degenen bijkomen die waren neergeschoten of anderszins in de strijd gevangen waren genomen.

De eerste groep gevangenen in Colditz bestond uit de crème de la crème van de beroepsstrijdkrachten in hun land, pas afgezwaaide van Sandhurst en de École spéciale militaire de Saint-Cyr, en veteranen uit de Eerste Wereldoorlog. Bij vertrek naar de oorlog in 1939 hadden ze te horen gekregen dat ze op een snelle overwinning konden rekenen. Niemand had echt verwacht gevangen te worden genomen, laat staan Duitsland in gejaagd en voor onbepaalde tijd opgesloten in een troosteloos fort. Je leven geven voor koning en vaderland was één ding; je vrijheid op het spel zetten, en kwijtraken, een tweede. De meesten waren volledig onvoorbereid op gevangenschap.

Kerst 1940 was eigenaardig, vreemd rustig. De gevangenen, afgesloten van de buitenwereld, wisten niets van het verloop van de grotere oorlog. Er kwamen geen brieven van het thuisfront, geen bevelen van hogerhand en er waren geen ideeën over de toekomst. Nu ze opgesloten zaten tussen middeleeuwse muren begon hun gevoel voor tijd te vervagen. Er kon morgen een einde aan de oorlog komen, of nooit. Misschien zaten ze hier nog wel jaren en werden ze hier oud. Of zouden ze hier sterven. Na de adrenaline van de strijd, de schok van het gevangen worden genomen en de onzekerheid die het transport vanaf andere kampen hiernaartoe met zich meebracht, leek Colditz een plek apart, haast onwezenlijk: ‘Een sprookjeskasteel dat hoog boven de stad zweefde.’ Wie optimistisch was, voorspelde een snelle vrijlating; wie rusteloos was, had geen zin te wachten op een bevrijding die misschien wel nooit zou komen; wie realistisch was, maakte zich op voor een lange zit. De vochtige gangen waren doordrongen van de ‘stank van muffe rot’. ’s Nachts kon je de ratten over de zolderplanken horen trippelen. Het merendeel van het kasteel bleef leeg en afgesloten en werd alleen door de geesten van vroegere gevangenen bewoond. ‘De muren zagen eruit alsof ze de pokken hadden.’ Maar op een heldere nacht, als het met sneeuw bedekte platteland in de verte verdween en het geluid van kerkklokken van het dorp omhoog dreef, was het een serene plek, haast mooi.

De Polen zorgden voor een soort kerstdiner en voerden een poppenkastvertoning op van *Sneeuwwitje en de zeven dwergen*, die in tegenstelling tot het traditionele sprookje eindigde met het glorieus herstel van de Poolse natie en een krachtige vertolking van het Poolse volkslied. Van de Duitsers kregen de gevangenen wijn en bier. Tot zijn plezier ontdekte Eggers een pond echte koffiebbonen bij het kerstrantsoen, 'die zou ik jaren niet meer zien', merkte hij op.

Bij zijn kop kerstkoffie krabbelde luitenant Eggers zijn eigen verslag, alsof hij de nieuwste lichting leerlingen bekeek aan het begin van een schooljaar: 'Aan het eind van dat jaar 1940 waren de Poolse officieren in opperbeste stemming, al hadden we ze al vijftien maanden in handen. De Fransen gedroegen zich nog steeds ernstig na hun nederlaag. De Britten groeven zichzelf in.'

Ze waren ook aan het uitzoeken hoe ze zichzelf uit konden graven.

1941

2. De vlucht van Le Ray

Pat Reid geloofde dat het ‘de gezworen taak van elke officier’ was om uit een krijgsgevangenenkamp te ontsnappen. Dat geloof was sterk en gepassioneerd en hij verachtte iedereen die die overtuiging niet deelde. Maar dat geloof was niet juist.

Die plicht hadden de gevangenen helemaal niet. De meeste bewoners van Colditz zaten daar omdat ze ergens anders al een keer hadden geprobeerd uit te breken, en dus waren velen vanzelfsprekend bij aankomst vastbesloten het opnieuw te proberen. Ontsnappen werd een obsessie voor sommigen en het belangrijkste gespreksonderwerp. Toch was niet iedereen even gebrand op ontsnappen. Sommigen waren bereid de oorlog in gevangenschap uit te zitten en, zoals een gevangene het smalend noemde, ‘een vegeterend bestaan’ te leiden. Officieren gaven in bepaalde gevallen hun erewoord, of ‘parool’, dat ze niet zouden proberen te ontsnappen; dan beloofden ze bijvoorbeeld bij het lenen van gereedschap om een toneeldecor te bouwen op hun erewoord dat ze dat niet zouden gebruiken voor andere doeleinden. Officieren die niet actief hadden gevochten, zoals artsen en geestelijken, mochten af en toe onder begeleiding een ‘paroolwandeling’ maken op het platteland dat het kasteel omringde, op strikte voorwaarde dat ze het privilege niet gebruikten om ervandoor te gaan. Nooit deed een gevangene die belofte om die vervolgens te breken.

Ontsnappen was niet alleen moeilijk, maar ook gevaarlijk. Onder het Verdrag van Genève kon een krijgsgevangene die tijdens zijn vlucht werd gepakt een maximale straf van een maand eenzame opsluiting krijgen. Toch waren niet alle Duitse officieren zo plichtsgetrouw als Eggers als het ging om het naleven van de regels. Bewakers droegen wa-

pens bij zich en aarzelden niet die te gebruiken. Of geweld nodig was werd regelmatig aan het oordeel en de persoonlijke voorkeur van officieren of bewakers overgelaten. Wie in burgerkleding of, erger nog, in Duits uniform, buiten het kamp werd aangetroffen liep het risico als spion te worden doodgeschoten. Als een ontsnapte gevangene aan de militaire autoriteiten van de Wehrmacht werd overgedragen, werd hij meestal teruggestuurd naar Colditz en mocht hij een poosje in de isoleercel doorbrengen. Maar viel je in handen van de Gestapo of de ss, dan was je lot veel onzekerder: je kon gemarteld worden, naar een concentratiekamp worden gestuurd of zelfs ter plekke worden doodgeschoten. Naarmate de geallieerde bombardementen op Duitse steden toenamen, maakten woedende burgers steeds vaker korte metten met opgepakte ontsnapte gevangenen.

En zoals ontsnappen geen plicht was, was het ook geen recht. Eén klasse gevangenen ontsnapte nooit uit Colditz en werd ook nooit aangespoord dat te proberen: de lagere klasse.

Door het hart van Colditz liep een brede en haast onoverbrugbare sociale kloof. Dit kamp was bedoeld voor officieren, maar er werd ook een wisselende groep ordonnansen vastgehouden, gewone soldatengevangenen met een 'andere rang' die door de Duitsers werden ingezet voor de mindere klusjes en als bedienden werkten voor hun hogergeplaatste officieren: koken, opruimen, schoonmaken, schoenen poetsen en andere taken. Met kerst 1940 zaten er zeventien Britse officieren en acht ordonnansen in Colditz, een verhouding die gedurende de oorlog ruwweg gelijk zou blijven. Hooggeplaatste officieren hadden allemaal een persoonlijke ordonnans, of *batman*, en de lagergeplaatste officieren deelden een bediende, meestal eentje voor elke mess. Sommigen kwamen uit andere kampen en werden dan na een half jaar ergens anders heen gestuurd. Een paar bleven de hele oorlog in Colditz. Ze kregen hetzelfde rantsoen als de officieren, met onder andere voorraden van het Rode Kruis, maar zaten ergens anders ingekwartierd.

De ordonnansen werden niet bij ontsnappingspogingen betrokken en er werd ook niet van hen verwacht dat ze er bij hielpen (al deden sommigen dat wel). Een keer per week mochten ze onder bewaking een wandeling over het platteland buiten het kasteel maken. Nooit probeer-

de iemand te ontsnappen, wat maar beter was ook. Als een officier gepakt werd, werd hij meestal ongeschonden naar het kasteel teruggebracht, maar gewone soldaten liepen grote kans de meest draconische straffen te moeten ondergaan: 'Een ordonnans die werd gepakt kreeg niet dezelfde behandeling als een officier,' zei een batman. 'Grote kans dat hij werd neergeschoten.' Als gewone soldaten en laagsten in rang bij het leger, werd van hen verwacht dat ze de bevelen van de Duitsers even snel en zonder vragen opvolgden als die van hun eigen officieren. Ze aten, sliepen en leefden geheel apart. De ordonnansen waren minder hoog opgeleid dan de officieren en schreven geen memoires na de oorlog. Dus ontbreken hun ervaringen vrijwel geheel in het grotere Colditz-verhaal.

Het lijkt vandaag de dag bizar en onrechtvaardig dat de ene gevangene de andere zou moeten dienen, dat de ene mens de vrijheid mag zoeken, terwijl dat een ander verboden is op grond van rang en klasse. Maar het Verdrag van Genève gaf elke gevangengenomen officier het recht op de zorg van een ordonnans, zoals ook in vrijheid het geval was. In de strikt gelaagde legerhiërarchie van die tijd was een officier waardevoller dan een soldaat en dus bruikbaar in de oorlog als hij wist te ontsnappen en kon terugkeren naar Groot-Brittannië. Een officier mocht niet werken, maar een gewone soldaat was verplicht dat te doen: daarom diende de een de ander.

De meeste ordonnansen waren aanvankelijk redelijk tevreden in Colditz, waar niet overdreven hard gewerkt hoefde te worden en waar het voedsel beter was dan in andere kampen. Het poetsen van de riemgesp van een officier genoot verreweg de voorkeur boven dwangarbeid. 'Colditz was een vakantiecamp na de kopermijnen,' merkte een ordonnans op.

Sidney Goldman was batman voor de hoogstgeplaatste Britse officier, de HBO, in Colditz, een man met de verwarrende naam Guy German. Luitenant-kolonel German was tijdens de veldtocht in Noorwegen gevangengenomen en naar Colditz gestuurd omdat hij in het openbaar exemplaren van een nazipropagandakrant had verbrand; zijn bediende ging mee. 'Solly' Goldman was een Jood uit het Londense East End met, zoals Reid het noemde, een 'messcherp verstand'. Eggers

noemde hem ‘de troef onder de ordonnansen’, omdat Goldman niet alleen een schaamteloos en vermakelijk man was, maar ook gehoorzaam. ‘Regelmatig zag je Solly Goldman in de vroege ochtend een dampende mok surrogaatkoffie over de geplaveide binnenplaats dragen naar het verblijf van de hogergeplaatste officieren.’ In het burgerleven was kolonel German boer, met een botte manier van doen en een grove woordenschat. Toen de nieuwe HBO te horen kreeg dat de Britse gevangenen er bij het appel netter uit moesten zien, antwoordde German met een krachtterm die te vertalen is als: ‘De Duitsers kunnen wat mij betreft in de stront zakken.’ Men zei dat hij ‘verknocht’ was aan zijn bediende Goldman, maar er bestond nooit enige twijfel over hun verschillende posities in de pikorde van de gevangenis.

De Colditz-mythe vertelt dat alle gevangenen uit principe probeerden te ontsnappen, altijd, dat was een universeel samenwerkingsgevoel, terwijl de sadistische en stompzinnige Duitse bewakers hen probeerden tegen te houden. De werkelijkheid zat ingewikkelder in elkaar. Veel gevangenen probeerden te ontsnappen, maar vele ook niet, omdat ze dat niet mochten, zoals de ordonnansen, of omdat ze dat niet wilden. Uitzonderingen daargelaten waren de meeste Duitse bewakers geen bruten. Sommige, zoals Eggers, waren zelfs geen nazi. Eergevoel was aan beide kanten terug te vinden.

De Duitse militaire denkwijze neigde naar absoluutheden: de gehele oorlog, de gehele overwinning en, in dit geval, een gevangenenkamp dat geheel tegen ontsnappen was bestand. Onder het Verdrag van Genève konden de autoriteiten speciale maatregelen nemen om bijzonder lastige gevangenen vast te zetten. Pat Reid noemde de volgende op: ‘Vaker op appel, vaker fouilleren, meer wachtposten, minder bewegingsruimte, minder privacy, minder privileges...’ De gevangenen in Colditz werden van begin af aan niet alleen nauwlettend in de gaten gehouden, maar stonden vierentwintig uur per dag onder surveillance. Een gevangene die wilde ontsnappen moest eerst de binnenste binnenplaats zien af te komen, een enorme stenen doos met muren van meer dan twee meter dik en dertig meter hoog, en tralies voor elk raam. Je kon alleen vertrekken via de weg waarlangs je ook was binnengekomen: door de belangrijkste poort. Vervolgens moest een gevangene de binnenplaats

van het Duitse garnizoen doorkruisen; in de vallei aan de westkant lag het dorp Colditz, waarvan het treinstation verlokkelijk zichtbaar was. Aan de oostkant lag het park, met daarachter een uitnodigend bos. Maar om weg te komen moest de gevangene zich een weg banen over terrassen die bezaaid waren met prikkeldraad, of afdalen langs een van de steile kliffen aan drie kanten van het fort. Eenmaal buiten de perimeter van het kasteel stonden de ontsnapte gevangenen nog grotere obstakels te wachten: Colditz was een garnizoensstad en de zesduizend inwoners waren bedacht op gevluchte gevangenen. Zodra er een werd gezien deed de Kommandant van het kasteel een noodoproep uitgaan met het codewoord 'Muizenval' naar treinstations en politiebureaus binnen een straal van veertig kilometer; elke spoorwegmedewerker, caféhouder, boswachter en politieagent zou binnen een paar uur op de hoogte zijn. Zelfs de Hitlerjugend, de jeugdbeweging van de nazipartij, werd gemobiliseerd om voortvluchtigen te pakken te krijgen. Te voet en op de fiets zochten zoekteams de bossen en velden af en bij elke kruising stonden wachtposten. Als de ontsnappende gevangene al een grens wist te bereiken, dan moest hij nog door de grenscontrole zien te komen, die in de oorlog strenger was dan ooit tevoren. Uit Duitsland ontsnappen was nog lastiger dan uit Colditz ontsnappen.

Honger bemoeilijkt ontsnappen. Een lege maag vervult de geest, soms tot obsessie aan toe, met gedachten aan waar de volgende maaltijd vandaan gehaald kan worden. De gevangenen van Colditz waren nog niet uitgehongerd, maar het aantal calorieën in de slappe kost die de gevangeniskeuken uitdeelde lag ver onder wat nodig was om gezond en actief te blijven.

Het gevangenenmoreel kreeg een eerste grote oppepper, niet door een succesvolle ontsnapping, maar in de vorm van vijftien vierkante kartonnen dozen van vijf kilo per stuk. Op tweede kerstdag 1940 arriveerde er een zending voedselpakketten in Colditz, het eerste stroompje van een golf aan voorraad waarmee het magere gevangenisrantsoen zou worden aangevuld en de gevangenen vrijwel de rest van de oorlog zowel lichamelijk als geestelijk zouden worden gevoed. De pakketten kwamen na de ontberingen van de voorgaande maanden als manna uit de hemel of, preciezer gezegd, van het Internationale Rode Kruis in Zwitserland:

ze bevatten onder andere thee, cacao, ingeblikt vlees, boter, ingemaakte eieren, siroop en sigaretten. Maandenlang waren de gevangenen afgesloten geweest van de buitenwereld en hadden ze geteerd op het magere rantsoen uit de Duitse keukens; dit was een tastbaar, eetbaar bewijs dat ze niet vergeten waren. De komst van deze eerste Rode Kruispakketten waren in gevangenskampen door heel Duitsland een enthousiaste gebeurtenis die gevangenen nooit meer zouden vergeten, ‘terwijl de ene na de andere schat werd onthuld, watertandend werd bekeken, betast en geproefd’. Eerst was de inhoud van de pakketten onvoorspelbaar en met de voorraden moesten ze maanden doen. Tegen de lente van 1941 ontvingen de gevangenen echter regelmatig pakketten, soms wel een pakket per week. Er waren Engelse sigaretten, in plaats van de Duitse of Poolse varianten die je longen verschroeiden: ‘Ik stak er een op en nam een lange hijs,’ herinnerde een roker zich nog. ‘Van puur genot raakte ik bijna buiten zinnen.’ Mettertijd leverde het Rode Kruis ook een beperkte voorraad medicijnen en essentiële kleding. Ook kregen de gevangenen nu brieven en persoonlijke pakketjes van familie en vrienden. Voordat die vanaf het postkantoor aan de geadresseerden werden uitgedeeld, werden ze zorgvuldig doorzocht op contrabande. Gevangenen mochten terugschrijven, tot vier briefkaarten en twee brieven per maand, en er zat slechts zes weken tussen verzending en ontvangst.

Deze oorlog was barbaars, maar dat de krijgsgevangenen, van beide kanten, voedsel, brieven, boeken, sportuitrusting, medicijnen en kleding kregen was te midden van het bloedbad een baken van beschaving, dat onvoldoende werd gewaardeerd maar van onschatbare waarde was. In Duitsland zouden er zonder de Rode Kruispakketten, die direct impact hadden, nog veel meer gevangenen zijn omgekomen: ‘Verdwenen was de neerslachtige houding van haveloze en uitgehongerde mensen’ [...], gezichten waren voller.’

Ook boden de beperkte voorraden vanbuiten de kans voor het aanleggen van reserves, verzamelen en handelen, waarbij de zending gecondenseerde melk van de ene man geruild kon worden tegen het theeoverschot van een andere. Sigaretten werden de valuta die ze met de bewakers konden ruilen voor echt geld, essentieel voor elke ontsnappingspoging in Duitsland. Wie als bewaker werd betrapt op handelen of

omkoping stond een stevige straf te wachten, maar zelfs de meest plichtsgetrouwe wachtpost was met een pond chocolade en honderd sigaretten tot meewerken te bewegen.

De lente bracht een gestage stroom nieuwelingen: nog meer Britse officieren en ordonnansen (onder wie kolonel German en zijn batman Solly Goldman), tientallen Polen, twee Joegoslavische piloten die boven Frankrijk waren neergehaald nadat ze zich vrijwillig bij de RAF hadden gemeld, een handjevol Belgen en meer dan tweehonderd Fransen. Sommigen hadden uit een ander kamp proberen te ontsnappen, maar twintig van de Franse officieren hadden geen idee waarom ze naar Colditz waren overgeplaatst en noemden zichzelf daarom 'Les Innocents'. Twee van de Belgen hadden het label *deutschfeindlich* gekregen omdat ze in het vorige kamp waar ze zaten een kat hadden klaargemaakt en opgegeven, een maaltijd die ze zelf omschreven als 'heerlijk, net konijn'. Onder de Fransen bevonden zich ongeveer zestig Joodse officieren.

'Het was een mini-Europa,' zei een gevangene, en net als in het echte Europa was de gevangenisbevolking in theorie eensgezind, maar met opvallende interne verdeeldheid en rassenspanningen. De Fransen waren verongelijkt dat de Polen beter met de Britten overweg konden, de Polen hadden het gevoel dat de Fransen zich onvoldoende hadden verzet tegen de nazibezetting, de Belgen haatten het om als min of meer Frans te worden gezien, de Britten koesterden tegelijkertijd bewondering en wantrouwen jegens de Fransen, omdat ze wisten dat velen het Vichy-marionettenbestuur in het onbezette Frankrijk trouw bleven. Een gevangene zag de spanning tussen de Engelsen en de Fransen als 'de onvermijdelijke botsing van de Franse nieuwsgierigheid met de futloze kalmte van de Britten'. De Joegoslaven vond iedereen aardig. Er ontstonden sterke vriendschappen tussen mensen uit verschillende landen – en velen zochten elkaar op voor taallessen – maar het was onvermijdelijk dat de neiging ontstond in stereotypes te vervallen. Net als nu woonden en werkten de verschillende Europese naties harmonieus samen, behalve als ze dat niet deden.

Onder de nieuwe Britten bevonden zich ook drie kapelaans, onder wie de Methodistische predikant Joseph Ellison Platt, die in de buurt van Duinkerken gevangen was genomen. Padre 'Jock' Platt zou gedu-

rende zijn tijd in Colditz een dagboek bijhouden, een gedetailleerd verslag van het dagelijks leven in de gevangenis, maar ook één lange preek, want Platt was een christen van ijzeren conformiteit die door een dikke hoornen bril streng naar de wereld keek en waar hij ook keek een morele leidraad vond. Hij beschikte over een 'heldere zekerheid en hoop die onverwoestbaar waren', volgens het Directory of Primitive Methodist Ministers. Dat was een beleefde christelijke manier van zeggen dat hij volledig overtuigd was van zijn eigen rechtschapenheid en niet aarzelde iedereen die hem tegensprak te corrigeren. Hij had niet in Colditz moeten zitten. In een eerder kamp was een mysterieus metalen instrument in zijn kluisje gevonden, waarvan werd aangenomen dat het bedoeld was om mee te ontsnappen, en dus werd hij naar Colditz gestuurd. Eigenlijk was het een draadje om het deksel van zijn oude koffer mee open te krijgen. Het was helemaal niet de bedoeling van de geestelijke om te ontsnappen: hij had een geboeide gemeente en hij zou ze niet van het pad van de rechtvaardigheid laten afdwalen, ongeacht de beproevingen die in het verschiet lagen. In de schoolhiërarchie die in Colditz ontstond was kolonel German hoofdmonitor, Reid aanvoerder van het eerste elftal en Platt de schoolkapelaan.

Bij het groeiende Franse contingent zaten een paar onstuitbare personen, mannen die te opstandig gevonden werden voor een normaal kamp, van wie Alain Le Ray toch wel de meest ontembare en meest raadselachtige was. Hij was luitenant in de Chasseurs Alpins, de Franse eliteberginfanterie. Le Ray was tijdens de Slag om Frankrijk gewond geraakt, gevangengenomen en vastgehouden in een kamp bij een zijrivier van de Oder. Deze ervaren bergbeklimmer was bedreven in het overleven en midden in de barre Baltische winter ontsnapt. Van daaruit ging hij naar Frankrijk, waarbij hij zich overdag in een 'sneeuwgraf' verborg en 's nachts op vrachttreinen meeliftte. Hij was nog minder dan honderd kilometer van de Franse grens verwijderd toen hij werd gepakt en naar Colditz gestuurd.

Zodra Le Ray binnenkwam viel Reid iets op aan deze 'knappe, zwartharige, voorkomende jongeman', een innerlijke intensiteit waardoor hij van de andere Fransen verschilde. Le Ray zocht aansluiting bij een Engelse officier om zijn Engels te verbeteren en was maar al te be-

reid over zijn avonturen te vertellen. Toch praatte hij maar zelden mee over ontsnappen, ondanks zijn onverholen vastbeslotenheid dat te doen. ‘Sommige ontsnappers in de dop waren eenlingen,’ schreef Reid, die deze geheimzinnige en gesloten Fransman zowel intrigerend als verontrustend vond. Reid was een teamspeler pur sang, een joviale enthousiasteling die anderen ophitste mee te doen met alle plannetjes die hij aan het beramen was. Le Ray was het tegenovergestelde. Hij was soepel en lenig als een kat en bezat een katachtige afzijdigheid en geslotenheid. Le Ray had een plan en was niet voornemens daar iemand, laat staan de loslippige Pat Reid, iets over te vertellen.

Omdat de buitenkant van Colditz zo zwaar werd bewaakt was ondergronds vluchten de meest logische keuze. Het graven van een tunnel vroeg geduld, planning en mankracht – allemaal ingrediënten die in overvloed aanwezig waren. In de lente van 1941 werkten de Britten, de Polen en de Fransen in verschillende delen van het kamp allemaal aan hun eigen tunnel, zonder daar met elkaar over te praten: er was een geheime en niet openlijk verklaarde wedstrijd gaande onder Colditz.

Een team Franse tunnelgravers, onder wie Le Ray, bereikte de klokkentoren in de noordwestelijke hoek van de binnenplaats; begin februari hadden ze een schacht van ruim drie meter diep gegraven de kelder in en daarvandaan groeven ze ’s nachts zachtjes en in ploegen een horizontale tunnel naar buiten toe met stukken metalen ledikant. De uitgegraven grond verborgen ze op de zolders. Ondertussen werkten de Polen in het geheim aan een tunnel aan de andere kant van de binnenplaats, die ze op de riolering van het kasteel wilden laten aansluiten.

Een soortgelijk idee was bij Pat Reid opgekomen. ‘De afvoer trok me aan,’ schreef hij. In de vloer van de kantine op de begane grond, waar de gevangenen in de rij stonden voor het weinige dat daar verkrijgbaar was, zat een putdeksel. Toen de dienstdoende Duitse sergeant op een middag afgeleid was, tilde Reid met een andere officier het deksel op voor een korte inspectie: de ene kant op leidde de afvoer terug naar de binnenplaats en kwam daar op een ander putdeksel uit, maar naar het oosten toe maakte die een bocht van zes meter naar de buitenmuur, waar de afvoer werd geblokkeerd door een stenen muur. Daarachter lag een driehoekig gazon, met aan de ene kant een balustrade en aan de

andere kant, tien meter lager, de weg die het park uit leidde. Naar Pools voorbeeld hadden de Britten al een sleutel uitgesneden waarmee ze het ouderwetse klavierslot op de deur aan de voet van de trap die van hun kwartier naar de binnenplaats liep konden openen. Reid gokte dat ze zich, als ze ongezien de kantine in konden komen, misschien door de stenen muur aan het eind van de afvoer konden graven, een horizontale tunnel onder het gazonnetje bouwen en dan een verticale schacht door het gras naar boven. Vervolgens konden de ontsnappers zich via beddenlakens langs de kantelen laten glijden, voorbij de Duitse vertrekkers sluipen, over de vier meter hoge muur van het park klimmen en naar het bos gaan. Als de opening naar de tunnel met een afneembaar houten luik bedekt met turf werd afgesloten, werd de uitgang na de eerste ontsnapping niet gevonden en kon die nogmaals worden gebruikt. Als er 's nachts een team naar binnen kon glippen en de kantinedeur achter zich op slot kon doen, konden ze tot het licht werd ongestoord graven. Ledigheid is des duivels oorkussen en padre Platt besloot dat Reids tunnel deugdzaam was en dus zijn zegen moest krijgen: 'Het zal ongeveer twee of drie maanden kosten, als er 's nachts nadat de lichten zijn gedoofd twee of drie uur wordt gewerkt.'

Toen de kantinebewaker even was afgeleid werd zijn sleutel uit de lade van de tafel 'geleend', in een stuk zeep gedrukt en teruggelegd. Het kostte maar een paar dagen om uit een stuk ijzeren beddenframe een replica te maken. Verkenner of 'spionnen' keken kort na middernacht toe vanaf de bovenste verdiepingen terwijl vier mannen de Britse trap af kwamen, ongezien de tien meter brede donkere binnenplaats overstaken en de kantine in gingen. Het kostte ze een week nachtelijk hakken voor ze door de anderhalve meter dikke muur aan het eind van de afvoer heen waren. De grond daarachter bestond uit plakkerige gele klei. Toen vond er bijna een ramp plaats, wat liet zien hoe gemakkelijk de ene ontsnappingspoging de andere om zeep kon helpen. Half maart braken twee Polen door de muur van de kantine heen, zich niet bewust van de tunnel die de Britten onder hun voeten aan het graven waren, en begonnen door de tralies van het raam dat uitkeek op het stuk gras heen te zagen. Een wachtpost hoorde het geluid en ze werden gesnapt. Er werd een grote nieuwe schijnwerper recht op het gazon gericht: vanaf

dat moment werd dit donkere hoekje van het kasteel elke nacht als een toneelpodium verlicht.

Het kost tijd en het is uitputtend om met de hand een tunnel te graven en er is een enorme lading doorzettingsvermogen voor nodig, een eigenschap waarover de gevangenen, en dat gold ook voor veel andere eigenschappen, niet in gelijke mate beschikten. 'Een tunnel graven was niets voor mij,' gaf Alain Le Ray, het Franse buitenbeentje, toe. 'Ik werd te ongeduldig. Ik zocht naar een snelle manier, waarbij ik niemand anders nodig had.'

De binnenplaats, waar gevangenen overdag rondhingen, bood veel te weinig ruimte voor echte beweging. In het Verdrag van Genève stond echter dat gevangenen de gelegenheid moesten krijgen 'zich aan lichaamsoefeningen te wijden en van de buitenlucht te genieten', dus zetten de Duitsers twee gebieden in het park af met twee meter hoog prikkeldraad: een groter gebied om te rennen en te lopen en een kleinere kooi voor een potje voetbal of rugby. Twee of drie keer per week vond er een 'Parkwandeling' plaats, waarbij gevangenen die wilden bewegen (en dat wilde niet iedereen) op de binnenplaats bij elkaar kwamen en na zorgvuldig te zijn geteld langs de Kommandantur werden gevoerd, een kronkelpad af, over het water de afgesloten gebieden in het park in. De Parkwandeling was een 'officiële bedoening met een vleugje dreiging', maar 'marcheren' is een ordelijk woord voor iets wat regelmatig chaotisch verliep, des te meer naarmate de gevangenisbevolking toenam. De gevangenen werden geteld op de binnenplaats, erbuiten, bij aankomst en vertrek uit het park, een bewerkelijke rompslomp die in elke fase hardnekkig werd verstoord door de meer tegendraadse gevangenen. De gevangenen droegen nooit dezelfde kleding, weigerden ordelijke rijen te vormen en liepen niet in een rechte lijn. Ze 'kwamen twee aan twee de hoek om, drukten zich op de rechte stukken tegen elkaar aan, drongen bij de poorten, wezen, riepen naar mensen voor en achter hen, lieten spullen vallen.' Het hele proces was een belediging voor Eggers' gevoel voor orde en bood Alain Le Ray een kans.

Onder aan het pad dat naar het park leidde stond een vervallen gebouw, bekend onder de naam Terrashuis, dat werd gebruikt om bouw-

materialen op te slaan. Kort voor Pasen viel het Le Ray tijdens de Parkwandeling op dat de deur nog op een kier stond. Hij vertelde dit slechts twee medeofficieren en pakte zijn ontsnappingsuitrusting bij elkaar: een setje burgerkleding, een kaart van het Duitse spoorwegennetwerk en een paar Reichsmarken die hij van een bewaker had gekregen in ruil voor sigaretten.

Op Goede Vrijdag trok Le Ray een overjas aan over zijn zelfgemaakte burgerkleding en sloot zich aan bij de groep die naar het park ging om naar een voetbalwedstrijd te kijken. Op de terugweg, terwijl ze de hoek naast het Terrashuis omsloegen, trok Le Ray razendsnel zijn overjas uit, die de man achter hem aantrok. Zelf klauterde hij op de aardwal en verdween door de deur. Hijgend bleef hij liggen luisteren of hij achtervolgingsgeluiden hoorde, maar het was stil. 'Geen geschreeuw, geen achtervolging, geen honden.' In het kasteel ensceneerden twee medeplichtigen een gevecht; in de verwarring telden de Duitsers de gevangenen verkeerd en viel Le Rays afwezigheid niet op. Bij het vallen van de nacht rende hij het pad af naar de buitenmuur. Hij voelde zich gevaarlijk kwetsbaar in het open gebied. 'Het hele park was net één groot oog dat me in de gaten hield.' Le Ray klauterde over de muur naar de bomen.

Na een wandeling van acht kilometer kwam hij aan bij het dorp Rochlitz, waar hij de trein nam naar het nabijgelegen Penig. Zijn overgebleven geld besteedde hij aan een treinkaartje naar Zwickau, tachtig kilometer naar het zuiden. Daar verborg hij zich in de conducteurswagon van de trein die als eerste het station zou verlaten. Vierentwintig uur na zijn ontsnapping uit Colditz zat hij in Neurenberg, waar de nazi-partij enorme feesten had georganiseerd toen Hitler aan de macht kwam. Le Ray was blut, had het ijskoud, was uitgehongerd en zat in het hart van het Reich. Die avond stond hij in een steegje te wachten. Toen er een man alleen aan kwam lopen sprong Le Ray uit de schaduwen tevoorschijn, sloeg hem met twee snelle klappen tegen de grond, trok hem zijn jas uit, stal zijn portemonnee en verdween de duisternis weer in. Hij gaf toe dat het 'een brute overval met geweld tegen een burger' was, maar rechtvaardigde dit met 'zelfverdediging onder oorlogsomstandigheden'. Met deze beroving stond er nu nog meer op het spel: als hij werd gepakt, stond hem de doodstraf te wachten.

Met het gestolen geld kon hij een treinkaartje kopen naar Stuttgart en van daaruit zuidwaarts naar de Zwitserse grens. Als bergbeklimmer was Le Ray van plan geweest klimmend Zwitserland in te komen via de oostelijke Alpen, maar na vijf dagen vluchten nam zijn kracht af. Dus trok hij in plaats daarvan naar Singen, dat een lange, platte grens had. Bij zijn tocht vanaf het station naar de grens door een dichtbebost gebied werd hij gezien door een Duitse grenspatrouille. Na een waanzinnige achtervolging wist de voortvluchtige uit hun klauwen te ontsnappen door in een boom te klimmen. Omdat hij wist dat de grenswachten nu extra alert zouden zijn, keerde hij terug naar het station van Gottmadingen, de laatste halte voor de trein de grens naar Zwitserland overstak. Nog een treinkaartje kon hij zich niet veroorloven. Le Ray verborg zich in de struiken aan het einde van het perron. De trein van 11.30 uur uit Singen kwam het station in rijden en stopte slechts drie meter van waar hij zich had verstoppt. De conducteur keek het verlaten perron af, floot en draaide zich weer om. Precies op dat moment klom Le Ray over het spoor voor de locomotief naar de voorkant, vouwde zich tussen de koplampen en hield zich stevig vast.

‘De machinist trok aan de gashendel en de trein schoot de frisse lentenacht in,’ schreef Le Ray, die rechtop zat op het koppelstuk tussen de bumpers, met zijn voeten een paar centimeter boven de voorbijschietende rails. Alle angst en uitputting waren vergeten en de Fransman werd overvallen door een stoot ‘hoop en trots’, terwijl de trein vaart maakte. ‘We passeerden de rode lichten van een vijandelijke wachtpost, gingen onder de brug door en reden toen Zwitserland in.’ Le Ray had slechts 46 dagen in Colditz gezeten.

Le Ray’s ‘homerun’ ontlokte de gevangenen luide vreugdekreten en een even sterke golf aan represailles en onderzoek van de kant van de Duitse autoriteiten. Hier was het bewijs dat ontsnappen, tot dan toe alleen nog een theoretische mogelijkheid, werkelijk haalbaar was. De Duitsers hadden een gevangenis gebouwd die tegen een uitbraak bestand was en toch was een Fransman minder dan zes weken na zijn aankomst weggewandeld. De woedende Kommandant gaf zijn officieren een uitbrander: ‘We staan allemaal voor aap door één gevangene.’

Berlijn eiste antwoorden en zocht, zoals alle tirannieën dat doen, een zondebok. 'Wie was er verantwoordelijk? Was die persoon gestraft?' Tevergeefs werden er speurhonden bijgehaald. Ten onrechte concludeerde Eggers dat de Franse bergbeklimmer over de daken moest zijn geklommen en langs een dertig meter hoge bliksemafleider weer was afgedaald. Er werd extra prikkeldraad om de schoorstenen gewikkeld, vierentwintig uur per dag een wachtpost op de binnenplaats gezet en er werden krachtigere zoeklichten geplaatst. Le Ray, veilig in Zwitserland, deed zijn ontsnapping aan de Franse consul uit de doeken, die een bericht naar Londen stuurde: het commissariaat voor krijgsgevangenen op het ministerie van Oorlog kreeg meer interesse in het zwaar-beveiligde kamp Oflag IV-C.

Le Ray's ontsnapping was een eenmansoperatie geweest, waar slechts twee medegevangenen van op de hoogte waren en waar zijn hogergeplaatste officieren absoluut niets van wisten. Niet alleen planden gevangenen individueel hun ontsnapping, ook zetten de verschillende landen plannen in werking die elkaar overlaptten, met elkaar botsten en juist voor beide partijen averechts konden werken. De verschillende tunnelplannen ondermijnden elkaar, haast letterlijk. Op een avond werkten de Britten aan hun tunnel toen de Duitsers tot een onverwacht nachtelijk appel opriepen, een van de nieuwe beveiligingsmaatregelen van de Kommandant, en ontdekten dat er vier mannen ontbraken. Tot stomverbaasde woede van de Duitsers verschenen de kantinegravers bij het *Morgenappell* weer gewoon en het hele kasteel werd uitgekamd, waarbij de Franse half afgebouwde tunnel onder de klokkentoren werd ontdekt. De Poolse poging om via de kantine te ontsnappen had de Britse tunnel, die tegen eind maart bijna tot het midden van het gazon reikte, al in gevaar gebracht. Toen volgde een nieuwe klap. Weer werden er twee officieren betrapt terwijl ze uit het raam van de kantine probeerden te klimmen, ditmaal Fransen. Nu opende Eggers de jacht. 'Er was iets niet pluis met die kantine.' De Duitsers tilden het putdeksel op, maar ontdekten niets raars, aangezien de tunnelgravers aan het einde een nepmuur hadden gebouwd van puin dat bij elkaar gehouden werd met modder die er precies uitzag als een echte muur. Eggers liet het putdeksel vastzetten met nieuwe sluitingen (die de gevangenen losmaakten

voor ze waren uitgehard), een nieuw slot op de kantinedeur zetten en, erger nog, vierentwintig uur per dag een wacht posteren op het gazon naast het raam, precies waar de tunnel zou moeten eindigen. Het tunnelgraven werd tijdelijk stopgezet.

Uit de overlappende ontsnappingspogingen en de tunnelcompetitie bleek duidelijk de behoefte aan in elk geval een minimale vorm van coördinatie en samenwerking. Er werd een internationaal ontsnappingscomité opgericht met een aantal basisregels: individuele personen moesten toestemming vragen aan hun hoogste officieren voordat ze probeerden te ontsnappen en dan zouden de hoogste officieren van elke nationaliteit elkaar weer informeren. Zoals zo veel internationale samenwerkingsinitiatieven was dit in theorie een prachtig idee, maar bleek de uitvoering problematisch. Centraal bij elke ontsnapping stond geheimhouding: uiteraard mochten de Duitsers geen lucht van de plannen krijgen, maar ook concurrenten mochten geen ideeën stelen en mogelijke spionnen of 'luistervinken' die zich mogelijk tussen de gevangenisbevolking bevonden mochten niets horen. 'De meeste ontsnappers waren pas bereid hun idee op het allerlaatste moment prijs te geven,' schreef Reid. De Franse manier van denken druiste toch in tegen een dergelijke conformiteit. 'We waren veel te individualistisch om met zo'n systeem akkoord te kunnen gaan,' wist een Franse officier nog. 'We regelden dat onderling en zeiden niet graag iets tegen anderen.' Bij elk nieuw plan benadrukten de Polen, die het langst in het kasteel zaten, doorgaans dat zij er als eerste mee waren gekomen. Maar naarmate de tijd verstreek verstevigden de vertrouwensbanden en de bekendheid tussen en binnen de verschillende groepen, waardoor de bereidheid om bij de ontsnappingsplannen van anderen te helpen groeide, zolang dat de eigen plannen maar niet in de weg stond. Net als de bondgenoten in de bredere oorlog waren de gevangenen verenigd maar ook rivalen van elkaar, wedijverden ze met elkaar terwijl ze tegen een gemeenschappelijke vijand streden.

Die vijand werd in de intieme beslotenheid van Colditz steeds bekendder. Op het slagveld sta je tegenover een anonieme tegenstander. In een gevangenis krijgt hij een gezicht, een naam en een persoonlijkheid. Boven aan de Duitse commandostructuur stond de Kommandant zelf,

Oberstleutnant Max Schmidt, een oorlogsveteraan die zich aan de regels hield en zich zelden met de levens van de gevangenen bemoeide. Schmidt liet de leiding over de dagelijkse gang van zaken in het kasteel aan zijn ondergeschikten over en leidde zelf een huiselijk leventje met zijn vrouw in een privéappartement in de Kommandantur. Hij kwam er alleen bij om een officiële bekendmaking te doen of straffen uit te delen. Eggers omschreef hem als een 'imposant figuur' met 'kille grijze ogen' en een 'strengse wijze van zijn macht uitoefenen, ongemakkelijk, maar wel effectief'.

Eggers' directe leidinggevende, de hoogste kampofficier, was Hauptmann Paul Priem, ook een voormalig onderwijzer, maar van een heel ander slag. Priem was een vrolijke dronkenlap die door de gevangenen werd gezien als 'de enige Duitser met gevoel voor humor', al was het dan van het overweldigend grove soort. Eggers vond zijn directe leidinggevende 'alles bij elkaar te gemakkelijk', maar mocht hem toch wel: 'Prettig gezelschap en een bruisende persoonlijkheid, gek op strijd, gek op het leven, gek op de fles...' Zoals zo veel alcoholisten kon Priem in een oogwenk omslaan van joviaal naar paars van woede.

Priem was een 'felle aanhanger van Hitler', terwijl Eggers en anderen in de Duitse officiersmess weinig tijd voor het fascisme hadden, zoals Kommandant Schmidt, die politieke discussie niet aanmoedigde en nooit de nazigroet bracht. Deze verschillen in politieke mening kwamen terug in de tegenstrijdige manier waarop gevangenen werden behandeld: de felle aanhangers van de partijpolitiek vonden dat een poging tot ontsnapping met harde hand moest worden bestraft, met de dood als dat nodig was. Anderen probeerden vanuit de optiek dat de gevangenen medesoldaten waren goede relaties met hen te onderhouden. Deze ideologische kloof in het Duitse garnizoen, tussen de nazi's en de niet-fascisten, de handhavers en degenen die doorgaans schappelijk waren, bleef aanwezig in het hele bestaan van het kamp. Zoals Eggers opmerkte: 'We vormden geen harmonieus team.'

De Duitse onderofficieren, die vanaf de laagste rangen waren opgeklommen, fungeerden als belangrijkste contactpersonen tussen de gevangenen en de bewakers; ze kregen bijnamen die mettertijd bleven hangen en ook de betreffende persoon ter ore kwamen. De twee serge-

ant-majoors waren ‘Frans Jozef’ Rothenberger en ‘Mussolini’ Gephard die, net als Il Duce, zowel dik als een fascist was. Unteroffizier (hoofdkorporaal) Martin Schädlich, een onvermoeibare speurhond, stond bij de Fransen bekend als ‘La Fouine’ (de wezel) en werd door de Britten ‘Dixon Hawke’ genoemd, een verwijzing naar de detective uit de boeken die destijds populair waren. De dagboeken van de uitgekookte Schädlich bieden een blik op Colditz vanuit het oogpunt van de Duitse onderofficiersmess, waar vaak aan voorbij is gegaan.

Een bijnaam was een teken van vrijpostigheid dat wreed, hartelijk, gekscherend, beschrijvend of geheel willekeurig kon zijn. Door de bewakers een bijnaam te geven nam hun macht af, werden ze weer menselijk en vaak belachelijk. Bijnamen voor de bewakers van Colditz, die de groepsnaam ‘speurders’ kregen, waren onder andere Grotekont, Ropey, Dopey, Puddingsmoel, Tijger, Kaaskop, Snuiver, Hiawatha, Eggs, Tante en Hufter.

Eggers was zonder twijfel de meest geduchte Duitse officier. Nog voor de gevangenen naar wegen die het kasteel uit leidden zochten, keek hij naar manieren om ze binnen te houden, met een systematische, wetenschappelijke en bijzonder effectieve aanpak. Hij werd door de Britten gevreesd en gewantrouwd, vooral door Pat Reid, die hem ‘slinks, competent en iets te gladjes’ vond. ’s Avonds liep Eggers graag de Britse vertrekken binnen om Engels te praten en verhalen te vertellen over zijn tijd in Cheltenham, maar achter zijn glimlach speurde hij naar aanwijzingen. Aan de vijandelijkheid jegens Eggers kleefde een knagend respect: ‘Hij was ons een doorn in het oog, omdat hij zo goed was in zijn werk,’ zei Kenneth Lockwood, een van de oorspronkelijke ‘Zes van Lauenfen’. ‘Hij meende te begrijpen hoe de Britten dachten en deed daar nogal walgelijk over.’ De Fransen gaven hem de bijnaam ‘Tartuffe’, naar het personage uit het toneelstuk van Molière, de beroemdste hypocriet in de Franse literatuur. Eggers dacht dat hij die bijnaam te danken had aan zijn ‘gewoonte al mijn vijandelijke of vervelende reacties te verbergen achter een ietwat gespannen en weifelende grijns’. Hij vatte de bijnaam als compliment op.

Naast intelligentie en discipline bezat Eggers de eigenschap dat hij nooit uit zijn slof schoot, het resultaat van jaren uitgedaagd worden

door schooljongens. Kort na aankomst van de Britten maakte hij een opmerking naar de Britse hoogste officier, Guy German, die klonk als een uitdaging: 'Ik zal jullie heren nooit het plezier gunnen mij op stang te jagen.' De daaropvolgende vier jaar werd er dagelijks aan dat voornemen getornd en de Duitse officier werd meedogenloos op stang gejaagd. Als de belangrijkste wedstrijd in het kamp ging over ontsnappen, dan was proberen Eggers zover uit zijn tent te lokken dat hij uit zijn vel sprong een goede tweede.

Naarmate het aan het einde van de lente warmer werd voelde Eggers hoe de temperatuur ook in het kamp steeg door een gespannen verwachting, een rusteloosheid die de voorbode was van meer ontsnappingen. Toch ervoer Eggers terechte trots: tot op dat moment had er slechts één persoon weten te ontkomen en waren er diverse pogingen verijdeld. De beveiliging werd almaar beter. Onder de gevangenen bevonden zich geharde ontsnappingskunstenaars en elke week kwamen er daar meer uit andere kampen bij, maar Eggers was zelfverzekerd: 'De experts moesten met een absoluut meesterstuk komen om ons te verslaan.'

3. Het kamp voor slechteriken

De eerste Britse gevangene die aan de andere kant van de kasteelmuren wist te komen slaagde daar niet in omdat hij een ontsnappingskunstenaar was, maar omdat hij bijzonder klein was. Op 10 mei werd een groep Franse gevangenen met een andere rang uit het dorp gehaald om oude matrassen van een zolder te slepen en die achter in een vrachtwagen op de binnenplaats te laden. Na haastige onderhandelingen waren die Franse arbeiders bereid om luitenant Peter Allan ook in te laden.

Allan was een van de 'Zes van Laufen' die in november 1940 met Pat Reid in Colditz waren aangekomen. Met zijn krap een meter zestig was deze vrolijke Schot, die je zelden zonder zijn kilt aan zag, een van de kleinste gevangenen in Colditz, en dus ook een van de draagbaarste. Hij werd in een matras met rottend stro gepropt, vastgenaaid en op de kar gelegd, met nog twee strozakken erbovenop. Zijn ontsnappingsuitrusting bestond uit een briefje van vijftig Reichsmark, een paar witte sokken en een korte broek, waardoor hij er een beetje uitzag als lid van de Hitlerjugend.

Terwijl de vrachtwagen met ronkende motor door de poort reed moest Allan zich in zijn stoffige verstopplek sterk inhouden om niet te niezen. De strozakken en de kleine Schot werden, niet al te zachtzinnig, uitgeladen in een schuur buiten het dorp. Allan kroop uit zijn matras, veegde zichzelf schoon en vertrok naar het station, waarbij hij eruit probeerde te zien als een opgewekte jonge nazi die een wandeling maakte. Het avondappel was pas over een uur. Allan, die een aardig mondje Duits sprak, kocht een enkele reis naar Wenen, waar naar hij wist een Amerikaans consulaat zat. 'Ik had geen papieren en geen kaart, maar ik dacht dat de Amerikanen, die niet bij de oorlog betrokken waren, me

wel wilden helpen. Terwijl Allan het zich die avond gemakkelijk maakte voor de nacht in het stationstoilet van Regensburg, zetten de Duitsers een complete zoektocht op touw. In de schuur vonden ze de lege strozakhoes en een openstaand raam.

Eggers gaf in zijn beste idiomatische Engels toe dat hij was verslagen. 'De vogel was gevlogen.'

Naarmate de dagen verstreken zonder enig bericht dat Allan gevangen was genomen kreeg de opgetogenheid in de Britse vertrekken een randje nationale trots omdat ze nu gelijkstonden met de Fransen. Allans 'geïmproviseerde ontsnapping' was zonder enige voorbereiding geslaagd. Hoe veel meer kon je dan bereiken met een goede planning?

Twee weken later vierden de Britten nog steeds stiekem hun feestje toen zich een nieuwe bewoner bij hen aansloot die een van de beroemdste Colditz-gevangenen zou worden: een jonge officier met een schotwond in zijn zij die woedend was over zijn gedwarsboomde ambities.

Airey Neave was enorm prestatiegericht en, zoals zo veel mensen, vrij onzeker. Uiteindelijk zou zijn ambitie hem tot de top van de Britse politiek brengen en naar een vroege dood door een terroristenbom. Neave was vijfentwintig jaar, maar zag er jonger uit, met doordringende blauwe ogen, een jongensachtige grijns en een aanstekelijke lach. Maar hij was ook kwader dan hij overkwam. Neaves oorlog verliep niet zoals hij had verwacht en daar was hij erg narrig over. Na Eton en Oxford was hij bij het leger gegaan in de verwachting van militaire eer, of in elk geval een heldhaftige vroege dood. In plaats daarvan kwam hij terecht in een weinig flitsend zoeklichtbataljon dat de nachtelijke Londense hemel bescheen, een effect dat de officieren in de strijdkrachten afdeden als 'nogal kerstig'. In de slag om Calais een paar maanden later stuiterde een verdwaalde kogel, waarschijnlijk van de Britten, van de stoep en raakte hem in de borst. 'Onder mijn kleding voelde ik het bloed stromen en mijn buik in druppelen.' Hij was nu vooral geïrriteerd. De kogel had zijn hart op een haar na gemist. Hij kroop een paar meter en viel toen neer. Ongeveer een uur later 'legde een enorme man in Duits uniform en met een Rode Kruisband me voorzichtig op een brancard'. Na slechts één schot op een verkenningsvliegtuig te hebben afgevuurd, dat miste, werd Neave gevangengenomen.

Na zijn poging uit het gevangenenkamp in Thorn in Polen te ontsnappen werd hij naar Colditz overgeplaatst. 'Het uitgestrekte domein van kleine vorsten werd zwaar bewaakt,' schreef hij. 'Op de borstwering stonden prikkeldraad en machinegeweren recht overheid. Ik voelde de kantelen op me afkomen, me insluiten.'

Dit was een heel ander gevangenenkamp dan waar Neave voorheen had gezeten. Om te beginnen droeg de officier die hem begroette een oranje trui met col, een versleten kaki korte broek en een paar houten klompen. 'Ik kreeg het gevoel dat ik een school voor zwervers en daklozen werd in gejaagd,' schreef hij, bewoond door 'excentrieke en ongewone mensen'. Terwijl hij in de lange messzaal ging zitten voor een feest in Tudor-stijl van roggebrood en stoofpot die uit tinnen kommen werd gegeten, draaiden de gesprekken om hem heen om ontsnappen. Hij voelde zich opklaren. Neave, opgestoot door 'een gevoel van onrecht [dat] littekens op de geest achterlaat' en opgejut door wat hij zijn 'hysterische ongeduld' noemde, werd heen en weer geslingerd tussen uitgelatenheid en chagrijn. Op gevoelige wijze beschreef hij de ellende die hem soms dreigde te overspoelen. 'De krijgsgevangene vindt zichzelf erg zielig,' schreef hij. 'Hij heeft het gevoel vergeten te zijn, denkt na over waarom hij gevangen is genomen en voor zichzelf en zijn vrienden wordt hij al snel vervelend omdat hij eindeloos het verhaal van zijn laatste gevecht opdist.' Hier zaten verwante, rusteloze geesten. Ontsnappingsplannen konden een medicijn zijn tegen de depressie die achter al zijn drukte op de loer lag, en dat wist hij.

Neave arriveerde op het moment dat de kantinetunnel dankzij een nieuw wapen in het gevangenenarsenaal nieuw leven werd ingeblazen: omkoperij. Een paar gevangenisbewakers was bereid eieren en koffie te ruilen tegen chocolade en sigaretten van de gevangenen, en één bewaker in het bijzonder wilde graag ruilen, hij wilde graag een nog betere deal sluiten. Deze wachtpost stond van tijd tot tijd 's nachts op het kleine gazon naast het kantineraam, waar de tunnel moest uitkomen. Er werd een overeenkomst gesloten: in ruil voor zevenhonderd Reichsmarken zou hij na het appel om exact tien voor tien 's avonds tien minuten lang 'de andere kant op kijken'.

Dit was in alle gevallen een aanzienlijk bedrag, maar in Colditz, waar

echt geld schaars was, was het een klein fortuin. Als deze uitgave echter de ontsnapping van twaalf mannen in één keer betekende, was die de moeite waard. Dit moest echt een gemeenschappelijke poging zijn: een team vervalsers en kleermakers ging aan de slag om burgerkleding te maken, neppassen en kaarten voor de twaalf aangewezen ontsnappers (tien Britten en twee Polen, want die spraken beter Duits). Het team zou onder aanvoering staan van kolonel Guy German zelf, maar Reid was de belangrijkste stimulans achter het plan en hoofdsponsor. Hij verzamelde waar het maar kon contant geld: meegenomen door nieuwe gevangenen, verstoppt in pakjes van het thuisfront of door ruilen in handen gekregen. De corrupte bewaker zou de helft van de som van tevoren krijgen en dan zou de rest na de ontsnapping uit een raam worden gegooid.

Neave ging ermee akkoord te fungeren als luistervink en zou toekijken vanaf een bovenraam. Op 29 mei zat hij om half tien 's avonds op zijn post naar de omgekochte bewaker te kijken terwijl die over het gazon ijsbeerde, dat baadde in de schijnwerpers. Vreemd genoeg kwam de bewaker ontspannen over, dacht Neave. Hij leek 'onverschillig voor de spanning in die stille nacht'. Dat kon je van de ontsnappers niet zeggen; twaalf zwetende en nerveuze mannen propten zich in de tunnel en maakten zich klaar voor een massa-uitbraak.

Eggers en zijn kliek bewapende bewakers die zich uit het zicht achter een steunbeer schuilhielden stonden al evenzeer op scherp en waren 'al even opgewonden als de gevangenen'. Nog eens tien bewakers stonden in het wachthuis paraat. De schijnbaar corrupte bewaker had alle reden tot kalmte. Hij had de Britse plannen direct na het ontstaan namelijk bij Eggers gemeld. Kommandant Schmidt had besloten dat ze, in plaats van de tunnel af te sluiten, de gevangenen *in flagrante* moesten betrappen. Dit was een hinderlaag.

'De spanning was ondraaglijk,' schreef Eggers, die bang was dat een schietgrage bewaker het vuur zou openen. Toch had hij het best naar zijn zin; wat er vervolgens gebeurde beschreef hij met het genoegen van een schoolmeester die zijn onhandelbare pupillen een stap voor is: 'Alles stond klaar. We wachtten in de coulissen op de acteurs [...]. Bij het minste geluid knipperden we met onze ogen. Door de spanning begon-

nen onze ogen te tranen. Plotseling was er beweging op het gras. Er verscheen een streep, een scheur. Een stukje gras kwam in beweging, omhoog. Een vierkant stuk turf schoot recht uit de grond [...], toen volgden de handen en armen van een man, die het turf en het frame omhoog duwde. Daar kwam de Britse kapitein Reid tevoorschijn.' Eggers scheen met zijn zaklamp in Reids ogen en brulde dat hij zijn handen in de lucht moest steken. Reid schreeuwde tegen de mannen achter hem dat ze terug moesten gaan, maar inmiddels was het contingent uit het wachtershuis de kantine al binnengestormd, wapens in de aanslag.

'We kwamen naar buiten en brulden van het lachen,' beweerde Reid later. Zo herinnerde Neave, die door het raam toekeek, zich de ontknoping niet: 'De tunnelgravers werden triest afgevoerd naar eenzame opsluiting.' De vier maanden zorgvuldige planning, moeizaam graven en stijgende hoop hadden niets opgeleverd, behalve dan het verlies van driehonderdvijftig Reichsmark. De dubbelhartige Duitse bewaker kreeg een onderscheiding als beloning, promotie en een week verlof. Ook mocht hij het reeds ontvangen geld houden. 'Dit was ons eerste grote succes,' kraaide Eggers. 'Enkel en alleen te danken aan de loyaliteit van een van onze mannen.' Eggers werd bevorderd tot Hauptmann, oftewel kapitein.

Twee dagen later hinkte Peter Allan, na drie weken op de vlucht, onder bewaking Colditz weer in, nog steeds in de korte broek waarin hij was ontsnapt, die nu grauwgrijs van kleur was. Hij kon amper praten van uitputting.

De kleine Schot had Wenen weten te bereiken en was, haveloos en halfverhongerd, op de stoep van het Amerikaanse consulaat verschenen. 'Ik ben een ontsnapte Britse officier,' had hij tegen een stomverbaasde consulaatsmedewerker gezegd. 'Ik ben uit Colditz ontsnapt. Mijn voeten zijn stuk en ik heb honger. Ik wil geen paspoort. Alles wat ik wil is een briefje van twintig mark voor een maaltijd, wat bier en een treinkaartje naar de Hongaarse grens. Help me alstublieft.'

Amerika had zich nog niet in de oorlog gemengd. Toch steunden veel Amerikanen de geallieerden al en ondanks het risico waren sommige diplomaten bereid hulp te bieden. Zo iemand was deze consulaatsmedewerker niet.

‘Nee, je maakt een fout. Wegwezen en vergeet dat je hier ooit bent geweest. Dit consulaat bestaat onder het diplomatieke privilege van de Duitse regering.’ Toen kwam er nog een vervelende opmerking achteraan: ‘Ze pakken je uiteindelijk toch wel. Dat gebeurt altijd.’ Allan verliet het consulaat, sloep een uur op een bankje in een park en wankelde toen een politiebureau binnen om zich aan te geven.

Dat Allan 23 dagen op de vlucht had kunnen blijven en het tot Wenen had gered, was gezien het feit dat hij zonder papieren, gezelschap, uitrusting of een realistisch plan was vertrokken een hele prestatie.

Terwijl hij in Colditz weggrotte in eenzame opsluiting, schaamde hij zich: ‘Ik heb de andere ontsnappers teleurgesteld, want het was me niet gelukt.’ Een gedeeld doel kon een extra last zijn, maar ook een troost. Peter Allan zou pas vier jaar later een voet buiten het kasteel zetten.

Dat jaar was er een onverwachte hittegolf. De Britten koesterden zich geheel volgens traditie direct in de zon en hadden daar bijna even zo snel spijt van. ‘Elke dag lag de binnenplaats bezaaid met glanzende, zweterige lijven in verschillende mate van roodheid, rauwheid en gebronsdheid.’ Verbranding verergerde het chagrijn. In de winter was opgesloten zitten al moeilijk, maar in de zomer nog veel meer, als de zon op de Mulde glinsterde en de hitte zorgde voor een waas in de lager gelegen groene vallei. Allans beschamende terugkeer werd gevolgd door de verdwijning van een tweede Franse officier, slechts twee dagen later, die zich tijdens de Parkwandeling had verborgen en over de muur was geglipt. Daarentegen hadden de Polen al even weinig geluk als de Britten: in dat eerste half jaar deden twaalf Poolse officieren minstens zeven ontsnappingspogingen, waaronder eentje uit eenzame opsluiting. Alle inspanningen liepen op niets uit, al wist een officier het door de nazi’s bezette Polen te bereiken voor hij opnieuw gevangen werd genomen.

Op 25 juni passeerde een rij Britse officieren bij terugkomst uit het park een vrouw in een geruite blouse die in tegengestelde richting liep. Je zag maar zelden een vrouw in Colditz, al gebeurde het wel. Af en toe kwamen de vrouwen van Duitse officieren op bezoek vanuit de vertreken voor gehuwden (een apart gebouw achter en buiten de Komman-

dantur), en in de wasserij en de keuken werkte een handjevol vrouwen uit de buurt. Deze vrouw was van middelbare leeftijd, gedrongen en droeg een hoed met brede rand en praktische schoenen; maar het was in elk geval een vrouw en dus werd ze met bewonderend gefluit begroet, wat ze dapper negeerde. Bij het passeren van het einde van de rij viel haar horloge van haar pols. Een RAF-officier raapte het op: 'Juffrouw, u verliest uw horloge.' Ze leek hem niet te horen en liep door, de hoek om. De officier gaf het horloge aan een bewaker en wees: 'Die jonge vrouw heeft haar horloge laten vallen.' De bewaker rende achter haar aan, gaf haar het horloge en keek toen nog eens goed. Bij nadere inspectie bleek de *Fräulein* luitenant Émile Boulé te zijn, een kale, vijfenveertigjarige Franse officier verkleed in een rok en met een pruik op. In de ogen van de Britten was dit een voorbeeld van een fout gelopen huzarenstukje en ze vonden het gebeuren nogal grappig. De Fransen niet.

Colditz weerspiegelde, en overdreef soms, de kenmerken van de Britse maatschappij. Veel gevangenen erkenden nog steeds de ingebakken verschillen in status, rang en klasse die thuis golden. Sommige officieren, zoals de oud-Eton-student Airey Neave, hadden op belangrijke particuliere kostscholen gezeten en keken neer op anderen die afkomstig waren van minder prestigieuze scholen, terwijl weer anderen helemaal niet op een kostschool hadden gezeten en dus werden betutteld door de mannen die dat voorrecht wel hadden genoten. Meestal werd de nuancering van afkomst en opleiding bedekt door nationale solidariteit, maar met de komst van steeds meer Britse officieren werden de informele clubjes steeds exclusiever, het snobisme en de rancune steeds scherper. Francis Flinn, die onvermijdelijk de bijnaam 'Errol' kreeg, naar de Hollywood-filmacteur, was een RAF-officier die zich op de militaire ladder had opgewerkt en deze klassenverschillen wrang gadesloeg: 'Er was een bepaalde mate van kostschoolgekleets: "Hij is een Wykehamist [...] Hij is een Rugby-man".' Padre Platt beweerde dat er in Colditz 'niemand zit die vindt dat hij uit andere klei getrokken is dan de rest', maar naarmate de gevangenis zich vulde, werden de Britse klassenverschillen steeds opvallender.

De breedste maatschappelijke kloof in de gevangenis, en de enige die

werkelijk van belang was, was die tussen officieren en ordonnansen: de mannen van een hogere rang die door de regels van gevangenschap in oorlogstijd tot luiheid werden gedwongen en de mannen die voor hen werkten. Het korps officieren van Colditz bestond voornamelijk uit mannen uit de hogere klasse en middenklassen; de ordonnansen kwamen bijna allemaal uit de arbeidersklasse en hadden weinig echte opleiding genoten. Onder normale legeromstandigheden werd het contact tussen de soldaten en officieren strikt bepaald door traditie, rang en gehoorzaamheid. Officieren gaven bevelen die via onderofficieren aan de troepen werden doorgegeven en vervolgens werden opgevolgd. Een batman kon jaren voor een officier werken zonder dat de twee elkaar leerden kennen. In een gevangenenkamp was de afstand tussen officieren en andere rangen minder gestructureerd; nu leefden ze samen, dicht op elkaar, zij het in verschillende vertrekken, wat een onbekende en verontrustende ervaring was voor beide kanten. De informele sfeer in Colditz droeg nog eens bij aan het afbrokkelen van traditionele eerbied: salueren in je ochtendjas en op klompen was erg ongemakkelijk. Wat de zaak nog lastiger maakte, was dat de ordonnansen officieel in dienst waren van de Duitsers, en niet van de Britten, en aan beiden moesten gehoorzamen. Maar net als in de grotere maatschappij begon de oude gewoonte van gehoorzaamheid af te nemen: sommige ordonnansen haatten het om voor andere gevangenen te werken, ongeacht hun hogere status of rang. Binnen Colditz woedde de Britse klassenoorlog en in de zomer van 1941 kwam het tot een openlijk conflict.

Het gemopper begon met de Ier Doherty, 'een rebel die onrust probeerde te stoken onder de andere ordonnansen', aldus een van hen, John Wilkins, een bemanningslid van een duikboot die weigerde bij de opschudding betrokken te raken. Onder leiding van Doherty begonnen ordonnansen te klagen over het feit dat ze de rommel van slordige en veeleisende officieren moesten opruimen. Op hun beurt hadden de officieren het gevoel dat ze niet met passend respect werden behandeld. Vooral padre Platt was woedend over deze bedreiging van de gevestigde maatschappelijke orde. Hij klaagde dat de ordonnansen de wastafels en toiletten bezet hielden. Reid vond de opruiming onder de andere rangen al even beledigend: 'De kamers waren vuil, aanmatiging kwam vaak

voor, twee van hen praatten regelmatig speciaal in onze aanwezigheid over “revolutie” en “parasieten”.’ De opstand bleef sudderen naarmate het weer warmer werd, tot het tot een kookpunt kwam. Half juni besloten de ordonnansen te staken, met uitzondering van Solly Goldman, die in de ziekenboeg lag en zich nooit bij een dergelijke opstand zou hebben aangesloten, Wilkins en nog twee anderen. Guy German zat na de mislukte ontsnapping via de kantinetunnel nog steeds in de isoleercel, dus viel het de op een na hoogste officier te beurt, een pompeuze luitenant-ter-zee, om te proberen de ‘muitერი’ de kop in te drukken. Onmiddellijk riep hij de wanordelijke ordonnansen bij elkaar en sprak hen toe ‘alsof hij vanaf de brug stond te praten met de autoriteit van de admiraal achter zich’. De ordonnansen verkondigden dat ‘ze enkel en alleen van de Duitsers bevelen zouden aannemen’ en liepen weg. Doherty werd de toegang tot de officiersvertrekken ontzegd, waar hij toch al weigerde te komen. Het was een bizarre impasse en tartte direct de traditionele relatie tussen meester en bediende, officier en een andere rang, waardoor de officieren om beurten misnoegd ‘de tafel dekten en afruimden, de vloer veegden enzovoort’. Rebellenleider Doherty zocht de confrontatie op met loyalist Wilkins. ‘Hij had er een paar die hem wilden steunen,’ herinnerde Wilkins zich later, ‘en vroeg waarom ze voor de officieren moesten werken, zij waren toch evengoed gevangenen, net als zij? Het kwam bijna tot een handgemeen.’ Uiteindelijk doofde de muitერი: sommige ordonnansen gingen weer aan het werk, terwijl anderen, onder wie de leider, werden afgevoerd naar Stalags en vervangen werden. Toch bleef het wantrouwen hangen. Het incident bood Eggers een nieuw inzicht in het Britse klassensysteem en een kans dat uit te buiten.

De Fransen waren zich haast evenzeer bewust van de klassenverschillen. Daarbij kwam nog de verdeeldheid op het gebied van politiek en ras. Eind juni bestond het Joods-Franse contingent uit zo’n tachtig officieren, onder wie Robert Blum, een concertpianist en de zoon van de voormalige en toekomstige Franse premier Léon Blum, en Elie de Rothschild, een cavalerieofficier en telg uit de bankdynastie. Een aantal Franse Joden zat in Colditz vanwege hun goede afkomst, maar zoals Pat Reid opmerkte, ‘de meeste Joden zaten daar omdat ze Joden waren’ – en

dat maakt wat volgde nog weerzinwekkender. Sommige hooggeplaatste Franse officieren eisten dat hun Joodse landgenoten gescheiden werden van de niet-Joden en in een apart deel van het kasteel werden opgesloten. De Duitsers voorzagen een mogelijke propagandameesterzet en gingen maar al te graag akkoord: de Franse Joden werden naar een zolder verbannen, naar krappe vertrekken die onmiddellijk de bijnaam 'het Getto' kregen. Veel Britten waren stomverbaasd en ontzet toen ze erachter kwamen dat sommige Fransen het antisemitisme van de Duitsers deelden. De Fransen waren al verdedd, net als Frankrijk zelf, tussen degenen die zich maar wat graag bij Charles de Gaulle aansloten om tegen de nazi's te vechten en de officieren die het collaborateursregiem van Vichy steunden. In juli vertroefelde de Anglo-Franse relatie nog verder met het nieuws over de Britse aanval op de Franse Vichy-vloot bij Mers-el-Kébir aan de Algerijnse kust. De Vichy-aanhangers hingen een grote poster van Pétain in hun vertrekken.

Het verbannen van de Franse Joden wekte vooral de woede van Airey Neave. 'Het gedrag van hun medeofficieren in een fascistisch gevangenenkamp leek me misdadig,' schreef hij. 'Een van de mannen die door de Franse officieren van Arische afkomst in het bijzonder werden vervolgd was de zoon van Léon Blum.' Om hun solidariteit met de Joden te tonen nodigden de Britten hen openlijk uit om in hun mess te komen eten. Tegenover de verzamelde Joodse gevangenen in het Getto stak Neave zijn eerste politieke toespraak af, waarin hij de rassendiscriminatie aan de kaak stelde. De toespraak van de toekomstige politicus werd 'met applaus ontvangen'. Vanaf dat moment genoot hij elke week van 'uitstekende diners bereid door een professionele Joodse kok'. Het was een walgelijke kwestie geweest. Zelfs Eggers schaamde zich erover hoe de Joden behandeld waren, maar hield niet erg geloofwaardig vol dat 'ze allemaal graag bij elkaar waren'.

De 'Grote Joodse Rel' smeulde nog na toen er een belangrijk ingrediënt werd toegevoegd aan de internationale mix met de komst van 68 Nederlanders, veelal officieren uit de koloniale strijdkrachten van Nederlands-Indië, die in perfecte regimentsorde Colditz binnenmarcheerden. Tijdens de Duitse invasie van Nederland werden zo'n vijftienduizend Nederlandse soldaten gevangengenomen, maar de meesten waren

na het tekenen van een eed dat zij verder geen deel meer zouden nemen aan de oorlog vrijgelaten. Dat hadden de nieuwelingen geweigerd.

De Nederlanders waren Eggers' lievelingsgevangenen. 'Het waren modelgevangenen. Ze hadden geen eigen ordonnansen, maar hielden hun vertrekken zelf schoon. Ze beschikten over een vlekkeloze discipline en spreidden tijdens de parades voorbeeldig gedrag tentoon. Altijd waren ze keurig gekleed.' De Nederlanders gedroegen zich kortom zoals de Britten zouden moeten doen. Toch zou Eggers weldra ontdekken dat de Nederlanders even *deutschfeindlich* waren als de rest en hardnekkige ontsnappers: bijzonder goed georganiseerd en vooral goed in het forceren van sloten. Velen spraken Duits. Hun uniform was in kleur en ontwerp haast identiek aan dat van de Wehrmacht, een overeenkomst die bijzonder nuttig zou blijken. De beleefdheid was een façade. 'Bij de Nederlanders wisten de Duitsers nooit of er iets speelde,' schreef Pat Reid bewonderend. 'Ze gedroegen zich altijd hetzelfde.' Binnen een paar dagen begonnen de Nederlanders hun eerste uitbraak te plannen, onder leiding van kapitein Machiel van den Heuvel, een onverstoorbaar ogende man met het bijzondere talent dat hij er verveeld en onschuldig uit kon zien terwijl hij extreme rotstreken aan het beramen was. Reid vond in 'Vandy' een verwante ziel.

Op een avond eind juni belde de stationschef van het nabijgelegen Grossbothen naar de telefooncentrale van Colditz om te vragen of er een gevangene ontbrak. Een uur daarvoor was er een man het station in komen lopen die had geprobeerd een kaartje naar Leipzig te kopen met een verlopen briefje van vijftig Reichsmark. Hij droeg een keurig burgerpak en een monocle. 'Het kan geen Duitser zijn,' zei de stationschef.

Pierre Marie Jean-Baptiste Mairesse-Lebrun, Frans cavalerie-officier, aristocraat, Olympisch springruiter, polokampioen, houder van het Légion d'honneur en het Croix de Guerre, was verreweg de meest elegante gevangene in Colditz. De Fransman, een verfijnd figuur met diepliggende ogen, achterovergekamd haar en een altijd onberispelijk uniform, 'wekte de indruk dat hij in het Bois de Boulogne en op de Champs Elysées op zijn best was', schreef Platt. Ook de adembenemende Mairesse-Lebrun had het gevoel dat hij niet thuishoorde in Colditz en was niet van plan een minuut langer te blijven dan strikt noodzake-

lijk. Zijn burgerpak had hij gemaakt van een dure flanellen pyjama die uit Frankrijk kwam. Zijn stropdas was van Givenchy. De Fransman weigerde later hooghartig te vertellen hoe hij uit het kasteel had weten te ontsnappen (hij had zich in de dakspanten van een ander leeg parkgebouw verborgen) en kreeg 21 dagen eenzame opsluiting.

Twee weken later werden Mairesse-Lebrun en een handjevol andere officieren door drie Duitse wachtposten, een officier en een onderofficier, uit de isoleercellen gevoerd voor hun dagelijks loopje naar het afgesloten stuk park. Zelfs in gymkleding sloeg de cavalerieofficier bepaald geen modderfiguur: een hardloopbroek, shirt met korte mouwen en scherpe vouwen, een keurig mouwloos leren jasje, handschoenen en gympen met dikke rubberen zolen. Onder zijn shirt en in zijn stropdas gewikkeld verborg hij dertig Reichsmark, een pakje suiker, chocolade, zeep en een scheermes. Luitenant Mairesse-Lebrun zou niet ongeschooren op de vlucht slaan.

Een uur lang speelden Mairesse-Lebrun en zijn landgenoten haasje-over, of *saute-mouton* (schaapje-over) in het afgesloten stuk park. Toen slenterde luitenant Pierre Odry naar de latrinegeul die naast het hek was gegraven en maakte een opstapje van zijn handen. Mairesse-Lebrun sprintte naar hem toe en zette zijn voet in het steuntje. Met een flinke zet van Odry vloog de Fransman gracieus over het draad, als een volbloed dat de laatste hindernis neemt op de Grand Steeple-Chase de Paris. Al duikend en zigzaggend racete hij naar de muur van het park, terwijl de wachtposten het vuur openden. Mairesse-Lebrun had uitgerekend dat de wachters maar drie kogels per persoon hadden, negen schoten in totaal dus. Eenmaal bij de muur rende hij heen en weer ‘als een konijntje’, terwijl de bewakers van zeventig meter afstand vuurden en de kogels op de stenen afketsten. Zodra het vuren ophield omdat de bewakers opnieuw moesten laden klom Mairesse-Lebrun op de stenen muur en eroverheen, en sprintte het bos in. Na drie dagen lopen in de regen kwam hij bij het dorp Zwickau op 110 kilometer afstand. Daar reed hij op een gestolen fiets over de brede Autobahn richting de Zwitserse grens, ‘met ontbloot bovenlijf in de zon, alsof hij een Duitser op vakantie was’. Over de snelweg stroomden troepen in tegengestelde richting, naar het Oostfront: ‘Operatie Barbarossa’, de Duitse invasie

van de Sovjet-Unie, was van start gegaan. Na vijf dagen trappen waarbij hij de laatste 75 kilometer op zijn velgen reed omdat zijn banden waren gesmolten, kwam Mairesse-Lebrun in Singen aan, in de buurt van de plek waar Alain Le Ray drie maanden eerder per trein de grens met Zwitserland was overgestoken. Een Duitse politieagent hield hem staande voor een praatje, waar Mairesse-Lebrun korte metten mee maakte door hem bewusteloos te slaan met de fietspomp en hem het bos in te slepen. Hij dwaalde hopeloos gedesoriënteerd tussen de bomen tot hij op een open plek een meisje met een emmer melk naar een chalet zag lopen.

‘Niet bang zijn,’ zei hij tegen haar. ‘Ik ben een Franse officier. ‘Ben ik in Zwitserland of in Duitsland?’

Het melkmeisje straalde. ‘Maar monsieur, ik ben Zwitserse. U bent in Zwitserland.’

In Mairesse-Lebruns cel in Colditz vonden de Duitsers zijn ingepakte koffer met een label eraan: ‘Als het me lukt zou ik het erg fijn vinden als jullie mijn persoonlijke bezittingen naar het volgende adres stuurden [...]. Moge God me bijstaan!’ De Duitsers deden wat hij vroeg – een opvallend teken van beleefdheid in de oorlog: de elegante gevangenisgarderobe van Mairesse-Lebrun arriveerde kort voor de man zelf in Orange.

Eggers was onder de indruk. ‘Puur vanwege de waanzinnige en tegelijkertijd berekenende moed zal de succesvolle ontsnapping van de Franse cavalerieluitenant Pierre Mairesse-Lebrun voor altijd ongeëvenaard blijven, denk ik.’ Boven op het hek rond de sportkooi werd nog eens zestig centimeter extra prikkeldraad toegevoegd.

Het nieuws van Mairesse-Lebruns succesvolle ‘homerun’ zorgde voor een nieuwe golf verrukking in het Franse kwartier. Tot nu toe waren er drie Fransen ontsnapt, op eigen houtje, ieder met een eigen opgesteld plan waar maar weinig anderen vanaf wisten. Dat patroon ontging Airey Neave niet.

Het belangrijkste zwakke punt in de beveiliging van het kasteel, zo concludeerde hij, was niet van architectonische, maar menselijke aard. De Fransen die succes hadden, hadden allemaal hun bewakers voor de gek gehouden, op verschillende manieren. Ze hadden niet geprobeerd

zich door stevige stenen heen te graven. ‘Ontsnappers,’ zo concludeerde Neave, ‘moesten hun verstand inzetten tegen een zwakker element – de Duitsers zelf.’

Iedereen die de tweede binnenplaats van Colditz betrad, of het nu een Duitse soldaat of een arbeider was, kreeg een koperen identiteitsplaatje met nummer, dat bij vertrek weer moest worden ingeleverd. Neave ging ervan uit dat hij misschien gewoon de voordeur uit kon lopen als hij dit rudimentaire pasje te pakken kon krijgen en een Duits uniform kon maken dat geloofwaardig genoeg was. Er stonden nog eens drie wachtposten achter de binnenplaats: bij de poort naar de eerste, buitenste binnenplaats, onder de klokkentoren en bij de laatste poort die naar de brug over de slotgracht leidde. Vanaf daar was het gewoon een kwestie van bij de Zwitserse grens komen, zeshonderdvijftig kilometer verderop. Hij begon zijn ontsnappingsuitrusting bij elkaar te zoeken.

Eind juli was de gevangenisbevolking gegroeid tot meer dan 500 officieren, waarvan ruwweg de helft Fransen, met nog eens 150 Polen, 68 Nederlanders en ongeveer hetzelfde aantal Britten. De gevangenis was nu halfvol en gonsde van onderdrukte energie. Die zomer bereikte het aantal ontsnappingspogingen een hoogtepunt. ‘Er ging zelden een dag voorbij zonder incident,’ schreef Reid. De Britse ontsnappingsofficier zag zijn rol als die van een sportcoach: hij organiseerde zijn spelers in een wedstrijd waarvoor stevige training nodig was, de juiste uitrusting en volledige toewijding. Het spel zelf spelen was leuk en aardig, en nooit liet Reid zijn uitbundige, enthousiaste toon varen, maar hij wist ook dat als de Britten geen overwinning wisten te behalen, en snel ook, het moreel van het team wellicht volledig instortte.

De Duitsers ontdekten een Poolse tunnel die in de kapel begon en nog een op twee meter van de Franse vertrekken. Volgens Eggers zouden de daaropvolgende vier jaar minstens twintig onvoltooide tunnels worden ontdekt. Een Britse en een Poolse officier werden betrapt toen ze zich op de terugweg van het park in een schuilkelder in het Terrashuis wilden verbergen. Bijna wisten twee Fransen station Leisnig te bereiken voor ze werden gepakt: de twee hadden zich dwars door het afgesloten raam van een luchtschacht gewrongen, waren via beddenlakens vier verdiepingen

naar beneden geklommen, hadden de gele armband omgedaan die arbeiders droegen en liepen door de poort van het park naar buiten.

Een Poolse kapitein zaagde de tralies van zijn isoleercel naast de overwelfde ingang van de binnenplaats door, zwaaide aan zijn beddenlaken naar beneden, liet zich zeven meter omlaag vallen en brak zijn enkel; hij hinkte helemaal tot de Zwitserse grens voor ze hem te pakken kregen. Twee Britse officieren probeerden het park uit te komen in een vest met een hakenkruis van het soort waar de Hitlerjugend zo dol op was, maar werden betrapt toen hun Heil Hitlergroet niet overtuigend genoeg bleek.

In hun pogingen richtten de Britten zich op wat later bekend zou staan als de Toilettunnel. De grote zaal, waar veel Britse officieren aten, kwam aan de achterkant uit bij de toiletten van het Duitse garnizoen op de tweede verdieping. 's Nachts had alleen een telefonist dienst in dat gedeelte van de Kommandantur en die droeg een koptelefoon. Als het de tunnelgravers lukte zich door de 45 centimeter dikke muur te werken, zouden ze zich verkleed als arbeiders het Duitse kwartier in wurmen en naar buiten lopen. Neave hielp bij het tunnelgraven 'om de verveling te voorkomen die tot waanzin kon leiden', al geloofde hij niet dat het zin had. Op 31 juli kwamen twaalf ontsnappers rond lunchtijd in de grote zaal bij elkaar, gekleed in werkoverals die ze van dekens hadden genaaid, en klommen in de opening.

Opnieuw stonden de Duitsers hen op te wachten. Het plan was van meet af aan gesaboteerd, omdat de telefonist naar het toilet ging en gekrabbel hoorde. 'Laat ze maar graven,' beval Hauptmann Priem. 'Dan blijven ze bezig en gelukkig.' De Duitsers boorden een gat in de deur tegenover de ingang naar de toiletten en zetten er een wachtpost neer (met geluidloze vilten pantoffels aan) om te surveilleren.

Frank 'Errol' Flinn kwam als eerste boven. Hij klom over de stortbak, opende de deur van het toilet en sloop de hoek om. 'Het volgende moment had ik een pistool in mijn rug. "*Hände hoch!*"' blafte een grijnzende Priem. 'Deze kant op graag, heren.' Alle twaalf werden naar de isoleercel gebracht en er werd een berg ontsnappingsuitrusting geconfisqueerd: valse papieren, kaarten, kompassen, voedsel, geld en burgerkleding. De gevangenen deelden speciale vaardigheden per nationaliteit en, in mindere mate, ook onderling: hoe je sloten moest forceren, papieren verval-

sen en geloofwaardige burgerkleding en uniformen naaien. Pat Reid stelde een individuele 'ontsnappingsuitrusting' samen voor Britse officieren, met onder andere kaarten die van originelen waren overgetrokken en wat Duits geld. 'Elke officier had zijn specialiteit en produceerde voldoende.' Maar ook de Duitsers deelden wat ze hadden geleerd.

Reinhold Eggers, verstokt pedagoog die altijd instructies gaf naast een metaforisch schoolbord, pakte het voorkomen van ontsnappingen logisch aan: na elke ontsnapping, gelukt of niet, volgde er een tegenmaatregel. Elk gat in de beveiliging van het kasteel zou als reactie worden gedicht, net zo lang tot alles potdicht zat. Elk stukje ontsnappingsuitrusting dat hij te pakken kreeg, zij het in het kasteel in elkaar geknutseld of van buitenaf naar binnen gesmokkeld, bood een aanwijzing voor de methodes van de gevangenen. Met pedante precisie verzamelde Eggers de geconfisqueerde spullen in een afgesloten kamer en liet de fotograaf uit het dorp, Johannes Lange, komen om de verschillende ontsnappingstechnieken vast te leggen: sommige gevangenen stemden er zelfs mee in zich op de gevoelige plaat vast te laten leggen terwijl ze hun ontsnappingspoging naspeelden. Hij bracht de tunnelroutes in kaart en stelde zijn eigen plakboek met aantekeningen samen om later in terug te kijken. Dit was het 'Colditz-museum', het educatieve centrum voor wat Eggers de 'Ontsnappingsacademie van Colditz' noemde. Ook was het een propagandamiddel dat werd gebruikt om op Duitse hoogwaardigheidsbekleders als die op bezoek kwamen indruk te maken met het garnizoenssucces om zelfs de moeilijkste gevangenen binnen te houden.

Weer werd de beveiliging opgeschaald, met extra wachtposten rond het afgesloten terrein in het park dat door de Duitsers 'de schaapskooi' werd genoemd en een troep Duitse herders die in kennels aan de zuidkant van de slotgracht waren ondergebracht. Tijdens de Parkwandeling moesten de gevangenen marcheren met hun overjas open zodat ze geen ontsnappingsuitrusting konden verbergen. In de parkmuur werd een deur gemaakt zodat bewakers er snel door konden als er iemand die kant op probeerde te ontsnappen. Er werd vaker en onregelmatiger gezocht. Er stond een interventiemacht, of 'oproermacht' klaar die in geval van problemen snel naar elk willekeurig deel van het kasteel kon worden gestuurd.

Gretig spitte Eggers de pagina's van *Das Abwehrblatt* (Beveiligingsnieuws) door, een intern tijdschrift voor Duitse gevangenisbewakers waarin ontsnappingspogingen en de nieuwste maatregelen om die te verijdelen werden beschreven. 'Het was fascinerend leesvoer,' meldde Eggers, die regelmatig aan het blad zou bijdragen. Hij bestudeerde de denkwijze om te kunnen ontsnappen en kwam tot de conclusie dat ook gevangenen een methodologie opstelden. Door het kiezen van een vermomming poogden ze bijvoorbeeld om er 'op een normale manier opvallend uit te zien, in plaats van nerveus onopvallend te zijn'. Uiteraard zou het lastig zijn om iedereen die er 'normaal opvallend' uitzag in de kraag te vatten. Maar waar zouden ontsnapte gevangenen nou heen gaan? De dichtstbijzijnde grote stad was Leipzig, dat een spoorwegnetwerk naar alle richtingen bood. Er werd een volledige lijst met gevangenen naar het politiebureau van Leipzig gestuurd, met identiteitsnummers en foto's. De isoleercellen van het kasteel vulden zich met opgepakte ontsnappers, dus werd er extra ruimte gevorderd in de dorpsgevangenis. Het aantal ontsnappingen nam toe, maar het succes ervan niet. 'Wij waren heer en meester,' verkneukelde Eggers zich in de zomer van 1941.

Kennis is het waardevolste bezit in een oorlog en de Nederlanders introduceerden nu het equivalent van dit geheime wapen in de escalerende strijd tussen gevangenen en bewakers: hoe je de Duitse grens over moest komen, Zwitserland in.

Luitenant Hans Larive was in Amsterdam gevangengenomen en achter de tralies gezet omdat hij had geweigerd zich aan het Duitse gezag te onderwerpen. Eind 1940 ontsnapte hij uit een doorvoerkamp, waarna hij op een trein in de buurt van Singen op de grens met Zwitserland weer gevangen werd genomen. Larive werd verdacht van spionage en naar het plaatselijke hoofdkwartier van de Gestapo gebracht om ondervraagd te worden door een woedende ss-officier die op een 'enorme stier' leek en dreigde hem dood te schieten. Larive bleef herhalen dat hij geen spion was, maar een Nederlandse marineofficier met rechten onder het Verdrag van Genève. Op dat moment veranderde het gedrag van de Stier op slag. Ooit had hij als chef in een Amsterdams hotel ge-

werkt. Hij vond Nederlanders aardig. Hij begon te kletsen. Waarom, zo vroeg de Duitser, had Larive geprobeerd de grens per trein over te steken in plaats van te voet?

‘Ik wist niet hoe ik door de verdedigingslinie moest komen,’ antwoordde Larive, die inderdaad geen spion was, maar desondanks handig in het lospeuteren van informatie van een nietsvermoedend persoon.

‘Verdedigingslinie!’ De Stier snoof. ‘Wat een waanzinnig idee. Je had zo door kunnen lopen.’

De ss-officier, inmiddels ronduit praatziek, vouwde een kaart uit. Met Kerstmis zou Duitsland de oorlog toch hebben gewonnen en de Nederlander zou zeker niet nog eens proberen te ontsnappen. Wat kon het dan voor kwaad om voor hem zijn superieure geografische kennis tentoon te spreiden?

De officier wees met een dikke vinger op de kaart, waar Zwitserland driehonderd meter Duits territorium in liep, het zogenoemde Ramsen-saillant. Die plek was eenvoudig te vinden, legde hij uit, want vlakbij stond een huis, aan de rand van het bos, met daarachter een scherpe bocht. Vierhonderd meter verder lag links een pad dat rechtstreeks naar Zwitserland leidde. ‘Daar bevindt zich helemaal geen verdediging.’

Dat kostbare brokje informatie speelde Larive door aan de Nederlandse ontsnappingsofficier, kapitein Machiel van den Heuvel. Uit pure solidariteit deelde ‘Vandy’ dat geheim met het internationale ontsnappingscomité. Larives toevallige ontdekking van de onbewaakte achterdeur Zwitserland in, verkregen van een ss-officier die zo dom was te kletsen, zou in Colditz zonder twijfel het waardevolste onderdeel van de ontsnappingsuitrusting blijken.

Ontsnappen stond of viel grotendeels met bedrog. Als een succesvolle uitbraak voor de Duitsers geheim kon blijven, al was het maar een paar uur, dan was de kans veel groter dat de ontsnappers weggwamen. Konden de gevangenen zich echter in het kasteel verbergen, dan zouden de Duitsers uiteindelijk aannemen dat ze waren ontsnapt, waardoor de personen in kwestie de kans kregen later te ontsnappen zonder dat er alarmbellen afgingen. Er werd een enorme vindingrijkheid aan de dag gelegd om de Duitsers ervan te overtuigen dat gevangenen niet

waren ontsnapt, terwijl dat wel zo was, en dat er een ontsnapping had plaatsgevonden, terwijl dat niet zo was. Het appel kon op allerlei manieren worden verstoord: een officier die al was meegeteld aan de ene kant van de rij kon achter de anderen wegduiken en aan de andere kant weer tevoorschijn komen. Andersom kon een kleine officier onder een overjas op de schouders van een ander worden verstoppt, zodat er bij de telling door de Duitsers één ontbrak. Tussen twee kamers in hun vertreken hadden de Polen een schuifpaneel gebouwd; als ze lieten weten dat er vier man ziek op bed lagen en niet naar het appel konden komen, kwam een Duitse bewaker dat controleren. Hij zag dan twee mannen in bed liggen in de ene kamer en twee in de andere, zonder door te hebben dat het dezelfde twee waren, die 'als konijntjes' door de afscheidingswand waren geglipt en de lakens over hun hoofd hadden getrokken terwijl de Duitser van de ene naar de andere kamer liep. Zo'n list werkte niet altijd, maar regelmatig wisten ze de Duitsers ermee in verwarring te brengen, moest er uitgebreid opnieuw worden geteld en dat gaf ontsnappers extra tijd om ervandoor te gaan. De Nederlanders hadden zelfs twee replica's van gevangenen gemaakt: hoofden van klei, een lange cape en bungelende laarzen, die tijdens het appel rechtop tussen twee officieren konden worden gezet. De twee modellen heten 'Max' en 'Moritz', naar de ongehoorzame jongetjes in het Duitse verhaal in verzen van Wilhelm Busch. Een Britse officier merkte op dat de Nederlanders zich 'als een stel muzikantjes uit een speelgoedkist' opstelden en het viel Eggers zelf op dat ze 'bij de parade bewegingloos' stonden, 'als poppen'. Dat kwam natuurlijk omdat op sommige momenten twee van de Nederlanders inderdaad poppen waren.

Op de middag van 16 augustus stond de Nederlandse officier Gerrit Dames tegen het hek van de sportkooi geleund naar zijn landgenoten te kijken, die een Nederlandse versie van rugby speelden, waarbij veel geduwd en getrokken werd. Kalmpjes knipte hij een gat in het draad, wurmde zich erdoor en liep richting de bomen. Hij was halverwege de helling toen hij door de wachtpost werd gezien. Ze floten en haalden hun geweren tevoorschijn. 'Rennen! Rennen!' schreeuwde Dames in de richting van de bomen, voor hij zijn handen omhoog stak. De gevangenen werden in een rij terug naar het kasteel gevoerd, waar uit een telling

bleek dat er twee ontbraken: die moesten duidelijk voor Dames uit gelopen zijn en nu ongezien in het bos zitten.

De twee ontbrekende mannen stonden op dat moment naakt en hilverend tot hun nek in stilstaand water in de afvoer midden in het sportveld: het waren Hans Larive, die de route van Singen naar Zwitserland had ontdekt en een andere Nederlandse marineofficier, Francis Steinmetz.

Tijdens het sporten had de Nederlandse ontsnappingsofficier Van den Heuvel een grote houten putdeksel midden op het veld gezien, vastgezet door twee grote bouten. De Nederlanders lazen bij het gat uit de Bijbel, maakten de bouten los en openden het luik: de afvoer liep dood en rook walgelijk, maar was ruim drie meter diep en groot genoeg voor twee mannen. De bouten en moeren werden zorgvuldig opgemeten en uit geschilderd glas nagemaakt. Op 16 augustus deden de Nederlandse rugbyspelers of ze bij de afvoer stonden te duwen en trekken, tilden het putdeksel op en lieten Larive en Steinmetz naar binnen glijden, waarna het deksel werd vastgezet met de nagemaakte bouten en moeren. In het donker hoorde het tweetal de fluitjes en het gedempte schreeuwen, terwijl Dames voor de geplande afleiding zorgde. Zeven uur later kwamen ze in de diepste duisternis weer boven. 'We drukten de houten deksel omhoog en braken de glazen nepbout, raaptten de glasscherven bij elkaar en schoven de echte bout erin. De afvoer lieten we klaar voor volgend gebruik achter.' Bij zonsopkomst kwamen ze bij het station van Leisnig aan en kochten een kaartje naar Dresden.

In het kasteel leek het Duitse garnizoen gevaarlijk dicht bij paniek. Larive en Steinmetz waren verdwenen, net als vijf andere Nederlandse officieren. Twee van hen hadden zich al twee dagen daarvoor in de afvoer verstopt voordat ze ontsnapten en hun verdwijning werd zorgvuldig verborgen gehouden. Drie anderen hielden zich nog schuil in het kasteel. Weer zetten de Duitsers een zoekactie op touw.

Vanaf Dresden reisden Larive en Steinmetz door naar Neurenberg, waarbij ze zich voordeden als arbeidsmigranten. Het lastigste moment was toen ze zich op een kerkhof verstopten, maar erachter kwamen dat dit een populaire ontmoetingsplek voor de plaatselijke jeugd was. Ze besloten mee te doen en 'maakten luide smakkende geluiden alsof ze

hartstochtelijk aan het zoenen waren'. Twee dagen later staken ze de grens met Zwitserland over, op het punt waarover de ss-'stier' aan Larive had verteld. Vier maanden later werden ze door de Britse inlichtingendienst in Londen ondervraagd en, tot hun stomme verbazing, gepresenteerd aan de in ballingschap levende koningin Wilhelmina, 'een kleine, mollige vrouw van eenenzestig, slecht gekleed', maar het toonbeeld van het Nederlandse verzet tegen het naziregiem. 'We lieten haar weten dat haar officieren in Colditz haar trouw waren,' schreef Steinmetz. 'Na de audiëntie gingen we het eerste het beste café in voor een stevige borrel.'

De twee Nederlanders die twee dagen eerder van dezelfde uitgang gebruik hadden gemaakt werden gepakt, net als de drie die zich in het kasteel verborgen, maar nog eens twee wisten een maand later via de afvoer weg te komen. 'We hadden te kampen met een onbekend gat in onze verdediging,' schreef Eggers, wiens zelfvertrouwen een flinke knauw had gekregen. Het duurde vier maanden voordat het gat eindelijk werd ontdekt. 'Een van onze meer oplettende wachtposten zag dat een groepje gevangenen zonder enige aanleiding rond een putdeksel in de schaapskooi samendromde.' De Nederlanders hadden de route gul met de andere landen gedeeld en in de afvoer zaten een Pool en een Britse officier. Het gat onder het putdeksel werd definitief vol beton gestort, maar de Nederlanders waren naar de eerste plaats op het scorebord geschoten. 'In zes weken waren er vier Nederlandse officieren ontsnapt,' schreef Eggers, teleurgesteld dat het Nederlandse contingent, voor het oog zo keurig en beleefd, net zo happig op ontsnappen leek als de rest van zijn gevangenen. Volgens het mantra van de traditionele onderwijzer hadden ze Eggers teleurgesteld, ze hadden de school teleurgesteld, maar het meeste nog hadden ze zichzelf teleurgesteld.

4. Bewakertje sarren

Airey Neave, een jongeman met vreselijke haast, legde de laatste hand aan zijn kostuum. In ruil voor een maandvoorraad Rode Kruischocolade was hij in het bezit gekomen van een kakikleurige Poolse tuniek, ongeveer dezelfde vorm als een Duits uniform, die hij beschilderde met decorverf bedoeld voor de achtergrond van bomen in een theaterproductie. Een Poolse kleermaker was zo vriendelijk er epauletten van donkergroene stof op te naaien en zilveren insignes gemaakt van tin op de borstzakken. Neave voegde zelf een RAF-broek toe, een Tsjechische, groen geverfde soldatenmuts, witte biesversiering en een kartonnen adelaar en hakenkruis. Een paar kaplaarzen gekocht van een Poolse ordonnans en een houten, geschilderde bajonetschede aan een kartonnen riem completeerden het geheel.

Het was haastwerk van Neave: hij zag er niet uit als een Duitse soldaat, maar als een figurant uit het koor van een komische opera van Gilbert en Sullivan.

Het zelfgemaakte uniform was eerder doperwtkleurig dan het *feldgrau* of veldgrijs dat de Duitsers gebruikten en gaf onder lampen vaag licht. Ontsnappingsofficier Pat Reid was niet onder de indruk van de outfit, maar gaf toch groen licht voor de ontsnapping. Met sigaretten werd een tijdelijke Duitse arbeider omgekocht om zijn koperen identiteitsplaatje af te geven. Neave pakte een op zijde overgetrokken kaart van de Zwitserse grens in, een vervalst identiteitsbewijs, wat geld en een piepklein kompas; dat alles stopte hij in een object waarvan hij de naam niet over zijn lippen kreeg, maar dat hij omschreef als ‘een mysterieuze sigaarvormige koker van ongeveer zes centimeter lang’, die precies in het rectum van het toekomstige Conservatief parlamentslid voor

Abingdon paste. Dat object, bekend onder de naam 'kontkruiper', zou een onontbeerlijke toevoeging voor elke ontsnappingsuitrusting worden, een manier om waardevolle spullen voor iedereen verborgen te houden, op de meest intieme zoeker na, en een onuitputtelijke bron van obscene grappen.

Op 23 augustus, een warme avond, verscheen Neave bij de avond-exercitie in een Britse overjas over zijn vermomming en met een aanzienlijke ontsnappingsuitrusting in zijn achterste. Direct na het appel werd de jas van zijn lijf getrokken, drukte Neave de pet op zijn hoofd, sloot zich aan bij de rij Duitse bewakers en beende even bruusk en militair als in die situatie mogelijk was naar de poort.

'Ik heb een boodschap van Hauptmann Priem voor de Kommandant,' zei hij en hij stak zijn koperen identiteitsplaatje uit. De bewaker liet hem de tweede binnenplaats af wandelen. Neave liep door, maar na amper twintig stappen riep een luide stem 'Halt'. Hij draaide zich om. In de felle gloed van de booglampen 'straalde [zijn pet] als een smaragd'. Binnen een paar seconden werd hij omsingeld door bewakers. De bevelhebbend officier was laaiend: 'Dit is een belediging voor het Duitse leger. We fusilleren je.' De Duitsers leken niet zozeer beledigd door de ontsnappingspoging zelf als wel door het absurde kostuum dat was gebruikt, dat ze 'leken op te vatten als belediging voor het uniform'. Kommandant Schmidt zelf arriveerde enkele minuten later, bekeek deze figuur uit een 'kerstpantomime' gekleed in een 'burlesk Duits uniform' en snoof: 'De onbeschaamdheid. Breng hem naar de cellen.'

Waarschijnlijk voor het eerst in zijn leven was Neave het onderwerp van spot. Lange werd uit het dorp gehaald om deze vreemde legerelf in zijn groene kleding op de foto te zetten. Bewakers grinnikten en starden, als naar 'een pas gevangen dier'. Het uniform kreeg een plaatsje in het museum. Bij het avondappel kwam de bijzonder geamuseerde Hauptmann Priem met een stomme grap die naar het Frans, Pools en Nederlands werd vertaald: 'Gefreiter [soldaat] Neave wordt naar het Oostfront gestuurd.' In zijn cel kon Neave het gelach horen.

Neave was diep gekrenkt na het gebeuren. De strijd in Colditz draaide deels om status en waardigheid en hij had de Duitsers, die zo vaak zelf doelwit van spot waren, eenvoudig laten winnen. Door mij was ont-

snappen teruggebracht tot een belachelijke farce, een act in een variététheater, zo keek hij er later op terug. Toch had hij in de twintig seconden tussen het verlaten van de binnenplaats en de schreeuw van de bewaker een 'geweldige bevrijding van de ziel' ervaren, een stoot 'intens plezier' en een vluchtig moment pure vreugde. 'Het was een drug, en bijzonder verslavend,' schreef hij later. Neave was verslingerd.

Bij het terugblikken na de oorlog voelden alle Colditz-gevangenen zich verplicht om de ervaring van het opgesloten zitten als opwindend, leuk zelfs, te laten overkomen. Ongetwijfeld waren er extreem opbeurende gebeurtenissen en grappige momenten, zoals de belachelijke, mislukte ontsnapping van Neave. Toch was het leven van een gevangene in Colditz sensationeel, hartverscheurend en soms haast ondraaglijk saai. In tegenstelling tot de gevangenen met een andere rang hadden de officieren niet eens de afleiding van werk om even niet aan hun gevangenschap te hoeven denken. Er was niets te doen, wat betekende dat de meesten weinig uitvoerden. Sommigen lazten of probeerden zichzelf op een andere manier te ontwikkelen of bezig te houden, bijvoorbeeld met een theaterproductie of muziekconcert. Anderen, zoals Reid en Neave, waren elk moment bezig met het opstellen en verfijnen van ontsnapingsplannen, terwijl weer anderen zaten te kaarten, brieven schreven, van thuis droomden, heimelijk masturbeerden of met de voorraden van het Rode Kruis nieuwe recepten bedachten.

Ongehoord veel tijd ging op aan denken aan eten, een van de weinige aspecten van hun leven die gevoelig waren voor aanpassing en vindingrijkheid. Het merendeel van het gevangenisvoedsel kwam uit de Duitse keukens in Colditz, bijzonder gevarieerd in zowel hoeveelheid als kwaliteit: een vijfde deel van een roggebrood per dag, of vijf dunne sneetjes, kleine beetjes suiker, margarine en braadvet, waarvan sommigen geloofden dat het afkomstig was van paarden, tussen de middag dunne soep, een strikt rantsoen aardappelen. Dit werd aangevuld met voedselpakketten, die fantasierijkere culinaire mogelijkheden boden. De meeste mannen aten samen in een zelfgekozen 'mess'. Het plannen en bereiden van de avondmaaltijd werd een belangrijke bezigheid en de voornaamste vorm van afleiding. De ordonnansen kookten voor de hogergeplaatste

officieren, maar de lagere officieren kookten om de beurt voor elkaar. Na verloop van tijd zaten er in de Rode Kruispakketten delicatessen zoals pindakaas, rijstpudding, chocolade, worstjes, corned beef van Fray Bentos uit Argentinië, gecondenseerde melk en kaas. Maar meestal behelsde de voorraad basisbenodigdheden. Een standaard avondmaaltijd bestond bijvoorbeeld uit een plak luncheon meat of ander vlees uit blik gemengd met wat aardappelen, op smaak gebracht met een blokje Marmite, aangevuld met gemalen biscuitjes en vervolgens opgewarmd in een messblik. 'De rantsoenen van de Moffen waren onvoldoende, maar de voorraden van het Rode Kruis overbrugden de kloof vanuit voedingsoogpunt en dat voorkwam absoluut dat we verhongerden,' zei een ex-gevangene. Naarmate de oorlog langer duurde zouden de gevangenen van Colditz veel beter eten dan hun overweldigers.

De frustratie van gevangenschap kwam op meerdere manieren tot uitdrukking, waarvan de meest duidelijke het zogenoemde *goon-baiting* was: het bijna tot uitbarsting aan toe sarren van hun Duitse overweldigers. Het is onduidelijk waar het woord *goon* vandaan komt, een verzamelterm voor de bewakers: wellicht van *gony-bird*, de matrozenbijnaam voor de lompe, onhandige albatros. Goons waren domme figuren in de strips over Popeye; komiek en oorlogsveteraan Spike Milligan noemde zijn naoorlogse komedie *The Goon Show*. Het doel van dit sarren was de bewakers een ongemakkelijk gevoel te geven en van hun stuk te brengen, waardoor ze een modderfiguur sloegen. Als er een uit zijn slof schoot, of 'gezichtsverlies leed', betekende dat een kleine, maar waardevolle morele overwinning voor de gevangenen. Eggers wist dat de gevangenen probeerden 'ons op elke mogelijke manier te ergeren'. Werd een bewaker echter over een grens geduwd dan kon hij zijn toevlucht tot geweld nemen.

Elk land had andere manieren om de bewakers te ergeren. De Polen deden gewoon of de Duitsers niet bestonden; als ze per ongeluk door een bewaker werden aangeraakt, maakten ze zichzelf uitgebreid schoon, alsof ze tegen een melaatse waren aangelopen. De Fransen gingen na verloop van tijd in contrapunt zingen tijdens de exercitie, zonder hun lippen te bewegen:

*Ou sont les Allemands?
Dans la Merde!
Enfoncer Les?
Jusqu'aux Oreilles!*

Waar zitten de Duitsers?
In de stront.
Ze naar beneden duwen?
Tot hun oren!

Maar het sarren werd door de Britten tot kunst verheven. Veel officieren hadden op kostschool gezeten en waren goed thuis in een wedstrijd-je psychologische slagvaardigheid dat zowel bijzonder ontwikkeld als volslagen kinderachtig was. Tijdens het appel vond er regelmatig een wedstrijdje sarren plaats, dat soms de vorm had van afkeurend joelen, fluiten, harde winden laten, Engels spreken dat de Duitsers niet konden volgen of de telling opzettelijk onderbreken zodat opnieuw moest worden begonnen. Extremere technieken waren onder andere breien tijdens de exercitie, je haar in een vreemde vorm knippen en net zo lang naar de knopen van de gulp van een Duitse officier staren tot hij onzeker werd en zijn gulp wel moest controleren. Vanuit de hoge ramen boven de binnenplaats kon iemand iets naar de bewakers gooien en direct ongezien wegduiken: waterbommetjes, sneeuwballen, brandende kranten en af en toe pakketjes met ontlasting. Meestal waren het grappige confrontaties, maar soms ook opzettelijk dreigend. Ongehoorzaamheid kon ongemerkt overgaan in sabotage. In het dorp werd al het overgebleven gevangeniseten als varkensvoer gebruikt, en op een dag bleken er gebroken scheermesjes in te zitten.

Weer een andere vorm was simpelweg vreemd gedrag: bijvoorbeeld denkbeeldig snooker spelen, of een onzichtbare hond uitlaten. Tijdens een geslaagde krijgsgevangenengrap duwden gevangenen met hun neus kleine steentjes de gevangenuitdorp door. Dat spel had als enig doel de bewakers van hun stuk te brengen en ze een zinloze, onschuldige bezigheid te laten verbieden, wat ook gebeurde.

Ook in kleding kon je verzet laten zien. De manier waarop Britse

officiëren bij het ochtendappel verschenen maakte Eggers razend: ‘in pyjama, ongeschoren, rondsloffend op klompen of pantoffels, rokend, met een boek, gekleed in de kleding die voor het grijpen lag toen ze uit bed kwamen’. Velen droegen nog steeds de resten van het uniform waarin ze gevangen waren genomen. De Schotten gingen in kilt. Daarentegen deden de gevangenen op dagen die van nationaal belang waren, zoals de verjaardag van de koning, moeite om in ‘onherkenbaar keurige’ uniformen te verschijnen, met glimmende knopen en riemgesp.

‘Gebrek aan discipline was aan de orde van de dag, vaak tot persoonlijke brutaliteit aan toe, of in elk geval weloverwogen nonchalance,’ schreef Eggers, die niet uit kon over het contrast tussen de beleefde inwoners van Cheltenham en hun bijzonder onbeschofte landgenoten in Colditz. ‘Ik zie niet in dat deze houding jegens ons enig doel dient behalve dat gevangenen zo hun opgekropte gevoelens kwijt kunnen.’

De meeste hogergeplaatste Britse officieren stonden het sarren toe als manier om pret te maken en stoom af te blazen, maar sommigen, onder wie padre Platt, vonden het vernederend, kinderachtig gedrag dat het Duitse gevoel van superioriteit versterkte en de autoriteiten een goede reden gaf om collectieve straffen op te leggen, zoals het opschorten van avondprivileges. Het hekelen van de bewakers was uitermate stompzinig, maar diende een psychologisch doel: machteloze mannen konden zo hun overweldigers vernederen en pesten. Bewakers waren over het algemeen wat ouder, waardoor de jongere gevangenen zich terug op kostschool waanden en de onderwijzers kwelden. *Goon-baiting* verlichtte de druk op de ketel, want in de afgesloten ruimtes van Colditz steeg de spanning geleidelijk en langs de breuklijnen van natie, ras en klasse ontstonden scheurtjes.

De gevangenen reageerden allemaal totaal verschillend op het mentale en fysieke trauma van gevangenschap: woede, weerstand en moed, maar ook wanhoop, schuldgevoel en berusting. Sommigen vonden een manier om zichzelf bezig te houden en iets nieuws te leren. Sommigen hielden vast aan *keep calm and carry on*, waarbij ze een soort sereniteit ontdekten in gevangengenomen zijn door de vijand. Sommigen raakten in paniek. Sommigen werden gek.

Een van de vele onbewuste afweerreacties was om te doen alsof opgesloten zitten in een mistroostig middeleeuws kasteel met honderden andere verveelde mannen, veelal uit de middenklasse, niets om het lijf had. Uiteraard was er eigenlijk niets normaal aan Colditz, een afgelegen plek zonder vrouwen, werk, kinderen, nieuws, geld, vrijheid of een nabije toekomst. Minder dan een jaar na oprichting was Oflag IV-C al een van de vreemdste plekken ter wereld, doordrongen van een unieke droefheid die de mannen probeerden te negeren. Soms kon je 's nachts het spookachtige wolfsgehuil horen opklinken uit de Franse vertrekken, een woordeloze rouwklacht die door de ene na de andere stem werd opgepikt en die van de ramen terugkaatste en natrilde tegen de kasteelmuren. 'De Fransen zeiden dat ze zich allemaal beter voelden na zo'n uitbarsting.' De onvermoeibaar positieve Pat Reid beweerde dat het kampmotto *Never a Dull Moment* [Altijd wel iets te beleven] zou moeten zijn, maar dat zei meer over hem dan over Colditz. Een passender motto zou geweest zijn: 'Uitzonderlijk saai, maar van tijd tot tijd onderbroken door extreem opwindende ogenblikken en verlammende angst'.

In augustus 1941 organiseerden de Polen de eerste 'Colditz Olympische Spelen'. Mannen redden het dan misschien, in elk geval een poosje, zonder vrouwen, kroegen of vrijheid. Wat ze niet konden missen was sport, zowel toen als nu een centraal element van de mannelijke identiteit, een manier om fit te blijven, maar ook de kans om met elkaar te concurreren, emoties te uiten en een band op te bouwen. Er werden rugby-, hockey-, boks- en cricketwedstrijden gehouden en een weinig damesachtige vorm van netbal. De populairste sport was voetbal en er woedde een felle strijd. Sport, zo schreef een gevangene, 'vormde een balsem voor totale verveling': er werd stevig gespeeld, enthousiast gekeken en na afloop eindeloos nagepraat. Door sport verstreek de trage tijd sneller voor gevangenen, of ze nu deelnamen of toekeken. Via het Rode Kruis stuurde de YMCA materialen, waaronder slaghouten en ballen. Tijdens de Spelen streden de verschillende landen op het gebied van voetbal, boksen en zelfs schaken tegen elkaar en boden zo een nieuw inkijkje in het landskarakter: 'De Polen waren bloedserieus, de Fransen uitbundig, de Nederlanders plechtig, de Belgen volgden de Fransen en de Britten lachten alleen maar.' Zoals het Britten betaamt juichten ze

het hardst voor de slechtste deelnemers en werden ze bij elk onderdeel laatste.

De donkere, krappe en geplaveide tweede binnenplaats van Colditz was totaal niet geschikt voor welke bestaande vorm van sport dan ook en dus werd er een nieuwe soort uitgevonden. Eton bedacht 'muurbal', rugby werd op Rugby uitgevonden en in de vreemde kostschoolachtige sfeer van het kamp ontwikkelden de gevangenen 'krukbal', een bijzonder gewelddadig spel dat bepaald werd door de bouw en sfeer van Colditz en dat daar, en nergens anders, werd gespeeld. Krukbal, een kruising tussen rugby en kooivechten, ging als volgt: van elk team ging er iemand op een kruk aan een kant van de binnenplaats zitten en vervolgens probeerde de tegenpartij, die bestond uit maximaal dertig spelers per team, als ze de bal hadden, hem op alle mogelijke manieren van zijn plek te werken. Bijten en schoppen waren niet toegestaan. Zo ongeveer al het andere wel. Beschermende kleding was optioneel. 'Als iedereen te moe was om door te gaan, was er rust.' Het was niet zozeer een sport als wel een manier om hun testosteronniveau te testen. 'Wilde je iemand stompen, dan speelde je een potje krukbal tegen hem.' De twee teams vochten over de hele binnenplaats, onder de stomverbaasde blikken van de bewakers, en gleden en struikelden over de ongelijke stenen, waarbij ze regelmatig vrij ernstige verwondingen opliepen. 'De Duitsers waren er vast van overtuigd dat de spelers gestoord waren.'

In september arriveerde er een nieuwe lading gevangenen in het kamp, onder wie twee personen die anders waren dan alle anderen en om totaal verschillende redenen compleet verschillend werden behandeld: de ene was de communistische neef van Winston Churchill, de ander was Indiaas.

Birendranath Mazumdar was arts, en een goede ook. Hij was de zoon van een gerespecteerd chirurg uit de Indiase stad Gaya, een in de hoogtijdagen van Brits-Indië geboren brahmaan, hoog opgeleid, met een elegante manier van doen en een kritische smaak. Deze gevangene, met zijn ronde gezicht en zachte stem, sprak Engels met een verfijnd accent en verder Bengali, Hindi, Urdu, Frans en Duits. Nooit rookte Mazumdar zonder handschoenen aan. Hij beschreef dik azuurblauw schrijfpa-

pier met groene inkt. Zijn familie bezat een grote boerderij in Ranchi en een apotheek. Zijn toegewijde moeder had erop gestaan dat hij als jongetje *Upanayana* zou ondergaan, de 'heilige inwijdingsrite' van de Hindi, een overgangsrite die vasten en afzondering vereiste. Zijn meer verengelste vader, die onder andere officieren van de Britse Oost-Indië Compagnie behandelde, stimuleerde de jonge Biren om elke avond hardop uit *The Times* te lezen. De jongen werd opgeleid aan elitaire scholen die gemodelleerd waren naar het Engelse schoolsysteem en had in zijn opvoeding meegekregen zich te houden aan gedragsregels die victoriaans-Brits van aard waren: 'Plicht, loyaliteit, normen en waarden, oprechtheid: hou je aan deze principes en dan kan er in je leven niet veel misgaan,' had zijn vader hem verteld. Het was het gezin Mazumdar voor de wind gegaan onder de Britse Raj, maar Biren groeide uit tot een toegewijd Indiaas nationalist en een fel tegenstander van het Britse regiem in India. 'In mijn land had ik de onderdrukking gezien, hoe superieur de Britten waren.' Hij steunde zowel Mahatma Gandhi, leider van de Indiase afhankelijkheidsbeweging, als de radicale nationalist Subhas Chandra Bose.

Mazumdar klonk en gedroeg zich als een Engelsman, maar oogde voor veel Engelsen niet Engels. Indiërs zagen hem als symbool van respect, grandeur zelfs, een opgeleide hindoe uit een hogere kaste uit een rijke familie, maar voor de meerderheid van witte mannen was hij gewoon de zoveelste Indiër. In 1931 vertrok hij vanuit Gaya naar Londen met de bedoeling een fellow te worden aan het Royal College of Surgeons. 'Om succes te hebben moet je tien procent beter zijn dan de rest,' kreeg hij van de baanbrekende chirurg Gordon Gordon-Taylor te horen. De jonge Indiase arts was trots, grappig, ambitieus, bij tijd en wijle recalcitrant, plechtig en in tweestrijd: het product van twee verschillende, verweven, elkaar overlappende en steeds minder verenigbare culturen.

Al zijn verzet ten spijt kwam Birendranath Mazumdar het Britse Rijk toch te hulp toen de oorlog uitbrak. Tijdens de oorlog dienden zo'n 2,5 miljoen Indiërs aan de kant van de geallieerden, meestal als soldaat in uniform van het Brits-Indische leger. Maar omdat Mazumdar in Londen woonde en een Britse opleiding had genoten, sloot hij zich bij het Britse leger aan, dat nog steeds bijna alleen maar uit witte mannen be-

stond. In september 1939 meldde hij zich vrijwillig bij het Royal Army Medical Corps, zwoer een eed van trouw aan koning George VI en werd met de rang van kapitein naar Frankrijk gestuurd als enige niet-witte officier in het korps en de enige Indiase officier in het Britse leger. Hij werd als algemeen arts uitgezonden naar het 17e basishospitaal in Étaples. Toen de Duitse troepen in mei 1940 steeds dichterbij kwamen, leidde Mazumdar een konvooi van veertig ambulances met vijfhonderd gewonde soldaten naar Boulogne in de hoop zich bij de evacuatie te kunnen aansluiten. Even buiten het dorp Neufchâtel-en-Bray blokkeerden twintig Panzers hun de weg en openden het vuur. Twee ambulances werden geraakt, Mazumdar hielp de overlevenden uit de brandende voertuigen te halen, bond een kaki zakdoek aan zijn wapenstok, hield die boven zijn hoofd en liep naar de Duitse tanks. De Panzer-commandant was erg beleefd en sprak uitstekend Engels: 'Het spijt me, u zult Boulogne helaas niet bereiken. En probeer alstublieft niet te ontsnappen.' Die woorden zou Mazumdar de daaropvolgende jaren herhaaldelijk horen.

De gevangenen werden naar Nijmegen gevoerd, honderdzestig kilometer verderop aan de Nederlands-Duitse grens, en vervolgens met honderden andere gevangenen in een flottielje van smerige kolensloepen gepropt. Twee dagen lang werden ze langzaam door kanalen Duitsland in getrokken, terwijl menselijke ontlasting zich aan hun voeten ophoopte. Veel van zijn medegevangenen hadden luizen en leden al aan dysenterie. Na nog eens twee dagen lopen kwamen ze bij gevangenenkamp Kessel, waar Mazumdars bezittingen in beslag werden genomen, waaronder zijn gouden sigarettenkoker en aansteker, Parker-pen en -potlood, dokterstas en typemachine. Een Duitse officier beval hem zijn hoofd kaal te laten scheren voor hij werd ontluisd. Mazumdar weigerde met de opmerking dat je in de hindoeicultuur 'alleen je hoofd kaalscheert als je vader of moeder overlijdt. Ik zal me onder geen enkel beding kaalscheren.' Er volgde een aanvaring die uitliep op het wegslepen van Mazumdar naar de barbier en door naar de isoleercel.

Mazumdar liet zich niet in het minst intimideren door deze ervaring en het jaar daarop had hij constant ruzie met zijn Duitse overweldigers: hij klaagde dat er te weinig medische spullen en onvoldoende voedsel

waren; hij eiste verse melk en groente voor zijn patiënten. Hij merkte op dat de 'gescheurde broeken en laarzen zonder zolen' ontoereikende kleding vormden voor de gevangenen. Tuberculose vierde hoogtij. 'Je bent een Indiër,' lieten de Duitsers hem weten. 'Wat kan het jou schelen als een stel Tommies doodgaan?' Maar Mazumdar bleef volhouden en de 'relatie met de Duitse autoriteiten ging van kwaad tot erger'. Hij werd van het ene naar het andere kamp gestuurd – meer dan tien in totaal – een moeilijke klant en een buitenbeentje. Mazumdars medegevangenen hadden hem vanwege zijn goede medische zorgen en bereidheid het tegen de Duitsers op te nemen aardig moeten vinden, maar hij bleef een eenling, die kon rekenen op achterdocht, soms zelfs regelrechte discriminatie. 'In elk kamp waar ik heen werd gebracht was ik de enige Indiër,' schreef hij. 'Alle andere gevangenen waren Brits of Nederlands. Ik had zo veel boeken over de Eerste Wereldoorlog en de camaraderie destijds gelezen. Die ontbrak hier volledig.' Als er pakketten van het Rode Kruis kwamen kreeg Mazumdar niets. 'Ze hadden eten, maar wilden het niet delen. Dat moesten dan opgeleide mensen voorstellen. Ik kon mijn ogen niet geloven.' De andere gevangenen noemden hem 'Jumbo', een bijnaam die hij haatte maar waar hij niets aan kon doen. Waarschijnlijk was het een verwijzing naar Jumbo, de victoriaanse circusolifant die ooit de belangrijkste attractie was geweest in de dieren-tuin van Londen. Wellicht namen de gevangenen aan dat Jumbo een Indiase olifant was en dus gaven ze de enige Indiase gevangene die bijnaam. Eigenlijk was Jumbo een Afrikaanse olifant, maar in de ogen van bepaalde witte mensen zijn olifanten, net als Indiërs, allemaal hetzelfde.

Alle niet-witte mensen waren in de ideologie van de nazi's mindere mensen, *Untermenschen*, maar om politieke redenen namen Indiërs een afwijkende plaats in de fascistische rassenhiërarchie in; ze moesten getolereerd worden, geveleid zelfs, als ze de nazizaak dienden. De groeiende nationalistische beweging in India vormde een directe bedreiging voor de Britse macht. In de ogen van de Duitsers was Mazumdar niet alleen een vreemde eend in de bijt, maar ook een kans. Tijdens de gevechten in Noord-Afrika waren er duizenden soldaten van het Brits-Indische leger gevangengenomen. Als die gevangenen, en andere Indiërs

die in Duitsland woonden, konden worden overgehaald hun krachten met de nazi's te bundelen dan zou dat niet alleen het Britse regiem in India ondermijnen, maar ook de Duitse troepenmacht een oppepper geven en zorgen voor een belangrijke propagandaoverwinning. Mazumdar had zijn nationalistische sympathieën niet onder stoelen of banken gestoken, dus probeerden de Duitsers de enige Indiase officier in het Britse leger tot overlopen te bewegen.

Kort na zijn aankomst in kamp Kassel werd Mazumdar in het kantoor van de Kommandant ontboden, waar hij werd opgewacht door een 'volledig kale' Duitse officier en een jonge Indiase man. De Duitser kwam direct ter zake en vroeg Mazumdar een radioboodschap op te nemen waarin hij andere Indiërs aanmoedigde zich bij een nieuwe militaire eenheid aan te sluiten om tegen de Britten te vechten en het einde van Brits-Indië te bespoedigen: 'Als je bij ons en bij je landgenoten aansluit, zal je een goed leven hebben.' De fascist William Joyce, die bekend stond als 'lord Haw-Haw', maakte al regelmatig vanuit Berlijn uitzendingen voor Groot-Brittannië waarin hij de overwinning voor de nazi's voorspelde en Britten opriep zich over te geven. Deze welbespraakte Indiër kon een soortgelijke rol in India vervullen door zijn landgenoten op te juttten op te staan tegen de Britten. Mazumdar weigerde pertinent. 'Dat kan ik niet doen.'

Nu bemoeide de jonge Indiër zich ermee. Op het bureau spreidde hij foto's van een door bommen verwoest Londen uit. 'De oorlog is vrijwel voorbij,' zei hij. 'Duitsland heeft gewonnen en je bent gek als je lijdt in een krijgsgevangenenkamp, terwijl je ook comfortabel en in vrijheid kan leven. Je hoeft alleen maar ja te zeggen op een uitzending voor de Duitsers.' Weer weigerde Mazumdar en hij werd het kantoor van de Kommandant uit gevoerd.

In de zomer van 1941 werd hij in kamp Marienberg door een jonge Duitse officier ondervraagd: 'Ben je al van gedachten veranderd?' vroeg hij. 'Ga je iets zeggen op de Duitse radio?' Opnieuw weigerde Mazumdar. 'Ga je dan in elk geval naar Berlijn?' Mazumdar schudde zijn hoofd. 'Nou, je vertrekt in elk geval.' Mazumdar antwoordde schalks dat als hij werd gedwongen om te reizen, hij als officier in elk geval een ordonnans moest hebben om zijn koffer te dragen. 'Met twee revolvers op me ge-

richt gedwongen om mijn eigen bagage te dragen', werd hij naar een trein gevoerd en meegenomen naar een kantorenblok in Berlijn, waar de officier met nog een hogergeplaatste man zat te wachten.

'Ben je al van gedachten veranderd over het maken van een uitzending?'

'Nee, en daarnaast maak je me belangrijker dan ik ben of me zelfs maar voordoe.'

De officier gooide het over een andere boeg. 'Wanneer heb je voor het laatst een vrouw gehad?'

Mazumdar was woedend. 'Als u denkt dat u mijn eer met een vrouw kunt kopen, dan vergist u zich deerlijk.'

Nu liet de andere man van zich horen: 'Deze man is *deutschfeindlich*.'

'Nou, dat kunnen jullie het beste beoordelen,' snauwde Mazumdar.

Weer terug in het kamp begon een woedende Duitse officier tegen hem tekeer te gaan: 'Waar je ook bent, ben je een probleem en een lastpak. Je bent een landverrader.' Toen Mazumdar zijn mond opendeed om te protesteren, stompte de officier hem in het gezicht. Het rode label waarmee een anti-Duitse houding werd aangeduid werd aan zijn dossier toegevoegd en Mazumdar was op weg naar Colditz.

Op 26 september arriveerde de Indiase arts er midden in de nacht. Het kasteel rees badend in zoeklichten boven hem op, een aanblik die 'niet zou misstaan in een roman van Bram Stoker'. Hij richtte zich tot de wachtpost en vroeg in het Duits: 'Waar ben ik?' De man legde enkel zijn vinger tegen zijn lippen.

Birendranath Mazumdar werd naar een lege kamer gebracht en daar opgesloten. 'Ik wist niet waar ik was. Ik hoorde alleen maar de klik van het slot toen de sleutel werd omgedraaid. Ik voelde me, om het zacht uit te drukken, ongelukkig en verloren.'

Een paar dagen eerder was nog een unieke gevangene, een kleine man van halverwege de twintig met donker haar, per auto naar het kasteel gebracht onder begeleiding van twee Duitse officieren.

Giles Romilly was een burger, verslaggever en communist. Hij was opgepakt bij het voor de *Daily Express* verslaan van de rampzalige Noorwegen-veldtocht. Er was maar één reden dat Romilly in Colditz werd opgesloten: zijn moeder was de jongere zuster van Clementine

Churchill, Winston Churchills echtgenote. In de ogen van de Duitsers was deze gevangene door deze familiebanden van speciaal belang en een mogelijk waardevol bezit. Was Romilly niet de neef van Churchill geweest, dan was hij vrijwel zeker naar Groot-Brittannië gerepatrieerd. In plaats daarvan werd hij als handige pion gevangengezet, hij was meer een gijzelaar die geruild kon worden, vastgehouden voor losgeld of gebruikt om concessies van de Britse premier los te peuteren dan een gevangene.

Deze berekening was gestoeld op een valse aanname. Churchill kende de Romilly amper en refereerde vaag aan hem als 'die knul van Nelly'. Wat hij wel over hem wist zou zijn neef niet populair maken bij hem. Giles en zijn al even opstandige broer Esmond hadden tijdens hun schooltijd aan Wellington communistische pamfletten verspreid en een radicale krant opgezet 'om steun te betuigen aan de machten van de vooruitgang tegen de machten van reactie op elk front'. Giles noemde zichzelf een pacifist en weigerde zich bij het Officer Training Corps aan te sluiten. In 1934 publiceerde de *Daily Mail* een stuk over de communistische broers Romilly met de kop 'ROOD GEVAAR OP PARTICULIERE SCHOLEN! MOSKOU PROBEERT JONGENS TE CORRUMPEREN'. Tijdens de Spaanse Burgeroorlog deed Giles verslag vanuit Spanje, terwijl zijn broer voor de Internationale Brigades tegen de Nationalisten van Franco vocht. In 1937 liep de Russische inlichtingenofficier Walter Krivitsky over naar Groot-Brittannië en onthulde aan MI5 dat de Sovjets een jonge Britse aristocraat als spion hadden gerekruteerd. De naam van de man wist Krivitsky niet meer, maar hij wist dat hij door zijn Russische spionnenmeesters onder de dekmantel van journalist naar Spanje was gestuurd, met de opdracht generaal Franco te vermoorden. De Britse veiligheidsdienst raakte ervan overtuigd dat deze aan een particuliere school opgeleide communist en moordenaar in de dop wel Giles Romilly moest zijn en liet hem schaduwen. Met hun voorgevoel zat MI5 eraan: de man die door de Russische inlichtingendienst was gerekruteerd was Kim Philby, die de beruchtste spion in de Britse geschiedenis zou worden.

Romilly was een communistische afvallige die ervan werd verdacht Sovjet-agent te zijn, en dus een schande voor zijn aristocratische fami-

lie. Maar al was hij dat allemaal niet geweest, dan nog zou Winston Churchill een gevangene niet speciaal waardevol hebben gevonden alleen maar omdat die toevallig een aangetrouwd familielid was. Voor dat soort vriendjespolitiek was de premier politiek veel te sluw. Dat begrepen de Duitsers niet en dus bleven ze ervan overtuigd dat bepaalde gevangenen van hoge afkomst of met goede connecties meer waard waren dan anderen en beter moesten worden bewaakt.

Romilly was de eerste van wat de Duitsers de *Prominenten* zouden noemen: individuen die vanwege hun afkomst of sociale klasse in Colditz bij elkaar werden gebracht en zeer zwaar werden bewaakt. Deze vip-gevangenen werden door de nazi's gezien zoals een ontvoerder zijn slachtoffer ziet: als ding dat geruild of tegen losgeld afgegeven kan worden, dat zorgvuldig bewaakt moet worden en dat, zodra het niet meer nuttig is, kan worden geloozd. Ze waren de troeven onder de krijgsgevangenen en mochten onder geen enkel beding ontsnappen.

Bij zijn aankomst zagen de andere gevangenen dat Romilly, een man 'met een jongensachtig gezicht en lichtblauwe ogen, totaal het tegenovergestelde leek van zijn vermaarde oom'. Hij werd opgesloten in een cel aan het einde van een lange stenen gang, aan de andere kant van de binnenplaats tegenover de Britse vertrekken. 'Het gevoel opgesloten te zitten was overweldigend,' schreef hij. Beneden op de binnenplaats 'schuifelde een bonte mengeling mensen over de keien als figuurtjes op de schilderijen die Van Gogh in de inrichting maakte'. Voor het raam zaten tralies en de buitenkant was wit geschilderd, zodat de bewakers direct zagen in welke cel de waardevolste gevangene van Colditz zat. Hij werd vierentwintig uur per dag bewaakt. Romilly mocht overdag contact hebben met de andere gevangenen, maar elk uur werd gecontroleerd en opgeschreven waar hij was. 's Nachts werd hij opgesloten en stond er permanent een om de twee uur wisselende wachtpost in de gang. Door middel van een spionnetje in de deur hielden de bewakers hem in de gaten. Hij mocht de binnenplaats niet af voor de Parkwandeling. 'Deze vanaf het begin al extreme beveiligingsmaatregelen leken onheilspellend,' schreef hij.

Deze extreme beveiligingsmaatregelen werden ingegeven door angst. De opperbevelhebber van de Wehrmacht had duidelijke bevelen gege-

ven: 'De Kommandant en Beveiligingsofficier zijn hoofdelijk aansprakelijk voor Romilly's veiligheid' en dienen 'elke en alle uitzonderlijke maatregelen' te nemen om er zeker van te zijn dat hij niet ontsnapte. Eggers dacht dat deze opdracht van Hitler zelf afkomstig was. Op het gebied van beveiliging was Romilly een extra 'lastpak' en dan nog wel een die een directe bedreiging voor de gevangenisbewakers zelf vormde. In het wachtershuis werd een foto van Romilly gehangen en van elke wachter werd verwacht dat hij wist hoe de gevangene eruitzag. De wachtposten waren bang dat hij tijdens hun dienst zou proberen te ontsnappen en dus liep de bewaker twee of drie keer per nacht zijn cel binnen om de dekens weg te trekken en te controleren of hij niet op wonderlijke wijze was verdwenen. Romilly was een kostbaar exemplaar in zijn eigen aangepaste kooi en de enige Colditz-gevangene die zijn eigen codenaam kreeg: 'Emil'. De wachter van dienst bij zijn deur stond bekend als een Emil-Beobachter, een Emil-wachter.

Deze unieke vorm van opsluiting maakte Romilly aanvankelijk woedend; hij gooide zijn laarzen naar de deur en plakte papier over het spionnetje. Toch wist hij zich langzaam maar zeker aan te passen. Hij kreeg beter te eten dan de andere gevangenen en mocht een eigen platenspeler in zijn cel hebben. 's Nachts dreven de klanken van Mozarts *Haffner-symfonie* uit zijn cel, terwijl een kleine, eenzame figuur in een oude ochtendjas van achter de tralies voor zich uit zat te staren. Padre Platt zag dat Romilly's houding veranderde naarmate de maanden verstreken: 'Hij heeft een rusteloze blik in zijn ogen en zijn mondhoeken hangen ontevreden.' Romilly leidde een comfortabeler bestaan dan de andere gevangenen, maar tegelijkertijd was het, zo merkte hij op, een 'bevoorrechte nachtmerrie'. Als oprichter van een elitaire club zou hij uiteindelijk gezelschap krijgen van andere Prominenten, die op een exclusieve manier werden opgesloten omdat zij, zoals Romilly het noemde 'waren uitverkoren om "extra speciaal" te zijn'. Omdat zij alleen beschermd werden zolang ze waardevol waren, waren ze ook bijzonder kwetsbaar. Deze mannen waren onderhandelingsstroeven die op een bepaald moment ingewisseld zouden worden.

5. Ballet Nonsense

Wie zelf niet gevangen heeft gezeten denkt misschien dat niets doen en gebrek aan verantwoordelijkheid, in tegenstelling tot de oorlog zelf, ontspannend zijn. Het omgekeerde is eerder waar. Er heerst altijd nerveuze spanning in een gevangenis en in Colditz, met zijn eigenaardige mengelmoes van mensen, mannen van actie die gedwongen werden tot nietsdoen, was de interne druk zwaarder dan in andere kampen. Romilly voelde deze 'krachtige en niet-aflatende spanning van de agressieve, extroverte geest die terwijl die naar buiten trad geen ruimte vond, zich weer naar binnen keerde [...], soms leek het of de spanning zo krachtig was dat er scheuren in de muur van het kasteel zouden ontstaan'.

Elk flintertje nieuws van de buitenwereld werd gretig verslonden en volledig uitgedroogd. De gevangenen hunkerden naar amusement, intellectuele stimulans en bovenal vermaak. Dus besloten ze daar zelf voor te zorgen. Een van de meest bizarre bijverschijnselen van het krijgsgevangenenkamp was de bloei van talent voor toneelspelen en voor een unieke, duistere en schuine humor: Denholm Elliott (*Indiana Jones* en *Defense of the Realm*), Clive Dunn (*Dad's Army*) en Donald Pleasence (Blofeld in de James Bond-film *You Only Live Twice*) hadden allemaal in de oorlog gevangengezeten. Talbot Rothwell, een RAF-officier die in 1941 was neergehaald en werd vastgehouden in Stalag Luft III, zou later twintig van de *Carry On*-films schrijven.

Al het gevangenisvermaak concentreerde zich rond het theater van Colditz, waar allerlei voorstellingen werden opgevoerd, waaronder concerten, toneelstukken en pantomimes. Niet alleen ontstond er een Pools koor, maar ook groeide het aantal muziekgroepen, die door de Duitsers verstrekte instrumenten bespeelden: een Nederlandse Hawaïaanse

band, een Brits jazzensemble, een Frans kamerorkest en een internationaal orkest. Het theater, een grote barokke ruimte op de derde verdieping van het Saalhaus, naast de hoofdpoot, was het toonbeeld van vergane glorie en ongepaste artistieke pretentie; het was gebouwd in 1876 en beschikte over een vloer met vering, een toneel aan de ene kant van de zaal en een concertvleugel. De muren met rookvlekken waren getooid met de namen van grote Duitse schrijvers, Shakespeare en Rossini, omgeven door pluizige wolken als teken van ten hemel stijgende genialiteit. In de ogen van de Duitsers was het gebruik van het theater door de gevangenen een voorrecht, geen recht, en wel een dat als straf kon worden ingetrokken. Toch tolereerden ze theater- en muziekvermaak niet alleen, maar stimuleerden dit ook, en kwamen regelmatig kijken: producenten mochten make-up en toneelverf uit Berlijn laten komen en gereedschappen lenen om de decors de bouwen, nadat ze plechtig hun 'parool' hadden gegeven dat die niet werden gebruikt om te ontsnappen. Hoewel de gevangenen bereid waren werkelijk al het andere dat ze in handen konden krijgen te stelen, werd die belofte nooit verbroken.

In alle jaren dat Colditz dienstdeed als kamp kwam er een keur aan optredens voorbij: Shakespeare, komische revues, toneelstukken van Noel Coward en George Bernard Shaw, en andere, door de gevangenen zelf geschreven stukken. Er werd enorm veel energie gestoken in producties die slechts een paar keer werden opgevoerd. Sommige waren werkelijk vreselijk en bijna allemaal waren ze immens populair. 'Misschien zijn krijgsgevangenen gemakkelijker tevreden te stellen dan andere theaterbezoekers,' merkte Giles Romilly op na het zien van een voorstelling van *The Importance of Being Earnest* van Oscar Wilde. 'Onder andere door de zeer overtuigende lady Bracknell speelde het stuk wel twee hele avonden, met een volle zaal van bijna honderdvijftig mensen.'

Eind 1941 besloot het Britse dramagezelschap van Colditz een kerstshow op te voeren, een revue met de titel *Ballet Nonsense*, zoals in *bally nonsense* [verdomde onzin], een aantal sketches, schertsen en muzieknummers die werden opgevoerd onder begeleiding van de Colditz-band onder leiding van Jimmy Yule, een vaardige jazzmuzikant. De revue

was het perfecte destillaat van Britse amateurkomedie en een potpourri van ongepaste grappen, woordgrappen, onderbroekenlol, slapstick, satire en schijnvertoningen: een van de scènes speelde zich af in The Rose and Crown-pub, een andere op een school. Het *pièce de résistance* was een dansvoorstelling door het *corps de ballet* onder leiding van *prima ballerina* Pat Reid, ‘met daarin de meest woest uitzierende, zwaarst besnorde officieren die voorhanden waren, die gekleed in balletrokjes van crêpepapier met kantjes en roesjes en een bustehouder aan’ wonderlijke, energieke en gracieuze sprongen maakten van ongekunstelde elegantie. Zoals een van de ‘hoofdrolspeelsters’ opmerkte: ‘het enige probleem met onze vrouwelijke rollen was dat onze jurken van papier waren gemaakt en dat dat in de winter bijzonder koud was’. Terwijl ze over de planken van het Colditz-theater kloten en tolden, zong de troep er lustig op los:

*Ballet Nonsense, Ballet Nonsense,
Everything's just mad today.
Ballet Nonsense, Ballet Nonsense,
Everything will be OK...*

Ballet Nonsense, Ballet Nonsens,
Alles waanzin wat de klok slaat vandaag.
Ballet Nonsense, Ballet Nonsens,
Alles komt goed.

Airey Neave, een man die tot nu toe niet opviel vanwege zijn interesse in drama, stortte zich op de voorbereidingen van *Ballet Nonsense*. Zijn bijdrage was een sketch met de titel *Het mysterie van Wombat College*, met in de hoofdrol een vervelend schoolhoofd met de naam Dr Calomel. (Calomel was een soort kwikchloride dat werd gebruikt om constipatie te verlichten.) Neave gaf zichzelf de rol van Calomel, met een baarret, een getekende snor in de stijl van Groucho Marx en grappen die alleen oud-leerlingen van Eton begrepen. Zelfs Neave gaf toe dat het een ‘miserabel stukje was’; hij vond eigenlijk het hele theatergebeuren ‘zielig’, een oefening in gevangenen afleiden van de grimmige realiteit:

‘De futiliteit ervan kan door geen vindingrijkheid worden verholen,’ schreef hij. Toch vond hij de kerstshow in werkelijkheid allesbehalve zinloos en hij repeteerde zijn rol enthousiast. Jimmy Yule omschreef *Ballet Nonsense* als ‘escapisme’. En ontsnappen was nou net wat Neave in gedachten had.

Toen Neave na zijn vernederende mislukte ontsnapping op weg was naar de isoleercellen in het dorp had hij een klein hekje in de brug gezien dat naar de slotgracht en de bossen aan de andere kant van het park leidde. Die ontdekking viel samen met een andere: bij het staren naar de muur van het *Saalhaus* naast de hoofdboort had Pat Reid een raampje gezien, net onder de theatevloer, waar geen ruimte bij leek te horen. Hij beredeneerde dat het moest uitkomen op het zogenoemde heksenpad, een gang die boven de hoofdboort langs liep en uitkwam op de zolder in het Duitse wachtershuis. Inderdaad, door de vloerplanken op het toneel op te tillen en door het plafond daaronder te breken bereikte Reid een nauwe passage met aan het einde een afgesloten deur, die bij openbreken naar het pad bleek te leiden. Daarvandaan kon je via een wenteltrap in het wachtershuis afdalen. Samen stelden Reid en Neave een eenvoudig ontsnapingsplan op: twee als Duitse officieren vermomde gevangenen zouden schaamteloos door het wachtershuis de deur uit lopen, waarna ze door het hekje op de brug de bossen in zouden verdwijnen. Bij Neaves laatste poging was hij bij vertrek van de gevangenisbinnenplaats op weerstand gestuit. Deze keer zou hij gekleed als Duitse officier uit het wachtershuis zelf tevoorschijn komen.

Dit was een gezamenlijke Anglo-Nederlandse operatie: de ontsnappers zouden in tweetallen vertrekken, steeds een nacht na elkaar, een Engelsman met een Nederlander. De eerste poging zou tijdens de laatste voorstelling van *Ballet Nonsense* plaatsvinden, direct na het vallen van het doek. Neave was meer dan extreem opgewonden: ‘Ik was verrukt bij de gedachte onder het toneel te verdwijnen in het kostuum van Dr Calomel en in Duits uniform buiten het wachtershuis weer te verschijnen.’ Zijn partner was Tony Luteyn, luitenant bij het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger die uitstekend Duits sprak.

Neave zou zich geen tweede keer aan dezelfde steen stoten. Ditmaal zou zijn vermomming de beste zijn die Colditz kon produceren. Twee

Nederlandse overjassen, die in vorm en kleur zo leken op die van de Wehrmacht, werden aangepast met een groene kraag gemaakt van groen laken, insignes, grijs geverfde knopen, gespen vervaardigd uit gesmolten loden pijpen, epauletten van linoleum dat uit de badkamer-vloer was gesneden en een riem en pistool van glimmend karton. Twee Britse soldatenpetten werden aangepast naar Duitse stijl, met een hoge, glimmende klep van gelakt zwart papier. Eenmaal buiten zouden ze zich voordoen als Nederlandse arbeidsmigranten, met een werkoverall onder hun vermomming. Luteyn had een Nederlands paspoort, maar voor Neave moest er een hele set valse papieren komen. Op een avond brak hij in de verhoorkamer in, waar gevangenisdocumenten lagen opgeslagen. Daar tikte hij op een Duitse typemachine een *Ausweis* (legitimatiebewijs) waarmee de Nederlandse elektriciën 'De Never' van Leipzig naar Ulm mocht reizen om bij een fabriek een elektriciteitssysteem te installeren. Ook typte hij een paspoort naar het voorbeeld van dat van Luteyn, met een foto uit de Duitse dossiers.

De uitgebreide voorbereidingen waren tegen de tijd dat de show in première ging nog steeds niet afgerond. De ontsnapping werd uitgesteld.

De zaal zat helemaal vol bij de première van *Ballet Nonsense*. Reinhold Eggers was samen met officieren van de Duitse staf aanwezig en zei: 'De pantomime was een groot succes [...], het klapstuk van de show was de toespraak van een Duitse schoolmeester aan zijn leerlingen over het nazisme.' Eggers zou het Britse gevoel voor humor nooit ook maar bij benadering begrijpen: hij had er geen flauw benul van dat de belachelijke schoolmeester gespeeld door Neave een parodie was op Eggers zelf als karikatuur van Hitler. Hauptmann Priem liet de show nog een avond doorspelen en was aanwezig bij de laatste voorstelling.

Alleen Jock Platt hield er een andere mening op na dan de lovende kritieken. De methodistische padre, altijd op zonde bedacht, meende een ongeoorloofde zweem seksualiteit te hebben ontwaard, zowel op het toneel als achter de schermen en in het publiek. Als vrouwen verklede mannen moesten wel gedachten aan lust opwekken, wat weer masturbatie zou aanmoedigen of, erger nog, homoseksualiteit. *Ballet Nonsense* was kamptheater, in de dubbele zin van het woord. 'Het was vooral de productie van naar seks hunkerende, viriele jongemannen wier gedach-

ten onvermijdelijk naar aanranding gingen,' schreef Platt in zijn dagboek. De padre vreesde dat de Calomel-sketch van Neave 'riekte naar de perverse interesse van een onderwijzer in kleine jongetjes'. De aanblik van mannen in een papieren tutu, ondanks hun flinke snor, kon alleen maar onzedelijke verlangens aanwakkeren, zo vreesde hij, onder gevangenen 'die door een strijd die geen jongeman zou moeten strijden gecorrumpeerd waren door verlangen'. Hoewel sommige toneelspelers overduidelijk mannen waren gekleed als ongeloofwaardige vrouwen, hadden anderen alle moeite gedaan om de schijn van vrouwelijkheid op te houden. 'De hoofdrolspeelsters waren ongelooflijk overtuigend' en veranderden, denkbeeldig, verwarrend en af en toe openlijk, onvermijdelijk in lustobjecten. 'Het was erg lastig om je handen thuis te houden,' zei Luteyn, die de ukelele in de band speelde.

De Britten hebben er altijd al een ontwijkende houding tegenover seks op nagehouden, maar in Colditz kwam het tot een wel heel unieke en omslachtige complexiteit.

De gevangenen gingen zowel op vanzelfsprekende als vernieuwende manieren met hun opgekropte seksuele drang om. Een gefrustreerde uitvinder kwam met de 'geilgluurder': een zelfgemaakte telescoop waarmee je naar jonge vrouwen in het dorp kon gluren, van wie sommigen zich gedienschtig, en misschien in vol bewustzijn, voor hun raam uitkleedden of openlijk lagen te zonnen. Een van de artsen in Colditz schreef zelfs een behandeling voor heteroseksueel verlangen voor: 'Wie het gemis van vrouwelijk gezelschap voelde kon zich altijd tot twee of drie Fransen wenden die bereid waren levendig verslag te doen van de geneugtes van een chic bordeel in Parijs.' Onbedoelde prikkeling werd veroorzaakt toen een van de officieren op een ogenblik van verveling een brief schreef aan de Amerikaanse filmster Ginger Rogers. Zijn brief werd gepubliceerd op de voorpagina van de *Los Angeles Observer*, wat een stortvloed aan reacties tot gevolg had van Hollywood-filmmatrices in de dop aan de gevangenen van Colditz. Het viel padre Platt op dat er bij elke brief van een Amerikaans sterretje stevast 'een mooie foto' zat, 'van haar in een woest aantrekkelijk badpak'. De Britse vertrekkers gingen vol met die foto's.

De gevangenen probeerden lichtvoetig met hun seksuele frustratie

om te gaan; ze maakten er grappen over of deden alsof het niet bestond. Toch was gedwongen celibatair leven de zoveelste vorm van straf, des te erger omdat het onderwerp taboe was. Peter Storie-Pugh, voor de oorlog student geneeskunde, werkte in de ziekenboeg en zag hoeveel mannen leden onder het langdurige effect van seksuele onderdrukking. Toch nam het seksueel verlangen doorgaans af naarmate de tijd verstreek, vooral als je honger leed. 'Als je moest kiezen tussen de prachtigste vrouw op aarde en een kaasbroodje, dan koos je het kaasbroodje,' zei een van de ordonnansen. De pijn van het je afvragen wat er gaande was met vrouw of geliefde thuis werd versterkt door een diepere angst: sommigen vroegen zich heimelijk af of hun gevangenschap hen voor altijd impotent zou maken, ontmand door Colditz.

Net als in andere kampen werden er officiële dansavonden georganiseerd waarop de mannen onvermijdelijk enkel en alleen met mannen dansten. Luitenant Jimmy Atkinson, een Schotse soldaat in kamp Laufen, bedacht zelfs een Highland-dansje met minimaal lichaamscontact, waarbij mannen op gepaste, kuise afstand elkaars handen vasthielden tijdens het dansen. De Abwehr, de Duitse militaire inlichtingendienst, onderschepte een brief van Atkinson aan zijn moeder waarin hij het 'Dansje van de 51ste Highland-divisie' omschreef en de rest van de oorlog probeerde de dienst te ontcijferen welke geheime boodschap er in de ingewikkelde instructies lag verborgen.

Op 7 oktober 1941 vond de eerste en enige trouwerij van de Colditz-gevangenis plaats. Kort na zijn gevangenneming schreef Elie de Rothschild, telg van de bekende Franse bankdynastie, naar zijn jeugdliefde Liliane Fould-Springer. Haar antwoord was bemoedigend. Hij vroeg haar per brief ten huwelijk, zij zei 'ja' (al haar moeders twijfels over of het wel verstandig was in een door nazi's bezet Frankrijk de naam Rothschild aan te nemen ten spijt) en ze trouwden op afstand. Hij legde op de Joodse zolder in Colditz zijn gelofte af, zij de hare in april het jaar daarop, bijna tweeduizend kilometer verderop in Cannes, met een foto van de bruidegom op het tafeltje voor haar en een lege stoel naast zich. Het huwelijk werd pas in 1945 geconsumeerd.

Aangezien er geen vrouwen als bedpartners beschikbaar waren, bleven er alleen mannen over.

In Colditz was seksuele aantrekkingskracht tussen mannen een taboe, dus gingen de Britten ermee om op de aloude manier: ze praatten er niet over. Als er geen alternatief is stijgt het aantal mannen dat waarschijnlijk homoseksuele ervaringen heeft aanzienlijk. Overdag zat het kasteel zo propvol militaire gevangenen dat het, zoals iemand opmerkte, 'makkelijker zou zijn om een homoseksuele relatie te hebben in de metro'. 's Nachts, als de verborgen hoekjes van het kasteel werden gebruikt, was het daarentegen een ander verhaal. Een paar Franse officieren staken hun interesse niet onder stoelen of banken. 'Quels sont les garçons?' vroegen sommigen bij aankomst. Welke zijn de jongens? De morele bewakers van het Britse contingent deelden die ontspannen visie niet.

Seksuele afwijkingen werden in de ogen van padre Platt niet alleen veroorzaakt door gebrek aan discipline, maar betekenden ook eeuwige verdoemenis. In de lente van 1941 gingen er voor het eerst alarmbellen rinkelen: 'Homoseksualiteit is vanaf begin maart een steeds grotere plek gaan innemen in de hedendaagse gevangenishumor,' merkte hij nerveus op. In het geniep werden boeken doorgegeven van Oscar Wilde en Frank Harris, verspreiders van 'perverse seksualiteit'. De padre, altijd waakzaam op onanistische neigingen onder zijn kudde gevangenen, meldde dat 'er vrijelijker schertsend wordt gerefereerd aan masturbatie dan normaal onder volwassenen met een gezonde geest'. Twee officieren werden betrapt bij het bespreken van de voorkeur van de oude Grieken voor seks met jonge jongens. 'Ze zagen zichzelf als toekomstige oprichters van een platonische cultus'; Platt wist dat Plato het klassieke hellend vlak vormde naar 'onnatuurlijke' grillen. Op de muren verscheen flirterige graffiti: 'Als Hugh Bruce hier op zijn volgende verjaardag nog zit, zoent Don Donaldson hem (Hugh Bruce).' Kort voor de kerst hoorde de padre geruchten dat 'een kleine wederzijdse masturbatiegroep wat zij geheime bijeenkomsten noemden organiseerde'. In april meldde hij de komst van een jonge officier die het hoofd van degenen 'vatbaar voor homoseksuele neigingen' op hol kon brengen: hoe hij wist dat de anonieme man een dergelijk effect kon hebben zei Platt er niet bij, wat de vraag oproept of de padre zelf ook niet ongevoelig was voor een dergelijke belangstelling. Degenen die zich afvroegen of de in-

teresse van de padre verderging dan geestelijke zorg brachten naar voren dat hij een van de weinigen was die van 'ongestoorde relaties' konden genieten, aangezien hij met slechts één andere kapelaan een kamer deelde die bekendstond als het Priestergat. Wat zijn eigen neigingen ook mochten zijn, Platt besloot dat het zijn religieuze plicht was iets aan de situatie te doen. Tegen volwassen mannen zeggen dat ze van zichzelf en elkaar moesten afblijven was, zo gaf hij toe, 'de moeilijkste taak die tot dusver op mijn pad is gekomen'. Hij ging er volledig vanuit dat de groep 'me zou vertellen dat ik me met mijn eigen zaken moest bemoeien! Maar dit zijn mijn zaken!' Het blijft een mysterie of padre Platt zich daadwerkelijk in deze delicate kwestie mengde. In zijn dagboeken had hij het nooit meer direct over de masturbatiegroep, waardoor sommigen dachten dat die op wonderbaarlijke wijze was gestopt na tussenkomst van Gods vertegenwoordiger.

Het was eenvoudigweg gemakkelijker te doen alsof homoseksualiteit niet bestond, of hoogstens toe te geven, zoals een hooggeplaatste officier deed, dat 'er waarschijnlijk bij tijd en wijle enige homoseksuele gevoelens bestonden, maar dat die nooit in praktijk werden gebracht'. Dat was onzin natuurlijk. Waarschijnlijk praktiseerden de mannen van Colditz net zo veel, zo niet meer, maar deden ze dat, net als in de buitenwereld waar homoseksualiteit nog steeds illegaal was, in het geheim, in een kast, en met de constante angst betrapt te worden.

Bij het overgaan van de herfst in de winter en het vallen van de eerste sneeuw op Colditz voelde Reinhold Eggers weer iets broeien. Het was te rustig. Zijn vermoedens werden in oktober bevestigd, toen een scheur in een balk in de Franse vertrekken tot een alarmerende ontdekking leidde: de zoldervloer daarboven bezweek haast onder het gewicht van pas uitgegraven puin, waaronder 'bakstenen, sierstenen, mortel en zelfs stukjes maagdelijke purpersteen'. De Fransen waren overduidelijk aan het graven en door het materiaal van de kasteelfundering nog wel; 'niet alleen een lange tunnel, maar ook een waaraan al langere tijd was gewerkt'. Permanent een bewaker in de Franse vertrekken stationeren was tegen de gevangenisregels en zou de tunnelgravers ook direct van zijn vermoedens op de hoogte stellen. Eggers wachtte en keek, zoals een

goede jager betaamt, in de hoop dat het plafond niet instortte voor hij ontdekte waar het puin vandaan kwam.

De oorlog hing aan een zijden draadje. Door Hitlers invasie van Rusland in juni 1941 was de Sovjet-Unie aan de kant van de geallieerden bij de oorlog betrokken geraakt. In december bereikte het nieuws over de Japanse aanval op Pearl Harbor en de oorlog tussen Amerika en de As-mogendheden Colditz. Toch rukten de troepen van Rommel nog steeds op in Noord-Afrika en een vloot u-boten bleef de geallieerde scheepvaart fel aanvallen. Eggers bleef ervan overtuigd dat ze zouden winnen, maar merkte wel op dat de Duitse rantsoenen voor het eerst waren teruggebracht, terwijl de pakketten van het Rode Kruis bleven komen: 'In sommige opzichten was de voedselvoorraad van de gevangenen beter dan die van ons.' Uit rozijnen en pruimen hadden de Polen een stevige wodka gedestilleerd. 'Hoe kwamen ze aan de gist?' vroeg Eggers zich af: 'overduidelijk van onze wachtposten'. Op oudejaarsavond kregen de gevangenen speciaal toestemming om tot half twee 's nachts op te blijven. Op de binnenplaats zongen ze *Auld Lang Syne*, hielden een sneeuwballengevecht en brulden toen volksliederen tot velen de patriottistisch tranen over de wangen liepen, vooral bij de Polen. Daarna vormden tweehonderd gevangenen een lange conga en paradeerden door de sneeuw, de trappen op en af, 'op een tour langs alle vertrekken van het Schloss'. Door de uitzinnige vrolijkheid dreigden de festiviteiten uit de hand te lopen, maar in plaats van er het oproercommando bij te halen, stond Eggers in een deuropening glimlachend toe te kijken en zei toen zachtjes: 'Zo, jullie hebben je feestje gehad, nu is het tijd om naar jullie vertrekken terug te keren.' Inschikkelijk begaven de gevangenen zich naar boven, moe en een beetje teleurgesteld, zoals bijna altijd het geval is op oudejaarsavond. Zelfs Pat Reid, die een grafhekel had aan Eggers, moest toegeven dat hij een mogelijk vervelende situatie 'bewonderenswaardig tactvol' had opgelost.

Die kerstperiode had Eggers veel aan zijn hoofd, met een onontdekte tunnel, afnemende Duitse rantsoenen, corrupte bewakers en een oorlog die nog altijd niet was gewonnen. Toch kwam de Duitse officier tot een bevredigende ontsnappingsoptelsom. In totaal hadden 104 gevangenen in 49 pogingen met de noorderzon willen vertrekken, maar er hadden

er slechts vijftien weten weg te komen. Met tien 'homeruns' gingen de Fransen op kop, gevolgd door de Nederlanders met vier en de Polen met één. De Britten en Belgen stonden met geen enkel succes laatste. Ongeveer 35 Britse gevangenen hadden geprobeerd uit te breken, maar slechts twee waren tot buiten de kasteelmuren gekomen en niet een had helemaal weg weten te komen.

Op 5 januari 1942 speelde het Colditz-orkest de Eerste Symfonie van Beethoven voor een gemêleerd publiek van gevangenen en bewakers, een over het algemeen rustgevender en waardiger voorstelling dan het *Ballet Nonsense*. Tony Luteyn speelde contrabas, Airey Neave stond in de coulissen te wachten. Nadat het publiek de koude nacht weer in was geslenterd, kwam er een veel kleiner ensemble bij elkaar op het toneel en tilde de planken op. Vervolgens deden twee gekostumeerde leden van het gezelschap, een Brit en een Nederlander, een verdwijntruc zonder publiek.

1942

6. Le Métro

Het meisje keek hem lang aan, bedeesd maar wantrouwend. Het was halverwege de ochtend, in een besneeuwd park in Leipzig, en de jonge vrouw had naast hem op het bankje gezeten. Hij had haar kunnen aanraken, de eerste vrouw die hij in meer dan een jaar van dichtbij zag. Airey Neave probeerde neutraal terug te kijken en begroef zijn kin dieper in zijn werkjas, een aangepast officiersjak waarvan het insigne was afgehaald. Het meisje was overduidelijk arm, een jaar of achttien en droeg een versleten overjas en een korte, strakke rok die amper tot haar knieën reikte. Ze bleef hem intens aanstaren. 'Er school wreedheid in haar opvallend blauwe ogen.' Zijn hart klopte wild. Hij voelde Tony Luteyn naast zich verstrakken.

'Guten Morgen,' zei ze, haar stem licht vragend.

Neave antwoordde niet. Hij sprak te weinig Duits om het risico van een gesprek te lopen. Er viel een kille stilte tussen hen. Geërgerd pruilde het meisje.

Luteyn stond op en begon met weloverwogen nonchalance weg te slenteren.

Nu stond ook Neave op.

'U bent niet erg gezellig, vriend,' zei het meisje scherp. Weer liet hij haar woorden in de lucht hangen en draaide zich om. 'Ik voelde haar blauwe ogen in mijn rug priemen, vol wantrouwen en ergernis.'

Neave verzette zich tegen de aandrang te rennen en voelde de bekende duikeling van 'wanhoop en schaamte'. In de voorgaande twaalf uur waren er zo veel bijna-rampzalige momenten geweest en nu zou hij opgepakt en terug naar Colditz gestuurd worden omdat een knappe jonge vrouw in een park met hem had willen flirten.

Het eerste gedeelte van de theaterontsnapping was eng gladjes verlopen. Neave en Luteyn daalden in hun nepuniform de stenen wenteltrap af, liepen langs de officiersmess de gang van het wachtersverblijf in. Door een halfopen deur ving Neave een glimp van Duitse uniformen op en hoorde hij orgelmuziek op de radio. Even verblindde het wit van de sneeuw hen toen ze uit het wachtershuis stapten. De wachtpost onder de poort naar de buitenste binnenplaats salueerde ongeïnteresseerd. Ze liepen door, onder de tweede poort door. Uit de *Kommandantur* kwamen twee Duitse sergeanten, die achter hen gingen lopen. In een poging ontspannen over te komen had Neave zijn vingers achter zijn rug ineengestrengeld, een houding die Britse officieren wel, maar Duitse nooit aannamen. 'Marcheer met je armen langs je zij, stomme idioot,' siste Luteyn.

Op de brug opende Luteyn het hekje voor de hogergeplaatste officieren. De sergeanten liepen langs hen heen over de brug. Het pad liep aan de andere kant van de droge slotgracht naar de vertrekken voor gehuwden en van daaruit naar de lageregelegen vallei. Uit tegengestelde richting kwam een korporaal. In het voorbijgaan, vlak langs hen heen, leek de soldaat hen een vragende blik toe te werpen. 'Waarom salueer je niet naar je meerderen?' snauwde Luteyn, in het scherpe Duits van het exercitieterrein. De geschrokken soldaat hief zijn hand en mompelde excuses. Tegen de tijd dat ze bij de vier meter hoge parkmuur met een laag ijs kwamen sneeuwde het behoorlijk. 'We deden er 35 minuten over om eroverheen te komen,' herinnerde Neave zich. Over de besneeuwde grond dreef het geluid van blaffende honden. 'Ergens in het park liep een hondenpatrouille.' Uiteindelijk lukte het Luteyn om zich over de muur te werken en hij trok Neave achter zich aan naar boven. Ze kwamen zwaar neer aan de andere kant. 'Ik had blauwe plekken, stond te trillen en was bang,' schreef Neave. Maar hij was weg uit Colditz.

Na een lange koude tocht in het donker kwamen ze nog voor het ochtend werd bij Leisnig, waar ze twee arbeiderstreinkaartjes naar Leipzig kochten en samen met een horde arbeiders op de trein van kwart voor zes stapten. Hun burgervermomming bestond uit een RAF-broek, een oud Frans jasje en een skimuts vervaardigd uit dekens. Als rantsoen hadden ze chocolade, rozijnen, vitaminetabletten en vleesblokjes bij

zich. Allebei bezaten ze zestig Reichsmark. Neave dommelde in het bedompte derdeklasrijtuig in, tot hij met een scherpe schop tegen zijn schenen werd gewekt door Luteyn. Hij had in zijn slaap liggen mompelen, in het Engels. Luteyn was 'sterk en opgeruimd', en bezat enorm veel zelfdiscipline. De Nederlander ergerde zich nogal aan de lakse houding van Neave.

In Leipzig schuifelden ze de wachtkamer binnen. De trein naar Ulm vertrok pas om half elf die avond. Onopvallend bekeek Neave de andere reizigers. Ze zagen er 'sjofel en afgemat uit'; hij meende de grimmige tol van de oorlog op hun gegroefde gezichten te zien. De plotseling uitgehongerde Neave haalde een reep chocolade uit de wikkel en nam een hap. 'Een vrouw met felle, hysterische ogen staarde naar de chocolade alsof ze een geest zag.' Woedend stootte ze haar metgezel aan en wees. In deze rantsoentijd van oorlog was zo'n delicatessé in Duitsland haast onbekend, laat staan in zo'n dikke plak als afkomstig was van het Rode Kruis. Ook Luteyn gaapte Neave ontzet aan. 'Ik had een enorme blunder begaan.' Te snel propte hij de chocoladereep weer in zijn zak. Ze stonden op en schuifelden ongemakkelijk de wachtkamer uit, gevolgd door de blikken van de andere passagiers.

Een paar uur dwaalden ze door de oude straten van Leipzig, ooit een belangrijk handels- en cultuurcentrum en voor de opkomst van Hitler de thuisbasis van een bloeiende Joodse gemeenschap. De Joden waren uitgezet, veel winkels dichtgetimmerd. In een klein park doolde een handjevol mensen tussen de rommelige bloembedden. Het was bitterkoud. Neave liet zich zwaar op een bank zakken en sloeg zijn armen om zich heen, terwijl de angst van die avond over hem heen spoelde. 'Ik keek van een afstandje naar mezelf.' Aanvankelijk had hij niet door dat er naast hem een meisje zat dat met doordringende blauwe ogen naar hem keek.

Neave liep zo ontspannen mogelijk achter Luteyn aan naar de uitgang van het park terwijl het bloed in zijn oren gonsde. Toen begonnen ze te rennen.

De daaropvolgende vierentwintig uur verliepen in een aaneenschakeling van ongerijmde situaties. Schuilen in een bedompte bioscoop waar ze in het bioscoopjournaal de overwinningen van Rommel in

Afrika zagen en vervolgens *Wir fahren gegen England* met de rest van het publiek meezongen. De ss-officier in zijn onberispelijke uniform aan boord van de avondtrein die hen naar zijn rijtuig liet komen en wilde weten: 'Zijn jullie Joden?' 'Absoluut niet,' antwoordde Luteyn. 'We zijn Nederlanders.' Overstappen op een andere trein in Regensburg waar 'vlak bij ons een man en een meisje geurend naar kruidige worst en knoflook innig verstrengeld lagen' in de stationshal. Het met sneeuw bedekte Beierse platteland dat langs het beslagen raam gleed terwijl ze naar het zuiden reden.

Toen Luteyn om twee enkeltjes naar Singen vroeg haalde de vrouw achter het loket in Ulm er iemand van de spoorwegpolitie in blauw uniform bij, die hun papieren inspecteerde, zijn schouders ophaalde en ze naar het arbeidsbureau in het dorp stuurde om zich bij de plaatselijke autoriteiten te laten registreren. Ze werden begeleid door een andere politieagent met een revolver, die ze het gebouw binnen duwde. 'Tweede verdieping,' zei hij. 'Kamer 22.' Hij zou op hen wachten. Het viel onmogelijk te zeggen of de agent argwaan had of gewoon de tijd doodde. Zo nonchalant mogelijk slenterden ze naar de bovenste verdieping en holden toen een achtertrap naar de kelder af naar buiten via de kolenopslag, de achtertuin in en een laag hek over. Neave en Luteyn renden in de richting van de Zwitserse grens, nog ruim honderdvijftig kilometer naar het zuiden.

Intussen was in Colditz ontdekt dat er vier officieren ontbraken; de nacht daarop waren er nog twee via het theater ontsnapt. Uiterlijk was Eggers kalm, maar vanbinnen kookte hij. De zelfvoldane Britten en ondoorgroendelijke Nederlanders probeerden niet eens de identiteit van de ontsnappers geheim te houden. 'Ze waren zo verdraaid zeker van zichzelf en hun mysterieuze vluchtgang,' brieft Eggers. De spoorwegpolitie van Ulm meldde dat er twee Nederlandse elektriciens per trein waren aangekomen en vervolgens verdwenen. Toen er via dezelfde route nog eens twee aankwamen – het tweede Anglo-Nederlandse stel – werden ze direct gearresteerd. 'We vochten een punt terug,' schreef Eggers. Maar Neave en Luteyn waren nog niet gevonden net als, en dat was belangrijker, hun ontsnappingsroute. De Duitsers begonnen het kasteel systematisch uit te kammen.

Drie dagen na hun ontsnapping, op de avond van 8 januari, stonden Neave en Luteyn gewapend met een schop op de weg naar Singen, nog slechts vijf kilometer van de Zwitserse grens. Twee tienerleden van de Hitlerjugend met wapenstokken versperden hun de weg. 'Hoe heten jullie en waar gaan jullie heen?' wilden ze weten.

Later vroeg Neave aan Luteyn wat er op dat moment door zijn hoofd ging.

'Dat ik de ene met mijn schop zou doden en jij de andere,' antwoordde de Nederlander. 'Wat was jij van plan?'

'Precies hetzelfde.'

Eerder die dag waren de twee mannen in het bos tegen een verlaten imkerhut aangelopen. 'Het was vreselijk slecht weer, met een temperatuur van min zeventien,' schreef Neave. De uitgeputte en uitgehongerde Neave begon te hallucineren en leed aan aanvallen van sneeuwblindheid. Een uur daarvoor waren ze door een groep argwanende houthakkers staande gehouden, maar ze hadden weten te ontkomen door harder te rennen, voordat ze in de sneeuw vielen. Neave begon in te storten. 'Ademhalen deed pijn en ik werd duizelig. Als ik naar de witheid om me heen keek, deed dat pijn.' Uit geblaf in de verte bleek dat de houthakkers contact hadden opgenomen met de grenscontrole. 'Er zaten honden achter ons aan,' schreef Neave. Ze sliepen tot de avond viel, aten de overgebleven rozijnen op en gingen weer op pad, met de schoppen en witte jassen van de imker als rudimentaire vermommen.

Nu stonden de twee geüniformeerde Hitlerjugendleden echter dreigend tussen hen en de vrijheid.

'We moeten uitkijken naar twee Britse gevangenen die zijn ontsnapt en die waarschijnlijk vanavond de grens proberen over te steken.'

'Die komen niet ver,' zei Luteyn, 'het is veel te koud voor krijgsgevangenen.'

Gelukkig voor de Hitlerjugend leek die totaal onlogische opmerking hun wantrouwen iets te verminderen. Ze fietsten weg waardoor ze er ternauwernood aan ontkwamen dat hun hersens met een schop werden ingeslagen door twee wanhopige mannen.

Rond drie uur in de nacht staken Neave en Luteyn de spoorweg over en liepen zuidwaarts het bos in, in wat ze hoopten dat de richting van de

Ramsen-saillant was. Er kwamen stemmen uit oostelijke richting en door een gat tussen de bomen zagen ze het grenshuisje. De weg liep vijftig meter parallel met de grens, met aan beide uiteinden een wachtpost. Met ingehouden adem verborgen ze zich in een greppel langs de weg toen een Duitse wachtpost langs kloste. Aan de westkant lag een veld met ongerepte sneeuw naast de weg. De temperatuur daalde snel. De voetstappen van de wachtpost stierven weg.

‘Mee eens dat we nu oversteken?’ fluisterde Luteyn.

‘Nu of nooit.’

Ze klauterden over de weg en doken het besneeuwde veld op. ‘We bleven kruipen, ploegden op handen en knieën door de diepe sneeuw. Door onze witte jassen werden we gecamoufleerd. Na wat wel een eeuwigheid leek stonden we op en holden we Zwitserland in.’ Dat hoopten ze althans. Na tweehonderd meter door sneeuwbanken waden waren ze allebei volledig gedesorienteerd en de uitputting nabij. Zelfs de onverstoorbare Luteyn brabbelde in het Nederlands in zichzelf. In het oosten flakkerde een enkel lichtje. Neave voelde hoe hij ‘hulpeloos en overstuur de draad kwijtraakte’. De zachte sneeuw onder hun met ijs overdekte laarzen maakte plaats voor de harde, geplaveide weg. Een kerkklok sloeg vijf uur. Uit de duisternis doemde een rij kleine boerderijen op en vervolgens het silhouet van een klokkentoren. ‘Een enkele vraag knaagde aan ons: waren we in Zwitserland?’ De dorpsstraat was leeg. Het leek er verlaten. Toen kwam er een enkele gestalte in het zicht met een geweer over zijn schouder. ‘Mijn hart klopte zo wild dat ik amper adem kon halen,’ schreef Neave. De nachtwacht zag hen en haalde het geweer van zijn schouder. Hij droeg een lange groene jas en een puntige pet, en, zo zag Neave met een grote golf van opluchting, glimlachte breed. ‘We doken met een vreugdekreet op hem af.’

De drie mannen grepen elkaar beet en ‘dansten in de sneeuw, draaiden eerst de ene kant op en toen de andere. De wachtpost stond als de vrolijkste man op aarde opgewekt te schreeuwen.’ In de ijskoude vroege ochtend deden twee ontsnapte gevangenen, uitgehongerd, uitgeput en halfblind, en een Zwitserse wachtpost die ze pas een halve minuut kenden, een vreemd vrijheidsdansje.

De stemming in de Britse vertrekken schoot, in de woorden van padre Platt, omhoog 'als een met waterstof gevulde ballon'. Naarmate de dagen verstreken en duidelijk werd dat Neave en Luteyn hadden weten weg te komen, raakte de rest van de Britse gevangenen in de greep van een haast spirituele golf optimisme, 'als de duif die van de ark was weggevlogen en land vond', een olijftak van hoop.

In minder dan een week had Eggers ontdekt hoe de duiven waren gevlogen. Al lange tijd vermoedde hij dat het theater mogelijk 'een zwakke plek' was en dat er meer speelde dan voorstellingen alleen. Een van de planken van het trapje naar het toneel werd gelicht, een kleine Duitse soldaat wurmde zich naar binnen en vond de aan elkaar geknoopte lakens die waren gebruikt om naar de ruimte daaronder te klauteren. Het theater werd voorlopig verboden terrein; het gat werd opgevuld met beton, er werd een dubbel slot op de deur naar de wenteltrap gezet en de Kommandant feliciteerde Eggers met een fles champagne.

Maar Eggers was te nerveus om van zijn beloning te kunnen genieten. De ontsnappingsroute van Neave en Luteyn mocht dan ingenieus zijn, het was een plot van een lagere orde vergeleken met wat de Fransen ook maar aan het plannen waren. Er zat verse modder bij het uitgraven puin waardoor de zolderbalken doorbogen, wat suggereerde dat de tunnelgravers zich op een of andere manier een weg hadden weten te banen naar de grond buiten of onder het kasteel. 's Nachts waren er duidelijk graafgeluiden te horen aan de noordwestkant van de binnenplaats, maar ondanks herhaaldelijk zoeken kon niet worden achterhaald waar de geluiden vandaan kwamen. Bovendien werden er regelmatig materialen gejat uit de rest van het kasteel die duidelijk bedoeld waren voor de bouw van een grote tunnel: metalen ledikanten, elektriciteitskabels, driehonderd planken van ongebruikte bedden die op een zolder lagen opgeslagen. 'Er broeit iets,' schreef Unteroffizier Schädlich in zijn dagboek, nadat er een grote ijzeren muurbeugel van de muur van het *Saalhaus* was gehaald. 'Er verdwijnt van alles.' De onontdekte tunnel was onderwerp van gesprek in de Duitse wachtersruimte en zijn medeofficieren plaagden Eggers: 'Dus je kan het gat niet vinden?' graptten ze. 'Is dit de Kanaaltunnel?' Wat het er niet beter op maakte was dat

Berlijn op de hoogte was gebracht en de autoriteiten werden steeds nerveuzer dat deze onontdekte tunnel zou worden gebruikt om de belangrijkste gevangene van het kasteel te exfiltreren. Ze begonnen midden in de nacht te bellen: 'Is Romilly er nog?' Beveiligingsexperts van de Gestapo kwamen advies geven over de zoektocht. Die bemoeienis haatte Eggers. 'Dit was onze wereld,' schreef hij. 'We wisten er meer van dan wie dan ook. Er moest gewoon iets worden gedaan.' Diep onder hun voeten werd een gigantische tunnel gegraven. Tenzij die werd gevonden, en snel ook, zouden tientallen, zo niet honderden, gevangenen ontsnappen. Dat betekende, zoals Eggers en zijn Kommandant heel goed wisten, een reisje naar het Oostfront, vrijwel zeker een enkeltje.

De Grote Franse Tunnel, of Le Métro zoals die bekend kwam te staan, was het meest ambitieuze bouwproject dat de gevangenen van Colditz tot dusver hadden ondernomen. Er werd in maart 1941 boven in de klokkentoren mee begonnen, ruim vijftientig meter boven de binnenplaats; tien maanden en vijftien meter ondergronds graven later kwam de tunnel tot slechts een paar meter van de wand van het steile ravijn aan de noordkant van het kasteel. Het mechaniek, dat allang niet meer werkte, lag opgeslagen in een kamertje boven in de toren; daarvandaan liepen twee lange schachten van slechts veertig centimeter breed en oorspronkelijk bedoeld als behuizing van de gewichten en touwen waarmee het mechanisme werd aangedreven, helemaal naar de grond. Een groepje van negen Franse officieren, die zich La Société Anonyme du Tunnel noemden [Tunnel bv], braken eerst op de zolder boven de klok in en klommen toen door middel van geïmproviseerde ladders verdieping voor verdieping langs de schachten naar beneden. Vanaf de grond lieten ze een schacht door een boogvormig stenen dak het *Kellerhaus* in zakken, waarbij ze de stalen assen van het klokmechaniek als boor gebruikten. De punten hadden ze in een zelfgemaakte oven getemperd en gehard. De belangrijkste tunnelgraver was een gespierd lid van het Vreemdelingenlegioen, Bernard Cazaumayou, die als bijnaam *La Taupe* had, de Mol. Eenmaal doorgedrongen tot de kelder begonnen ze zich in augustus 1941 een weg te graven door de fundering onder de tussenmuur met de kapel in de hoop een crypte te vinden met een uitgang. Het gat werd zorgvuldig verborgen onder de oorspronke-

lijke stenen en bestrooid met stof, aangezien de Duitsers de kelder nog steeds gebruikten – wat de tunnelgravers er niet van weerhield zich af en toe te verfrissen met de inhoud ervan, waarna ze de flessen met water vulden en de kurk er weer op deden. ‘Aan niets viel te zien dat we onszelf hadden bediend,’ herinnerde Cazaumayou zich nog. ‘Zelfs het aantal flessen bleef gelijk.’ Sommige stenen waren zo groot dat ze gebroken moesten worden door ze eerst met een olielamp te verhitten en er vervolgens koud water overheen te gieten. Frank ‘Errol’ Flinn had een grote koevoet van een Duitse arbeider weten te stelen, die hij doorgaf aan de Franse tunnelgravers zodat hun werk er aanzienlijk gemakkelijker op werd en hij een plekje kreeg in het ontsnappingsteam. De grond onder de kapel was van keiharde steen en de vloer werd gesteund door middeleeuwse eiken dwarsbalken, elk meer dan dertig centimeter dik. Die werden met behulp van een piepkleine zaag, vervaardigd uit keukenmessen waar tanden in waren gesneden, een voor een doormidden gezaagd. ‘Het was donker, benauwend en afgrijselijk werk,’ zei Cazaumayou. ‘Had ik geweten hoe moeilijk het zou zijn, dan was ik er nooit aan begonnen.’ Boven hen zong het Franse koor er lustig op los om de herrie te maskeren. Een ingewikkeld systeem van wachtposten waar schuwde als er bewakers in de buurt waren. De Franse kapelaan deed of hij drie officieren de biecht afnam, terwijl ze een systeem voor elektrisch licht in de tunnel in elkaar flansten door de kabels van de stoppenkast in de sacristie om te leiden. De Fransen hadden geëist dat de kapel open bleef, omdat ‘ze de geestelijke troost van koorrepetities en religieuze leringen nodig hadden’. Eggers’ gevoel voor eerlijkheid was zwaar aangetast toen hij later ontdekte dat het een list was geweest om aan de tunnel te kunnen werken. Het was, zo brieft hij, ‘het meest walgelijke misbruik van onze concessies aan cultuur en religieuze aanbidding’.

Met moeite werd het puin in van matrashoezen gemaakte zakken en dichtgebonden met elektriciteitsdraad de schachten in gesleept: ongeveer twaalfhonderd kubieke meter aarde, puin, stenen en houtsplinters, verdeeld over de zolders. In september hadden ze zich door twaalf dwarsbalken gewerkt. Het was de vraag of het plafond het zou begeven onder het gewicht van het puin voordat de kapelvloer instortte. Uitein-

delijk bereikten Cazaumayou en zijn gravers de buitenmuur van het kasteel, ruim twee meter dik en zonder pneumatische boor of explosieven ondoordringbaar. Ze moesten nu wel onder de fundering graven, een karwei waarvoor heel wat meer handen nodig waren. De besloten vennootschap werd uitgebreid met 31 Franse officieren en een enkele Engelsman, die in drie ploegen groeven. Een schacht liep vijf meter onder de muur door en vanaf daar weer horizontaal. Half januari 1942 liep de tunnel, gestut door houten planken die overal uit het kasteel waren gestolen, tot onder het looppad op het terras en achter het prikkeldraad. Slechts een paar meter zachte aarde scheidde de tunnel van de klifwand.

De groep besloot dat het moment was aangebroken. Er werd afgesproken dat alle Franse gevangenen zouden ontsnappen, de tunnelgravers als eerste, in een door lootjes te trekken bepaalde volgorde, na een half uur gevolgd door de rest, in tweetallen, allemaal uitgerust met een burgervermomming, geld, kaarten en valse papieren. Dit legertje ontsnappers zou een voor een aan een touwladder van lakens langs de afgrond omlaag klimmen naar de lagergelegen vallei, via de bodem van de stroom naar de overkant komen en zich vervolgens verspreiden. De massa-uitbraak stond gepland voor 17 januari.

Eggers maakte overuren en zocht naar de verborgen tunnel of zijn leven ervan afhing, wat waarschijnlijk ook zo was. Van nature was hij een bureaucraat en dus richtte hij een 'Particulier Zoekcomité' op om het probleem van elke invalshoek te bekijken: de andere leden van dit geheime comité waren twee betrouwbare onderofficieren, de dagboekschrijver Unteroffizier Martin 'Dixon Hawke' Schädlich en Stabsfeldwebel Ernst 'Mussolini' Gephard, de beste speurders van het garnizoen. Tegen zijn hogergeplaatste officieren zei Eggers niet wat hij aan het doen was. 'De Kommandant en beveiligingsofficier raakten in paniek,' concludeerde hij en het had geen zin die paranoia te voeden. Eggers vermoedde dat sommige van zijn collega's zelfs wilden dat de gevangenen succes oogsten met hun tunnel, zodat ze konden pleiten voor een draconischer regiem. Net zoals de gevangenen een ontsnappingscomité hadden, hadden de Duitsers nu een even geheim anti-ontsnappings-team.

Het particuliere comité van Eggers kwam met een plan: zich concentreren op die delen van het kasteel die niet bewoond waren, alle relevante opmerkingen van de gevangenen, 'hoe nonchalant ook', nauwkeurig te verifiëren en 'elke mogelijk denkbare plek waar een uitgang kon worden gemaakt' te onderzoeken.

De verzamelnaam voor speurders is een 'bedrijf' en de Duitse jagers waren nog nooit zo bedrijvig geweest. Half januari hadden ze de kelders, zolders, kapel en het theater uitgekamd. Eggers liep zich op te vreten: 'Nog steeds geen tunnel. We lieten onze gedachten langs alle kamers, verdiepingen, overlopen, gangen, steunberen en ingangen die we zo goed kenden gaan. Plotseling dacht ik aan de klokkentoren.' Op de ochtend van 15 januari scheen Stabsfeldwebel Gephard, met de kampelektriciën Willi Pönert bij zich, met een zaklamp in de nauwe schachten. Toen liet hij er een steentje in vallen, wat een vreemd hol geluid gaf. Gephard raapte een van de ongebruikte klokgewichten op, een klomp metaal van twintig kilo, en liet dat in het gat vallen. Er klonk een gigantische, galmende dreun toen het gewicht door de planken sloeg die de Fransen hadden neergelegd om de ingang van de tunnel te verbergen. 'We waren iets op het spoor,' wist Gephard nog. Omdat hij zelf te corpulent was om in de schacht te klimmen liet hij de leerjongen van de elektriciën komen, een magere tiener, bond een brandslang om het middel van de jongen en liet hem langzaam in het gat zakken. Ongeveer vijftien meter lager leek de leerjongen boven de hoofden van drie geschrokken Franse officieren te hangen, die zakken met puin hadden zitten dichtnaaien toen het klokgewicht naar beneden kwam zeilen. 'Er zit hier iemand!' riep de doodsbanige jongen, die vlug weer omhoog werd gehesen. 'Hij leek compleet van slag,' schreef Gephard. Eggers werd er bijgehaald, samen met het oproercommando en de drie in de hoek gedreven Fransen probeerden weg te komen: met een houten balk van de kapelvloer als stormram beukten ze zich een weg door de muur naar de wasserette op de tweede verdieping.

Graaf Philippe de Liedekerke, een aristocratische legermajoor die afstamde van het Belgische koningshuis, zat rustig in bad zijn boek te lezen, toen er een steen uit de muur schoot en op zijn buik belandde. 'Met ijzeren staven werd een opening gemaakt.' De graaf had amper tijd om

uit bad te springen en zijn handdoek te grijpen voordat er een gestalte door het gat kroop, gevolgd door twee andere. Liedekerke was een opvallend dappere man, een lid van het Belgische verzet dat later zou ontsnappen, zich bij de Britse Special Operations Executive aansloot en drie keer per parachute in het door nazi's bezette België zou landen. Maar dat was niet te vergelijken met de schok van drie zweterige, stoffige, half geklede Fransen die in je ochtendbad springen.

Eggers was stomverbaasd over, en diep onder de indruk van het stukje bouwmeesterschap dat hij nu ontdekte: een tunnel van 44 meter lang, van de top van het kasteel tot op een paar meter van het ravijn, compleet met een elektrisch waarschuwingssysteem met flitslichtjes, een pompend ventilatiesysteem dat gebruikmaakte van blikjes die als pijpen aan elkaar waren gebonden en een rails met kar om puin te vervoeren. 'Ik kroop naar het einde en zo naar de buitenmuur. Boven me hoorde ik de wachtposten heen en weer marcheren. We waren er maar net op tijd bij.' De leden van het Particuliere Zoekcomité kregen extra verlof als beloning. Om het te vieren zei Eggers in zijn idiomatische Engels: 'We were all cock-a-hoop'. De volgende dag bezocht Gauleiter Martin Mutschmann, de nazipotentaat van Saksen, het kasteel en kreeg van een jubelende Kommandant Schmidt een rondleiding bij de tunnel. Ongeveer twaalfhonderd vierkante meter puin, stenen en aarde moest met veel inspanning van de zolders worden vervoerd.

'Het was ons gelukt om in tweehonderdvijftig dagen een tunnel van 44 meter lang te bouwen,' zei Cazaumayou. 'Een bovenmenselijke prestatie die op het laatste moment mislukte.' De in zwaarmoedigheid verzonden Fransen vermoedden dat er verraad in het spel was. Hoe wisten de Duitsers slechts twee dagen voor de uitbraak waar ze moesten zoeken? Later benadrukte Eggers dat de ontdekking van de tunnel het resultaat was van methodisch en hard te werk gaan, intuïtie en geluk, 'een van die mazzeltjes die je af en toe hebt als je maar lang genoeg je gezonde principes volgde'. Dat hij een tip had gekregen ontkende hij. Toch was de timing wel heel toevallig; het 'plotselinge' besluit van de Duitsers om precies op de juiste plek te zoeken riekte naar verraad.

Elke onderwijzer heeft een verklikker nodig. Vanaf het begin joeg Eggers op luistervinken, het bijzonder walgelijk soort spion dat infor-

matie biedt terwijl hij of zij zich voordoet als trouw lid van een gemeenschap. Het viel Eggers op dat een gewone soldaat zich op het toppunt van de confrontatie tussen de Britse officieren en de ordonnansen in brieven naar huis bitter klaagde dat 'hij het zat was als dienaar voor officieren te fungeren'. Zodra er niemand in de buurt was, ging Eggers naar hem toe.

'Ik kan je wegsturen,' bood hij aan. 'Maar dan wil ik in ruil daarvoor wat informatie.'

Het antwoord was bot: 'Kapitein Eggers, ik mag het hier dan niet prettig vinden, maar ik ben nog altijd een Brit.'

Die aanpak liep op niets uit, maar bij anderen had hij meer succes. Eggers zag zichzelf graag als man van eer, en in zijn memoires zwakte hij de moreel dubieuze taak van het rekruteren van mollen af. 'Er waren slechts twee verraders,' hield hij vol, 'en die kwamen op eigen initiatief naar voren. Informatie werd uit vrije wil aangeboden.' Hij noemde de verraders niet bij naam en beweerde dat 'pogingen om informatie van gevangenen los te peuten zelden succesvol waren'. Eggers schreef na de oorlog, in een tijd waarin het aanwijzen van zijn spionnen binnen het kamp hem weinig goed zou hebben gedaan en de spionnen zelf ernstig zou schaden. Intern verraad paste niet in de naoorlogse mythe van Colditz en werd daarom verbloemd. Toch kwam het voor, binnen alle landen: gevangenen die bereid waren informatie te verstrekken in ruil voor materieel gewin, in de hoop hun vrijheid te verkrijgen, of om ideologische redenen, of opportunisten die een verzekeringspolis afsloten voor het geval de oorlog eindigde in een overwinning voor de Duitsers. De gezinnen van Poolse gevangenen leefden onder de brute nazibezetting: samenwerking zou hen veilig kunnen stellen. Sommige Polen waren *Volksdeutsche*, van oorsprong etnisch-Duits, en werden dus als meer pro-Duits gezien dan de rest. Het Franse contingent, verregaand verdeeld tussen vasthouders aan de pro-Duitse Vichy-regering en aanhangers van De Gaulle, leende zich uitstekend voor infiltratie. Volgens Airey Neave 'werden er Fransen binnengebracht die getraind waren in Duitse propaganda, maar zij moesten verwijderd worden aangezien ze gelyncht dreigden te worden en in sommige gevallen daadwerkelijk gewond raakten. Het vermoeden bestond dat Franse informanten in som-

mige gevallen de ontsnappingsplannen bekendmaakten.' Zelfs in de rangen van het Britse leger vond je nazisymphisanten. Dat soort mensen vinden en ze omkopen, chanteren of op een andere manier aanzetten hun medegevangenen te verraden was Eggers' minst favoriete aspect van zijn werk, maar hij was er bijzonder goed in.

De Polen waren de eersten die, in april 1941, vermoedden dat er zich een verrader in hun midden bevond, in een tijd dat de ene na de andere ontsnappingspoging mislukte. Vier Poolse officieren hadden het plan opgevat via de kantine te ontsnappen, maar op het laatste moment was er een ziek geworden en probeerden er slechts drie te ontsnappen. 'Drie maar?' vroeg een van de bewakers die de gevangenen nog voor ze hun binnenplaats af waren oppakten. 'Waar is nummer vier?' Een officier van wie werd geloofd dat hij een mol was en die in stilte door de Duitsers was verwijderd, was al door de Fransen verstoten. Sommige mannen in het Franse kamp bleven ervan overtuigd dat het geheim van Le Métro aan Eggers was doorgespeeld, hetzij als bewust verraad, hetzij onopzettelijk door een 'onbezonnen opmerking'. Vooral een groep officieren die onlangs vanaf Colditz naar een ander kamp was verplaatst was verdacht. Wantrouwen is besmettelijk. Voor de Britten was er niet één aanwijsbaar moment waaruit verraad bleek, al waren ook verschillende Britse tunnels betrekkelijk eenvoudig ontdekt. Twijfel begon zich als een giftige mist te verspreiden naar een gevangene die er ongebruikelijke politieke standpunten op nahield, snel in een slecht humeur was en geen witte huid had.

Birendranath Mazumdar hoorde er nooit bij: dat mocht hij niet. Twee dagen na aankomst moest de Indiase arts bij Guy German komen, de hoogste Britse officier.

'Je hoort nog steeds bij het leger van de koning,' snauwde de kolonel. In alle verwarring was Mazumdar vergeten te salueren.

German gedroeg zich onvriendelijk. 'Waar heb je gezeten en wat heb je gedaan sinds je gevangen werd genomen?'

Mazumdar was ontzet. 'Wat ik heb gedaan? Wat mij is aangedaan?'

Daarop stak de officier een preek af, of gaf hij een waarschuwing, waarin hij Mazumdar meedeelde 'zich onder geen beding in te laten

met de Duitsers'. De duidelijke implicatie was dat hij als Indiase nationalist in verleiding zou worden gebracht zijn overweldigers te steunen. Met moeite hield Mazumdar zijn woede in bedwang. 'Ik was niet onder de indruk. Op slag had ik een hekel aan hem.'

Mazumdar kreeg de bovenste brits toegewezen achter op de bovenste zolder in de Britse vertrekken, wat betekende dat hij zijn kamergenoten waarschijnlijk zou wekken met zijn geklepper op klompen over de houten vloer als hij 's nachts moest plassen en een golf gevloek moest verduren. 'Wat is er in godsnaam met jou aan de hand, Mazumdar?' Er werd van 'Jumbo' verwacht dat hij als Indiër curry kon maken, al had hij in zijn hele leven amper een maaltijd bereid. Een keer deed hij per ongeluk een blikje met het opschrift MINCEMEAT in zijn curry, de traditionele Britse pasteivulling, in de veronderstelling dat het *minced meat*, gehakt, moest zijn in plaats van de zoete vruchtenvulling die in taarten werd gebruikt; het uiteindelijke brouwsel was oneetbaar en werd danig belachelijk gemaakt. Ze lieten Mazumdar nooit zijn *mince pie curry* vergeten. Al snel verspreidde het gerucht zich dat, hoewel de Indiase arts 'dan misschien anti-Duits was, zoals we allemaal waren in die tijd, hij ook zeker anti-Brits-Indië was'. Vanzelfsprekend trok hij naar de enige andere persoon van kleur in het kasteel, een half-Indonesische officier uit het Nederlands-Indische leger met de naam Eduard Engles. Dat verbond van buitenstaanders leek hun populariteit bij sommige Britse officieren juist geen goed te doen.

Mazumdar werd niet bij het belangrijkste gespreksonderwerp van het kamp betrokken. 'Ik hoorde iets over een ontsnappingsplan van de Fransen en de Nederlanders, maar niet van de Britten,' herinnerde hij zich. Toen de Indiase arts naar kolonel German toeging om te melden dat hij zich graag kandidaat wilde stellen voor een ontsnappingspoging werd hij 'bespot'. 'Jij? Uit deze gevangenis ontsnappen? Met je bruine huid?' Met een witte huid was het al moeilijk genoeg te voorkomen dat je in Duitsland werd opgepakt, liet de HBO hem weten, laat staan met een opvallend bruin gezicht. Daar school mogelijk een kern van waarheid in, maar het was ook een teken van discriminatie, de zoveelste manier om hem van hen te vervreemden. Als officier was het hem niet toegestaan te werken, al was hij een beter arts dan de Duitse kampdok-

ter. Zonder zijn geneeskunde of iemand die garant voor hem kon staan en met maar weinig vrienden trok Mazumdar zich in zichzelf terug, waardoor hij in de ogen van degenen die vastbesloten waren bewijs van verraad te vinden nog afwijkender en vreemder leek. 'Ik voelde me verloren en hield me afzijdig,' herinnerde hij zich. 'Colditz leek ontwricht. Het was ieder voor zich.' Op een dag nam een Franse officier hem apart. 'De Britse officieren noemen je een spion, weet je. Ze hebben aan ons gevraagd bij je uit de buurt te blijven.' Mazumdar was gekrenkt. De Indiër uit een hoge kaste was een paria geworden.

7. Clutty van MI9

Eind 1940 ontving Dodo Barry een extreem vreemde brief van haar echtgenoot Rupert, een van de eerste officieren die naar Colditz waren gestuurd. Hij begon met: 'Ben zo blij te horen dat je een puppy gaat kopen. De eerste hond in alle drie de nestjes zal het beste zijn.' Dodo was niet van plan een puppy te kopen, laat staan drie uit verschillende nestjes. Aanvankelijk dacht ze dat haar echtgenoot in gevangenschap was doorgedraaid. Waar had hij het over? Ze hield niet eens van honden. Wel was ze dol op kruiswoordraadsels en na nog eens goed lezen begreep ze dat Rupert gebruikmaakte van een eenvoudige code: neem elk derde woord. Deze brief ging niet over honden.

Naast luistervinken, zowel echte als denkbeeldige, was er in het kasteel ook nog een andere, loffelijker soort spion te vinden, een die geheime informatie verzamelde en doorstuurde naar Groot-Britannië. De mannen mochten dan afgesloten van de buitenwereld leven, toch hadden ze als gevangenen op vijandelijk terrein toegang tot belangrijke (of in elk geval interessante) informatie. Die berg nuttige kennis bleef met een gestage stroom nieuwelingen, pas gevangengenomen officieren of mannen die vanuit andere kampen waren overgeplaatst ook nog eens groeien: waarnemingen over de bewegingen van de Duitse troepen, verdedigingsmogelijkheden, bombardementschade, waar mogelijke doelen zich bevonden, hoe de stemming onder burgers en gevangenen was, voedselvoorraden enzovoort. Om die informatie door te brieven hadden de gevangenen een manier nodig om buiten medeweten van de Duitsers om met Londen te communiceren. Alle brieven die het kasteel in- en uitgingen werden zorgvuldig onderzocht op geheime boodschappen en zwaar gecensureerd. Verwijzingen naar namen en plaatsen wer-

den systematisch gewist. Een brief naar huis moest met potlood worden geschreven, op glanzend papier, om het gebruik van geheime inkt te voorkomen. Een code was de enige manier om geheimen naar Londen te sturen en als zo'n geheimschrift kon worden afgesproken kon Londen terugschrijven.

Nu ze eenmaal de code doorhad kostte het Dodo maar een paar minuten om de boodschap van Rupert Barry te ontcijferen: 'Haal Bij Ministerie van Oorlog Amerikaans Paspoort Visum Ex Zweden.' Haastig vertrok ze naar Londen om daar aan een ambtenaar uit te leggen dat haar echtgenoot van plan was via Scandinavië te ontsnappen en een vals Amerikaans paspoort wilde met een visum voor Zweden. Dat kreeg ze niet. Wel ontving Barry een paar weken later twee brieven met dezelfde derde-woord-code van Christine Silverman, een ongetrouwde tante uit Leeds van wie hij al in geen jaren meer iets had gehoord. In de brieven stond dat er binnenkort twee pakketjes in Colditz zouden worden afgeleverd van het Welzijnsfonds voor Gevangenen met daarin een stel zakdoeken en een pakje gesuikerde amandelen in verschillende kleuren. Met behulp van de aanwijzingen van zijn 'tante' loste Barry de gele amandelen op in water en voegde de zakdoek met groene bies toe: voor zijn ogen verschenen, als een ontwikkelende foto, de gegevens van de 'HK' of '5-6-0-code', de sleutel voor communicatie met de Britse gevangenen. Het was zowel een eenvoudige als lastig te kraken code (zie de Appendix) die de rest van de oorlog niet ontcijferd zou worden. Bij het overbrengen was bepaalde informatie van krijgsgevangenen al achterhaald, maar deze brug tussen het ministerie van Oorlog en de kampen was van immens psychologisch belang: de gevangenen konden door middel van gecodeerde brieven informatie doorsturen, een verzoek indienen en opdrachten ontvangen op een manier die de Duitsers sterk wantrouwden, maar nooit ontcijferden. De afstand tussen Colditz en Londen leek door deze betrouwbare manier van communiceren niet meer zo groot, de onmacht van gevangenschap minder drukkend. De mannen mochten dan gevangenen zijn, ontwapend en in beperking, maar ze vochten nog steeds in de oorlog. In Londen was het ministerie van Oorlog de krijgsgevangenen in een ander licht gaan zien; niet als niet-strijders

die onbelangrijk waren voor de bredere oorlog, maar als mogelijke militaire aanwinsten.

In werkelijkheid maakte tante Christine uit Leeds deel uit van een nieuwe tak van de Britse inlichtingendienst die zich toeleegde op het helpen van krijgsgevangenen en militairen die op vijandelijk terrein waren neergeschoten of vermist geraakt. De tak opereerde onder verschillende codenamen, zoals The Lisbon Book Fund, The Welsh Provident Society, The Licensed Victuallers Sports Association, The British Local Ladies' Comforts Society en The Jigsaw Puzzle Club. De officiële naam was echter M19, de jongste aanwinst van de Militaire Inlichtingen-familie waaronder al M15 en M16 vielen. Deze nieuwe, extreem geheime eenheid, die aanvankelijk gehuisvest was in één kamer van het Metropole Hotel in Londen, breidde zich snel uit en begin 1942 werd de enige persoon in Groot-Brittannië die uit de eerste hand wist wat ontsnappen uit Colditz was gerekruteerd.

Direct na aankomst in Zwitserland werd Airey Neave ingewijd in de bizarre rituelen van de geheime wereld. In het Britse legatiegebouw in Bern werd hem verteld: 'Er is door M19 om jou gevraagd' (het was de eerste keer dat hij die naam hoorde). Hij kreeg de opdracht naar Genève te gaan, waar bij een stationskiosk een man die het *Journal de Genève* aan het lezen was op hem wachtte. Inderdaad: een 'slanke Engelsman in krijdstreppak' stelde zichzelf voor als 'Robert. Dit was Nicholas Elliott van M16, oud-spion met een hang naar het absurde die ging over de ontsnappingsroutes uit Zwitserland. Elliott nam Neave mee naar een hotel-bordeel voor een feestje en gaf hem valse papieren waaruit bleek dat hij nu een Tsjechische vluchteling was: een vreemde keuze aangezien Neave de naam op zijn identiteitskaart niet eens kon uitspreken. Na de oversteek van de grens met Frankrijk werden hij en een andere Britse ontsnapte gevangene opgewacht door een oudere man in een werkoverall die een stenen pijp rookte. 'Goedemorgen, heren,' zei de Fransman. 'Ik ben Louis Simon, voorheen werkzaam in het Ritz Hotel in Londen.' De ex-ober stelde hen voor aan een 'jonge Franse vrouw met een treurig gezicht' die hen naar een handelaar op de zwarte markt in Marseille bracht. Die droeg hen op zijn beurt over aan de 'Pat-linie', een ontsnappingsroute door de Pyreneeën die werd geleid

door Pat O'Leary, een arts die in tegenstelling tot wat zijn naam suggereerde Belgisch was. Vanuit het neutrale Spanje werd Neave met twee dozijn andere ontsnapte soldaten uit alle geallieerde landen per bus naar Gibraltar gebracht, waar ze op een troepentransportschip naar Groot-Brittannië stapten.

Twee weken later zat hij in restaurant Rules in de Londense wijk Covent Garden te lunchen met een man van middelbare leeftijd in een geruime broek. Kolonel Norman Crockatt, voormalig kopstuk van de Londense beurs en nu hoofd van MI9, hield er een open en eerlijke denkwijze op na: door militair personeel te trainen gevangenschap te voorkomen en ontsnappers uit kampen te helpen kon MI9 banden aangaan met vijandelijke bronnen, het moreel onder gevangenen en burgers een oppepper geven en de oorlog de goede kant op sturen. Soldaten, matrozen en mannen van de luchtmacht moesten 'ontsnappingsbereidheid' stimuleren en het als een nationale plicht zien om te voorkomen dat ze gepakt werden en bij gevangenneming te ontsnappen. Elke uit gevangenschap bevrijde gevangene was weer een man in uniform. Crockatt kwam direct ter zake: had Neave interesse om zich bij zijn team bij MI9 aan te sluiten? 'Jij hebt als een van de zeer weinigen ervaring.' Zonder aarzelen zei Neave ja: 'Ik ben aan de sfeer van ontsnapping gewend geraakt en wil alles doen om de mensen daar te helpen.'

MI9 was een van de kleinste en meest geheime onderdelen van de Britse inlichtingendienst en een van de vreemdste. Het stond onder leiding van Crockatt, maar voorzittend genie was Christopher Clayton Hutton, de uitvinder van de meest buitengewone ontsnappingsuitrusting in de geschiedenis. In tijden van oorlog is er nuttig werk voor mensen die in vreedstijd zouden worden afgedaan als zonderlingen en buitenbeentjes. Zo iemand was 'Clutty'. Deze kale, bebrilde man die extreem allergisch was voor militaire discipline droeg meer bij aan de oorlogsinspanning dan de meeste generaals, waarbij hij vanuit een grote ondergrondse bunker midden in een veld werkte om te voorkomen dat hij werd gestoord. Zijn fascinatie voor ontsnappen begon in 1913 toen hij op negentienjarige leeftijd werkzaam was in de zaagmolen van zijn oom in Birmingham en Harry Houdini ontmoette. Hutton wedde met de Amerikaanse illusionist dat die niet uit een afgesloten houten

pakkist zou kunnen ontsnappen. Die weddenschap won Houdini, maar alleen maar omdat hij de molenaars in het geheim omkocht om het deksel van de kist met nepspijkers dicht te spijkeren. Voor de jonge Clutty was dit een eurekamoment, maar het zou nog 27 jaar, twee wereldoorlogen en een mislukte carrière als verslaggever, filmcommentator en soldaat kosten voor hij zijn ware roeping ontdekte: het voor MI9 uitvinden van ontsnappings- en ontwijkingsmiddelen, een taak die hij met verbazingwekkende energie en vindingrijkheid op zich nam.

Clutty begon met het samenstellen van ontsnappingskits voor neergehaalde piloten, voor hij doorstoomde naar de zelfs nog lastiger taak om gadgets voor krijgsgevangenenkampen binnen te smokkelen om gevangenen te helpen ontsnappen, waarbij hij elke hersencel van zijn bijzonder vruchtbare brein benutte.

Zijn prioriteit lag bij kaarten van vijandelijk gebied en de kaarten die Clutty maakte kenden hun weerga niet: kaarten op zijde geprint, met permanente inkt, die tot piepkleine pakketjes konden worden opgevouwen en verborgen in een schaakstuk of hiel van een laars, kaarten op eetbaar vloeipapier van moerbeiboombladeren, die niet ritselden als een gevangene werd gefouilleerd, nat konden worden zonder uiteen te vallen en zonder vorm te verliezen tot een bal konden worden gepropt en weer uitgevouwen. Kaarten die in uniformvoering werden genaaid, in boeken, grammofoonplaten, sigarettendoosjes en speelkaarten konden worden verborgen. Van een magnetisch scheermesje maakte hij een kompas: de G van Gillette wees naar het noorden als het kompas aan een koord werd gehangen. Hij verborg miniatuurkompassen in voedsel, blikjes, stukken zeep, boordenknoopjes, potloodstompjes, en knopen die de verkeerde kant op draaiden (op basis van de onfeilbare theorie dat de logische Duitse geest zich nooit kan voorstellen dat iets tegen de klok in kan worden losgedraaid). Hij ontwikkelde een manier om geld in een bordspel te verbergen, ijzerzaagjes in pakketouw, een schroevendraaier in de hendel voor een cricketslaghout en haarborstels met verborgen compartimenten om geld en andere contrabande in te verbergen. De Duitsers maakten gaatjes aan zowel de boven- als de onderkant van voedselpakketten en onderwierpen de inhoud aan onderzoek voordat ze werden afgegeven: Clutty vond een dubbellaags blikje

uit, met tussen de binnen- en buitenlaag een smal compartiment om kaarten, geld en zelfs diagrammen van vijandelijke vliegtuigen te verbergen, mocht een ontsnapte piloot op het idee komen een vliegtuig te stelen. Enkele van zijn uitvindingen voor neergehaalde piloten waren schoenen met valse hakken waarin een nooddrantsoen zat, zoals voedsel en Bazedrine-tabletten (een soort amfetamine om vermoeidheid te onderdrukken), en vliegenierslaarzen die in burgerschoenen en een warm leren vest konden veranderen als de beenstukken werden losgehaald. Sommige gevangenen hadden bij aankomst in Colditz al een uitgebreide, verborgen uitrusting bij zich om hen weer naar buiten te krijgen.

Een vermomming was essentieel en dus zette Clutty zijn vreemde geest in om na te denken over kostuums. Krijgsgevangenen mochten een nieuw uniform ontvangen, dus ontwierp hij een dubbelzijdig uniform met donkere voering, dat binnenstebuiten op een normale burgerjas leek. Na overleg met de Wolvereniging over het juiste materiaal tekende hij met onzichtbare inkt kniplijnen op schijnbaar normale dekens; bij ontvangst zou een kleermaker in de gevangenis de inkt zichtbaar maken, het patroon knippen en een replica-uniform van de Wehrmacht of Luftwaffe naaien. Door de apart geleverde verf waren deze vrijwel niet te onderscheiden van de echte.

Crockatt gaf Clutty alle vrijheid voor zijn experimenten. Dat was maar goed ook, want de uitvinder was uitermate slecht in doen wat hem werd opgedragen. 'Dit is een excentrieke officier,' merkte Crockatt trots op. 'Je kunt niet van hem verwachten dat hij de normale dienstregels volgt.' Hierdoor kwam hij regelmatig in problemen. Een blaaspijpje waarmee Franse verzetsstrijders giftige grammofoonnaalden in de gezichten van ss-officieren konden schieten werd vanwege de hoge mate van onsportiviteit afgewezen. Terwijl hij op Ilkley Moor een in een pakje sigaretten verborgen miniatuurradio testte, werd hij gearresteerd. Hij was zo'n beroerde bestuurder dat hij een chauffeur kreeg, die, voor ze de baan aannam, werd gewaarschuwd dat haar passagier stapelgek was.

Acteur Desmond Llewelyn zat gevangen in het officierskamp in Lauen en had ongetwijfeld met een aantal van deze bijzondere ontsnappingssnufjes te maken; later zou Llewelyn de rol van 'Q' gaan spelen, de

onvergetelijke uitvinder van M16 in zeventien James Bond-films en een karakter gebaseerd op Clutty zelf.

De pakketten van het Rode Kruis werden nooit gebruikt om ontsnappingsmateriaal naar binnen te smokkelen, omdat dit de neutraliteit van het systeem zou hebben geschonden en de rantsoenbron die van levensbelang was voor het welzijn van de gevangenen kon schaden. In plaats daarvan stopte M19 ontsnappingshulpmiddelen in pakketten afkomstig van familieleden of onder dekmantel van diverse niet-bestaande goede doelen op valse adressen. Deze pakketjes stonden bekend als 'neppers', 'explosief' of 'ondeugend'. Voor dergelijke pakketjes mocht van de Duitsers zelfs een getekende ontvangstbevestiging worden teruggestuurd, zodat M19 kon bepalen welke illegale spullen ze naar binnen hadden gekregen. In gecodeerde brieven kregen gevangenen te horen wat er wanneer zou worden bezorgd, en hoe, al was het systeem niet feilloos: nadat er een kaart in een grammofoonplaat was ontdekt vernietigden de Britten het grootste deel van hun muziekcollectie, voor ze hoorden dat er op een bepaalde plek op het label een stip stond bij de platen waarin contrabande zat verstopt.

Onvermoeibaar zeurde Clutty bij Britse bedrijven om hulp: John Waddington uit Leeds gaf toestemming echt geld tussen het Monopoly-geld te verstoppen dat in setjes naar de gevangenen werd gestuurd. Wills, het tabaksbedrijf uit Bristol, ging akkoord met het maken van aangepaste blikjes waarin ontsnappingsuitrusting kon worden verstopt. Kaartenmaker John Bartholomew and Sons uit Edinburgh produceerde een hele massa microscopische kaarten op allerlei oppervlaktes. Er kwam een ongekend aantal producten van M19. Blunt Brothers, een kleine instrumentfabriek aan Old Kent Road in Londen, produceerde op een bepaald moment wel vijfduizend minikompassen per week. Ongeveer de helft van de vijfendertigduizend geallieerde troepen die vanuit gevangenschap of na te zijn neergehaald losbraken had een kaart van Hutton bij zich.

Christopher Clayton Huttons bizarre prestaties bewezen dat oorlog niet alleen draait om bommen, kogels en moed op het slagveld; degenen die kunnen uitvogelen hoe je een kompas in een walnoot kunt verstoppen zijn net zo nuttig.

De allerbelangrijkste kaart was niet afkomstig van een Britse kaartenmaker maar van een Duitse. Het ontsnappingscomité concludeerde dat de bouwers van Colditz in de eeuwen dat de bouw plaatsvond wel een plattegrond van het kasteel moesten hebben getekend; kamer voor kamer, verdieping voor verdieping. Er werd een gecodeerde brief naar Londen gestuurd met de vraag om naar dergelijke gegevens te zoeken, omdat daar waarschijnlijk ‘oude rioleringsystemen en mogelijke dichtgemetselde holtes in de enorme muren’ op zouden staan. Alle bibliotheken in het land werden doorgespit door M19 en uiteindelijk stuitte men, in de gewelven van het British Museum, op de negentiende-eeuwse omschrijving van Cornelius Gurlitt van het kasteel, met een gedetailleerde bouwtekening, gebaseerd op een inventaris die in 1696 was opgemaakt tijdens het bewind van August de Sterke. Hier stonden alle zeventiende-eeuwse kamers, trappen, ramen, kasten en knusse plekjes op, waarvan er veel inmiddels zaten dichtgemetseld. De kaart werd gekopieerd en naar Colditz gestuurd, verborgen in een pakketje dat niet zo zeer ondeugend was als wel onbetaalbaar.

Af en toe zaten er in een pakketje uit Groot-Brittannië onverwacht luxeartikelen. Tot zijn vreugde ontving Pat Reid twee dozen Upmann Havana-sigaren van vrienden van de universiteit. Alle vijftig sigaren waren per stuk in een aluminium koker met een schroefdop verpakt om vers te blijven. Die kokers waren geweldige kontkruipers, veel duurzamer dan de kartonnen tandenborsteldoosjes die tot dan toe waren gebruikt en groot genoeg om, in Reids woorden, ‘een knoopkompas, honderd Reichsmark in diverse coupures, een routekaart van Colditz naar Singen, een arbeiderspas en een uitreisvergunning op kleinfoliepapier’ in op te bergen. Er school poëtische gerechtigheid in de merkkeuze: Hermann en Albert Upmann hadden tijdens de laatste oorlog H. Upmann Cigars Ltd als dekmantel gebruikt om in Cuba uit handen van het Duitse inlichtingennetwerk te blijven. De echte aanwijzing lag echter in de naam: *up man*, de man in, was precies de beoogde bestemming van de kokers. Clutty hield wel van dat soort grapjes.

Een precieze berekening van hoeveel contrabande er succesvol Colditz in werd gesmokkeld en hoeveel ontsnappers werden geholpen door

de vindingrijkheid van Clutty is niet te maken, maar in de eerste oorlogsperiode stroomden geld, kaarten en snufjes haast ongezien de gevangenis binnen. Pakketjes uit het buitenland werden wel eerst geïnspecteerd voor ze op het postkantoor op de begane grond van de binnenplaats aan de betreffende persoon werden overhandigd, maar niet grondig. Nieuwe gevangenen werden in de door het leger geleide kampen zelden goed gefouilleerd.

Toch rook de onvermoeibare Eggers begin 1942 de doordringende stank van ernstig onraad. Sommige kartonnen kisten van boeken die naar gevangenen werden gestuurd leken, zeker gezien de papierschaarste wereldwijd, wel erg dik. Vooral de boeken afkomstig van het Prisoners' Leisure Hour Fund in Lissabon waren lijk. Bij het opensnijden van de kisten vonden de Duitsers briefjes van honderd mark, kaarten van de Zwitserse, Nederlandse, Belgische en Joegoslavische grens en zelfs, in het geval van een bijzonder stevig exemplaar, een ijzerzaag. 'Het duurde net iets te lang voordat we ontdekten wat er onder onze neus gaande was,' schreef Eggers, die de verspilde tijd snel probeerde in te halen. Boeken met harde kist werden verboden. De voedselpakketten werden voor aflevering opengemaakt en blikjes werden in kommen geleegd, zodat er in kon worden gekeken. Alles wat de gevangenis inkwam werd onder de loep genomen, wat leidde tot een paar verbazingwekkende ontdekkingen: 'Een briefje van dertig Duitse mark in een pruim,' zei Unteroffizier Schädlich verbaasd. Bij aankomst werd elke nieuwe gevangene van top tot teen gefouilleerd en werden bezittingen uit elkaar gehaald. Een van de nieuwelingen had een schaakbord bij zich, waarin Eggers 'duizend Reichsmark, drie kompassen en zeven kaarten' vond. Elk pakket dat niet van het Rode Kruis afkomstig was, werd nu grondig doorzocht voor het werd doorgegeven aan de gevangenen. Uiteindelijk werd er een röntgenapparaat uit Leipzig in het postkantoor geplaatst: 'Elk binnenkomend object werd zonder uitzondering aan onze keurende blik blootgesteld,' schreef Eggers en dat leverde al snel resultaat op: een paar badmintonrackets met holle steel waarin zaagjes, kaarten en geld verborgen zaten. Clutty bedacht steeds inventievere methodes om spullen te verbergen.

Die tweede winter in Colditz was het koud, met een temperatuur die daalde tot min dertig. Vanaf eind januari was er door een kolentekort twee weken lang geen warm water. De ijsskoude en smerige gevangenen merkten dat ze, soms heel abrupt, heen en weer werden geslingerd tussen opstandigheid en berusting. Al snel verdreef de ontdekking van de Franse tunnel de euforie vanwege de succesvolle Britse ontsnapping: 'Het verlies was door het hele kamp voelbaar en vanbinnen kookten we.' Die woede verergerde bij de mededeling van Kommandant Schmidt dat de kosten voor de reparatie van de kapelvloer van het loon van de officieren zou worden afgetrokken. De steeds dronkener en wispelturiger Hauptmann Priem werd 'naar boven geholpen' om de betekenisloze rol van plaatsvervangend Kommandant te vervullen; Eggers nam zijn plaats in als hoogste officier van dienst. 'De zwaarste last van contact met de "slechte jongens" kwam nu op mij neer,' schreef hij. Steeds als Eggers de tweede binnenplaats betrad werd hij met 'gebrul en gejoel', of erger, begroet. Voor iemand van het Superieure Ras had Eggers een uitzonderlijk dunne huid. 'Natuurlijk maakte alle haat die loskwam me overstuur, maar aangezien die door mijn werk werd veroorzaakt, zag ik het als maatstaf voor mijn succes.' Eggers liet in de gevangenenvertrekken om de tien meter een microfoon installeren. De 'speurders' kregen schoenen met rubberen zolen zodat ze zich 's nachts geluidloos door het kasteel konden bewegen. De kapel was tijdelijk verboden terrein. Voor de Parkwandeling golden restricties. Eind januari werd Guy German naar een ander kamp overgeplaatst, omdat hij 'zich vast had toegelegd op het bevorderen van de ontsnapping van officieren en op het samenzweren met verstorende en tegenwerkende krijgsgevangenen'. Germans plaats als hoogstgeplaatste officier werd ingenomen door David Stayner, een diplomatieker, ernstig iemand met grijs haar. In de ogen van de gevangenen waren de aangescherpte veiligheidsmaatregelen in feite kinderachtige straffen, vernederende regels die uit kwaadaardigheid waren opgelegd, waarvan de verplichting tot salueren wel de vervelendste was.

Onder het Verdrag van Genève waren gevangenen verplicht om voor hogergeplaatste Duitse officieren te salueren. Vooral de Beierse kamparts hamerde op deze formaliteit en de isoleercellen zaten vol met ge-

vangenen die hadden geweigerd naar hem te salueren of die dat op een vrijpostige manier hadden gedaan. Op een avond eind januari slenterde een tweeëntwintigjarige Belgische officier, luitenant Verkest, tijdens het avondappel langs met zijn handen overduidelijk diep in zijn zakken gestoken. Eggers zei hem dat hij moest salueren. Dat weigerde Verkest. Bij de daaruit voortvloeiende krijgsraad werd de Belg schuldig bevonden aan het negeren van een direct bevel. Toen tijdens zijn getuigenis echter bleek dat Verkest de inmiddels 33 man sterke Belgische gemeenschap had aangezet en masse te weigeren te salueren, werd die beschuldiging opgeschroefd tot mouterij, waarvoor de doodstraf gold. Een nonchalante brutaliteit was tot dodelijke confrontatie geëscaleerd. De hele gevangenisgemeenschap verenigde zich in een woedend protest. Toen de arts kort daarop op de binnenplaats verscheen, werd hij vanuit het raam begroet met gejoel en de geschreeuwde belediging 'Tierarzt!' ('Veearts!'). Het oproercommando verscheen met bajonetten en veegde de binnenplaats schoon. Later zette Hitler persoonlijk de doodstraf om, met een laconieke aantekening in het dossier van Verkest – 'straf voldoende' – maar de zogenoemde 'Salueeroorlog' liet zien hoe hoog de gemoederen aan beide kanten begonnen op te lopen.

Uitbarstingen van rebellie kwamen sporadisch voor en er bestond, net als bij het ontsnappen, in elk geval deels een verband met het seizoen: meer in de zomer, minder in de winter. Soms verdwenen de ontsnappingsplannen en het sarren helemaal en kwam er een bittere berusting voor in de plaats.

Het depressiespook waarde door Colditz; het werd zelden openlijk besproken, maar was altijd aanwezig. Het moreel daalde en steeg, al naar gelang het nieuws over de oorlog, of een ontsnappingspoging, het nieuwste theatrale vermaak of alleen al een overwinning bij krukbal. De stemming kon er beter op worden als er een pakket van het Rode Kruis werd gebracht, of verslechteren als het warme water op was of een ontsnappingspoging mislukte, even grillig en veranderlijk als het weer. Gevangenen met een vrouw of vriendin verlangden naar contact, maar vreesden de *Dear John letter*, de brief waarin ze het uitmaakte. De krijgsgevangenen vroegen zich af en maakten zich een voorstelling van hoe het er thuis aan toeging, maar in tegenstelling tot bij burgergevan-

genen was er geen zichtbaar eindpunt voor hun straf en bracht het afstrepn van de dagen de vrijheid niet dichterbij. Burgers konden, zo vond een gevangene, 'zich niet voorstellen hoe het is om 's morgens op te staan met een lange, lege dag voor je, met absoluut niets te doen, behalve dan wat je jezelf aandoet'. Zelden hadden de gevangenen, die in een doolhof van kleine kamertjes waren gestouwd, meer dan een halve meter de ruimte; de lucht voelde muf, de gesprekken verschaald. Kleine ruzies konden razendsnel uitlopen op een woede-uitbarsting; iedereen had een kort lontje en de spanningsboog was nog korter. Sommige mannen leden ongetwijfeld aan wat we tegenwoordig een posttraumatische stressstoornis zouden noemen. Een paar van dergelijke mannen stonden uren voor hun kast om het weinige wat daarin zat te schikken en te herschikken, een obsessieve activiteit die door Reid werd omschreven als 'liefhebben in kasterij'. De symptomen van de psychologische schade namen naarmate de tijd verstreek ernstigere vormen aan. 'Het was een mentale strijd om niet gek te worden,' zei Jimmy Yule, leider van de jazzband.

Niet alleen de gevangenen leden onder de mentale last van het leven in Colditz. Ook de gevangenisbewaarders verveelden zich, zaten dicht opeengepakt, hadden heimwee en voelden zich onzeker. Op 8 februari werd in het park het lichaam van een jonge Duitse soldaat gevonden. Hij had zichzelf met een revolver door het hoofd geschoten. Niemand kwam er ooit achter waarom.

Doorgaans keken gevangenen, onder wie de artsen en priesters, hetzelfde naar depressie als naar heimwee op een jongenskostschool: een teken van zwakte dat je maar het beste kon negeren, aangezien werd geloofd dat het ongelukkig zijn alleen maar erger zou worden door er aandacht aan te besteden. 'Het is geweldig om je te kunnen verschuilen achter je *stiff upper lip*,' merkte een gevangene op. Toch hielden de gevangenen elkaar goed in de gaten op tekenen van ernstige geestelijke stoornissen. Ook Eggers was alert. 'We wilden niet dat ze doordraaiden,' schreef hij.

Eggers was menselijk, al zijn pedanterie en slinksheid ten spijt, en het was hem opgevallen dat Frank 'Errol' Flinn zich vreemd was gaan gedragen. Herhaaldelijk probeerde de RAF-officier te ontsnappen, wat

steeds mislukte. 'Ik wilde weer vliegen,' zei hij alleen maar. 'Ik had nog geen genoeg van de oorlog. Hij was naar Colditz gestuurd nadat hij uit kamp Thorn was ontsnapt en een Heinkel-bommenwerper had proberen te stelen. Daarna was hij opgepakt toen hij in juli uit de 'Toilettunnel' kwam; hij droeg met 'Franks koevoet' bij aan de Franse tunnel en ook dat liep op niets uit. Hij had geprobeerd zich in het postkantoor in een zak met uitgaande pakketten te verstoppen, maar werd nog voor hij de ruimte uit was in de kraag gevat. Onderweg naar de isoleercellen in de stad wilde hij zich weer aan de bewakers ontworstelen. Op 1 april liet Eggers volslagen onverwacht een inval in de Britse vertrekken doen en werd ontdekt dat Flinn hard werkte aan een nieuwe tunnel; tijdens zijn straf van 28 dagen voor zijn eerdere uitbraakpogingen was hij net voor een driedaagse pauze uit de isoleer. Er werd hem nog een straf opgelegd. 'Daarmee kwam het totaal voor hem op honderdzeventig dagen,' merkte Reid op, de hoogste score van een gevangene tot nu toe. 'Als je een dier opsluit zal het meer en meer proberen weg te komen,' zei hij. Flinn vermagerde (er mochten in de isoleercellen geen pakketten van het Rode Kruis worden afgeleverd) en leed aan acute astma. Hij ontwikkelde zijn eigen strategieën om te overleven: 'Maak 's morgens altijd je bed op, denk aan het volgende wat je zou kunnen doen, hou je geest bezig.' Hij deed yogaoefeningen in een poging fit te blijven, een spirituele en fysieke discipline waar destijds haast niemand in Groot-Brittannië van had gehoord.

Flinn was altijd een buitenstaander omdat hij niet op een particuliere school had gezeten en tot zijn benoeming tot officier in 1939 sergeant-piloot was. Aanvankelijk vond hij de gedwongen isolatie een beproeving, daarna onderging hij het onverschillig en uiteindelijk werd het een ongezonde gewoonte. 'Eenzame opsluiting deed je heel goed,' schreef hij. 'In bepaalde opzichten was het een uitje, weg van de constante herrie, de ontsnappende mensen, het sporadische geweervuur.' Hij concludeerde dat je door eenzame opsluiting 'op gedachten kwam die je kon uitwerken'. Maar zo kwam hij op niet eerder bedachte paden. 'Ik was rooms-katholiek. In de isoleercel dwalen je gedachten naar theologie en dat soort dingen. Je kunt anders naar religie gaan kijken. Ik veranderde van religie en ging er mijn eigen filosofie op nahouden: ik

besloot dat God een zelfregelend, denkend wezen is dat zich voor het welzijn van het grote geheel inzet.' Steeds als Flinn uitgemergeld en emotioneel uit de isoleer kwam, leek hij weer een beetje excentrieker, weer meer paranoïde. Hij was ervan overtuigd dat hij was verraden.

In de vijf maanden na Neaves homerun deden de gevangenen van Colditz 22 ontsnappingspogingen, waarbij in sommige gevallen internationaal werd samengewerkt. Er had er maar één succes: na overplaatsing naar een militair hospitaal brak een Belgische officier uit. Hij wist uiteindelijk zwemmend bij een Brits schip te komen dat bij Algeras in Spanje lag aangemeerd en zich in het laadruim te verbergen. Alle andere pogingen liepen stuk. Twee Nederlanders werden aangehouden terwijl ze verkleed als arbeiders probeerden weg te lopen. Een Franse officier werd half verstikt gevonden in een kar met uitgegraven tunnelruim van de zolders. Onder een bed in de ziekenboeg werd een internationale tunnel in aanbouw ontdekt. Een Nederlander werd betrapt terwijl hij zich onder een berg bladeren in het park verborg. Op zoek naar gaten in de bouw van het kasteel vonden de Nederlanders een holle steunbeer naast hun vertrekken, de schacht voor een oud hangtoilet dat ooit was gebruikt door keurvorst Frederik de Wijze en dat twee meter onder de grond uitkwam. Een horizontale tunnel die van onderaf verder naar het ravijn liep was op vijftien meter na compleet toen Eggers er binnen viel en er twee gravers en een enorme berg ontsnappingsuitrusting uit haalde. 'Een immense schat,' kraaide hij en de twee Nederlandse dummy's Max en Moritz, die werden gebruikt als dekking tijdens exercities voor ontsnapte gevangenen, werden door hem ingesloten. Nooit onthulde Eggers hoe hij over het bestaan van de tunnel wist.

Op een avond zat Pat Reid naar een sneeuwstorm buiten te staren en viel het hem op dat er zich op het platte dak tussen de tweede verdieping van de Britse vertrekken en een steunbeer tegen de muur van de *Kommandantur* ruim een meter sneeuw had opgehoopt. Met een zaag van getande scheermesjes sneed hij de tralies voor een raam door, liet zich op het dak zakken en groef een tunnel door de berg sneeuw, 'in de vorm van een boog, ruim vijftig centimeter hoog', breed genoeg om er zich ongezien door de bewaker beneden door te kunnen wurmen. Net had

hij een gat in de muur van de Duitse vertrekken weten te maken toen Unteroffizier Schädlich plotseling met getrokken revolver verscheen. Reid kwam met een halve sprong en een halve val in de sneeuw op de binnenplaats terecht en klauterde weg. Opnieuw was een ontsnappingspoging de kop in gedrukt.

De wijsgeriger gevangenen schreven de aaneenschakeling van mislukkingen toe aan pech, Eggers aan zijn eigen vindingrijkheid. Anderen bespeurden sinisterder zaken.

Op een avond beval kolonel Bronislaw Kowalczewski, de hoogstgeplaatste Poolse officier, zijn landgenoten bij een noodvergadering aanwezig te zijn, volledig in uniform. De 48 Poolse officieren kwamen in de Poolse Grote Zaal bij elkaar. Onder hen bevond zich Ryszard Bednarski, een jonge legerluitenant.

Bednarski, boswachter van beroep, was vrij beroemd onder zijn landgenoten. In april 1941 deed hij of hij ziek was en ontsnapte tijdens zijn overplaatsing van Colditz naar een militair hospitaal. Al snel werd de officier die samen met hem was ontsnapt gevangengenomen, maar Bednarski wist Krakau te bereiken en een aantal weken op vrije voeten te blijven, voor hij door de Gestapo werd opgepakt. Na 'een flinke bestraffing' werd hij teruggestuurd naar Colditz, waar hij als een held werd onthaald.

De Poolse adjudant vroeg de aandacht van de mannen. Kolonel Kowalczewski beval de luitenant naar voren te komen. 'Tweede luitenant Bednarski, jij bent een spion en een verrader en verdient het niet een Pools uniform te dragen.'

Er volgde een korte krijgsraad. Bednarski werd beschuldigd van samenzweren met de Duitsers. Zijn aanklagers beweerden dat hij had mogen ontsnappen om in het Poolse ondergrondse verzet in Krakau te kunnen infiltreren, alvorens hij werd teruggebracht naar het kasteel om daar zijn medegevangenen verder te verraden door hun ontsnappingsplannen door te brieven. Een van zijn medeofficieren beweerde dat hij in het militaire hospitaal een document onder ogen had gekregen waaruit bleek dat Bednarski onder één hoedje speelde met de Abwehr, de Duitse militaire inlichtingendienst.

Het oordeel van dit ad-hoctribunaal werd door niemand betwist.

Sommigen pleitten voor een snelle executie, waarbij Bednarski naar de bovenste verdieping van de Poolse vertrekken zou moeten worden gebracht en uit een raam gegooid; een als zelfmoord verpakte executie. In plaats daarvan trok de adjudant met beheerste woede de epauletten van Bednarski's uniform los en beval hem de kamer te verlaten. Na een slapeloze nacht vol angst, waarin hij elk moment verwachtte te worden gelynch, werd de bevende man de binnenplaats op gevoerd voor de ochtendexercitie. 'Zevenenveertig officieren present,' blafte kolonel Kowalczewski. 'En één verrader.' Bednarski werd door de bewakers weggevoerd en dezelfde dag nog weggehaald uit de gevangenis.

De hele zaak is een mysterie. Eggers benadrukte dat slechts een van de recente ontsnappingen dankzij een informant was mislukt. Hij bevestigde dat Bednarski in Polen in de handen van de Gestapo was gevallen, maar beweerde dat wat betreft het verraden van zijn kameraden, de jongeman was teruggekeerd met 'waardevolle informatie' over de Poolse ondergrondse ontsnappingsnetwerken 'waar zijn medegevangenen van konden profiteren'. Dat hij uit Colditz was weggehaald was geen bewijs dat hij een collaborateur was, zei Eggers, maar om hem te beschermen tegen degenen die hem ten onrechte beschuldigden. Een paar dagen nadat Bednarski uit het Poolse leger was gegooid en bijna door zijn landgenoten was vermoord, namen de Duitsers de ongekende maatregel om tijdens het appel te melden dat de man 'geen krijgsgevangenisgeheimen aan de Duitsers had prijsgegeven'. In zijn dagboek schreef Schädlich dat het alleen maar Bednarski's bedoeling was geweest 'een wit voetje te halen' bij de Duitsers, 'zodat hij makkelijker kan ontsnappen'. Frank Flinn was ervan overtuigd dat Bednarski zijn ontsnappingsplan aan Eggers had doorspeeld, maar sommige leden van de Poolse gemeenschap spraken hun sympathie uit voor een man die, als hij al had samengewerkt met de Duitsers, dat onder druk had gedaan: 'De Duitsers hadden op een of andere manier zijn familie in hun macht,' zei Anthony Karpf, een Poolse cadet in Colditz. 'Je kunt moeilijk oordelen over wat iemand in zo'n situatie doet.'

Het is mogelijk dat Ryszard Bednarski een gewetenloze verrader was die talloze medegevangenen in Colditz verraadde. Maar hij kan ook heel goed volledig onschuldig zijn geweest.

Een aantal jaren na de oorlog herkende een voormalige Colditz-gevangene Bednarski in Warschau op straat, veroordeelde hem openlijk en liet vervolgens de Poolse autoriteiten weten dat deze beruchte oorlogscrimineel vrij rondliep in de stad. Tegen de tijd dat de politie bij het appartement van Bednarski arriveerde had die zich van het leven beroofd.

8. Op zoek naar een weg

Birendranath Mazumdar moest in het kantoor van Kommandant Schmidt verschijnen. Daar trof hij een jonge, glimlachende Indiër van gemiddelde lengte met donkere huid. Een tweede Indiër in Colditz was op zich al verrassend, maar de ontmoeting was des te vreemder door de kleding van de man: hij droeg het veldgrijze uniform van de Duitse Wehrmacht, alleen dan met een ander insigne: een springende tijger tegen de oranje, witte en groene vlag van het Indiase Nationaal Congres, de organisatie die de strijd om onafhankelijkheid tegen Groot-Brittannië aanvoerde.

In het Engels zei de jongeman: ‘Ik kom met een boodschap van Subhas Chandra Bose. Hij wil dat je naar Berlijn gaat.’

Subhas Chandra Bose, Indiaas nationalist en nazicollaborateur, soldaat en politicus, was en is nog altijd een van de meest controversiële figuren van de twintigste eeuw. Veel Indiërs beschouwen hem als een patriottistische vrijheidsstrijder, de meeste Britten als een quisling – een (land)verrader.

Aanvankelijk leek het leven van Bose op dat van Mazumdar, die tien jaar jonger was: hij was de zoon van een rijke Bengaalse familie en genoot zijn opleiding in Groot-Brittannië. Hij was een intellectueel, beschaafd, charismatisch en een fel tegenstander van de Britse heerschappij in India. Uiteindelijk schopte hij het tot president van het Indiase Nationaal Congres, maar in tegenstelling tot mahatma Gandhi was Bose wel bereid de onafhankelijkheid met geweld te bespoedigen. Door zijn volgers werd hij ‘Netaj’ of ‘vereerde leider’ genoemd. De Britten zagen hem als een gevaarlijke subversieveling en in 1940 werd hij in Calcutta onder huisarrest geplaatst. Een jaar later ontsnapte hij

met hulp van de Abwehr en vermomd als een Afghaanse verkoper van verzekeringen. Door Duitse agenten werd hij razendsnel naar Peshawar gebracht en vanaf daar via Afghanistan naar de Sovjet-Unie, waar hij een nieuwe identiteit als Italiaanse edelman aannam, graaf Orlando Mazzotta. Daarvandaan lieten de Duitsers hem in het geheim per vliegtuig naar Berlijn brengen.

Eenmaal in het Derde Rijk begon Bose met steun van de Duitsers zijn landgenoten te rekruteren om tegen de Britten te vechten: hij richtte de Zentrale Freies Indien op, begon een radiozender die anti-Britse en As-propaganda naar India uitzond en vormde het Legion Freies Indien, het Legioen Vrij India, een volledige Indiase vrijwillige infanterie-eenheid bestaand uit emigranten en uit de kampen gerekruteerde krijgsgevangenen. De soldaten zwoeren een eed van trouw aan zowel Adolf Hitler als Subhas Chandra Bose. In 1942 was het Legioen Vrij India duizend man sterk.

Al snel verspreidde het nieuws zich door Colditz dat Mazumdar was meegenomen voor een ontmoeting met de Indiase landverrader die een leger op de been bracht om in het Verre Oosten tegen de Britten te vechten. De andere gevangenen reageerden minachtend: 'Tot ziens, Jumbo. Veel plezier bij je oorlog in Birma.' De meesten namen aan dat de Indiase arts al was overgelopen, wat hun vermoedens van ontrouw bevestigde. 'We verwachtten niet dat we hem zouden terugzien,' zei er eentje. Op de ochtend van zijn vertrek stond Mazumdar in de wasruimte zijn tanden te poetsen toen er iemand luid opmerkte: 'Die verdomde Mazumdar is een spion. Hij gaat naar Berlijn.'

Het was de stem van kapitein Harry Elliott, een van de Britse officieren die als eerste naar Colditz waren gestuurd. Mazumdar draaide zich met kille woede om.

'Hoorde ik je nou zeggen dat ik een spion ben, Harry? Je krijgt vijf minuten om die beschuldiging in te trekken.'

De twee mannen stonden recht tegenover elkaar. Elliott was afkomstig van de Guards, bijna een meter negentig lang; hij keek neer op de Indiase arts, krap een meter zeventig op sokken, en lachte. 'Van mijn hoofd tot mijn tenen suisde mijn bloed,' schreef Mazumdar later. 'Ik gaf hem een enorme rechtse, zo op zijn kaak, en hij viel op de grond.' Ma-

zumdar zat schrijlings op Elliotts borst, stompte hem herhaaldelijk en schreeuwde: 'Ik maak je dood. Je weet niet wat ik heb meegemaakt.' Hijgend en bleek van woede werd hij door de andere officieren weggesleept en naar kolonel Steyner gebracht omdat hij een hogergeplaatste officier had aangevallen. 'Ik vertelde hem waarom ik dat had gedaan,' zei Mazumdar. 'Maar hij geloofde me niet.'

Op 23 juni werd Mazumdar in een eersteklascoupé naar Berlijn gebracht. Op het station stond een Mercedes met chauffeur op hem te wachten, die hem naar het Zentrale Freies Indien aan de Lichtensteinallee in de Berlijnse wijk *Tiergarten* reed. In de lobby zaten een stuk of tien goedgeklede Indiase mannen te roken en te praten. Tot zijn verbazing werd hij met zijn naam aangesproken. Een minuut later werd hij naar een grote kamer gebracht. Achter het bureau stond een kalende gestalte in burgerpak met een bril op, die zijn hand uitstak. Plotseling stond Mazumdar, van kinds af aan al een bewonderaar van Bose, met zijn mond vol tanden.

Met zachte, autoritaire stem begon Bose zijn verhaal. 'Sluit je bij mijn Legioen aan,' zei hij. 'Kom voor de vrijheid van India vechten, ons Vaderland.'

Toen Mazumdar bleef zwijgen ging hij verder. 'Ik ben het voorbeeld van iemand die altijd heeft gevochten voor de vrijheid van mijn land. Sluit je bij mij aan.'

Mazumdar wees erop dat hij een eed van trouw aan de koning had gezworen: 'Ik heb mijn erewoord gegeven en daar kan ik niet op terugkomen.'

Bose glimlachte. 'Laten we lunchen.'

De Indiase nationalistenleider bleef bij een ontspannen maaltijd in de privévertrekken van Bose, geserveerd door een ober met witte handschoenen, de druk opvoeren. Ze spraken Bengali, al vielen ze af en toe terug op het Engels. Bose beschreef hoe hij een paar weken daarvoor een ontmoeting met Hitler had gehad in de Rijkskanselarij; de Führer had aangeboden hem per Duitse onderzeeër naar Bangkok te laten brengen, 'waarvandaan de revolutie kon worden aangestuurd'.

'Ik kan niet volledig achter de denkwijze van de nazi's staan,' liet Bose Mazumdar weten. 'En dat heb ik ze ook duidelijk laten weten.'

Maar ik hoop met nazisteun de onafhankelijkheid van India te kunnen bewerkstelligen.’ Hij zei dat hij honderden Indiërs uit het leger had gerekruteerd, maar tot nu toe nog geen enkele door de koning benoemde officier uit het Britse leger. Mazumdar kon de eerste zijn.

‘Ik heb de afgelopen vijftien jaar al tegen de Britten gevochten,’ vertelde Bose eerlijk. ‘Ik weet, net als jij, hoe het is om gevangene te zijn, dus ik kan me in jouw omstandigheden inleven.’

Ze praatten de hele middag en tot diep in de avond verder. Mazumdar voelde zich geveild dat deze grote man hem probeerde te rekruteren, maar hield toch voet bij stuk: ‘Ik ben tegen de Britse overheersing in India – ik weet waar die toe kan leiden – maar ik heb een eed van trouw aan Groot-Brittannië gezworen.’

Om twee uur ’s nachts kwam er eindelijk een einde aan de ontmoeting. ‘Denk er nog eens over na,’ zei Bose bij het afscheid. ‘In de ochtend spreken we elkaar wel weer.’

Mazumdar sliep ondanks de schone lakens en het comfortabelste bed waar hij in twee jaar in had gelegen slecht die nacht, omdat hij werd verscheurd door de keuze waar hij nu voor stond: de kans om voor de Indiase onafhankelijkheid te vechten onder een charismatische leider en zijn vrijheid te verkrijgen, niet alleen vrij uit Colditz, maar ook bevrijd van de rassenvooroordelen die de ellende van gevangenschap zo hadden verergerd, tegenover zijn eed van trouw aan Groot-Brittannië, zijn diepgewortelde plichtsgevoel en de vermaning van zijn vader dat het woord van een heer betrouwbaar moet zijn.

De volgende ochtend voelde Mazumdar dat Bose ongeduldig werd. ‘Wat heb je besloten?’

Mazumdar antwoordde dat hij positief stond tegenover Boses standpunt en tegen de Britten was, maar dat hij er nog niet klaar voor was om zich bij het Legioen aan te sluiten. ‘Het antwoord is nee.’

Bose drukte op een knopje op zijn bureau en stond op. ‘Ik heb mijn pad gekozen en jij het jouwe. Vaarwel en veel succes.’ Toen Mazumdar de kamer uitliep riep Bose hem na: ‘We zijn er nog gewoon als je van gedachten verandert...’

Mazumdar keerde in een smerige derdeklascoupé weer terug, zo heel anders dan zijn heenreis eerste klasse. Ik twijfel er niet aan dat ik het

juiste heb gedaan, dacht hij. Nu moesten de andere Britse officieren hem wel accepteren.

Maar weer terug in Colditz werd hij nog meer bespot.

‘Wilde hij je toch niet?’ joelden ze.

‘O jawel, hij wilde me zeker wel en ik had zijn aanbod me bij hem aan te sluiten ook heel graag aangenomen. Het is een fantastische man. Maar dat kon ik toch niet doen, of wel soms?’

‘Waarom dan wel niet?’

‘Omdat ik een officier van de koning ben en ik dus trouw verschuldigd ben aan de koning, ongeacht mijn politieke denkbeelden en eigen gevoelens.’

Hij legde aan kolonel Stayner uit wat er was gebeurd: ‘Ze vroegen me om me bij hen aan te sluiten en met de Duitsers samen te werken. Ik heb gezegd dat ik dat niet kan.’ De hoogste Britse officier leek niet onder de indruk.

‘Luister kolonel, op een dag ontsnap ik,’ ging Mazumdar verder.

‘Nou, je hoeft van ons niks te verwachten, geen kaarten of geld.’

‘Dat verwacht ik wel, sir,’ zei Mazumdar rustig. ‘U hoort nog van me.’

Mazumdars besluit om Bose’s aanbod af te wijzen veranderde niets aan de manier waarop andere officieren hem zagen. De kloof verbreedde zich alleen maar. Hij had de kans te ontsnappen afgeslagen, een vooruitzicht waarvoor ze dag en nacht plannen maakten, waar ze zich altijd een voorstelling van probeerden te maken. Hij hoefde het maar te zeggen en hij kon op elk moment vrij zijn, omdat hij tot een ander ras behoorde. Mazumdar was eenzamer dan ooit tevoren: niemand deelde zijn gevaarlijke situatie, geen andere gevangene had ervoor gekozen opgesloten te blijven zitten in Colditz. De meeste gevangenen gedroegen zich afstandelijk en soms zelf openlijk vijandig. ‘Ik was de enige Indiër. Ik kon zelfs niet eens in mijn moedertaal praten. In normale omstandigheden is dat geen belemmering, maar door het gevangenisleven met alle beperkingen en zo is dat het dubbel en dwars wel.’ Door het zo zacht uit te drukken klonk Mazumdars Engels klonk vreemd: alleen een Engelsman zou met ‘en zo’ naar de grimmige ontberingen van Colditz verwijzen. ’s Nachts schreef hij op een dun matras op een oncomforta-

bele brits gedichten in het Bengali, op zoek naar een oplossing voor zijn dilemma.

In the darkened light the awakened soul
Seeking for a path
Which direction to take
Disturbed, he starts to think
What to do
He then realises the need for companion
The question is where to find one
They are so precious.
At last he pleads with the Gods to find him one.

De gewekte ziel zoekt in het verduisterde licht
naar een weg
welke richting te nemen
verstoord denkt hij,
wat moet ik doen
Dan voelt hij zijn behoefte aan een metgezel
De vraag is, waar vind je die
Ze zijn zo schaars
Ten slotte smeekt hij de Goden er een voor hem te vinden.

Het wemelde in Colditz van de verstoppelken, plaatsen waar je ontsappingsuitrusting en geld heimelijk kon verbergen tot je ze nodig had: in openingen in de muur, onder vloerplanken, in plafonds. Herhaaldelijk gingen de 'speurders' op strooptocht, op zoek naar contrabande en regelmatig oogstten ze succes; ze ontdekten bergen voedsel, kaarten, geld, dossiers, kompassen, tangen, batterijen, boren, sleutels, schroevendraaiers, touw, nepuniformen en vervalste documenten. Soms wilde men er gewoon mee sarren: kolonel Schädlich, de onvermoeibare speurder, ontdekte eens dat de vloerplanken in een hoek van de Britse vertrekken 'keurig [waren] doorgesneden'. Bij het optillen vond hij een stukje papier met de woorden 'Leck mich im Arsch', Lik mijn reet (ook de oorspronkelijke titel van Mozarts *Canon in Bes-ma-*

jeur). Met elke zoektocht groeide de verzameling in beslag genomen ontsnappingspullen in het Colditz-museum. Toch maakte Eggers zich zorgen: waar kwamen al die spullen vandaan? Het röntgenapparaat werkte prima en elk binnenkomend pakket werd zorgvuldig onderzocht; het aantal 'ondeugende' pakketjes leek te zijn afgenomen en als nog werden er objecten, waaronder grote stukken gereedschap zoals hamers en soldeerijzers, naar binnen gesmokkeld. Eggers legde de schuld bij corrupte bewakers die bereid waren sigaretten en luxeartikelen van het Rode Kruis te ruilen tegen verboden goederen. Er werd een politie-inspecteur in burger naar het kasteel gehaald verkleed als een Duitse korporaal, om de schuldigen te pakken te krijgen. 'Die hele poppenkast leek zinloos.' Het contingent bewakers werd vervangen. Toch bleef er contrabande binnenkomen.

Pas jaren later kwam Eggers aan de weet hoe dat kon: via een half-Egyptische, in Algerije geboren Franse officier met een litteken op zijn wang van een zwaardverwonding, een rode zijden sjaal om zijn hals en een uitzonderlijk talent voor stelen. Hij mocht er dan als een schurk uitzien, luitenant Frédéric 'Scarface' Guigues was een goed opgeleid man, die bouwkunde had gestudeerd aan de elite École des Arts et Métiers in Parijs. Niemand in Colditz kon zo goed sloten open krijgen als hij.

Het ontvangen, bewaken en vervolgens uitdelen van binnenkomende pakketten verliep volgens een vast patroon. De afgesloten deur van de binnenplaats naar het postkantoor werd bemand door een wachtpost. Daarachter lagen nog twee binnendeuren, beide op slot. Bij aankomst werden pakketjes geregistreerd en een nacht op kantoor bewaard. 's Morgens volgde de inspectie en werden ze door het röntgenapparaat gehaald. Daarna werden ze persoonlijk aan de ontvanger overhandigd. De enige manier om zeker te weten dat contrabande goed terecht kwam was vóór overhandiging het verborgen item uit het pakket halen en te vervangen door een onschuldige replica. Daarvoor moest je dan weer ongezien toegang hebben tot het postkantoor, een taak die werd bemoeilijkt toen er een kruisvormig slot op de buitendeur werd gezet, het nieuwste op het gebied van Duitse slottechnologie. De door Zeiss Ikon vervaardigde sleutel had de vorm van een kruis, met elke groef op de vier

zijdes tot op een honderdste millimeter nauwkeurig gesneden en passend in een set pinnetjes waardoor dan weer een cilinder in beweging kwam om de insteekbout te openen. De Duitsers geloofden dat het slot niet te kraken was. Dat was een enorm voordeel, want die aanname klopte niet.

Na maanden uitproberen had Guigues zijn eigen kruisvormige loper gemaakt van een as die hij had gestolen van het mechanisme van de torenklok. Vervolgens wist zijn team tijdens de door het bezoek van een Duitse generaal veroorzaakte afleiding het slot zelf te pakken te krijgen, de exacte maat van de groeven op te nemen en het weer terug te plaatsen. Met behulp van een piepklein zaagje gemaakt van een scheermesje sneed Guigues de uitsparingen in zijn zelfgemaakte kruissleutel, die hij in een uitgeholde bedstijl die verstopt zat achter een knoop van kurk verborgen hield. Om het postkantoor in te komen was er een team van zeventien lokazen en hulpjes nodig die de aandacht van de wachtpost net lang genoeg wisten af te leiden om Guigues naar binnen te kunnen laten gaan en de deur achter zich op slot te draaien. Het openbreken van de oude klaviersloten op de binnendeuren was relatief eenvoudig. Nu konden de Fransen in een gecodeerde brief aan vrienden en familie in Frankrijk om specifieke spullen vragen en die 's nachts ophalen, voor de pakketten werden opengemaakt: twee pakketjes met gereedschap van vijf kilo per stuk, contant geld, alcohol in tweeliterblikken, verf, documenten en ten slotte de onderdelen om twee radio's in elkaar te knutselen, aangedreven door een kleine, met de hand aan te zwengelen generator die in een blik ham verborgen zat. Steeds als er een nieuw 'explosief' pakketje kwam, vaak met blikjes waar *sanglier en sauce* (zwijn in saus) op stond, sloop Frédo Guigues naar binnen, haalde de contrabande eruit en maakte het pakketje 'onklaar'.

Nooit kwam Eggers erachter hoe het de gevangenen lukte om in het pakketdepot te komen, maar toen de gevangeniskat op een ochtend aan de ene kant van de vanbinnen afgesloten deur werd gevonden en haar kittens aan de andere kant, kreeg hij een sterk vermoeden. Op de binnendeur werd een tweede kruisvormig slot gezet en een elektrisch alarmsysteem dat was verbonden met de buitendeur. Verbazingwekkend genoeg wist Guigues tijdens een van zijn nachtelijke bezoeken de

bedrading door te snijden en een extra circuit in elkaar te flansen met een schakelaar op de bovengelegen verdieping. Nu kon het alarm naar believen worden in- en uitgeschakeld. Ook hadden de Fransen het vermoeden dat er nog iemand inbrak om in het geheim de pakketjes te inspecteren. Een Duitse bewaker uit Elzas-Lotharingen, het omstreden gebied dat in 1940 door Duitsland was geannexeerd, was laat op de avond bij het kantoor gesignaleerd. In Franse ogen was hij als Duitse Elzasser al een collaborateur. Guigues zette een van zijn mannetjes in het postkantoor, de ruige jonge officier Yves Desmarchelier. En inderdaad, de verdachte bewaker kwam binnen en begon tussen de pakketjes te zoeken. Toen hij een beweging achter zich voelde draaide hij zich om en zag dat er vanachter een berg zakken een gevangene naar hem zat te kijken. Er ontstond een wanhopig gevecht. Toen Desmarcheliers handen zich om de keel van de soldaat sloten hijgde die in het Frans: 'Doe niet zo stom!' Dat waren zijn laatste woorden. 'Hij was een verrader,' zei Desmarchelier. Het lichaam van de man werd de volgende ochtend hangend aan een strop aan de dakspanten gevonden. Eggers was stomverbaasd. Waarom had deze man zich in het postkantoor van het leven beroofd? 'We moesten wel aannemen dat het zelfmoord was,' schreef hij.

De Fransen waren bereid ook voor de andere landen spullen te bestellen en op te halen en uiteindelijk mochten de Nederlanders en de Britten in het geheim, en in de mysterieuze kunst van het kruissloten openbreken, delen. Bij de Britten lag de inbreekdienst in de soepele handen van de bruisende vierentwintigjarige Australische gevechtspiloot uit Townsville, Queensland 'Bush' Parker, een amateurgoochelaar en valsspeler bij het kaarten die op verjaardagsfeestjes graag een lucifer op zijn mouw legde 'die bij loslaten enkele tientallen centimeters de lucht in vloog'. Niemand kwam er ooit achter hoe hij dat deed. Parker beweerde dat hij elk slot in het kasteel open kon krijgen met een zelfgemaakt inbrekerssetje en een tube tandpasta om het slot open te houden als de tuimelaars omhoogkwamen.

'Vrije toegang tot het postkantoor' was, zo schreef Pat Reid, 'van onschatbare waarde', maar in mei 1942 hielp een Britse officier het systeem bijna om zeep. Onlangs was Frank 'Errol' Flinn vrijgelaten uit de

isoleer. Op een ochtend holde hij zonder waarschuwing en in het volle zicht van de hele binnenplaats naar de buitendeur van het postkantoor en probeerde die, volslagen zinloos en met aanzienlijk geweld, met een draadhaak open te krijgen. Hij werd niet direct door de Duitse wachtposten gezien, maar Guigues keek verafschuwde toe: als de Duitsers dachten dat het slot kwetsbaar of beschadigd was, zouden ze het vervangen en dan zou het hele moeilijke proces van een nieuwe sleutel maken van voor af aan moeten beginnen. De Engelsman was ‘verduiveld sterk maar kampte met een soort mentale crisis’, schreef Guigues. Hij gaf een handlanger op de eerste verdieping van de Franse vertrekkers het signaal om het alarm te activeren. ‘Een paar seconden later,’ zo schreef Reid, ‘haastte een club *Goons* zich de binnenplaats op om Flinn te verwijderen’ voor een zoveelste verblijf in de isoleer. Aanvankelijk geloofden de Duitsers dat Flinn zich expres excentriek gedroeg: ‘hij doet of hij “geschift” is,’ schreef Schädlich in zijn dagboek. ‘Kolonel Stayner doet er alles aan om ons te laten geloven dat dit een echte “ziekte” is.’ Toch was Reid ervan overtuigd dat het geen toneelspel was: ‘Helaas was Flinn inmiddels “kierewiet”.’ De grootste eenling in Colditz werd een blok aan het been.

Michael Sinclair kwam in maart 1942 in Colditz aan, en had al een kant-en-klaar plan dat zou uitgroeien tot een obsessie: Polen bereiken, herenigd worden met de ontzagwekkende Britse verzetsstrijdster die hij als surrogaatmoeder was gaan zien en met haar hulp weg te komen.

Een jaar daarvoor stonden drie verfomfaaide en uitgeputte Britse soldaten op de stoep van een onopvallend tweekamerappartement aan de straat Chmielna in Warschau. Het drietal was uit het gevangenenkamp in Poznań in Centraal-Polen ontsnapt door zich in een handkar met puin te verbergen. Ze waren van plan de grens met Rusland over te steken, maar door de oorlogsverklaring tussen Duitsland en de Sovjet-Unie was dit nu onmogelijk. Dus waren ze weer teruggelopen naar Warschau, van de ene naar de andere cel van het verzet gestuurd tot ze, net zoals zo veel andere Britse ontsnapte gevangenen, uitkwamen bij het appartementencomplex aan Chmielna.

Leider van het clubje vluchtelingen was Sinclair, een drieëntwintigja-

rige, roodharige luitenant van het 60ste King's Royal Rifles. Sinclairs leven had tot de aftocht in Duinkerken precies het patroon gevolgd dat hij, en iedereen, zou verwachten: als zoon van een legerofficier had hij cricket gespeeld voor Winchester op Lord's, meegedaan in elke schooltoneelvoorstelling, moeiteloos talen gestudeerd aan Cambridge, een *golf blue* gewonnen, elke zondag in de kerk veel gebeden en zich bij het regiment van zijn vader aangesloten. Toen was hij echter gevangengenomen en was Sinclairs beeld van zijn eigen lot uiteengevallen. Hij had zonder uniform, zonder de structuur van een gezin, regiment en religie geen idee meer wie hij was. Zijn behoefte om te ontsnappen was niet alleen dringend en allesverterend, maar pathologisch. 'Wat Mike Sinclair betreft had je eerst God en dan het 60ste regiment, en dat was het. Herenigd worden met zijn regiment was zijn enige doel in het leven.'

Mevrouw Janina Markowska opende de deur en bracht hen naar haar achterkamer, waar 'een uitstekende lunch' klaarstond, de eerste fatsoenlijke maaltijd voor de mannen in maanden.

Mevrouw Markowska was getrouwd met een man die twintig jaar ouder was dan zij, een gepensioneerde Poolse burgersoldaat naar wie ze 'met slecht verholen minachting' refereerde als 'Pappie'. Zoals zo veel inwoners van Warschau was ze de hele dag op jacht naar het weinige eten dat in winkels of op de zwarte markt nog te vinden was. Tijdens een van de onvoorspelbare *razzia's* die onder nazibezetting onderdeel van het dagelijks leven uitmaakten, werd ze meegenomen voor verhoor, 'waarna ze als onschuldig oud vrouwtje werd vrijgelaten'. Mevrouw Markowska was een doodnormale Poolse huisvrouw, behalve dan dat ze Engels sprak, met een sterk Schots accent.

De echte naam van mevrouw Markowska was Jane Walker, een agent van de Britse inlichtingendienst, een hooggeplaatste figuur in het Poolse Ondergrondse Leger en coördinator van het 'Anglo-Poolse Genootschap', een geheim verzetsnetwerk dat onderdak bood aan ontsnapte Britse krijgsgevangenen en hen in veiligheid bracht.

Jane Walker werd geboren in 1874 in Dalmeny, ten westen van Edinburgh. Als tiener verhuisde haar gezin naar Berlijn, waar haar vader tot militair attaché op de Britse ambassade werd benoemd. Ze was intelli-

gent en rusteloos en rolde de wereld van inlichtingen binnen toen ze 'Boodschapper van de Koning' werd, een koerier van het ministerie van Buitenlandse Zaken die geheime boodschappen overbracht. Voor de uitbraak van de Eerste Wereldoorlog vervoerde ze namens de Britse regering tientallen berichten tussen Duitsland en Zwitserland. Ze sprak vloeiend Duits, Frans en Pools en werkte een poosje als gouvernante voor een tak van de Habsburgse monarchie in Wenen. In 1920 trouwde ze, vestigde zich in Warschau en werd ogenschijnlijk geheel Poolse. Maar ze bleef, zoals een krijgsgevangene het noemde 'tot op het bot Brits, een ware patriot van het ouderwetse soort, die met alles wat ze in zich had weerstand tegen Britse vijanden uitademde. Ze was een tiran, halsstarrig en intolerant. Ook was ze tot veel genegenheid, sympathie en onzelfzuchtigheid in staat.' Haar appartement was een veilige haven voor voortvluchtige Britse soldaten, die ze vervolgens naar onderduikadressen door de hele stad overplaatste, met om de paar dagen een andere plek. Bij die logistieke prestatie werd ze geholpen door de Poolse Ondergrondse Staat, de politieke en militaire tak van het Poolse verzet. In tegenstelling tot andere bezette landen gaf Polen zich nooit officieel over. Toen de Poolse regering in ballingschap haar hoofdkwartier in Londen opzette werd in Polen zelf de parallelle Ondergrondse Staat gevormd, met een geheim parlement, een uitvoerende en een rechtelijke macht, een leger en zelfs een afdeling opleiding, propaganda en sociale voorzieningen.

Tussen september 1940 en mei 1942 nam het ontsnappingsnetwerk van het Anglo-Poolse genootschap 65 Britse soldaten op die op de vlucht waren en wist er 52 naar een veilige plaats te smokkelen: per schip naar het neutrale Zweden, via de Balkan naar het neutrale Turkije, of via Hongarije, Roemenië, Joegoslavië of Duitsland naar Zwitserland. De 'krachtige en bazige' mevrouw Markowska behandelde haar 'Tommies' streng maar met genegenheid, als de kinderen die ze nooit had gekregen. Ze gaf hun te eten, onderdak, vaderlandslievende peptalks en zelfs medische hulp van een dokter die bereid was risico te lopen met het behandelen van ontsnapte gevangenen. Ze organiseerde graag 'min of meer formele etentjes' voor haar gasten waarbij veelvuldig werd ge-proost op de Britse koninklijke familie. De krijgsgevangenen vreesden,

vereerden en aanbaden haar. Een gevangene schreef: 'In deze duistere, gevaarlijke tijden hielden we van haar.' Ze noemden haar 'Mrs M'.

Jane Walker financierde haar ontsnapningsnetwerk met de verkoop van dameskousen en het Britse verzet zorgde voor valse papieren, extra geld en gidsen. Het was waanzinnig gevaarlijk. De Gestapo wist dat er gebruik werd gemaakt van een ondergrondse ontsnapningsroute voor geallieerde soldaten en deed aanzienlijke moeite die te verwoesten. Gemiddeld wist een koerier voor de geheime staat slechts een paar maanden in leven te blijven. Mrs M wist dat ze gemarteld en ter dood gebracht zou worden, maar ze ging opvallend onverschillig met die kennis om. Steeds als haar werd gevraagd waarom ze in Polen bleef in plaats van naar haar eigen, veilige moederland terug te keren, reageerde ze met een vernietigende blik en de in haar ogen zo vanzelfsprekende verklaring: 'Een Britse vrouw vlucht niet graag.'

Nu genoten Michael Sinclair en zijn metgezellen de bescherming van deze extreem felle moederkloek. 'Zo begon ons vreemde, kortstondige verblijf in de Poolse hoofdstad, als tijdelijke gasten van al deze moedige en vrijgeveige mensen die volledig bereid waren alle risico's te lopen die ons op weg helpen met zich meebracht [...].Mrs M zou een moeder voor ons worden.'

Ze waarschuwde de soldaten dat het lastig werd hen thuis te krijgen, maar Mrs M beloofde er wel iets op te vinden. 'We hebben contacten met ondergrondse organisaties, zowel officiële als niet-officiële,' zei ze. De voortvluchtigen werden over de huizen van de leden uit Mrs M's netwerk verdeeld. Sinclair mocht het Poolse gezin waar hij verbleef onmiddellijk, omdat hij werd geraakt door hun vriendschap, gastvrijheid en verbazingwekkende moed. Een van de schuilhuizen lag in de buurt van het Joodse getto en 's nachts weerklonk het 'ratelen van machinegeweren' als de ss bezig was met zijn genocide. Op een avond hoorde Sinclair op de illegale radio van Mrs M 'een bemoedigende en hoopvolle boodschap'. Sinclairs haat tegen de nazi's groeide met elke dag dat hij in Warschau verbleef, net als zijn bewondering voor het Poolse verzet en de Schotse vrouw die zo vastbesloten was tegen hen te vechten.

In de zomer kwam Mrs M met een plan. 'Jullie gaan per trein naar Krakau, waar een gids op jullie staat te wachten die jullie via de bergen

naar Slowakije brengt. Van daaruit rijden jullie zuidwaarts per auto naar de Hongaarse grens. Jullie nemen de trein naar Boedapest, waar jullie worden opgepikt door vrienden.' Zij zouden dan weer een veilige doorreis regelen door Joegoslavië en Bulgarije naar het neutrale Turkije, waar ze contact met de Britse ambassade konden opnemen. Na een hartelijk afscheid van Mrs M vertrok Sinclair eind augustus 1941, in het gezelschap van Ronnie Littledale, met wie hij uit Poznań was ontsnapt. Haar voorspelling dat het een 'lange en ingewikkelde reis' zou worden bleek zacht uitgedrukt. Na een slopende tocht per spoor en te voet kwamen ze in oktober eindelijk in Boedapest aan. Een maand later stapten ze met valse papieren van het anti-naziverzet op de trein naar Belgrado en op 16 november bereikten Sinclair en Littledale de Bulgaarse grens. Daar sloeg het noodloot toe. Een oplettende douanebeambte zag een fout in hun valse Joegoslavische paspoort. Ze werden gearresteerd, aan de Duitse politie in Sofia uitgeleverd, per schip naar Wenen gevoerd en bruut ondervraagd door de Gestapo. Na twee maanden in een militaire gevangenis werden de twee mannen naar buiten gesleept en in een trein met bewapende bewakers naar Dresden gegooid. Ergens aan de rand van Praag wist Sinclair zich door een toiletraampje te persen en zich uit de rijdende trein te gooien. Hij had nog geen paar honderd meter op zijn verstukte enkel gehobbeld of hij werd alweer opgepakt en naar Colditz gestuurd.

De komst van Sinclair gaf de gemeenschap van ontsnappers een stoot nieuwe energie. Zijn vastberaden jacht op de vrijheid werd vermengd met bloeddorst. Vrijheid bood de mogelijkheid op wraak, de kans door te vechten, niet alleen voor koning en vaderland, maar ook voor Mrs M en haar Poolse netwerk. 'Het leek voor hem een persoonlijke kruistocht tussen hem en het hele door Hitler bezette Europa,' zei Pat Reid, die onder de indruk was van Sinclairs niet-aflatende vastberadenheid, en licht ontzag voor hem had. Zelfs Frank Flinn, kampioen eenzame opsluiting, leek nogal tam in vergelijking met zijn vastbeslotenheid uit Colditz te ontsnappen. Urenlang zat Sinclair woedend over de borstwering van het kasteel te staren, terwijl hij zijn pijp rookte, droomde over ontsnappen en de bewegingen van de bewakers in de gaten hield en in zijn geheugen opsloeg. Hij herhaalde gegevens, zocht naar gaten in de

muren om hem heen. Een paar weken na zijn aankomst kreeg hij een kans. In juni werd hij voor een holteoperatie naar Leipzig gestuurd. Hij klom uit een ziekenhuisraam en wist Keulen te bereiken, waar hij de domme pech had dat er een intensieve zoektocht gaande was naar de bemanningsleden van een RAF-bommenwerper die per parachute in een nabijgelegen bos waren geland nadat hun vliegtuig was neergehaald. Sinclair werd gevangengenomen en naar een nabijgelegen kamp gebracht; prompt ontsnapte hij weer en werd net zo snel weer in de kraag gevat en in Colditz opgeborgen, waar hij zijn wake bij het raam hervatte. 'Die arme Mike had een grondige hekel aan elke minuut van dit leven en was in niets anders geïnteresseerd dan in proberen te ontsnappen,' schreef een medegevangene. 'Hij zou zich nooit gewonnen geven.'

Met het komen en gaan van gevangenen was de Colditz-caleidoscoop continu aan verandering onderhevig. Er viel geen peil te trekken op de besluitvorming van het gevangenisbewind; nooit wisten de gevangenen wanneer ze naar een ander kamp werden overgeplaatst, of naar welk kamp, wat voor extra onzekerheid zorgde. In mei werd twee derde van het Poolse contingent afgevoerd en bleven er nog ongeveer veertig officieren achter, 'voornamelijk doorgewinterde ontsnappers', meende Reid. Van de Franse officieren werden er 31, onder wie veel Joden, naar een ander kamp in Lübeck gebracht en er kwamen weer anderen voor terug. De Britse groep werd langzaam uitgebreed met officieren die uit andere kampen hadden geprobeerd te ontsnappen. Terwijl ze naar binnen werden geleid werden de nieuwe gevangenen vanuit de ramen met luid gejuich begroet, en soms zelfs met een stortvloed aan waterballonnen. Een van de gemenere tradities van een Britse kostschool was de rituele vernedering van 'nieuwe insecten' door de oudere jongens. Ook dit had een tegenhanger in Colditz. Pat Reid omschreef de ontvangst die zestien marineofficieren uit Lamsdorf kregen. Op hun eerste dag in Colditz moesten de nieuwelingen komen opdaven voor een zogenaamd medisch onderzoek in de Britse vertrekken, waar een officier gekleed in een Duits nepuniform compleet met stethoscoop die zich voordeed als kamparts hen beval hun broek te laten zaken, voor hij

luidkeels in het Duits riep dat ze allemaal schaamluis hadden. Een 'medisch assistent' in witte jas, die zijn plezier amper kon onderdrukken, diepte vervolgens een 'wedeblauwe' kleurstof op hun testikels, gemaakt van decorverf, een 'sterk geurende toiletdeinfectant'. Reid omschreef dit incident als 'lol trappen ten koste van de nieuwe jongens', maar het was regelrechte pesterij, bruut machtsvertoon van het soort dat Engelse kostschooljongens elkaar altijd al aandeden.

In juli werd Oberstleutnant Schmidt zeventig en ging hij met pensioen. Hij werd vervangen door een Kommandant die uit heel ander hout was gesneden. Oberst (kolonel) Edgar Glaesche was 'in alle opzichten een nieuwe bezem', schreef Eggers. Glaesche, die zich nauwgezet aan het Verdrag van Genève hield maar voorstander was van handhaving van strenge tucht en net van het Oostfront kwam, was bij aankomst vastbesloten schoon schip te maken, zoals nieuwe bezems meestal doen. Hij eiste en verwachtte respect, wat hij totaal niet kreeg. De nieuwe Kommandant loenste; de meer ordeloze gevangenen gingen scheel kijken als hij verscheen. 'Zijn autoritaire uitstraling werd gewoonweg genegeerd,' merkte Eggers op. 'Hij had geen idee waar hij aan begon.'

De ontsnappingspogingen bleven in juli en augustus met bijna twee per week doorgaan, soms veelbelovend, soms wild, en bijna allemaal zinloos, uitroptekens in een leven in gevangenschap. Steeds als er iemand verdween steeg de hoop met het verstrijken van de uren en dagen langzaam, maar die werd weer de kop ingedrukt als de ontsnapte gevangene werd teruggebracht. Een Engelsman sprong over het ommuurde sportveld naast de cellen in de stad en wist op een gestolen fiets Chemnitz te bereiken voor hij werd opgepakt. Sommigen besloten, gesteerd door Mike Sinclairs verhalen over het Anglo-Poolse ontsnappingsnetwerk van Mrs M te proberen Polen te bereiken in plaats van de Zwitserse grens over te steken. Zowel de Nederlanders als de Britten probeerden in te breken in het belangrijkste riool, maar werden op hederdaad betrapt. Een Poolse tunnel, met daarin gereedschap en een zelfgemaakte typemachine, werd nog tijdens de bouw ontdekt. Een Fransman probeerde verkleed als schilder het park uit te lopen. Een van de nieuwe regels die Kommandant Glaesche instelde hield een inperking van persoonlijke bezittingen in. Er kwamen bewakers met dozen om

overtollige spullen naar de opslag te brengen. Dominic Bruce, RAF-officier en een van de kleinere gevangenen in Colditz, werd in een theekist van het Canadese Rode Kruis gestopt met daarop 'overtollige spullen', met een vijftien meter lang lakentouw en een mes. Samen met de rest van de overtollige bagage werd hij in een vrachtwagen geladen en naar een kamer op de derde verdieping van de Duitse *Kommandantur* gebracht. Daar kwam hij uit de kist, klom door een raam en daalde af langs de muur de slotgracht in, met achterlating van een briefje in het Duits in de lege kist: 'De sfeer in Colditz bevalt me niet meer. Vaarwel.' Hij stal een fiets en wist de haven van Danzig te bereiken, waar hij werd onderschept nog voor hij als verstekeling aan boord van een schip kon gaan.

De Britten boekten die zomer slechts één overwinning. In juni werd RAF-officier Brian Paddon van Colditz overgeplaatst naar het kamp in Thorn, waar hij voor de krijgsraad moest verschijnen vanwege het beledigen van een bewaker. Hij sloot zich aan bij een groep arbeiders die op weg waren naar de velden, verstopte zich achter een hooibaal en vertrok richting de Baltische kust, waar hij zich in de kolenopslag van een Zweeds koopvaardijship schuilhield. Na afvaart wist hij de kapitein ervan te overtuigen hem naar Gävle te brengen, een paar honderd kilometer ten noorden van Stockholm, waar het Britse consulaat regelde dat hij terug kon vliegen naar het Verenigd Koninkrijk. Paddons ontsnapping was uitzonderlijk, een belangrijke morele oppepper toen het nieuws Colditz bereikte, maar die was begonnen toen hij zich al ver buiten de gevangenis muren bevond.

Enkele van de nieuwe beveiligingsmaatregelen die Kommandant Glaesche instelde waren appels midden in de nacht, fouilleringen, een nieuw systeem van wachtwoorden en plotselinge, onverwachte strooptochten naar contrabande: 'Boeken, papieren, toiletartikelen, kasten, tafels, stoelen en krukjes werden omgekeerd, bedden verschoven, beddengoed losgehaald, planken opgetild.' De nieuwe Kommandant bracht het alcoholgebruik in de Duitse mess terug, liet een nieuw alarmsysteem met struikeldraad in het park installeren en gaf opdracht tot de bouw van looppaden van prikkeldraad en houten wachttorens van twaalf meter hoog, waarvandaan de wachtposten over de terrassen kon-

den uitkijken. Er werd een geschutemplacement geplaatst dat uitkeek over de tweede binnenplaats, met daarnaast een fotograaf om in de gaten te houden en vast te leggen wat er beneden gebeurde. 'Bijna elk uur patrouilleren er groepen bewakers door het kasteel of voeren ze controles uit,' merkte Schädlich op. De gevangenen werden continu in de gaten gehouden, terwijl zij voortdurend hun bewakers in de gaten hielden. Het 'rondlummelen' werd er niet minder op: de mannen stonden bij het raam, schijnbaar te lezen of ontspannen te roken, terwijl ze discreet in de gaten hielden wat er beneden gaande was en een teken gaven als de Duitsers verschenen: door een pet af te zetten, een boek dicht te slaan. 'Zodra onze zoekteams ten tonele verschenen nam hun uitstekende waarschuwingssysteem het over en zagen we niets anders dan de vuile grijns op de gezichten van de krijgsgevangenen,' schreef Gephard. Er ontstond een unieke sfeer door de niet-aflatende wederzijdse surveillance en de eb en vloed van hoop en wanhoop, een spanning die steeds vaker eindigde in bijna-rellen en ravotten, dat al snel uit de hand liep.

In juni werd er opzettelijk brand gesticht onder aan de Britse trap. Het vuur was snel geblust, maar nog dagenlang hing er een zure stank in het trappenhuis en de gangen. Volwassen mannen moeten zich wel bijzonder vervelen als ze brand gaan zien als afleiding, dacht padre Platt. Een watergevecht op de binnenplaats liep dusdanig uit de hand dat het oproercommando erbij moest komen. De Duitse bevelvoerder werd begroet met een storm van protest vanaf de ramen. Een soldaat haalde de trekker van zijn wapen over en de kogel raakte de nek van een Franse luitenant die bij een raam stond te kijken. Hij kwam er weer bovenop, maar hield er een verlamde linkerhand aan over. Een paar weken later liet Glaesche alleen de Fransen als straf om één uur 's nachts op appel komen en toen een half uur later nog een keer. De andere landen stonden als teken van minachting bij de ramen te bassen: 'Dit nam de vorm aan van luide dieren- en vogelgeluiden, een haan hier, een koe daar, vermengd met loeiende sirenes.' Het tumult werd steeds luider. De bewakers stelden zich op met hun geweer op de bovenste verdiepingen gericht. Plotseling openden ze het vuur en sloeg er een kogelregen tegen de ruiten. Later beweerde Eggers dat er per ongeluk bevel tot vuren was gegeven. Er raakte niemand gewond, maar de spanning steeg.

‘Overall voelde je het gebrek aan discipline, munitie haast,’ schreef Eggers. Toch leek de woede af en toe even plotseling verdwenen. ‘Soms stortte het verzet in,’ merkte Giles Romilly op, de enige gevangene die een ‘speciale behandeling’ kreeg. ‘Er waren dagen dat de ouden er oud uitzagen en de jongeren niet fit leken. Dan laaide de gloed van openlijke ongehoorzaamheid, nooit een ongeforceerde uitwas, niet op. De Duitsers merkten op hoe rustig de exercities verliepen en trippelden rustig langs onze rijen, haast als kind-meisjes.’

Onder die hilarische confrontaties lag wanhoop verscholen. Soms was de mentale druk ernstig en zichtbaar, zoals bij Frank Flinn; veel vaker was die verborgen. Voor een Canadese piloot, een van de eerste gevangenen in Colditz, werd het bevrijden van zijn vrouw van hun huwelijk een obsessie en hij probeerde zijn polsen door te snijden. Tijdens een appel ‘draaide hij onmiskenbaar door’, wist een vriend nog. ‘Hij huilde en smeekte de bewakers hem dood te schieten.’ Aan het einde van het verhaal probeerde hij met een gebroken fles zijn keel door te snijden en werd hij naar een psychiatrische inrichting overgeplaatst. Een andere officier probeerde zich, als teken hoe diep de seksuele frustratie zat, te castreren. De meesten leden in stilte of probeerden hun verdriet krachtig te onderdrukken. ‘Plotseling besepte ik dat ik aan het doordraaien was,’ schreef een officier. ‘Ik zette mezelf spreekwoordelijk in de hoek en gaf mezelf flink op mijn kop.’ Met het verstrijken van de maanden voelde zelfs de meest doorgewinterde optimist zijn levenslust afnemen. Pat Reid deed een stap terug als ontsnappingsofficier; hij moest weer kunnen denken aan de mogelijkheid vrij te zijn.

9. Dogsboddy

Half augustus kwam er een nieuwe gevangene met een vreemd loopje en een opvallend air van gezag naar het kasteel, die een golf van opwindend door het kamp deed gaan.

Commandant van de luchtgevechtseenheid Douglas Bader zou de beroemdste gevangene van Colditz worden. Hij was al de meest gevierde gevechtssoldaat, aan beide kanten, van de hele oorlog. Hij was plotseling beroemd geworden, door een afschuwelijk ongeluk dat tot levenslange, vlijmscherpe pijn leidde. Later haalde hij miljoenen op voor goede doelen voor mensen met een handicap. Met zijn superieure moed kon hij anderen opzweepen tot een moed die ze nooit voor mogelijk hadden gehouden, maar hij was ook arrogant, bazig, egoïstisch en onwaarschijnlijk onbeschoft, vooral tegenover degenen die in zijn ogen lager stonden dan hij. Veel van zijn beste vrienden adoreerden hem. Door de oorlog was hij in een held veranderd. Maar hij was er ook onuitstaanbaar door geworden.

Bader was het verwaarloosde kind van een afstandelijke moeder en een vader die, toen zijn zoon twaalf jaar was, aan wonden die hij in de loopgraven had opgelopen was gestorven. Tijdens zijn jeugd was hij boos en werd hij gepest. Ooit werd hij op kostschool in elkaar geslagen door Laurence Olivier, nadat hij de toekomstige acteur versloeg met cricket. Hij maskeerde zijn eenzaamheid met bravoure, agressie en aandachttrekkerij.

In 1928 sloot hij zich aan bij de RAF en twee jaar later werd hij tot tweede luitenant-vlieger benoemd. Tegen de regels in deed hij in zijn Bristol Bulldog-tweedekker mee aan wedstrijdsjes luchtacrobatiek. In december 1931 probeerde hij voor een weddenschap een *slow roll* uit te

voeren boven het Woodley Aerodrome in de buurt van Reading. Omdat hij te laag kwam aanvliegen raakte zijn linkervleugel de grond en maakte het vliegtuigje een salto. Bader werd uit het wrak gehaald en zou ter plekke zijn overleden, als een burger de doorsgesneden dijslagader in zijn rechterbeen niet had dichtgehouden. Nog zo'n mazzeltje was dat hij net op tijd naar het ziekenhuis werd gebracht om de baanbrekende chirurg Leonard Joyce nog te treffen voor die naar huis ging. Bader vermeldde het hele incident laconiek in zijn logboek: 'Tijdens een slow roll vlak bij de grond neergestort. Niet best.' Dat Joyce zijn beide benen had geamputeerd, eentje boven en eentje onder de knie, vermeldde hij er niet bij.

Met behulp van twee beenprotheses (iets langer dan zijn eigen benen, zodat hij groter was) kon Bader in een aangepaste auto rijden, golf en cricket spelen, zwemmen en zelfs dansen, maar tot zijn woede liet de RAF hem niet meer vliegen. Hij nam een kantoorbaan bij een oliemaatschappij aan.

Bader bleef bij de RAF lobbyen om hem weer in de cockpit te zetten, waarbij hij benadrukte dat hij met kunstbenen net zo goed een vliegtuig kon besturen. 'Ik zal bij God op hun stoep blijven zitten tot ze me binnenlaten,' zwoer hij. Met de komst van de oorlog gaven de autoriteiten toe en hij ging de lucht weer in. Tijdens de Slag om Frankrijk en de Slag om Groot-Brittannië viel hij op als gevechtspiloot met roekeloze vaardigheden en uitzonderlijke moed. Hij was voorstander van het uitzenden van massagevechtsformaties en ontwikkelde technieken om vijandelijke vliegtuigen in een hinderlaag te lokken door gebruik te maken van de zon en hoogte. In twee jaar haalde hij onder zijn codenaam 'Dogsbody' (afgeleid van zijn initialen DB) twintig vijandelijke vliegtuigen neer, had deel aan nog eens vier luchtmachtoverwinningen en zes 'waarschijnlijkheden'. Hij werd onderscheiden met de Distinguished Service Order and Bar en kreeg vervolgens het Distinguished Flying Cross.

In de luchtoorlog stonden er zo veel bij zo weinigen in het krijt, en bij maar weinigen was die schuld aan velen zo groot als bij Douglas Bader. Toch had hij de zoveelste gevechtspiloot kunnen blijven, ware het niet dat het ministerie van Oorlog een gouden propagandakans zag. Het

verhaal van de Britse *aas* [een vlieger die minstens vijf vijandelijke vliegtuigen heeft neergeschoten] die een dubbele beenamputatie had ondergaan was precies wat nodig was om het publiek in de donkerste dagen van de oorlog op te beuren en te inspireren. Dus veranderde het ministerie van Luchtvaart Bader met behulp van een goed bedachte PR-campagne in een legende, door een aantal krantenartikelen te laten publiceren. *The Daily Mail* interviewde de moeder van de piloot, die zei: 'Ik wou dat ik jullie het verhaal over hoe hij het leven zonder benen weer aankon kon vertellen [...]. Het was verbazingwekkend te zien hoe zijn opgeruimde karakter weer terugkwam.' (Die omschrijving van Baders humeur botst zo met de werkelijkheid dat er maar weer uit blijkt hoe weinig ze over hem wist.) *The Daily Mirror* prees 'De Grootste Held van Allemaal [...] De verbazingwekkendste Britse piloot van de RAF-Fighter Command'. Begin 1941 was hij het eerste officiële uithangbord van het land en hij ging met zijn Spitfire op de foto, een strijd lustige krijger met vierkante kaak, pijp in zijn vuist, de ware belichaming van de vastberadenheid om tegen beter in te winnen, te land en in de lucht. De kranten probeerden elkaar af te troeven in het beschrijven van zijn gewaagde avonturen. Bader genoot van al die aandacht. Het publiek was onvoorwaardelijk dol op hem, collega's die wisten hoe de man achter deze haastig in elkaar gedraaide mythe werkelijk in elkaar stak haatten hem. Een van zijn medepiloten merkte op: 'Hij was een uitsloover, de meest verwaande kerel die ik ooit ben tegengekomen.' Maar weinigen zagen iets van 'de andere Bader, rustig en eenzaam'. Het grondpersoneel behandelde hij met vernietigende superioriteit en ze verafschuwden hem daarom. Sommigen weten zijn onverschrokkenheid aan een compleet gebrek aan verbeeldingskracht. Bader was het vliegende bewijs dat het mogelijk was om tegelijkertijd moedig, beroemd, gehandicapt en vrij vervelend te zijn.

Op 9 augustus 1941 maakte het 616^e Squadron van Bader een aanvalsvlucht over de kust van Frankrijk toen hij een stuk of tien Messerschmitt 109's in formatie onder zich zag vliegen. 'Dogsbody valt aan,' zei hij over de radio. 'Genoeg voor iedereen. Pak ze meteen.'

Hij dook, haalde een Duits vliegtuig neer en opende net het vuur op een tweede toen hij een enorme klap voelde. Toen hij zich omdraaide

zag hij dat de vliegtuigromp, staart en vin van zijn Spitfire waren afgescheurd. Bader dacht dat hij in de lucht op een Duits gevechtsvliegtuig was gebotst. Het is waarschijnlijker dat hij het slachtoffer was van 'eigen vuur' van een ander gevechtsvliegtuig, al gaf hij dat zelf nooit toe. Hij wierp de koepel af en trok aan de pin van zijn tuig. Maar terwijl hij door de sterke luchtstroom uit het geraakte vliegtuig werd gezogen bleef zijn rechter kunstbeen achter de knuppel hangen. Terwijl hij met zeshonderdvijftig kilometer per uur naar beneden viel, geteisterd door de luchtstroom, en het bewustzijn verloor, trok hij aan het koord voor zijn parachute. Door de felle ruk bij het opengaan brak de leren riem die zijn kunstbeen op zijn plek hield en Bader was vrij.

Enkele minuten na zijn landing werd de eenbenige parachutist met twee gebroken ribben opgepikt door een Duitse patrouille en meegenomen naar een hospitaal in Saint Omer. De beschadigde prothese werd in een nabijgelegen veld gevonden.

De beroemde piloot werd door zijn Duitse overweldigers uitermate galant behandeld: uit een bizar soort hoffelijkheid lieten ze de Britten weten dat Baders rechter prothesebeen niet meer functioneerde en vroegen de RAF een vervangend been te sturen. En inderdaad, met officiële goedkeuring van Reichsmarschall Hermann Goering ging de weinig fantasierijk genaamde 'Operatie Been' op 19 augustus van start, toen een RAF-bommenwerper toestemming kreeg over Saint Omer te vliegen en per parachute een nieuwe prothese op de dichtstbijzijnde Luftwaffe-basis in het bezette Frankrijk dropte, samen met stompsokken, poeder, tabak en chocolade.

Met twee werkende benen probeerde Bader onmiddellijk te ontsnappen. Hij klom het ziekenhuisraam uit, liet zich met behulp van een lakenouw naar de grond zakken en hobbelde weg. Een paar uur later werd hij gevangengenomen in de tuin waar hij zich had verstopt. Na overplaatsing naar kamp Lübeck ontsnapte hij opnieuw en werd opnieuw opgepakt. Ook een nieuwe poging vanaf Stalag VIII-B in Lamsdorf liep op niets uit. Baders ontsnappingspogingen werden niet alleen gehinderd door zijn protheses, maar ook door zijn bekendheid. In elk kamp werd de Kommandant 'overspoeld met verzoeken van lokale hoge omes die hem een bezoekje wilden brengen'. Er werd een Duitse poster

gemaakt met daarop zijn kenmerkende stijve loopje, voor het geval hij weer ontsnapte. Hij was gevangene van zijn eigen beruchtheid. Bader was zo ongeveer zo *deutschfeindlich* als je maar zijn kon, een onverbeterlijke gevangene en een waardevolle propagandaprijs. Het zwaarst bewaakte krijgsgevangenenkamp van Duitsland was de meest logische plek om hem op te bergen.

Dit was dus de strijder-beroemdheid naar wie de bewonderende Duitse wachtposten salueerden toen hij op 18 augustus 1942 Colditz binnenstropelde: een man met tinnen benen, een eikenhouten hart en lemen voeten.

Het hellende keienpad vanaf de slotgracht was te steil voor Baders onbuigzame benen en dus werd hij voortgetrokken door zijn batman, een nietige, bebrilde Schotse hospitaalsoldaat uit Renfrewshire, Alex Ross, die ook Baders bagage en reservebenen droeg. Ze hadden allebei gevangengezeten in Lamsdorf. 'Hij vroeg of ik met hem wilde meegaan naar Colditz, maar waarschuwde me wel dat het een kamp voor "slechteriken" was,' herinnerde Ross zich. Vergeleken met alle andere kampen waar Ross had gezeten vond hij Colditz 'een verdomd fijne plek'. 'Wat ik me niet realiseerde was dat de rol van Baders ordonnans een vierentwintiguurstaak was. Al snel had ik door waarom geen van de andere ordonnansen voor hem wilde werken: je moest constant voor hem klaarstaan. Ik wist dat hij heel moedig was, maar hij kon ook een monster zijn.'

Tot Ross' taken behoorde ook Bader elke ochtend ontbijt op bed brengen. Daarna droeg hij de officier op zijn rug twee wenteltrappen af voor zijn bad en vervolgens weer terug naar boven. 'Hij was geen lichtgewicht,' zei Ross. 'Hij had zijn armen stevig om mijn nek en drukte de stompjes van zijn benen hard in mijn zij om niet te vallen. En dat deed ik elke week.' Bader noemde zijn batmanpaard graag *das Ross*, een oud Duits woord voor paard of strijdros zoals een ridder voor de strijd prefereerde.

In Colditz benoemde Bader zichzelf tot een aantal belangrijke functies: dirigent van het orkest, doelman bij spelletjes krukbal en hoofd-treiteraar. Met succes voerde hij actie om lange wandelingen buiten de kasteelmuren te mogen maken, omdat er volgens hem op de binnen-

plaats te weinig plek was om de spieren in wat er nog over was van zijn benen te trainen. Twee keer per week ging Bader onder bewaking op zijn 'paroolwandelingen' en nam de gelegenheid te baat chocolade van het Rode Kruis met plaatselijke boeren te ruilen voor verse eieren en andere luxeartikelen. Regelmatig repareerde en onderhield de dorpssmid van Colditz zijn beenprotheses. Ondanks deze tekenen van respect behandelde Bader zijn overweldigers met minachting die hij doorspek- te met gevloek; 'hij nam elke gelegenheid te baat om de Duitsers te sar- ren'. Hij blies de wachtposten pijprook in het gezicht, weigerde naar Duitsers met een lagere rang dan die van hemzelf te salueren, startte de anti-Duitse spreekkoren en zette een systeem op van georganiseerd toonloos fluiten om de wachters uit hun ritme te brengen steeds als ze langs marcheerden. Toen Ross hem op een dag na zijn bad naar boven droeg, kwamen ze een Duitse generaal en twee kolonels tegen die in tegengestelde richting liepen. 'Niet stoppen voor die hufters,' schreeuw- de Bader en prikte met zijn stompjes in zijn ordonnans. 'Ze keken heel geschokt, maar deden een stap opzij om ons door te laten. Hij wierp hen alleen maar een dreigende blik toe.'

Bader riep zoals gewoonlijk tegenstrijdige gevoelens op. Zijn ruste- loos verzet was voor jongere officieren een bron van inspiratie en amu- sement: 'Voor plezier moest je bij Douglas zijn.' Hoe onbeschofter hij zich tegenover de Duitsers gedroeg, hoe meer ze hem respecteerden. 'Met zijn vreemde en onvoorspelbare karakter was hij de meest onweer- staanbare persoon in de gevangenis,' vertelde een medeofficier. Zelfs Eggers was een beetje geïntimideerd door deze beroemde gevangen- bewoner. Anderen vonden hem bijzonder irritant en wezen erop dat hij door zijn gesar collectieve straffen bij de Duitsers uitlokte waar iedereen in het kamp nadelige gevolgen van ondervond. Zijn onbeschoftheid was legendarisch. 'Ik denk niet dat hij in al die tijd dat ik hem kende één keer "alsjeblieft" of "dankjewel" zei,' herinnerde Ross zich. Nooit deelde Bader de eieren die hij op zijn wandelingen over het platteland verkreeg met zijn batman. 'Ik denk dat ik zou zijn flauwgefallen als hij me er eentje had gegeven.'

Door zijn tinnen benen kwam Bader uiteraard niet in aanmerking voor ontsnapping, waarvoor je fysiek behendig genoeg moest zijn om

bijvoorbeeld tunnels te graven of over daken te klauteren. Toch eiste hij bij elk ontsnapingsplan betrokken te worden. Toen het ontsnapingscomité dat weigerde, brieste hij: 'Beseffen jullie wel dat de regering thuis mij veel liever wil terughalen dan de rest van jullie bij elkaar?' Hoe uitzonderlijk arrogant ook, die aanname was waarschijnlijk juist. Op een bepaald moment stuurde het comité een geheime boodschap naar Londen met het voorstel voor 'een fantastische propagandacoupe door een licht vliegtuigje op de Autobahn in de buurt van Colditz te laten landen en zo Douglas Bader te redden'. Dat mesjogge idee werd door M19 niet direct van de hand gewezen. De Britse regering wilde Bader naar huis halen en velen in Colditz zagen hem maar wat graag vertrekken.

Op het ochtendappel van 10 september bleek dat er maar liefst tien gevangenen misten. Chaos was het gevolg. Twee Britse officieren werden in de Nederlandse gelederen teruggevonden. Eggers hield de foto's van het Nederlandse contingent naast de mannen en merkte dat er drie waren verdwenen. Om de chaos nog groter te maken gooide een Britse officier tijdens de hertelling een emmer water uit het raam. Een van de Britten die eerder onder een bepaalde naam was geïdentificeerd bleek iemand anders te zijn. Vier 'spoken' werden verstoep op zolder gevonden. Nadat de orde enigszins was hersteld bleek dat er zes gevangenen – drie Nederlanders, een Brit, een Canadees en een Australiër – hadden weten weg te komen. Al snel ontdekte Eggers hoe dat had kunnen gebeuren. Ze hadden het kruisvormige slot opengebroken van het enige door de Duitsers gebruikte kantoor dat uitkeek op de binnenplaats van de gevangenen, zich een weg door de vloer onder het bureau naar de opslag daaronder gegraven en waren net na wisseling van de wacht weer bovengekomen als een groep Poolse ordonnansen in uniform onder bevel van een Duitse onderofficier. Ze hadden het geluk dat de Duitse wachtpost bij de uitgang van het park hun vermomming niet opmerkte en zo vriendelijk was de poort open te doen. Al snel werden vier van de ontsnappers in de kraag gevat, maar twee van hen – een Nederlander die zich voordeed als student architectuur en een Australische piloot die deed of hij een Belgische arbeider was – wisten uit han-

den van de opsporingspatrouille te blijven. Achtenzeventig uur na vertrek uit Colditz staken ze in burgerkleding bij de Singen-saillant de grens met Zwitserland over.

Het gat in de kantoorvloer werd dichtgemaakt en er werden nog meer beveiligingsmaatregelen genomen: een met een machinegeweer uitgeruste wachttoren op de noordwesthoek van het terras met duidelijke vuurlinie naar het noorden en het westen, een door een wachtpost bewaakt looppad over de poort met prikkeldraad aan de oostkant, nog krachtigere schijnwerpers op de binnenplaats. Onder het pleisterwerk van de 'naad' waar het verblijf van de gevangenen de Duitse vertrekkers raakten, altijd al het zwakste punt in de beveiliging, werd een netwerk van alarmdraden aangelegd. Door elke ontsnappingspoging, succesvol of niet, werd de volgende weer iets moeilijker.

Tot nu toe was de oorlog voor Hauptmann Reinhold Eggers dan misschien niet plezierig gebleken, maar in elk geval te verdragen. Hij miste zijn vrouw in Halle en vreesde voor de veiligheid van zijn twee zoons; de ene vocht in Noord-Afrika en de andere in het door nazi's bezette Noorwegen. De gevangenen konden bijzonder irritant zijn en hij bleef zich ergeren aan hun brutaliteit. Toch genoot hij van de uitdaging zijn verstand tegen de ontsnappers in te zetten in wat hij een 'permanent spelletje haasje-over' noemde: 'eerst stonden we met onze beveiligingsbarrières voor, toen wisten ze die met plannetjes te omzeilen'. Eggers maakte behoorlijk naam voor zichzelf in het Duitse militaire gevangeniswezen. Toen generaal Henri Giraud uit Schloss Königstein ontsnapte, een kamp in Saksen voor hogergeplaatste Franse en Poolse officieren, werd Eggers gevraagd er onderzoek naar te doen. 'Met mijn Colditz-methoden bereikte ik inderdaad het gewenste resultaat.' Hij kwam tot de conclusie dat de Franse generaal was ontsnapt door langs de buitenkant van het fort af te dalen aan een telefoonkabel die hij via zijn vrouw naar binnen had weten te smokkelen, verborgen in een grote ham. Bij de opening van een centraal ontsnappingsmuseum in Wenen door de gevangenisautoriteiten werd Eggers tot zijn genoegen gevraagd om 'een aantal van ons beste ontsnappingsmateriaal uit onze collectie met foto's van tunnels, contrabande, neppassen, sleutels, vermommingen, et cetera' te leveren. Hij gaf bezoekende hoogwaardig-

heidsbekleders een rondleiding door de zwaarst bewaakte gevangenis van Duitsland en in oktober werd hij tot zijn grote voldoening uitgenodigd voor een congres in Dresden over gevangenisbeleid. 'Eindelijk beroemd!' schreef hij, zonder enige ironie. 'De Ontsnappingsacademie van Colditz krijgt nu erkenning.' Zijn 'museum' werd een obsessie. Hij liet zes Duitse wachtposten zich als Poolse ordonnansen verkleeden zodat er foto's gemaakt konden worden van de nagespeelde ontsnapping in september. Toen een Franse officier gepakt werd terwijl hij in een overall, verkleed als de burgerkampelekticiën Willi Pönert, probeerde weg te komen, liet Eggers hem naast zijn dubbelganger poseren, waarmee zijn groeiende collectie met een opvallend plaatje werd aangevuld.

Eggers was 52 jaar en had zijn roeping gevonden. Al snel werd hij de meest vooraanstaande expert op het gebied van ontsnappingen in Duitsland, de Sherlock Holmes van het *Sonderlager*. Er zou hem een gouden toekomst wachten als Duitsland de oorlog won.

Maar in de herfst van 1942 leek die overwinning, eens een ophanden zijnde zekerheid, ver weg. Schrikbarend veel Duitse soldaten verdwenen in de kaken van het slagveld aan het Oostfront. In Noord-Afrika, waar Rommel zich nu na de tweede Slag om El Alamein terugtrok, keerde het tij. Het garnizoen in Colditz werd teruggebracht nu er steeds meer troepen aan het front nodig waren. Het kolenrantsoen werd met een derde verminderd. Ondanks de vijandelijkheid tussen de bewaakten en de bewakers werd in Colditz nog steeds een beschaafde oorlog gevoerd tussen soldaten die zich vasthielden aan gelijke militaire erecodes. Maar, zoals Eggers opmerkte, 'de oorlog buiten kreeg een vervelende wending' en die lelijkheid drong tot het kamp door.

De geallieerde commando-expedities tegen doelen in het door nazi's bezette Europa wekten steeds meer de woede van het Duitse opperbevel: de aanval op Dieppe, het oppakken van gevangenen op het Kanaaleiland Sark, de moord op de brute ss-tiran Reinhard Heydrich in Tsjecho-Slowakije. Volgens de nazi's waren de daders van de aanvallen criminele bandieten die gevangenen vastbonden en ongewapende arrestanten ter dood brachten. In juli kwam het bevel dat gevangengenomen parachutisten moesten worden uitgeleverd aan de Gestapo. De bemanning van neergehaalde bommenwerpers liep steeds meer gevaar

door een groep woedende burgerwachten te worden gelyncht. 'Deze piloten verkeerden pas in veiligheid, en dan bedoel ik relatieve veiligheid, als ze in handen van de Wehrmacht waren gevallen,' schreef Eggers. Ontsnappen werd steeds gevaarlijker: voor een gevangene die in burgerkleding of vermomd als Duitse soldaat buiten de muren werd aange troffen, werd de kans steeds groter dat hij werd beschuldigd van spionage en aan de Gestapo of de ss werd uitgeleverd, brute fanatici die zelfs de meest basale regels van het oorlogsrecht aan hun laars laptten. Met het keren van het tij in de oorlog begon de nazipartij zijn greep te verstevigen. De partijleiders in het dorp Colditz begonnen meer waarde te hechten aan wat er in het kasteel gebeurde; steeds vaker kwam de Gestapo op bezoek om de beveiligingsmaatregelen na te lopen. In de Duitse mess zelf verbreedde de kloof zich tussen degenen die, net als Eggers, van mening waren dat de gevangenen volgens de regels van het oorlogsrecht behandeld moesten worden en de oorlogszuchtige mannen die voorstander waren van wredere maatregelen om de gevangenen in toom te houden.

Op 7 oktober arriveerden er zeven nieuwe gevangenen in Colditz die werden gefotografeerd voor ze snel naar de cellen in het dorp werden gebracht, weg van de andere gevangenen. Niemand wist wie het waren of waar ze vandaan kwamen.

Dominic Bruce zat na zijn mislukte ontsnapping in een pakkist nog steeds in de isoleercel in het dorp en tijdens het luchten lukte het hem een paar woorden met de groepsleider te wisselen.

'Wie ben jij?' fluisterde Bruce.

'Wie ben jij?' antwoordde de man.

'Ik ben een officier van de RAF.'

'Van waar?'

'Ik ben een Tynesider, maar ik ben daar al een poosje niet meer geweest,' zei Bruce. 'Waar kom jij vandaan?'

Er viel even een stilte voor de soldaat antwoordde.

'Noorwegen.'

'Nou, als je een bericht naar Engeland wilt sturen, dan kunnen we dat voor je regelen,' vertelde Bruce.

'Zeg maar dat alles goed is gegaan in Noorwegen.'

De man was kapitein Graeme Black, een eenentwintigjarige Canadees uit Ontario en de aanvoerder van 'Operatie Muskatoon', een van de meest gewaagde geheime sabotagemissies van de oorlog.

Twee weken daarvoor had Black een team met negen Britse en twee Noorse commando's aangevoerd in een aanval op energiecentrale Glomfjord in het door nazi's bezette Noorwegen, een groot hydro-elektrisch stroommechaniek voor een aluminiumfabriek die belangrijk oorlogsmaterieel aan de Duitsers leverde. De saboteurs werden per onderzeeër naar de kust van Noorwegen gebracht en roeiden midden in de nacht in rubberboten naar het land, bewapend met geweren, stenguns, pistolen en gevechtsmessen. Ook had het team gedroogd vlees, een draadschaar, heilbotolie, een bril met getinte glazen tegen sneeuwblindheid, melkdrankpoeder van Horlicks, verrekijkers en Benzedrine-tabletten bij zich. Na de steile helling naar de centrale te zijn opgeklommen brachten ze haastig de Noorse nachtwakers in veiligheid, bevestigden ze plastic explosieven met uitgestelde ontsteking aan de machines, pijpleidingen en generatoren, en vertrokken naar het binnenland. Ze bevonden zich op anderhalve kilometer afstand toen de boel 'met een kolossale knal waarvan de echo tegen alle omliggende bergen natrilde' de lucht in vloog. Een uur later werden ze door een zoekpatrouille opgepikt; tijdens het daaropvolgende vuurgevecht kwamen twee Duitsers en een van de commandoleden om het leven. Daarna splitsten de aanvallers zich in twee groepen: een viertal wist veilig het neutrale Zwitserland te bereiken, de overige zeven werden gevangengenomen en naar Colditz gebracht.

Drie dagen na hun aankomst bracht Eggers vier Gestapo-officieren naar de dorpsgevangenis. Black en zijn onderbevelhebber werden er weggehaald. Drie dagen later bleek bij een routine-inspectie van de lege cel dat de tralies voor het raam op drie plekken waren doorgezaagd. 'De zaagsneden zijn heel netjes en amper zichtbaar opgevuld met gekauwd brood,' schreef Schädlich die onder de indruk was. 'Dit is een bijzonder goed opgeleide eenheid.' In de beschermhuls van een kam van een van de commando's vonden de Duitsers een stalen zaagje. Een van de mannen, de eenentwintigjarige soldaat Eric Curtis, krabbelde in zijn dagboek: 'We voelen ons heel opgewekt, alsof we op vakantie zijn. Rode Kruispakketten met Engelse etenswaren, chocolade, thee, melk, suiker.

Vanavond voelen we ons echt geweldig [...]. Door de marmelade van het Rode Kruis smaakt brood naar thuis.' Dat was de laatste keer dat Curtis iets schreef. Schädlich vond het dagboek in zijn cel. De volgende dag werden Curtis en zijn vier metgezellen onder zware bewaking naar een klaarstaand busje gebracht en weggereden. Drie van hen waren pas twintig. De oudste was achttwintig. Hun namen en rang, die ordonnans Solly Goldman had weten te achterhalen toen hij hun ontbijt in de isoleercel serveerde, werden in een gecodeerde brief doorgegeven aan MI9. Die brief zou later als bewijsmateriaal dienen in de Neurenberg-processen. Toen de hoogste Britse officier in Colditz wilde weten wat er van deze mannen was geworden, draaide Glaesche om de hete brij heen: 'Het kamp was voor hen alleen maar een tussenstation, van een voor hem onbekende plek naar een voor hem onbekende bestemming.'

Op 18 oktober vaardigde Hitler zijn *Kommandobefehl* uit, een grove schending van het Verdrag van Genève, waarin hij opdracht gaf alle gevangengenomen geallieerde commando's, met of zonder uniform, onmiddellijk en zonder proces te executeren, zelfs als ze zich overgaven. 'Voortaan moeten bij zogenaamde commando-operaties alle tegenstanders van de Duitse troepen tot de laatste man gedood worden [...], er zal in geen geval gratie worden verleend.' In de order werd gewaarschuwd dat iedere Duitse officier die dit bevel tot executie niet opvolgde zou worden gestraft. Hiermee verdween het laatste restje respect van de nazi's voor internationale wetgeving.

Degenen die Operatie Musketoen hadden overleefd werden in de cellen van de kelders in het Reichssicherheitshauptamt in Berlijn opgesloten. Daar werden ze persoonlijk ondervraagd door Gestapo-baas Heinrich Müller, een van Hitlers meest meedogenloze functionarissen (en een van de weinigen van wie niet bekend is wat er na de oorlog van hem is geworden). Op 22 oktober werden de zeven commando's aan elkaar geketend, in een vrachtwagen geladen en naar concentratiekamp Sachsenhausen gebracht, een uur rijden ten noorden van de stad. De volgende dag werden de mannen bij zonsopkomst naar buiten gebracht en een voor een met één nekschot door hun ss-bewakers vermoord.

Tegen het Rode Kruis en de Zwitserse 'beschermende mogendheid' zeiden de Duitse autoriteiten dat de commando's waren ontsnapt. Brie-

ven aan de zeven mannen in Colditz werden ongeopend teruggestuurd met de opmerking *geflohen* (gevlucht). Kommandant Glaesche moest hebben geweten dat dit niet waar was. Net als Eggers waarschijnlijk. In zijn verder uitgebreide verslag van het leven in Colditz wordt geen melding gemaakt van deze afschuwelijke gebeurtenis, het misselijkmaken-de schuld bekennen door te zwijgen.

Een paar weken later arriveerde er meer bewijs van de verdorvenheid van de nazi's in Colditz. Kit Silverwood-Cope was ook een van de 'jongens' van Mrs M. Veertien maanden lang had hij onder bescherming van het Anglo-Poolse Genootschap van Jane Walker in Warschau gewoond, steeds op een ander onderduikadres. Toen hij tijdens zijn eerste winter daar door tyfus werd geveld, hielp een Joodse arts hem weer op de been. Kort nadat Michael Sinclair een vruchteloze poging waagde bij de Bulgaarse grens te komen, werd het netwerk geïnfiltrerd en vernietigd. Twee opgepakte krijgsgevangenen onthulden tijdens ondervragingen een aantal belangrijke adressen. Een Pool, die voor de Duitsers werkte, wist het vertrouwen van Mrs. M te winnen door aan te bieden ontsnappers via Zwitserland weg te krijgen. De Gestapo sloeg toe. Silverwood-Cope werd met nog een stuk of tien andere ontsnappers gearresteerd. De Joodse arts en zijn familie werden naar Auschwitz gestuurd. Mrs M kreeg net op tijd een seintje en verschool zich op het Poolse platteland, vermomd als boerin. Er was een einde gekomen aan de verzetscampagne van Jane Walker, maar Mrs M liet een opvallende erfenis na: ze had de zenuwen van talloze soldaten op de vlucht gehard, had tientallen geholpen weg te komen en had Michael Sinclair doordrongen van een ontsnappingslust die met de dag dringender werd.

De Gestapo beschuldigde Silverwood-Cope van spionage en sloot hem in de burgergevangenis Pawiak op. In drie maanden raakte hij door uithongering, herhaaldelijke ondervragingen en het opgesloten zitten in een piepleine, ijskoude cel een kwart van zijn gewicht kwijt. In de gevangenis ging het er onuitsprekelijk wreed aan toe. 'Overdag klonk er onophoudelijk geschreeuw van gevangenen die werden gege-seld.' Nog altijd hield de Wehrmacht zich waar mogelijk aan de regels; het leger deed een goed woordje voor Silverwood-Cope en redde haast

wel zeker zijn leven door hem naar Colditz over te plaatsen. Bij aankomst was hij een uitgemergelde, getraumatiseerde geest. Aanvankelijk weigerde Eggers zijn beschrijving van de omstandigheden in Pawiak te geloven. 'De afschuwelijkste dingen: Joden die onder een putdeksel in een afvoer vol smerig water worden geduwd om daar te verdrinken, honden die op gevangenen worden afgestuurd [...], gevangenen die worden geslagen en aan hun polsen opgehangen.' Tot dat moment had Eggers zoals zo veel Duitsers de verhalen van nazibarbarisme en massamoord afgedaan als propaganda van de geallieerden. Hij was diep geschokt. 'Het was voor het eerst dat ik informatie uit de eerste hand kreeg over wat tot dan toe alleen maar geruchten hadden geleken.' Eggers was een verwaande kwast, maar hij was noch harteloos, noch dom. Er kroop een worm van twijfel in zijn ziel: Duitsland kon de oorlog niet alleen verliezen, dat zou misschien ook verdiend zijn.

Pat Reid had zo ongeveer elke door de Britten georganiseerde ontsnappingspoging gepland of goedgekeurd, erbij geholpen of eraan deelgenomen. Maar van alle plannen die hij in twee jaar gevangenschap nauwkeurig had bekeken was er geen zo roekeloos, zo gedoemd te mislukken als waar hij in november 1942 voor werd gevraagd. Vier gevangenen stelden voor uit een raam in de krijgsgevangeniskeuken te klimmen, over het platte dak van de Duitse keuken in het volle zicht van de *Kommandantur* te kruipen, achter een wachtpost langs te sluipen als die met zijn rug naar hen toe stond en vervolgens naar een ondiepe kuil aan de zuidkant van de Duitse binnenplaats te kruipen. In de hoek bevond zich een deur naar een ongebruikte trap die wellicht naar de lege bovenverdiepingen van de Duitse vertrekken leidde. Ze waren van plan daarvan dan via lakentouwen langs de buitenmuur naar beneden te klauteren, langs kamers vol slapende Duitse soldaten, en zo de slotgracht in. Dan zouden ze vermomd als Vlaamse arbeiders een trein naar de Zwitserse grens nemen. Ze hadden geen idee wat er zich achter die deur bevond en of ze die wel open konden krijgen. 'Het was een waanzinnig plan,' stelde Reid. Zonder aarzeling zei hij ja op de uitnodiging. Dit zou zijn zesde ontsnappingspoging worden en, dat wist hij, zijn laatste. 'Ik besloot, dat als ik ooit weer ontsnapte, het dan voorgoed zou zijn.'

Op 14 oktober klommen Reid en drie andere Britse officieren gekleed in burger en met een koffer als toevoeging aan hun vermomming op het Duitse dak, 'een felverlicht podium met een paar honderd ramen als toeschouwer'. Op dat moment stond Douglas Bader het Colditz-orkest te dirigeren terwijl ze Mozarts hoboconcert repeteerden en op de Duitse binnenplaats was de muziek duidelijk te horen. Luistervinken keken toe en gaven de dirigent tekens; als de bewaker zich weer omdraaide ging Bader verder met dirigeren en speelde het orkest door. Geconcentreerd probeerde Reid de muzikale signalen op te pikken; de muziek zweeg steeds plotseling en zwol dan langzaam weer aan, mogelijk omdat het merendeel van het orkest, dat niet op de hoogte was van wat er gaande was, de idiote dirigeertechniek van Bader niet kon volgen. Reid besloot het erop te wagen: een voor een lieten de mannen zich op de keien vallen, doken een bloembed in en kropen naar de ondiepe kuil. Iedereen die even uit het raam keek had hen kunnen zien. Het oude klavierslot waarmee de deur naar de trap was afgesloten was bestand tegen elke poging het open te breken, misschien omdat het drie jaar lang niet was gebruikt. Na een uur gaf Reid het op. Het orkest was vertrokken en de binnenplaats was leeg. Een paar meter verderop ijsbeerde de bewaker. Het was al elf uur 's avonds. Vanuit de kuil zag Reid een overwelfde galerij met een stenen trap die naar een kelder leidde. Die deur zat niet op slot. De mannen glipten naar binnen. Aan de andere kant van de kelder was in het dunne straaltje licht van de schijnwerpers buiten een ventilatieschacht of ongebruikte schoorsteenpijp te zien. Reid keek naar boven: 'Ik zag dat die naar een afgesloten gat aan de andere kant van het gebouw leidde, waar de slotgracht lag.' Reid kleedde zich uit en wurmde zich in de nauwe stenen koker. Een van de staven zat los in de houder. Hij trok de staaf omhoog, boog die terug en trok zichzelf centimeter voor centimeter door de muur, tot hij uiteindelijk op het terras buiten belandde. De volgende, Hank Wardle, was gezetter. Reid trok aan zijn uitgestoken hand en de anderen duwden hem van onderen. 'Na twintig minuten trok ik hem met een laatste ruk los. Hij had overal blauwe plekken en het zweet stroomde over zijn lichaam.' Inmiddels was het drie uur in de nacht. Snel kleedden de vier mannen zich weer aan, liepen de drie terrassen van vier meter naar de slotgracht

af en het park door. In de bosjes aan de andere kant van de muur schud- den ze elkaar de hand, namen in het duister fluisterend afscheid, splits- ten zich in tweetallen op en gingen uiteen.

Drie weken later ontving codemaker Rupert Barry een briefkaart uit Zwitserland, met daarop: 'We zijn hier op vakantie en vinden het erg jammer dat je er niet bij bent. Doe onze liefste groeten aan je vriend Dick.' Dick Howe had de taken als Britse ontsnappingsofficier van Reid overgenomen. De kaart was ondertekend met 'Harriet en Phylis Mur- gatroyd'. De H en de P waren dikker gedrukt. Hank Wardle en Pat Reid zaten in Zwitserland. Hun twee metgezellen waren een dag later in vei- ligheid: het was de succesvolste losse uitbraak tot nu toe.

Reid bleef de rest van de oorlog in Zwitserland, waar hij voor MI6 informatie van andere ontsnappers verzamelde. Eenmaal terug in Groot-Brittannië bouwde hij een verbazingwekkend succesvolle loop- baan op als belangrijkste ooggetuige-geschiedkundige van Colditz, zelfs al had hij er, zoals sommige medegevangenen zuur opmerkten, minder dan de helft van het bestaan van het krijgsgevangenenkamp doorge- bracht.

Nu stonden de Britten op één in de onofficiële ontsnappingscompe- titie, met zeven 'homeruns' in een jaar. Michael Sinclair was vastbeslo- ten de volgende te zijn. Met goedkeuring van het internationale ont- snappingscomité ging hij samenwerken met de Franse officier Charles Klein en op 25 november kropen ze op klaarlichte dag na het middag- eten door de luchtkoker in het theater, door de Duitse keukens naar de binnenplaats van de *Kommandantur* en liepen vervolgens de poort door: een vertrek dat zo brutaal was dat het nog werkte ook. Daarna gingen ze uiteen. Klein werd in Plauen weer opgepakt. Nu het netwerk van Mrs M uiteen was gevallen ging Sinclair naar Singen in het zuiden. Slechts een paar kilometer van de Zwitserse grens werd hij in de kraag gevat. Eggers kwam hem van politiebureau Weinsberg ophalen en merkte dat de opgepakte officier in een pesthumeur was, kortaf en on- bereidwillig. Later diende Sinclair een officiële klacht in omdat Eggers zich 'onbeschaafd' had gedragen door een maaltijd in de stationsrestau- ratie te bestellen zonder de gevangene te vragen mee te eten. 'Dat slaat alles,' schreef Eggers. 'Wat arrogant!' (De altijd plichtsgetrouwe Eggers

merkte plechtig op dat hij Sinclair ‘een flesje limonade en wat soep’ had gegeven.) Sinclair was niet zozeer arrogant als wel diep gefrustreerd. Hij was de ideale ontsnapper: jong, energiek, vindingrijk en moedig. Het ontbrak hem alleen aan het enige hulpmiddel dat onontbeerlijk is voor elke succesvolle ontsnapping: geluk. Sinclair wilde zich dolgraag weer in de strijd mengen, maar het vooruitzicht een nuttig aandeel aan de oorlog te kunnen leveren leek met elke mislukking verder te verdwijnen.

Het was niet de bedoeling dat Colditz-gevangenen wisten wat er gaande was in het grotere conflict. Binnenkomende brieven werden zwaar gecensureerd en de Duitse kranten die in het kamp waren toegestaan schilderden een uniform rooskleurig en misleidend beeld van de gebeurtenissen. Toch hadden de gevangenen duidelijk toegang tot andere nieuwsbronnen. Af en toe maakten ze ontmoedigende opmerkingen tegen de bewakers en merkten ze op dat de oorlog van Duitsland helemaal niet verliep zoals in de nazipropaganda werd beweerd: in Noord-Afrika rukten de geallieerden op en het Duitse leger zat vast door de Russische winter. Vooral de Fransen leken goed geïnformeerd. ‘Noch geroddel noch nieuwe gevangenen konden alles wat ze nu en dan zeiden te weten verklaren,’ schreef Eggers. De Fransen wisten meer over de oorlog dan hij en begin december onthulde een verrader in het Franse kamp waarom dat zo was: ze luisterden naar de BBC. De ingenieuze slotenbreker Frédo Guigues had via het postkantoor een buizenradio naar binnen gesmokkeld, verborgen in een voedselpakket van zijn echtgenote. De radio, met codenaam ‘Arthur’, werd achter een muur op de bovenste verdieping van de Franse vertrekken verborgen, in de kamer waar de kapelaan sliep. Als dekmantel was er een grote kaart van Afrika op de muur getekend. ‘De zwarte stippen die de steden op de kaart aangaven waren in feite gaatjes waar de koptelefoons in konden worden gestoken, de afstelknop zat onder Dakar.’ ’s Nachts werd nieuws verzameld van de Franse BBC-nieuwsdienst en aan andere landen doorgegeven, zonder daarbij te onthullen waar de radio stond.

Eggers ‘vond’ de radio op 15 december (‘Franse makelij, ingesteld op Londen’) na een uitgebreide zoektocht in het *Kellerhaus* en deed alsof de radio ontdekt was bij een routinezoektocht. Zijn ondergeschikten

wisten wel beter. In zijn dagboek schreef Schädlich: 'Zonder een verrader zou een radio-installatie die zo slim verborgen en vermomd is als deze niet zijn gevonden.' Jaren later gaf Eggers toe dat een Franse informant hem een tip had gegeven en hij gaf na de oorlog de naam van de spion aan Guigues door, maar benadrukte daarbij dat die pas in 2000 mocht worden onthuld. In dat jaar werd gemeld dat Julien Kérignard de spion was geweest, een onderofficier en hulpkapelaan uit Marseille. In ruil voor het onthullen van de verstoppelplek van de radio werd Kérignard vrijgelaten. 'Om geen argwaan te wekken plaatsten we hem met een aantal anderen over naar een ander kamp.' Eggers liet weten dat de Fransman daarna 'om gezondheidsredenen' was vrijgelaten. Na de oorlog zei Kérignard het priesterschap vaarwel en nam zijn verraad mee zijn graf in.

'Er zijn geen radio's meer in het kamp,' verzekerde Eggers Berlijn met klem en ten onrechte. 'Voor de zekerheid' had Guigues al een tweede radio gebouwd van onderdelen die de vindingrijke en hoffelijke Madame Guigues in verschillende pakketjes had opgestuurd. Arthur II, op zolder onder een stapel gebroken tegels verborgen, werkte nog dezelfde avond dat Arthur I in beslag werd genomen. 'Onze radiodienst werd niet onderbroken,' schreef Guigues.

De reeks succesvolle ontsnappingen en de bemoedigende berichtgeving over de oorlog gaven de kerst een voorbarig optimistisch tintje, de mannen geloofden dat er weldra een eind zou komen aan hun gevangenschap. Ze sloten weddenschappen af op wanneer de oorlog ten einde zou komen. Er werd een bestand gesloten met de Kommandant voor Eerste Kerstdag, waarbij 'de gevangenen beloofden niet te ontsnappen en de Duitsers tot een uur 's nachts de lichten aan lieten'. De tijd schoof in elkaar, het ene jaar ging in het andere over. 'Er was niets nieuws aan de feestelijkheden van vanavond,' merkte Padre Platt op. 'Het was gewoon een herhaling van vorig jaar en het jaar daarvoor – maar dan hoopvoller.' Deze kerst in Colditz verschilde in één ander opzicht van zijn voorgangers: er werd spectaculair veel gedronken.

Er was heel wat veranderd in de illegale alcoholproductie sinds de onbewerkte en gevreesde, door de eerste Poolse destillateurs gebrouwen drank. De sterkedrank in de gevangenis werd gemaakt door suiker

en gist te mengen met surrogaatjam, gepureerde vruchten of groenten. Het uiteindelijke mengsel werd zes weken in een warme kast gezet om te fermenteren en werd daarna met een rustieke Liebig-condensor gemaakt van gestolen toiletpijpen gedistilleerd tot een heldere drank met ongeveer zestig procent alcohol. Deze slechte sterkedrank moest drinkbaar worden gemaakt door er smaak aan te geven met wat er voorhanden was: nog meer fruit, bruine suiker of, in één geval aftershave van Chanel No 5 die in een verzorgingspakket zat. Het was stevig spul, dat 'Jam Alc'. Dronken werd je er zeker van, maar je ging er ook wazig van zien, overgeven, je kreeg nachtmerries, zwarte tanden, een opgezwollen tong en, als het uitgewerkt was, rampzalige hoofdpijn. Een van de Colditz-distillateurs noemde zijn 'whisky' 'Glenbucket'. Als je het een nacht liet staan, kon het door de bodem van een emailen beker heen vreten. Van wie er te veel van dronk werd gezegd dat hij zich 'in de jam' voelde.

Aanvankelijk probeerden de Duitsers het produceren van alcohol te voorkomen, maar uiteindelijk werd het als een welkome afleiding toegestaan: een gevangene die in de olie was, was vaak minder lastig dan in nuchtere toestand. Hoewel één drinker levercirrose kreeg en er een paar voor korte tijd blind werden, stierf er niemand aan alcoholvergiftiging. Gematigd alcoholgebruik had, zoals de voormalig student geneeskunde Peter Storie-Pugh opmerkte 'een bijzonder goed effect' op het moreel. Langzaamaan werd de zelfgestookte sterkedrank beter van kwaliteit. Michael Farr, wijnhandelaar en wijnkenner, wiens familie eigenaar was van Hawker's Gin, werd de belangrijkste leverancier van wijn en sterkedrank in Colditz, onder aanmoediging van Eggers die 'het ons niet alleen toestond om door te gaan met brouwen, maar ons zelfs hielp door ons wijnkruiken van ruwe klei te geven'. Gedurende zijn gevangenschap ontwikkelde Farr van een aantal gedroogde vruchten, zoals abrikozen, pruimen, rozijnen en krenten, een heldere schnapps en een sleedooring, alsook 'opvallend goede' rosé- en witte wijnen. Farrs *grand cru* was een 'Chateau Colditz', een sprankelende demi-sec wijn die gemaakt was met behulp van de *méthode champenoise* die in 1863 was ontwikkeld door de vooruitstrevende Veuve Clicquot, de *grande dame* van de champagne. Deze wijn werd in de kruiken van Eggers gefermenteerd en

er werd gebruikgemaakt van rozijnen, water en suiker. Dat mengsel werd geclarificeerd en door kolen gefilterd, gebotteld en met de kruk naar beneden veertien dagen weggelegd, tot al het bezinksel in de hals was verzameld. Vervolgens werd de fles ondersteboven in een schaal met sneeuw, ijs en zout op een vensterbank gezet, tot de kurk en eerste tweeënhalve centimeter wijn stijf bevroren waren. Vervolgens werden de kurk en het bevroren bezinksel verwijderd en bleef er een 'glanzende, heldere wijn achter waar alle gist uit was'. Farr voegde nog wat meer suiker toe aan elke fles voor die opnieuw werd gekurkt: 'Het resultaat was een uitstekende sprankelende wijn die koud werd geserveerd.'

Het kerstdiner bestond uit tomatensoep, biefstuk met uitjes, sardientjes op toast en *Christmas pudding* met custard, weggespoeld met aanzienlijke hoeveelheden van deze gevangenisprosecco en diverse soorten digestieven. De Britse officieren aten niet in hun eigen mess, maar propten zich in de grote zaal. De ordonnansen aten apart, maar niet minder uitgebreid. 'Le vin de Chateau Colditz vloaide rijkelijk in alle vertrekken,' schreef Platt. Er werd een weddenschap georganiseerd over wanneer Tripoli in handen van de geallieerden zou vallen. Op de binnenplaats klonken luidkeels nationalistische liederen. Farr merkte op dat de drank 'voor heel wat vrolijkheid en opgewektheid' zorgde 'en even werd vergaten we waar we zaten'.

Het jaar 1943 bracht een daverende kater met zich mee. De effecten van de Jam Alc waren uitgewerkt en het grimmige besef dat de oorlog de komende kerst of die daarop niet voorbij zou zijn kwam weer terug. Het moment van vrijlating wordt voor krijgsgevangenen, in tegenstelling tot normale veroordeelden, niet door een rechter of jury bepaald maar door toekomstige gebeurtenissen in een conflict. Vrijheid is een niet te bevatten afspraak met het lot die snel, uiteindelijk of nooit plaats kan vinden. Alan Campbell, een van de dichters in Colditz, schreef: 'Ons kruis is de vloek van het wachten.' De frustratie groeide.

Geen enkele gevangene in Colditz had ooit een bewaker aangevallen, afgezien van de mogelijke moord in het postkantoor. Het nieuwe jaar was echter slechts een paar dagen oud en Eggers stond op de gevangenenbinnenplaats met een andere Duitse officier te praten, toen er een enorme homp sneeuw langs zijn hoofd suisde en met een luide klap te-

gen de deur van de kantine smakte. Het was geen normale sneeuwbal. 'Hij werd zo krachtig gegoooid,' schreef Eggers, 'dat ik te midden van de prut op de deur een heel groot stuk van een glazen fles in het hout vond.' Het was de gooier van de sneeuwbal erom te doen geweest een ernstige verwonding toe te brengen. De oorlog binnen en buiten Colditz werd grimmiger.

1943

10. De Prominentenclub

Meestal gaan oorlogsverhalen over wat er is gebeurd. Het verhaal over Colditz draait daarentegen grotendeels om het gebrek aan activiteit, een lange aaneenschakeling van monotone dagen waarop niets bijzonders gebeurde, verstoord door intens opwindende momenten. De verveling beperkte zich niet tot de gevangenen. 'Het is saai in het kamp,' schreef Schädlich in zijn dagboek. 'De Fransen hebben een muis gevangen en laten die vanaf de vierde verdieping aan een parachute zweven.' Het bestaan van de gevangenen volgde een vast patroon: ochtendappel, ontbijt in hun vertrekken, afwassen en opruimen, dan studie voor sommigen (de wederzijdse taallessen bleven bloeien), het middagmaal zodra de bel van het kookhuis ging en de ordonnansen de rantsoenen uit de Duitse keuken gingen halen. Daarna op bed liggen, lezen of een spelletje kaart tot het middagappel, een partijtje krukbal of een andere sport, weer kaarten, voor sommigen ontsnappingsplannen beramen of een ontsnappingsset in elkaar draaien, om vier uur thee en dan 'in het eeuwige kringetje' rond en rond de binnenplaats lopen. Ze verdeden de uren tussen de maaltijden en het appel in een cyclus van 'roken, slapen en zelfkastijding'.

Colditz was een bijzonder geletterde plek. Regelmatig werden er literaire discussies of lezingen georganiseerd en er was een keur aan boeken beschikbaar, waaronder verschillende werken in het Duits, variërend van de filosofie van Nietzsche tot vertalingen van Hitlers toespraken. Het Rode Kruis zorgde voor leesvoer en uitgeverij Penguin Books zette een systeem op waarbij gevangenen in ruil voor een jaarabonnement van drie guineas maandelijks een persoonlijk pakket ontvingen met tien boeken. Deze boeken moesten wel langs de censuur in Groot-Brittannië

(om ervoor te zorgen dat er geen belangrijke informatie aan de vijand werd doorgegeven) en langs de Duitse (zodat er geen geheime informatie in stond die de ontsnappers kon helpen). Een handjevol gevangenen ging schriftelijk studeren om een diploma te behalen dat wellicht van nut was als en wanneer ze naar huis konden. Trots opende Eggers een gevangenisbibliotheek. Padre Platt was bibliothecaris en moreel scheidsrechter voor wat de gevangenen lazen: 'Een minderheid leest goede literatuur,' stelde hij. 'Maar een veel te groot gedeelte van het kamp leest niets anders dan fictie.'

Sommigen besteedden hun tijd aan het uitvinden van steeds ingeniuzere vormen van bewakertje sarren. Toen er in een met klimop overdekte muur een groot wespennest werd ontdekt, kwamen de Britten met een nieuwe manier om hun overweldigers te kwellen: de wespen werden stuk voor stuk gevangen, dan werd er zorgvuldig een draadje met een vloeipapiertje met de woorden DEUTSCHLAND KAPUTT! aan de insecten vastgemaakt voor ze weer werden vrijgelaten, in de hoop dat de boze wesp een Duitse burger zou steken en dat de boodschap overkwam. Tijdens een van de ochtendappels werden tientallen wespen met boodschap als unieke vorm van entomologische propaganda tegelijk losgelaten: 'Met al die woedend omhoogvliegende wespen was het net een omgekeerde sneeuwstorm,' herinnerde een ooggetuige zich.

De afleiding was steeds van korte duur. Zelden was er een nieuw gespreksonderwerp en dus zeiden de gevangenen doorgaans steeds maar weer hetzelfde tegen dezelfde mensen. Zelfs de meest interessante personen werden dodelijk saai in gevangenschap. Om half tien 's avonds kwam het teken lichten uit als 'een ware opluchting, want dat betekende het einde van weer een verspilde en nutteloze dag'. Het was een bestaan waar veel van de gevangenen op waren voorbereid door de 'hardere kant van het leven op kostschool', schreef een gevangene, waarbij 'het gebrek aan beweging en seks' de ergste ontberingen waren.

Geen enkele gevangene in Colditz had ooit gemeenschap met een vrouw, met één mogelijke uitzondering.

De Tsjechische gevechtspiloot Čeněk Chaloupka, die onvermijdelijk 'Checko' werd genoemd door de Britten, was een hoffelijk figuur met een gladde manier van doen en een zwierige snor. Kapitein-vlieger Cha-

loupka had bij de Tsjechoslowaakse luchtmacht gevlogen en daarna voor de Franse na de Duitse invasie van zijn moederland, voor hij naar Groot-Brittannië kwam om zich bij de RAF aan te sluiten. Graag benoemde hij zijn onderscheidingen van drie verschillende krijgsmachten alsof die waren toegekend vanwege amoureuze veroveringen: 'Deze is voor het blonde liefje, deze is voor het bruinharige liefje, deze is voor het roodharige liefje.' Na toevoeging aan Squadron 615 werd zijn Hawker Hurricane-gevechtstoestel op 6 oktober 1941 voor de Belgische kust neergehaald en werd hij gevangengenomen. De 'ondeugende, dynamische, luidruchtige en lichtgeraakte' Chaloupka was een bijzonder onhandelbare gevangene en in januari 1943 werd hij naar Colditz gestuurd.

In de trein naar Oflag IV-C deelden Chaloupka en zijn bewakers een coupé met een heel aantrekkelijk jonge vrouw. Irmgard Wernicke was met haar negentien jaar vier jaar jonger dan de Tsjechische piloot. Checko sprak vloeiend Duits. 'Het was nogal een reis,' herinnerde Chaloupka zich later. 'Dus we hadden de tijd elkaar te leren kennen.' Irma legde uit dat ze de assistent was van de dorpsstandarts van Colditz, Ernst Michael. Haar vader, Dr. Richard Karl Wernicke, was hoofd van de nabijgelegen landbouwschool en een vooraanstaand figuur in de plaatselijke nazipartij. Hun huis grensde aan het kasteelterrein. Op zijn beurt beschreef Checko zijn vlucht uit Tsjechoslowakije, zijn avonturen als piloot en zijn gevangenneming. Net als Checko was Irma romantisch aangelegd en een rebel. Tegen de tijd dat de trein het station binnenreed, was ze smoorverliefd.

Bij het uitstappen fluisterde Irma Checko in het oor dat hij moest doen alsof hij acuut kiespijn had zodat ze elkaar weer konden ontmoeten. Een paar weken later zorgde Chaloupka ervoor dat er een stukje van zijn tand afbrak. De daaropvolgende tandartsafspraken waren opwindender dan normaal gesproken. Hij liet zijn tand liggen. Irma rende de heuvel op om die terug te brengen. Op de weg naar Colditz kusten ze elkaar terwijl de Duitse bewaker geamuseerd toekeek. Het was het onwaarschijnlijke begin van een hartstochtelijke affaire tussen een gevangen Tsjechische piloot en een tandartsassistente.

In de begintijd van Colditz kwamen dokter Michael en zijn knappe assistente de gevangenen in het kasteel eenmaal per week behandelen,

maar daar kwam begin 1942 een einde aan toen de winterjas van de tandarts uit een afgesloten kast werd gestolen, net als zijn scalpels, boortjes en zelfs zijn operatiejas. Vanaf dat moment stond hij erop dat gevangenen die behandeld moesten worden maar naar zijn praktijk midden in het dorp moesten worden gebracht. Volgens een medegevangene 'lukte het Checko om vijf keer naar de tandarts te gaan, door een paar tanden zo hard tegen steen te stoten dat er een serie behandelingen nodig was'. Al snel verspreidde het nieuwtje zich dat de Tsjech 'de enige bewoner van het kasteel was die ooit een meisje had gekust'. Chaloupka zinspeelde erop dat hij bij dat soort gelegenheden heel wat meer had gedaan dan Irma kussen. Als ze al seks hadden, dan kon dat alleen met medeweten van dokter Michael en dan kan er heel goed omkoperij in het spel zijn geweest, een ander belangrijk talent van Checko.

Binnen een week na aankomst was Chaloupka de belangrijkste coördinator en beheerder van het illegale ruilsysteem in het kamp: met sigaretten als lokkertje bouwde hij een goede band op met een aantal bewakers. Checko wist door middel van deze zogenoemde *soft goons* aan zo ongeveer alles te komen: spoorboekjes, eieren, gereedschap, verse uien en informatie. Vanaf daar was het een kleine stap naar chantage: dreigen een bewaker die een steekpenning had aangenomen te verraden was een heel effectieve manier om de man te dwingen er nog een aan te nemen. Checko kon het als geen ander op akkoordjes gooien: als de prijs voor seksuele genoegens met Irma een paar kapotte tanden en heel wat sigaretten voor de dorpstandarts was, dan vond Checko dat een koopje.

Checko was niet alleen een man met 'aanzienlijke charme en charisma, die een onweerstaanbare uitbundigheid bezat', maar ook een geweldige opschepper die genoot van zijn reputatie als zwartemarkthandelaar en verleider. Later beschreef Chaloupka zijn doorsnee dag: hij sliep graag uit, hield van een uitgebreid ontbijt, klaargemaakt door zijn persoonlijke kok, slenterde naar de tweede verdieping van de oostvleugel om door een geilgluurder naar zijn 'favoriete schatje in haar ondergoed' te kijken terwijl zij zich aankleedde. Dan een lichte lunch, wat lucratieve handel met de bewakers, wat kaarten, weer naar boven om toe te kijken hoe Irmgard zich in haar slaapkamer uitkleedde, een 'uit-

stekende avondmaaltijd', praten over de voortgang van de oorlog en dan naar bed. Hoeveel hiervan ook echt waar was zal niemand ooit weten, maar dit was nu precies het soort verslag dat jaloezie en bewondering wekte bij Checko's naar seks hunkerende medegevangenen.

Opportunisten zoals Chaloupka gedijen bij onrust en zijn komst viel samen met nog een verandering in het kampregiem. In februari werd de Kommandant naar de Oekraïne gestuurd om daar het bestuur van kampen op zich te nemen. Glaesche had de strijdcultuur in Colditz nooit begrepen en in de laatste maanden was hij nog amper zijn eigen vertrekken uit gekomen. Zijn vervanger, Oberstleutnant (luitenant-kolonel) Gerhard Prawitt, de derde en laatste Kommandant van Colditz, was een 'typische Pruisische drilsergeant', teruggehaald van het Oostfront. Met zijn vierenveertig jaar was hij jonger en actiever dan de meeste mannen die onder zijn bevel stonden. Een van de eerste dingen die hij deed was de tolerante alcoholist Hauptmann Priem de laan uitsuren, die vervroegd met pensioen ging en zichzelf al snel het graf in dronk. Er werden nieuwe met machinegeweren uitgeruste wachtposten opgesteld en nieuwe velden prikkeldraad rond de hellingen van het kasteel uitgerold. Het aantal appels werd verhoogd tot vier per dag om de discipline te vergroten: nu moesten de gevangenen zich om zeven uur 's morgens, elf uur 's morgens, vier uur 's middags en tien uur 's avonds in rijen opstellen om te worden geteld. 'Als dit niet werkt, dan zes tot acht appels per dag,' waarschuwde Prawitt de hoogste officieren. Van meet af aan weigerde hij het soort rebellie dat onder Glaesche was ontstaan te tolereren: 'Als een krijgsgevangene een bevel niet gehoorzaamt,' zei hij tegen de bewakers, 'dan herhaal je het bevel en prik je met je geweer in zijn rug. Blijft hij ongehoorzaam, schiet hem dan ter plekke dood.' Eggers was voorstander van een subtielere aanpak en vertrouwde aan de pagina's van zijn dagboek toe: 'Prawitt is de meest onwetende Kommandant die ik ooit heb ontmoet.' Hij zou uit onverwachte hoek met verzet tegen zijn leiderschap te maken krijgen.

Birendranath Mazumdar worstelde nog steeds, in het geheim, met het moeilijkste besluit van zijn leven. Eén kort discreet gesprek met Eggers en hij zou weer in de eersteklascoupé op weg naar Berlijn zitten; kort daarop was hij misschien de hoogste legerarts in een leger dat on-

der leiding van de grote Subhas Chandra Bose voor de vrijheid van India vocht. Het was een pijnlijk verleidelijk toekomstbeeld. Maar met die stap zou hij integriteit verruilen tegen vrijheid en dat kon Mazumdar niet. 'Eer en trouw zijn niet tweesnijdend,' dacht hij. 'Als je niet in moeilijke omstandigheden leeft kun je heel goed eerzaam zijn, maar als eerbare bedoelingen in crisistijd, zoals gevangenschap, veranderen, dan kun je zo iemand nooit meer eerzaam noemen. Hetzelfde geldt voor trouw. Ieder die een eigen belofte zweert is verplicht die na te komen. Wat er ook gebeurt. Iedereen die van dat heilige pad afwijkt, ongeacht de reden daarvoor, is verachtelijk en wordt geminacht. Wie zonder eer is, is geen mens; hij moet onder de viervoeters worden geschaard.'

De Indiase arts koesterde zijn principes in eenzaamheid. Toen er eind 1942 een tweede arts naar het kamp kwam, een Ier met de naam Ion Ferguson, begroette Mazumdar hem mistroostig: 'Het zal je berouwen dat je naar dit gekkenhuis bent gekomen. De meesten hier zijn hier knetter geworden en het zal niet lang duren voor jij dezelfde kant op gaat.'

Het leven in Colditz was 'ondraaglijk' geworden, dacht Mazumdar. Hij moest weg. 'Ik was het zat. Ik moest bewijzen dat ik kon ontsnappen.'

Geheel in overeenstemming met de aandacht van de nazi's voor rassenscheiding hadden de Duitsers in Duitsland en het bezette deel van Frankrijk een handjevol kampen opgezet waar alleen Indiase gevangenen zaten, voornamelijk soldaten uit het Brits-Indische Leger die in Noord-Afrika gevangen waren genomen. In dergelijke kampen was de beveiliging ver onder het Colditz-peil. Als het Mazumdar lukte naar een volledig Indiaas kamp te worden overgeplaatst, gokte hij dat hij een betere kans had te ontsnappen; zo niet, dan zou hij in elk geval de geruchten over ontrouw ontvluchten waardoor hij in Colditz werd geplaagd, iemand vinden om in het Bengali mee te praten en zijn geneeskundige praktijken voort kunnen zetten. Hij vroeg de nieuwe Kommandant om overplaatsing met als reden dat hij het recht had bij landgenoten gevangen te zitten; hij deed zich voor als vegetariër en beweerde dat het kampvoedsel tegen de regels van zijn geloof in ging. Steeds als de Zwitsers de gevangenis als beschermende mogendheid kwamen inspecteren,

lobbyde hij bij hen om de gevangenisautoriteiten te vragen hem over te plaatsen. Niets werkte. 'Ik blijf proberen de Duitsers te dwingen me weer aan het werk te laten in een Stalag,' zei hij tegen dokter Ferguson. 'Maar ze besteden geen aandacht aan mij.' De Duitsers wezen erop dat Mazumdar officieel *deutschfeindlich* was en zich dus precies op de juiste plek bevond.

Op een ochtend in februari liet Mazumdar de Ierse dokter in een gesprek weten: 'Weet je, Ferguson, ik heb besloten dat ik hier niet langer blijf. Het zal een Indiër nooit lukken via Duitsland te ontsnappen, dus moet ik gewoon via de hoofdpoot zien weg te komen. Ik wil wedden dat ik hier over veertien dagen weg ben.'

Ferguson was stomverbaasd.

'Je denkt dat ik een grapje maak zeker, Fergy? Nou, ik zal laten zien dat je ernaast zit.'

De Indiase dokter had besloten om het, zoals hij het noemde, 'enige voor mij beschikbare wapen' in te zetten: hij zou in hongerstaking gaan.

In de jaren dertig was er in de media veel aandacht geweest voor de hongerstakingen die mahatma Gandhi, Mazumdars politieke idool, organiseerde om een einde te maken aan de Britse heerschappij in India. Op 10 februari 1943 begon Gandhi, terwijl hij zonder beschuldigingen door de Britten werd vastgehouden, aan zijn vijftiende staking, waarbij hij benadrukte dat hij pas wat zou eten als hij werd vrijgelaten. Twee dagen later ging Mazumdar zelf in hongerstaking. Tegen Ferguson zei hij: 'Als naar buiten komt dat ze een Indiër zich dood hebben laten hongeren zullen de moffen dat geen goede propaganda vinden in het Verre Oosten.' Vervolgens ging hij naar bed met de boodschap dat hij niets anders tot zich zou nemen dan water en wat zout, totdat de Kommandant toegaf en hem overplaatste naar een ander kamp.

Na ontsnappen was eten het meest besproken onderwerp in Colditz. De anderen vonden het een bizar idee dat een gevangene vrijwillig voedsel afsloeg. De Britse officieren maakten hem belachelijk – 'Jumbo doet een Gandhi' – maar de kleine arts glimlachte alleen maar en zei: 'Ik weet wat ik doe. We zullen zien, we zullen zien.'

Aanvankelijk waren de Duitsers verbaasd over Mazumdars eenmansprotest, daarna vonden ze het lichtelijk amusant en ten slotte

maakten ze zich zorgen. Na een week hongeren was Mazumdar ruim drie kilo afgevallen. Ferguson drong er bij hem op aan te stoppen. Dat weigerde hij beleefd. De Duitse arts onderzocht hem en meldde aan Kommandant Prawitt dat Mazumdars toestand snel verslechterde: 'Hij kon de nervositeit in zijn stem niet verhullen.' Nu begon Eggers zich ernstig zorgen te maken. De HBO smeekte de nieuwe Kommandant om 'de kleine Indiase dokter van zijn zelfopgelegde lot te redden'. Berichten gingen over en weer tussen Colditz en Berlijn. Tegen het einde van de tweede week was Mazumdar te zwak om uit bed te komen, maar hij gaf geen duimbreed toe. 'Nog nooit heb ik iemand gezien die zo vastbesloten ergens over was,' schreef dokter Ferguson, die elke vier uur verslag uitbracht over Mazumdars gezondheid. In zijn dagboek merkte Unteroffizier Schädlich op: 'De Engels-Indiase dokter heeft nu veertien dagen niets gegeten, hij rookt alleen maar en drinkt thee.' Hij ging slechter zien en zijn hartslag ging omlaag, maar toch 'bleef hij glimlachen en herhaalde weer: "We zullen zien wat we zullen zien."' Mazumdar, ijlend van de honger, probeerde zich op het Hindoe-vastenritueel Upanayana te richten dat hij als jongen had ondergaan, de heilige inwijdingsrite, en dwong zijn lichaam te blijven vechten. 'Ik werd steeds zwakker,' herinnerde hij zich nog. Steeds hoorde hij de woorden van zijn vader in zijn hoofd: 'Vergeet niet wie je bent, hoe je bent opgevoed, hoeveel geluk je hebt gehad.'

Op de zestiende dag ging het Duitse leger door de knieën. Het legerhoofdkwartier in Berlijn stuurde een boodschap: 'Dokter Mazumdar dient direct met zijn hongerstaking te stoppen en zich zodra hij weer op krachten is klaar te maken voor vertrek.'

Mazumdars hongerstaking had iets opgeleverd. (Gandhi's protest niet. Dat werd door de Britten genegeerd en na eenentwintig dagen ging hij weer eten.)

Onmiddellijk vergaten de andere gevangenen hoe slecht ze Mazumdar in het verleden hadden behandeld: 'De Indiase arts was de held van de dag.' Van de ene op de andere dag waren het wantrouwen en de vooroordelen waar hij altijd mee te maken had gehad verdwenen en toen hij, zwak en uitgemergeld, maar breed glimlachend, op de binnenplaats verscheen werd hij met luid gejuich begroet. Mannen die hem

eerst hadden gemeden beweerden nu dat ze hem altijd al aardig hadden gevonden: 'We vonden het allemaal jammer dat we zo'n vastberaden persoon moesten gaan missen.' Ze stopten hem allemaal eten toe om op krachten te komen. 'Ik kreeg overvloedig te eten van de Britse officieren.' Harry Elliott, de officier die hem van spionage had beschuldigd en uiteindelijk in de wasruimte in elkaar was geslagen, bood nu zijn excuses aan. 'Het spijt me heel erg,' zei hij. 'Ik nodig je graag uit na de oorlog bij mij en mijn gezin te komen logeren.'

Mazumdar was vanwege zijn huidskleur buiten de ontsnappingsplannen gehouden, maar nu hij zich voorbereidde op zijn vertrek gaf het ontsnappingscomité hem een gloednieuwe kontkruiper vol met Duits briefgeld – een oprecht, zij het wat ongebruikelijk, gebaar van rassensolidariteit.

Op 26 februari 1943 stapte Mazumdar, precies zoals hij had voorspeld, de hoofdpoot van Colditz uit.

Na een week in een stinkend Indiaas kamp op een voormalig poloveld in Bayonne in het zuidwesten van Frankrijk werd hij met een groep gevangenen weer op een trein naar het noorden gezet. 'Je bent gek,' zei een andere Indiase officier tegen hem toen Mazumdar hem toevertrouwde dat hij van plan was uit de trein te springen. Met de hulp van twee Indiase geniesoldaten liet hij zich in de buurt van Angoulême uit het raam van de coupé zakken en sprong. De trein reed nog steeds 'aardig hard'. Met een gebroken vinger begaf hij zich te voet naar het zuiden in de hoop de Pyreneeën over te kunnen steken naar het neutrale Spanje. Van Franse boeren kreeg hij voedsel, kleding en een route. Maar in een klein dorpje in de buurt van Toulouse hield zijn geluk geen stand meer. 'Ik was zo dom om aan een oude Fransman te vragen waar een bepaalde brug lag.' De man bracht hem naar een gebouw dat het politiebureau bleek te zijn. Mazumdar werd gearresteerd en aan de Duitsers overgedragen. 'Mijn eerste contact met de Gestapo was allesbehalve prettig,' wist hij nog, een daverend understatement. 'Ik kreeg het bij hen zwaar te verduren.' Hij werd ondervraagd en in elkaar geslagen, eerst in de cellen in Agen en daarna in het Gestapo-hoofdkwartier in Toulouse. Na een bijzonder stevige afranseling bleef zijn neus nog een uur bloeden, maar hij weigerde pertinent 'de namen van de Franse burgers prijs

te geven' die hem hadden geholpen. De Gestapo leek alles te weten over zijn ontmoeting met Subhas Chandra Bose.

'Je krijgt nog één kans je bij ons aan te sluiten,' zeiden ze.

'Dat ga ik absoluut niet doen,' antwoordde hij. Dus werd hij weer in elkaar geslagen.

Mazumdar nam aan dat de Gestapo uiteindelijk zijn geduld zou verliezen en hem zou vermoorden. In het beste geval stuurden ze hem misschien terug naar Colditz. In plaats daarvan werd hij op 17 april naar Frontstalag 153 in Chartres in Centraal-Frankrijk gebracht, een kamp voor 'koloniale gevangenen' waar vijfhonderd Indiërs door een garnizoen Frans-Algerijnse troepen onder Duits bevel werden bewaakt. Als enige officier met een Britse aanstelling was Mazumdar de hoogstgeplaatste soldaat daar. 'Ik bevond me nu onder landgenoten,' schreef hij. 'Ik had reden om blij te zijn.' Hij begon plannen te maken voor zijn volgende ontsnapping: 'Ik was vastbesloten daar weg te komen, wat er ook gebeurde.'

Op hetzelfde moment vond een andere eenzame gevangene in Colditz ook gezelschap. De neef van Churchill, Giles Romilly, zat 's nachts alleen in zijn cel en werd overdag constant bewaakt. In februari kwam er echter een tweede vip-gevangene bij, een gevangengenomen commando die door heldhaftig een valse naam op te geven aan executie was ontsnapt. De Duitsers geloofden dat hij de neef was van generaal sir Harold Alexander, de Britse commandant van de geallieerde troepen in het Midden-Oosten. Wat niet zo was.

Luitenant Michael Alexander was een tweeëntwintigjarige officier van de Special Boat Section (SBS), het marine-equivalent van de in 1941 door David Stirling opgerichte Special Air Service (SAS). Waar de nieuwe SAS baanbrekend werk verrichtte met een nieuwe vorm van oorlogvoering in Noord-Afrika door de Libische woestijn over te steken om de As-luchthavens langs de kust aan te vallen, vervulde de SBS een even destructieve en geheime rol op zee. In de zomer van 1942 stond Alexander te tennissen in Alexandrië toen hij werd opgeroepen voor een missie om een munitiedepot achter de vijandelijke linie te saboteren. Hij had geen tijd om zijn uniform aan te trekken. Het team van twintig SBS-com-

mando's voer per hogesnelheidstorpedoboot 65 kilometer langs de kust en roeide in het donker in een rubberboot naar de kust. Daar kwamen ze erachter dat ze op de verkeerde plek terecht waren gekomen: een tentenkamp van het Duitse 90ste Leichte Afrika-Division, een tak van het Afrikakorps. De missie werd afgebroken, maar waar de anderen terugkeerden naar Alexandrië drongen Alexander en nog een andere man, korporaal Peter Gurney, erop aan alleen verder te gaan. Dat bleek een fout te zijn.

De twee mannen liepen in het donker door het Duitse kamp en bevestigden tijdbommen aan twee tanktransporters, een gepantserde wagen en een munitiedepot, voor ze te voet verdergingen naar de Britse linie, zo'n veertig kilometer naar het oosten. Bij het aanbreken van de dag bevonden ze zich hongerig en dorstig midden in een ander kampement. Ze gingen een tent binnen, namen drie Duitse soldaten onder dreiging met een pistool gevangen, bonden ze vast, stalen hun Luger-pistolen en genoten van hun ontbijt van spaghetti bolognese en koffie. Kort daarop werden ze allebei gevangengenomen. Alexander was niet gekleed als commando: hij droeg nog altijd zijn gabardine broek en zijden hemd van het tennisveld, nu met een gestolen Afrikakorps-muts als accessoire. Een jonge Duitse officier die 'uitstekend Engels sprak en zei dat hij in 1938 in Oxford was geweest', liet hun beleefd weten dat ze nu zouden worden gedood: ze hadden twee slapende Duitsers in de tanktransporter vermoord en waren (in elk geval deels) in Duits uniform gestoken, en dus werden ze van spionage verdacht. Onder Hitlers Kommandobefehl zouden ze standrechtelijk worden geëxecuteerd.

Net op tijd kreeg Alexander een inval. 'Met de bedoeling in te spelen op het kaste-snobisme dat onderdeel uitmaakte van de Duitse legertraditie' moedigde hij Gurney aan te zeggen dat hij 'niet alleen een vulgaire saboteur' was, maar ook een neef van generaal Alexander, die onder de Duitsers al een hele reputatie had. Hij was eigenlijk de achterachterneef van de nieuwe bevelvoerder van de geallieerde troepen in Cairo, maar Alexander dacht net genoeg over de familie te weten om zich door een ondervraging over het onderwerp te bluffen. Rommel gaf zelf het bevel tot uitstel van executie. Toen een medewerker erop wees dat Hitler had bevolen dat alle gevangengenomen commando's ter dood moesten

worden gebracht antwoordde de veldmaarschalk: 'Wat! De neef van generaal Alexander doodschieten? Stomme idioot.' De andere Britse gevangene kon zich niet op illustere familieleden beroepen. 'Korporaal Gurney werd meegenomen de andere kant op,' schreef Alexander, die zich de rest van zijn leven afvroeg welk vreselijk lot zijn metgezel had moeten ondergaan. Niemand zag Gurney ooit terug.

Alexander werd van de ene naar de andere gevangenis verplaatst tot hij in februari 1943 in Colditz terecht kwam, over de binnenplaats werd gevoerd en een kleine kamer in geleid. 'Bij een raam met tralies stond een korte, gedrongen gestalte in een oude, bruine ochtendjas die probeerde een vlieg dood te slaan.'

'Herr Romilly,' zei de bewaker. 'Er is gezelschap voor u.'

Deze twee gevangenen zouden de kern vormen van de Prominenten, de groep belangrijke gevangenen die 'onder nogal bijzondere supervisie' werd vastgehouden, zoals Alexander het noemde. De twee mannen hadden veel gemeen, zoals een 'oom' die ze amper kenden en door wiens faam ze nu in Colditz zaten.

Na verloop van tijd zouden deze twee gezelschap krijgen van meer 'elitegevangenen', uit krijgsgevangenschappen door het hele land geplukt: de zonen van Britse aristocraten, politici, hogere functionarissen in het leger en leden van de koninklijke familie. Om te bepalen wie wel en wie niet voldoende verheven was om tot dit groepje te worden toegelaten volgden de Duitsers uiteenlopende criteria. Colditz-gevangene John Arundell, de zestiende baron Arundell van Wardour, was een solide aristocraat met blauw bloed, maar het ontbrak hem aan de politieke of koninklijke invloed om als voldoende prominent te worden gezien. Max de Hamel, een tankcommandant die eind 1944 het zevende lid van de Prominentengroep werd, had geen idee waarom hem die dubieuze eer te beurt was gevallen, tot hij zich de brief herinnerde die hij onlangs van zijn grootmoeder had gekregen met daarin de zin: 'Een aantal van de kleinkinderen van meneer Churchill ontmoet, die neven en nichten van je zijn.' Dat was nieuws voor De Hamel en van aanzienlijk belang voor de Duitse briefcensureerders, die de autoriteiten op de hoogte brachten. De Hamel dacht dat hij waarschijnlijk een achterachterneef van de premier was. Iedereen heeft gemiddeld achthonderdvijftig verre

neven en nichten maar deze magere bloedverwantschap met de Britse premier was voldoende voor de amateurgenealogen van het Derde Rijk. Max de Hamel werd op basis van een stukje 'huiselijke roddel' in een brief van zijn familie naar Colditz gestuurd.

De Prominenten vormden, om het dictum van Groucho Marx maar eens te verdraaien, een club waar de leden nooit bij hadden willen horen. Toch bracht het lidmaatschap ook privileges, meer privacy, meer ruimte, een grammofoon en beter eten met zich mee. Omdat de vips niet voor beweging naar het park mochten, ging de Kommandant akkoord met 'paroolwandelingen', zoals Douglas Bader die maakte, onder begeleiding van vier met machinepistolen bewapende bewakers. 'Het is een prachtig landschap,' zei Eggers. 'Een beetje zoals jullie Cotswolds.' Als ze over de lanen rond Colditz struinden plukte Michael Alexander tijd langs de kant van de weg en verruilde die later met de Fransen voor cornedbeef. De Prominenten keken niet echt neer op de andere gevangenen, maar deze mannen genoten, net als in het burgerleven, een andere status. Een van de groepsleden omschreef het gevangenisleven in Colditz als 'landheerwaardig' en verbaasde zich erover dat er zo veel mensen 'met mijn eigen achtergrond' waren. Max de Hamel was hierop de uitzondering, omdat hij niet helemaal tot dezelfde klasse behoorde. 'Hij had de uitstraling van een kamerheer die naar een keizer zocht,' merkte Michael Alexander hooghartig op. Giles Romilly was een communist, maar dan wel – en dat was essentieel – een-tje uit de hogere klasse met sociale connecties. De laagste en hoogste klassen zaten in Colditz meer opgesloten dan de gevangenen uit de middenklassen: er werd niet verwacht dat de ordonnansen ontsnapten en de aristocratie van de Colditz-society werd zo zwaar bewaakt dat ontsnappen onmogelijk was. Toen Romilly het vermomd als vuilnisman probeerde, werd hij onderschept en terug naar zijn cel gestuurd met de spottende waarschuwing dat het neefje van meneer Churchill 'zijn handen niet vuil moest maken' op deze manier. Toch wisten de Prominenten dat hun uitzonderlijke behandeling in Colditz, ondanks de bijzondere privileges die ze genoten, geen teken van eerbied was, maar cynische berekening: zij waren het ruilmiddel dat zodra Hitler dat nodig vond zou worden ingezet.

Clubjes vormen was, en is nog altijd, een bizarre Britse bezigheid. Altijd als er drie of meer Britten bij elkaar komen proberen er minimaal twee een club te vormen en sluiten ze de rest buiten. Verbonden zijn aan een bepaalde klik, of het nu een voetbalteam of een herenclub in Pall Mall is, loopt door de Britse (mannen)cultuur zoals aderen door marmer. Deze bepalende groepjes, regelmatig absurdistisch in hun rituelen, strak hiërarchisch en extreem exclusief, kunnen van groot belang zijn voor hun leden, en verder voor niemand. Een bepaald soort Engels clublid is het gelukkigst als hij een gelijkgestemde tot zijn club toelaat of iemand die dat niet is buitensluit. In Colditz ontwikkelden de verschillende messes zich tot kleine clubjes: het 'Hogerhuis', de 'Kleuterschool', een pokerschool van herenclubtypes. Niet alleen bleef de 'ouwe-kostschooljongens-krentenbrood'-mentaliteit hangen, maar in gevangenschap breidde die zich uit naar de mate waarin de gevangenen probeerden het leven dat ze voor de oorlog hadden gekend na te bootsen. Het viel Platt op dat vooral de oud-leerlingen van Eton aan hun clan waren gehecht, zozeer zelfs dat ze hun lichaamsfuncties op elkaar afstelden. 'Ze aten samen, liepen in twee-, drie- en viertallen over het sportterrein, woonden dezelfde lezingen bij en gingen samen naar het *Abort* [toilet].'

Colditz had zelfs een eigen Bullingdon Club, gevormd naar de privé-eetclub voor alleen mannen van de universiteit van Oxford die sindsdien synoniem is voor elitaire platburgerlijkheid. Alleen al in de eenentwintigste eeuw heeft Bullingdon twee Tory-premiers en een minister van Financiën voortgebracht. De Bullingdon-club van Colditz bestond voornamelijk uit oud-leerlingen van Eton met de noodzakelijke 'ouderwetse karaktereigenschappen en liefde voor de paardensport', herinnerde een lid zich. 'We konden het fantastisch met elkaar vinden.' Bullingdon-leerlingen zijn berucht vanwege het dronken vernielen van restaurants en een ontgroeningsritueel waarbij naar verluidt onder andere een briefje van vijftig pond wordt verbrand voor de neus van een dakloze. In Colditz had je geen restaurant, geen echt geld en geen paarden, maar het bestaan van een Bullingdon Club alleen al liet des te meer de vastbeslotenheid zien om vooroorlogse maatschappelijke normen en waarden te vertalen naar de kunstmatige wereld van de gevangenis. Als

kamp voor officieren was Colditz 'de Club voor Slechteriken'; de Prominenten vertegenwoordigden een nog selectere maatschappij daarin ('We deden daar nogal kliekerig,' zei Michael Alexander) en Bullingdon in Colditz was de exclusiefste subgroep van allemaal, een club binnen een club binnen een club.

Doorgaans schilderden voormalige gevangenen de gevangenisgemeenschap van Colditz graag af als een klasseloze, samengesmede *band of brothers* waarin door de gedeelde vastbeslotenheid te ontsnappen de verschillen en onenigheden die de buitenwereld verdeelden verdwenen. Precies het tegenovergestelde was waar. 'De klassenstructuur van Colditz was hetzelfde als de klassenstructuur van die tijd,' zei een nieuweling. 'Je had de arbeidersklasse, dat waren de gewone soldaten, de ordonnansen die moesten werken. Dan had je de middenklasse; officieren van kleinere of grotere kostscholen, en dan had je nog de upper class, met de Prominenten en de Lords van het rijk.' Alex Ross, de door Bader misbruikte sloof, refereerde aan deze speciale gevangenen als 'de grote jongens' en merkte op dat 'ze niet tegen de ordonnansen spraken'. De maatschappelijke kloof tussen officieren en hun dienaren werd strikt in stand gehouden. Ross speelde klarinet in de band, maar verder leidden hij en de andere ordonnansen een apart, totaal ander leven dan dat van de officieren die ze dienden, met hun eigen vertrekken en zonder kans om te ontsnappen. 'We wisten niet eens wanneer er een ontsnapping plaatsvond,' zei Ross. 'Daar betrokken ze ons nooit bij.' De ordonnansen voetbalden, maar hoorden niet deel te nemen aan krukbal; dat was een officierenspel. 'Het was gewoonweg veel te ruig,' zei Ross, die mee mocht doen met cricketwedstrijden, maar dan alleen als Bader speelde. 'Ik haatte cricket. Hij sloeg de bal en ik moest rennen.'

Afgezien van klasse was er ook verdeeldheid op het gebied van militaire rang, dienst, nationaliteit, leeftijd en de verschillende manieren waarop een man de tijd kan verdrijven. Een van de veteranen merkte op dat de gevangenen 'zichzelf ruwweg in vijf belangrijke categorieën verdeelden: ontsnappers, makers, beheerders, studenten en slapers. Veel mannen combineerden twee of meer van deze invalshoeken in hun manier om met gevangenschap om te gaan.' Nieuwelingen werden, net als op school, gepest en vernederd tot ze zichzelf hadden bewezen.

Aan het begin van de zomer werden 76 Britse officieren na een massa-uitbraak via een tunnel in kamp Eichstätt in Beieren naar Colditz gestuurd. De gevangenisbewoners noemden hen minachtend de 'meute uit Eichstätt'. De nieuwe insecten betoonden de oude rotten niet het respect dat die meenden te verdienen. 'We dachten dat ze allemaal gek waren,' zei een man uit de nieuwe lichting. 'Ze zaten al veel te lang op dezelfde plek opgesloten en het waren vreselijke opscheppers.' Sommige nieuwelingen vonden dat de Colditz-traditie van het bewakertje sarreren kinderachtig was en averechts werkte; anderen vonden het vreselijk dat alle ontsnappingspogingen goedgekeurd moesten worden door een comité. De interne hiërarchie kwam zelfs bij het ontsnappen terug en de oudgediende ontsnappers stonden bovenaan.

Een van de belangrijkste oudgedienden was Michael Sinclair; van alle mannen met die obsessie was hij het meest obsessief. In mei bedacht hij het zoveelste plan, samen met Gris Davies-Scourfield, een van de officieren met wie hij uit Poznań was ontsnapt: tijdens het wandelen in het park zouden ze in een hoekje van het afgesloten terrein gaan zitten, tegen het hek leunen en dan langzaam door het prikkeldraad heen knippen, 'onopvallend verder werkend' achter hun rug met een zaag gemaakt van een getand scheermesje. Als ze een paneel hadden weggeknipt zouden de andere mannen voor afleiding zorgen en konden de twee mannen uitbreken, 'op een met doornstruiken begroeide oever kruipen en snel over de muur de vrijheid in verdwijnen'. Davies-Scourfield wist dat ze weinig kans van slagen hadden, 'maar ik ging mee in het enthousiasme van Mike'. Al snel ontdekten de Duitsers dat er draad was doorsneden. Ze repareerden het hek en verboden gevangenen ertegenaan te leunen. Dat was de vijfde uitbraakpoging van Sinclair. 'Door zijn verlangen te ontsnappen, dat zich door geen afleidende gedachte liet verdringen, was hij de belangrijkste figuur van het Britse ontsnappingswezen in Colditz in 1943,' schreef Romilly. Maar hoewel Sinclair bij elk plan betrokken was, bleef hij eenzaam. 'Mike Sinclair was een stille. Hij liep alleen.' Zelfs de Duitsers waren onder de indruk: 'Met zijn rode haar en bittere moed verdiende hij de respectvolle Duitse bijnaam *'Rote Fuchs'*, de rode vos. Eggers noemde hem met zwartgallige ironie de 'Grote Ontsnapper', maar hij bewonderde het doorzettingsvermogen

van Sinclair: 'Het aantal ontsnappingspogingen, de verschillende manieren en vindingrijkheid, de grondigheid van zijn voorbereidingen en precisie in uitvoering – dat alles leidde tot een ongeëvenaarde prestatie', en een uniek verslag van een mislukking.

De komst van de meute van Eichstätt markeerde een verandering in het essentiële karakter van Colditz. Na tweeënhalf jaar was de Wehrmacht eindelijk tot de conclusie gekomen dat het een fout was om al die recalcitrante gevangenen uit alle geallieerde landen op één plek samen te brengen. Zo damde je rebellie niet in, maar werd handhaving door de chemie van internationale wedijver en samenwerking juist bemoeilijkt. Vanaf dat moment zouden er alleen Britse gevangenen, mannen uit landen in het Gemenebest en, op den duur, Amerikanen in Oflag IV-C opgesloten zitten. Het Nederlandse contingent vertrok in juni, de hele gevangenisbevolking kwam hen uitzwaaien. De Fransen en Belgen werden een paar weken later naar kamp Lübeck gebracht. Giles Romilly werd met paars aangelopen gezicht in een Franse pakkist gevonden op het perron van station Colditz, met een pakje biscuitjes en een zaagje bij zich; de kist was op zijn kop neergezet en hij viel bijna flauw. 'Ongetwijfeld zou hij nog voor de trein was vertrokken gestikt zijn, want er was heel wat bagage in de kist gestapeld dus het luchtgat dat in de kist was geboord werd afgesloten,' schreef Schädlich. Kommandant Prawitt, wiens hachje op het spel stond als 'Emil' ontsnapte, kreeg een woede-aanval en ontsloeg zijn hoofd beveiliging. De laatste Polen vertrokken in augustus naar een kamp in Silezië. Daarmee bleven er 228 Britse officieren achter, een aantal dat de daaropvolgende maanden gestaag zou groeien. Er had door de mengeling van Britse, Franse, Poolse, Belgische en Nederlandse gevangenen een bepaalde kosmopolitische sfeer in de gevangenis gehangen. 'Ik vind het jammer dat ik weg moet,' zei Van den Heuvel, de Nederlandse ontsnappingsofficier, wiens contingent van 68 officieren niet minder dan dertien homeruns had weten te bereiken.

De Fransen lieten een erfenis van onschatbare waarde achter. De radio, Arthur II, werd 'in zijn fort, met alles erop en eraan' overgedragen. De Britten wisten van het bestaan van de Franse radio af, maar niet waar die zich bevond. Voor zijn vertrek naar kamp Lübeck ging Frédo

Guigues, slotenforceerder en geniaal radiotechnicus, de Britse ontsnappingsofficier Dick Howe voor naar de bergplaats van de radio, een geheim compartiment tussen de vloer van de *Kellerhaus*-zolder en het plafond daaronder, compleet met bureau, gestoffeerde stoelen, dekens tegen de kou, met wol bedekte muren, elektriciteit die van hoofdleidingen werd afgetapt voor licht en energie en kaarten zodat de geheime luisteraars het verloop van de oorlog konden volgen. 'De Fransen hebben gevoel voor comfort en gemak,' zei Howe, die onder de indruk was van het keurig ingerichte geheime hol onder de planken. Vanaf dat moment klom er elke avond een twee man sterk Brits radioteam bestaand uit een operator en een 'kopiist' de zolder op om naar het BBC-nieuws van zeven uur te luisteren, terwijl een ingewikkeld spionnensysteem de wacht hield. Terug in de vertrekken van de gevangenen transcribeerde de kopiist dan het nieuws vanaf zijn notities in steno; elke mess kreeg een exemplaar van het nieuwsbulletin, dat tijdens het avondeten werd voorgelezen. De Duitsers wisten dat er een werkende radio was: 'Ze zochten zich blauw, maar zonder resultaat.' De Bullingdon Club vestigde zijn mess in de kamer daaronder, met de logische redenering dat de kans aanzienlijk kleiner was dat de Duitsers een inval deden in een kamer met de elite van Colditz. Slechts een handjevol officieren wist precies waar de radio stond. Arthur II bleef, onontdekt, werken tot het einde van de oorlog en bood een gestage stroom betrouwbare informatie, dagelijks voedsel voor het moreel om de gevangenen niet te laten vergeten dat ze nog een thuis hadden en daar misschien op een dag naar zouden terugkeren.

Nu werd de strijd in Colditz een tweezijdig conflict tussen de Britten en de Duitsers. Het gevaar dat het ene ontsnappingsplan mislukte door een in het geheim opgezet plan van een ander land bestond niet meer. Colditz werd een Britse gevangenis: de rangenhiërarchie werd duidelijker zichtbaar, net als de controle die het ontsnappingscomité uitvoerde, en de kans dat het lukte om alleen iets op touw te zetten nam af. Verdwenen waren de Nederlandse Hawaïaanse band, de Franse keuken en het Poolse koor. Er kwam een einde aan de informele culturele osmose tussen verschillende landen en aan de vruchtbare samenwerking tussen de Britten en de Nederlanders en het dagelijkse gebabbel in verschillen-

de talen op de binnenplaats. Padre Platt merkte op dat de nu volledig Engelse gevangenis vatbaarder was voor kliekjes, met 'kleine vrienden-groepen, geheel in zichzelf gekeerd en haast exclusief'. Van nu af aan werden er alleen nog maar Britse toneelstukken opgevoerd in het theater: *The Importance of Being Earnest*, *Light* en *Pygmalion*.

Als man met een wereldlijke smaak betreurde Reinhold Eggers 'het einde van Colditz als internationaal kamp', maar voorspelde wel dat het kamp daardoor 'rustiger' zou worden. Dat bleek, zo gaf hij later toe 'wishful thinking' te zijn. Eggers hoopte dat de oorlog ten einde zou komen, al gaf hij dat nooit openlijk toe. De andere hogergeplaatste officieren en hij hadden strikte orders 'de schijn op te houden, hoe de stemming onder onze mannen ook is en welk nieuws er ook binnenkomt'. Toch werd dat steeds moeilijker. Ook Eggers luisterde in het geheim naar de BBC. In 1943 kwam zijn drieëntwintigjarige zoon, piloot bij de Luftwaffe, om het leven toen diens vliegtuig werd neergehaald. Dat vertelde Eggers aan niemand. Als schoolmeester en gevangenisbewaker was 'nooit emotie tonen' zijn devies. Uiterlijk behield hij zijn zelfverzekerde pokerface, een *upper lip* die in *stiff*-heid niet voor die van zijn Britse gevangenen onderdeed.

11. Shabash

Aan elkaar geknoopte lakens, geheime tunnels en uitgebreide vermommingen waren niet de enige manieren om uit Colditz weg te komen. Naarmate de oorlog verstreek werd aan beide kanten de bereidheid groter om gevangenen via een neutraal land naar huis te sturen. Nadat in Noord-Afrika een groot aantal Duitse soldaten gevangen was genomen, begonnen de onderhandelingen over uitwisselen van gevangenen nu echt en in 1943 werd een aantal Britse soldaten, onder wie hospitaalsoldaten, uitgekozen voor repatriëring.

In augustus kwam een van de vriendelijker Duitse officieren naar Alex Ross toe, de overbelaste batman van Douglas Bader.

‘Goed nieuws, Ross,’ zei hij. ‘Je gaat naar huis.’

De Schotse ordonnans was dolblij. ‘Dat vooruitzicht maakte me extreem vrolijk. Het betekende ook dat ik zo ver mogelijk van Bader verwijderd zou zijn.’ Snel zocht hij de beroemde vliegende uitbinker op de binnenplaats op en vertelde ademloos dat hij binnenkort naar Groot-Brittannië zou terugkeren.

‘Nou, vergeet het verdomme maar,’ zei Bader. ‘Luister even, Ross, je bent hier als mijn lakei en je blijft mijn lakei tot we allebei vrijkomen. Einde discussie.’ Toen ‘stampte’ hij weg en liet Ross sprakeloos achter.

‘Ik kon niet geloven dat hij mijn thuiskomst belemmerde. Hij dacht alleen maar aan zichzelf en ik betekende niets voor hem. Alleen maar iemand om hem te dienen.’

De andere ordonnansen spoorden Ross aan een verzoek bij de HBO in te dienen, maar gehoorzaamheid zat zo ingebakken bij hem dat hij het onrecht gewoon slikte. ‘Achteraf bezien had ik wel moeten klagen. Maar dat deed ik niet. In die tijd sprak je een officier niet tegen.’

Nog twee jaar zou Ross de beenloze RAF-officier naar boven en beneden sjouwen voor zijn bad.

Een paar weken later probeerde Frank 'Errol' Flinn, die gek was geworden, zelfmoord te plegen. Zo deed hij het in elk geval voorkomen tegenover de Duitsers en zijn medegevangenen. Later benadrukte Flinn dat hij alleen maar simuleerde dat hij gek was geworden in de hoop naar een andere gevangenis te worden overgeplaatst, waaruit hij gemakkelijker zou kunnen ontsnappen. Het werd echter nooit duidelijk waar Flinn's voorgewende waanzin eindigde en de echte gekte begon, zelfs niet voor Flinn zelf. Door een psychose te veinzen kan hij zichzelf heel goed die richting uit hebben gestuurd. Geestesziekte werd in Colditz (net als in de maatschappij als geheel) als zwak gezien. Het is heel goed mogelijk dat Flinn na honderdzeventig dagen eenzame opsluiting zijn greep op zijn geestelijke gezondheid begon te verliezen en probeerde te doen of hij acteerde. Sinds zijn poging op klaarlichte dag het slot van het postkantoor open te breken was zijn gedrag steeds excentriker geworden. Urenlang zat hij te mediteren, in het Sanskriet te scanderen en stond hij op zijn hoofd: 'In die tijd zagen mensen yoga als niets anders dan een beetje gestoord'. (Krukbal, waarbij spelers elkaar tot moes sloegen, werd gezien als een veel gezondere manier van bewegen.) Soms gaf Flinn rad van tong een uiteenzetting over de nieuwe religie die hij had uitgevonden, maar meestal was hij teruggetrokken en stil. 'Als je jaar in, jaar uit met mensen aan één tafel zit is er maar een beperkt aantal interessante dingen te zeggen,' merkte hij op. 'Die worden allemaal gezegd. Het enige wat je doet is daar zitten. Je weet precies wat iemand het volgende moment gaat zeggen, precies wat hij gaat doen. Het is heel makkelijk overstuur te raken als weinig je meer kan schelen.' Soms liep het bij Flinn op geweld uit. 'Luitenant Flinn zit weer opgesloten omdat hij opnieuw last heeft van geestelijke gestoordheid en het leven van zijn kameraden in gevaar brengt,' schreef Unteroffizier Schädlich, die getuige was van een bijzonder vreemde gebeurtenis. 'Hij zit met een paar anderen aan tafel als hij plotseling opstaat, 'Excuseer' zegt, naar de tafel ernaast loopt waar ze zitten te schaken, weer 'Excuseer' zegt, het schaakbord grijpt en er een van de spelers zo hard mee op het hoofd slaat dat diens hoofd door het frame steekt.

Zonder blikken of blozen loopt hij terug naar zijn tafel en gaat zitten, met een heel beleefd "Excuseer".

Op een avond werd Flinn met een strop om zijn nek in het toilet gevonden. 'Ik had dat touw om mijn nek en dat hing ik over de spoelbak. Ik zette een voet op de vloer en een voet op de toiletbril, zodat ik de druk op mijn keel kon verlichten als ik dat wilde. Ik zorgde ervoor dat ik een flinke rode striem op mijn nek kreeg.' Flinn werd gevonden en er werd alarm geslagen. 'De goons kwamen de trap op gedenderd, zagen de rode striem en dachten dat ik had geprobeerd mezelf van kant te maken.' Daarna beweerde hij dat dit ook allemaal een act was; zijn medegevangenen geloofden dat hij echt had geprobeerd zelfmoord te plegen, en dat dacht Kommandant Prawitt ook. Een week later beschreef Flinn hoe hij werd overgeplaatst, niet naar een andere gevangenis, maar naar een concentratiekamp. Vanuit zijn cel was hij getuige van afgrijselijke gruweldaden: 'Ik zag prikkeldraad en schijnbaar uitgehongerde mensen die in gestreept uniform rondliepen, uitgemergeld, met uitgestoken handen, op zoek naar hulp. Ze keken als gevangengenomen dieren die op het punt staan te worden gedood. Sommigen waren op sterven na dood. Ik dacht, wat is dat hier? Wie zijn die mensen?' Na een paar weken zat hij weer in Colditz. De daaropvolgende maanden zou Flinn's waanzin, echt of gespeeld (of een combinatie daarvan), steeds extremer worden.

In het volledig Indiase Frontstalag 153 in Chartres deed Biren Mazumdar zijn best de Duitse autoriteiten af te leiden door constant over de omstandigheden in het kamp te klagen en bij elke gelegenheid die zich voordeed weg te komen. 'Ik maakte bijna elke dag ruzie met de Duitse kampcommandant.' Hij zaagde de tralies voor een raam door en daalde de bijna zeven meter hoge buitenmuur met gebroken glas erbovenop af, voor hij door een schijnwerper werd opgepikt en zich moest overgeven. Na zes weken eenzame opsluiting deed men Mazumdar de opvallende eer aan van een persoonlijke bewaker overdag. 'Hij volgde me overal, zelfs naar het toilet, en maakte mijn leven ondraaglijk.' 's Nachts werd hij samen met een handjevol andere lastposten opgeborgen in de helft van een blok met drie verdiepingen, bewaakt door vijf Algerijnse bewakers met machinegeweren. Daar sloot Mazumdar zijn eerste vriend-

schap sinds zijn gevangenschap: met Sowar (Trooper) Dariao Singh van de 2de Royal Lancers. Singh, een Jat Sikh uit de Punjab, was een reus van een soldaat, meer dan een meter tachtig lang, met een lange baard en handen zo groot als soepborden. De twee mannen konden het direct goed met elkaar vinden.

Op 3 juni 1943 ontsnapten de twee Indiërs uit Frontstalag 153. Eerst sneed Singh een opening door een zestig centimeter dikke muur naar een leeg gedeelte van het pand. 'Het was werkelijk verbazingwekkend hoe hij met alleen maar geïmproviseerde gereedschappen een gat wist te maken,' schreef Mazumdar. Vervolgens werkten ze zich door een raam dat dichtgespijkerd zat en afgesloten was met twee dikke tinnen platen. De poort van het kamp lag op vijfhonderd meter afstand, aan de andere kant van een door zoeklichten beschenen veld met verspreide prikkeldraadhekken. 'Het was schel verlicht.' Ze kropen naar het eerste hek, zeven dikke stukken prikkeldraad 'met daartussen losse draden'. Geluidloos sneed Singh met een van stukjes metalen ledikant gemaakte tang de onderste twee draden los en ze wurmden zich eronderdoor. Een tweede hek stond tien meter verderop en daarachter nog een. Steeds als de zoeklichten het veld bestreken drukten ze zich plat tegen de grond, die naarmate het harder ging regenen in modder veranderde. Mazumdar voelde de hoop opvlammen. Het zicht van de bewakers die de met machinegeweren uitgeruste wachtposten aan beide zijden van het complex bewaakten, zou door de regen worden belemmerd. Aan de andere kant van een spoor dat naar het Duitse garnizoen leidde lag nog vier keer een prikkeldraadhek. Singh sneed het draad methodisch en stilletjes door, een voor een. Eindelijk kwamen ze bij de ijzeren poort, zes meter hoog met nog meer rollen prikkeldraad erbovenop. Zodra het zoeklicht was verdwenen klom Singh erbovenop, sneed het draad door en trok Mazumdar naar boven. 'Shabash, dokter Sahib,' fluisterde hij, het Indiase woord voor 'bravo'. Ze kwamen hard aan de andere kant neer en gleden de schaduwen in. Het had ze drie uur gekost om van de ene naar de andere kant van het kampcomplex te kruipen. In het maanlicht zag Mazumdar de glans van de brede grijs van zijn compagnon: 'Shabash,' zei Singh weer, die de hand van de arts pakte en begon te joggen. Een uur lang renden ze zonder stil te staan, de stevige Bengaalse

dokter en de enorme Sikh-cavalerist. Ze stampen door de regenachtige nacht. 'Het was werkelijk fantastisch,' zei Mazumdar. 'Woorden schieten tekort om recht te doen aan zijn durf, moed en doorzettingsvermogen.' Singh gooide zijn zelfgemaakte gereedschap in een vijver. Bij het krieken van de dag verborgen ze zich in een bosje, wachtten tot het avond werd en bespraken wat ze nu gingen doen: ze zouden naar de Zwitserse grens gaan, waarbij ze zo lang mogelijk tegen niemand zouden spreken en ze zouden alleen lopen als het donker was. 'We droegen strijkkleding en hadden niet meer dan een paar sigaretten en schoenen bij ons. Een kaart of kompas bezaten we niet.'

Ze liepen naar het zuiden, om dorpen en steden heen, en sliepen overdag in bossen en onder doornstruiken. Uitgehongerd dwongen ze zichzelf naar een afgelegen boerderij te gaan, waar ze werden binnengelaten, eten en kleding kregen en toen weer op weg werden gestuurd met een routebeschrijving naar een volgende veilige plek. Mazumdar was stomverbaasd en ontroerd door de bereidheid van de plaatselijke bevolking hun leven op het spel te zetten door de mannen te helpen. 'Nog nooit hadden we tijdens onze gevangenschap zo goed te eten gehad. Overal waar we verbleven, kregen we genoeg. Altijd zochten we afgelegen boerderijen, weg van de hoofdweg, en zelfs de zijwegen meden we.' Mazumdar sprak redelijk Frans en kwam erachter dat 'tachtig procent van de bevolking een hekel heeft aan de Duitsers en het regiem-Pétain. Er heerst enorme ontevredenheid in het land. De gemiddelde Fransman wacht met spanning op de invasie van Frankrijk door de geallieerden. De Franse burgers hielpen ons op alle mogelijke manieren.' De boeren stelden hun huis open, bemoedigden ons, boden voedsel en stelden hun radio op de BBC af, zodat de vluchtelingen naar het nieuws uit een wereld zonder nazibezetting konden luisteren. Niet alle Fransen waren zo gastvrij. 'We kregen te horen dat we rijke mensen moesten mijden en dat bleek terecht.' Toen de twee buitenlanders met donkere huid bij het chateau van de Comtesse d'Impley aanklopten voor hulp dreigde zij 'de gendarmerie op de hoogte te stellen' en smet de deur dicht.

De trektocht door Frankrijk van Biren Mazumdar en Dariao Singh is een van de grote onvertelde verhalen van de Tweede Wereldoorlog: twee onmiskenbaar Indiase soldaten legden in zes weken negenhon-

derd kilometer af over door nazi's bezet terrein. Later noemde Mazumdar de Franse regio's die ze hadden doorkruist op alsof hij een van zijn gedichten citeerde: 'Loiret, Nièvre, Cher, Saône-et-Loire, Jura, Ain.' Ze staken drie rivieren over, ontsnapten ternauwernood aan een paar burgers die een brug over de Saône bewaakten en kwamen uiteindelijk bij de uitlopers van de Jura, het gebergte tussen Frankrijk en Zwitserland. Hun laatste gastgezin had hen gewaarschuwd dat de grensregio zwaar door Duitsers werd bewaakt. 'Dit was het allermoeilijkste,' schreef Mazumdar, die de uitputting nabij was. Zelfs Singhs granieten gestel begon af te brokkelen. Ze ploeterden verder, door de stromende regen, en legden de laatste honderd kilometer in drie dagen af. In de buurt van de grens bij Dôle klopten ze bij een boerderij aan. Een oudere vrouw deed open. Haastig gebaarde ze de mannen naar binnen en diende een maaltijd van brood, kaas en wijn op. 'We hadden drie dagen niets gegeten en voelden de vermoeidheid. Ze moet wel gevonden hebben dat we er extreem afgemat en uitgeput uitzagen. Ze smeekte ons in elk geval een dag te blijven.' De vrouw legde uit dat de Zwitserse grens nog een paar kilometer naar het oosten lag en bood aan een betrouwbare gids te vinden om ze naar een onbewaakte grensoversteek in de bergen te brengen. Mazumdar aarzelde, 'in de wetenschap welke straf er op het helpen van een krijgsgevangene stond'. Maar ze drong aan. De volgende avond kwam er een jongetje uit het dorp naar de boerderij en stond dit 'charmante oude dametje' hen in het vallende duister na te zwaaïen. Mazumdar kwam er nooit achter hoe ze heette.

Op de avond van 13 juli 1943 stak het stel om negen uur de grens over in de buurt van het dorp Malcombe. Drie uur later, rond middernacht, bereikten ze het Zwitserse dorp La Rippe en wankelden ze het politiebureau in.

Na drie jaar gevangenschap was de Indiase arts eindelijk vrij; hij had zijn verlossing te danken aan vasthoudendheid, geluk en de vriendelijkheid van vreemden. Mazumdars beproeving was voorbij, maar zijn problemen nog niet.

Op 3 september 1943 stond Michael Sinclair, met een nepkrulsnor opgeplakt en in het nepuniform van een sergeant-majoor van de Wehr-

macht in vloeiend Duits tegen een nerveuze wachtpost te schelden terwijl hij met een valse interne veiligheidspas in de verkeerde kleur zwaaide. In de kamer boven hem konden de samengedromde Britse officieren horen hoe Sinclairs stem steeds luider werd, terwijl hij Stabsfeldwebel Gustav Rothenberger nadeed die een driftbui kreeg.

Het Frans Jozef-plan was het uitgebreidste ontsnappingsplan sinds de Franse Métro-tunnel. Er waren meer dan vijftig officieren bij de voorbereidingen betrokken geweest en er waren ontsnappingsspullen voor een klein leger geproduceerd: drie perfecte uniformen en replica's van geweren voor de belangrijkste deelnemers, vijfendertig setjes valse papieren en burgerkleding voor de ontsnappers die langs de muren zouden afdalen en uitbreken als Sinclair de poort opende. Gedurende een aantal maanden waren de tralies voor de ramen van de voormalige en nu verlaten Britse vertrekken aan de oostkant zorgvuldig doorgezaagd en de zaagsneden in het metaal waren verhuld met zwarte schoensmeer. Maandenlang had Sinclair de maniertjes, houding en het zware Saksische accent van Stabsfeldwebel Rothenberger bestudeerd en de rol gerepeteerd onder leiding van Teddy Barton, een van de theaterproducenten in Colditz. Er waren vijftien pogingen voor nodig om Rothenbergers rossige snor na te maken voor het ontsnappingscomité het resultaat overtuigend vond. Checko Chaloupka kocht een van zijn 'soft goons' om zodat die een uur lang zijn genummerde pasje afgaf, dat snel werd gekopieerd en teruggegeven.

De ontsnapping was zo gepland dat die zou plaatsvinden als er een 'bijzonder dom uitziende' wachtpost dienst had bij de poort. Na het avondappel meldden de spionnen dat Rothenberger veilig in het wachthuisje zat. De sloten op de oude Britse vertrekken waren opengebroken en de groep ontsnappers sloop naar de zesde verdieping. Een paar minuten voor middernacht klommen Sinclair en zijn 'bewakers' door het raam van de ziekenboeg het terras op. Geconcentreerd bleven de ontsnappers staan luisteren hoe hun laarzen op het grind knerpten en Sinclair bevelen blafte. Bij de laatste poort gaf de eerste bewaker hem zijn sleutels en marcheerde naar het wachthuis, maar de tweede aarzelde en leek onwillig om zijn post zoals bevolen te verlaten. De 'stijfkoppige goon' was niet zo stom als hij eruitzag of misschien zo dom dat hij niet

snapte waarom Stabsfeldwebel Rothenberger nu kwaad eiste dat hij iets zou doen wat hem eerder was verboden te doen. 'Hij gaat niet,' fluisterde iemand op de donkere zesde verdieping. 'Waarom gaat hij verdomme niet weg?' De wachtpost staarde naar de pas en weer naar de gestalte met rood gezicht en snor die hem uitfoeterde; toen hief hij zijn geweer, drukte op de alarmknop en beval de drie mannen hun handen omhoog te houden. Er bestaat geen eenduidigheid over wat er toen gebeurde.

Nog steeds stond Sinclair luid te briesen toen de officier van dienst, *Gefreiter* 'Grotekont' Pilz, de hoek van het terras om kwam gesprint, aangetrokken door het alarm uit het wachtershuis, met nog twee bewakers achter zich. Iedereen stond te schreeuwen. 'Pilz trok roekeloos en zelfgenoegzaam zijn wapen', zoals de hoogste Britse officier het later omschreef. 'Eigenlijk raakte hij in alle herrie en verwarring in paniek. Achteraf beweerden de Britten dat Sinclair zijn handen ten teken van overgave al had opgestoken. De Duitsers hielden vol dat Sinclair naar zijn eigen (nep)pistool greep.

Pilz richtte zijn wapen en vuurde. Die enkele 9mm-revolverkogel sloeg van een meter afstand in de borst van Michael Sinclair. Hij zonk op zijn knieën en viel toen om. 'Goeie God,' hijgde een van de Duitse bewakers, die niet begreep wat er allemaal gebeurde. 'U heeft onze sergeant-majoor doodgeschoten.' Precies op dat moment kwam de echte Rothenberger hevig hijgend de hoek om zetten en ontwaarde in het kunstlicht van de zoeklichten een onwerkelijk tafereel: zes Duitse bewakers, twee met hun handen in de lucht, een korporaal met een rokend wapen en naar het scheen hijzelf, dood op het terras. Van de bovenverdieping klonk woedend gebrul: 'Duitse moordenaars! Verdomde moordenaars!'

Nog maanden trilden de gevolgen van de hele affaire-Frans Jozef na in Colditz. Prawitt was volgens Eggers 'haast buiten zichzelf'. De HGO eiste dat Pilz voor de krijgsraad verscheen vanwege het doodschieten van een ongewapende man. Dat weigerde Prawitt en hij stelde dat zijn bewaker uit zelfverdediging had gehandeld. Toch werd er een intern onderzoek gestart en 'Grotekont' Pilz werd naar het Oostfront gestuurd. Stilletjes was Eggers blij dat 'een van onze wachtposten voor een keer

deed wat hem was opgedragen'. Hij beweerde met de typische wijsheid van een schoolmeester achteraf dat de snor van de nep-Frans Jozef 'de zwakke plek was'. Sinclairs Duitse uniform, met bloedvlekken en kogelgat, liet hij uitstallen in zijn museum.

Michael Sinclair bleef leven. Dat verbaasde niemand meer dan Sinclair zelf. De kogel was afgeketst op een rib, door zijn long gegaan en er onder zijn linker schouderblad weer uitgekomen, waarbij zijn hart op amper acht centimeter gemist werd. De Rode Vos zat na slechts een week revalideren in het ziekenhuis in Bad Lausick alweer in Colditz, met zijn arm in een mitella, zijn volgende ontsnapping te plannen.

Intussen kwam de oorlog aan de andere kant van de kasteelmuren dichterbij. De gevangenen konden het horen: op de radio en 's avonds in de lucht boven hen, als de geallieerde bommenwerpers in de escalerende strategische bombardementcampagne de belangrijkste Duitse steden beschoten. Tijdens 'Operatie Gomorrah' in juli werd negenduizend ton bommen gedropt op Hamburg, wat in het felste luchtbombardement ooit aan 37.000 mensen het leven kostte. In oktober was Halle aan de beurt, slechts tachtig kilometer van Colditz, de plaats waar Reinhold Eggers vandaan kwam. Vierentwintig uur lang werd de stroom in Colditz uitgeschakeld. 'Zo veel bewijs van de bombardementen hadden we nog niet gekregen,' schreef Eggers. Begin december doodden Britse bommenwerpers op één nacht 1800 inwoners van Leipzig, minder dan vijftig kilometer naar het noorden, en vaagden het grootste deel van deze oude stad weg. Padre Platt zag de 'langzaam feller wordende gloed' in de verte. Bij een hemel die in vuur en vlam stond luisterden de gevangenen met een mengeling van uitgelatenheid, ontzag en angst naar het bloedbad. Met de avondsamenvatting kwam het nieuws van de invasie van Sicilië, de landing van de geallieerden op het vasteland van Italië en uiteindelijk de overgave van Italië zelf en de vlucht van Mussolini. De gevangenen sloten weddenschappen af op vanaf waar 'het tweede front' tegen Duitsland zou worden gelanceerd.

De voortgang van het conflict kon ook op andere, minder duidelijke manieren worden gemeten. Eind augustus werden er tweeduizend Rode Kruispakketten bezorgd, de grootste zending tot dan toe, met on-

der andere 45 pakketjes met tabak en koffie uit Venezuela en suiker uit Argentinië. De gevangenen dachten dat ze nu wel voldoende eten hadden voor vijf maanden, maar er viel niet aan de gevolgtrekking te ontkomen dat het Rode Kruis gevangenen aanspoorde basisbehoeften in te slaan voor een tijd dat er geen spullen konden worden verzonden. Zwitserland stuurde als officiële beschermende mogendheid regelmatig een afvaardiging om het kamp te inspecteren en er zorg voor te dragen dat het Verdrag van Genève werd nageleefd. Die delegaties merkten op dat de gevangenen weliswaar niet verhongerden, maar dat de leefomstandigheden gestaag verslechterden: onvoldoende elektrisch licht en warm water, geen verse groenten en een tekort aan toiletpapier. 'De muren zijn zo dik dat de kamers in de winter niet voldoende kunnen worden verwarmd,' stond in een Zwitsers rapport van oktober 1943. Toch bleven de gevangenen positief. 'Dit zijn koppige mannen, verbitterd door lange gevangenschap en vernederingen, maar met ongebroken geest. Ze ontvingen de delegatie vriendelijk en gastvrij, het is een genoegen om dat soort mannen te ontmoeten.' Toch merkte diezelfde Zwitserse ambtenaar ook op dat 'kapitein-vlieger Flinn er geestelijk erg slecht aan toe is' en adviseerde om hem 'met enige urgentie' naar een ander kamp over te brengen. Zijn advies werd genegeerd.

Het Duitse garnizoen werd daarentegen steeds somberder. Sommige Duitse soldaten waren bij de bombardementen hun huis of familieleden kwijtgeraakt. De Rode Kruispakketten verdwenen nog voor ze konden worden afgeleverd. Hongerige bewakers waren steeds vaker bereid het risico van handelen met de gevangenen te lopen. Eggers merkte 'heel wat frictie' in de Duitse officiersmess. Wie aandrang op strengere maatregelen om de gevangenen in toom te houden, volgde daarmee het voorbeeld van de Kommandant. Steeds als Prawitt over nieuwe vormen van ongehoorzaamheid te horen kreeg reageerde hij steevast draconisch: 'Waarom gebruiken jullie je wapen dan niet?' Het hoofd van het Duitse Opperbevel, generaal Keitel, stuurde persoonlijk een aanbevelingsbrief aan Prawitt met officiële 'bevestiging van zijn recht om op elke manier discipline af te dwingen'. Ook Prawitts plaatsvervanger, een pompeuze kerel met de bijnaam 'De Kalkoenhaan', koos, in de optiek van Eggers, 'graag voor geweld' en wilde de gevangenen maar al te graag

laten zien 'wie hier de baas is'. Nog steeds hadden de Duitsers macht over leven en dood als het op hun gevangenen aankwam en naarmate de mogelijkheid de oorlog te verliezen realistischer werd, deed een aantal maar wat graag iets met die macht.

Tot dan toe was Colditz alleen het speelterrein van de Wehrmacht geweest, maar steeds meer raakten de nazi-veiligheidsdienst en de ss betrokken bij het kamp en de bewoners. Op een ochtend verscheen er een achttien man sterk team van ss'ers onder bevel van de hoofdcommissaris van Dresden voor een 'grootscheepse zoektocht' in het kasteel, maar daarbij kwam weinig aan het licht. In het nabijgelegen Bad Lausick werd een nieuwe 'snelle responseenheid' geïnstalleerd vanwege de angst dat de Britten een arrestatieteam van commando's zou sturen om te proberen de 'speciale gevangenen' uit Colditz te halen, onder wie Giles Romilly en Douglas Bader. Dat waren de Britten helemaal niet van plan, maar dit sinistere team bewees de groeiende paranoia van de Duitsers: de Prominenten zouden niet zonder slag of stoot worden overgedragen.

In oktober 1943 zaten er 205 Britse officieren, 14 Australiërs, 15 Canadezen, 33 mannen van de Fighting French, voormalige Britse hulptroepen, en twee spoken in de gevangenis. Bij de verdwijning van RAF-piloot Jack Best en luitenant-ter-zee Mike Harvey in april dachten de Duitsers dat ze waren ontsnapt. In werkelijkheid zaten ze in een geheim compartiment onder de kansel in de kapel dat ooit onderdeel had uitgemaakt van de grote Franse tunnel. 's Nachts kwamen Harvey en Best tevoorschijn, wisselden van plaats met twee andere gevangenen en sliepen in hun verlaten bedden: soms telden de Duitsers de slapende gevangenen. Beide mannen namen de naam van een andere officier aan, voor het geval ze door de bewakers werden gesnapt, en bewogen zich tot het volgende appel als normale gevangenen: Harvey was 'D.E. Bartlett' en Best werd 'Bob Barnes'. Na een ontsnapping nam een spook de plaats van een ontsnapper in om tijd te winnen, om daarna weer in het gat te verdwijnen. Dit holbewonersbestaan eiste zijn tol. Best was een kettingroker en ex-boer uit Kenia; op een foto uit die tijd is een man te zien met de starende blik van iemand die te lang ondergronds heeft

gezet en moest lezen bij het zwakke licht van een kaars gemaakt van kookvet. Als teken van erkenning voor hun offer werden de geesten boven aan de ontsnappingslijst geplaatst.

Bij het overgaan van de herfst in de winter kwam er een verblindend kleurrijk en flamboyante figuur de muren van het kleurloze Colditz binnendwarrelen: Micky Burn was verslaggever, romanschrijver en dichter, een voormalig nazisympathisant die zich tot het marxisme had bekeerd, een verwende, louche, grappige, knappe, onhandige man die tijdens een van de gewaagde commando-aanvallen van de oorlog een enorme moed aan de dag had gelegd. Daarnaast was hij, openlijk en actief, biseksueel. De rest van Colditz wist nooit goed wat van Micky Burn te denken.

Burns welgestelde vader was advocaat van de Britse koninklijke familie. De familie van zijn moeder had het Franse gokresort Le Touquet opgezet. Burn groeide op in een zogenoemd *grace and favour*-huis tegenover Buckingham Palace, een door de Kroon beheerd huis waar de familie kosteloos woonde, in een wereld vol feestjes, chique weekendjes, snelle auto's en onverdiende bewondering. 'Ik hoefde maar een vinger op te steken en alles werd geregeld.' Hij studeerde aan Oxford, waar hij geen klap uitvoerde en na een jaar werd weggestuurd, voor hij doorstoomde naar een baan bij de gevestigde krant *The Times*. Hij kreeg een hartstochtelijke affaire met Guy Burgess, ambtenaar op het ministerie van Buitenlandse Zaken en een communist die later spion voor de KGB bleek te zijn. Toen Burn aan zijn vader opbiechtte dat hij zich seksueel aangetrokken voelde tot mannen, stuurde die hem naar de lijfarts van koning George v, die hem Benzadrine-injecties voorschreef: daar werd hij wel hyperactief, maar geen heteroseksueel van. Door zijn liefde voor de muziek van Wagner kwam hij in 1933 in Duitsland terecht, waar hij betoverd raakte door de nazi's. 'Door de combinatie van onwetendheid, blindheid en half criminele goedheid die werd losgelaten in een wereld van extreem georganiseerde leugens veranderde ik in een slachtoffer,' schreef hij later. De fervente Britse fascist Unity Mitford liet hem kennismaken met Hitler, die een exemplaar van *Mein Kampf* voor de verliefde jonge Engelsman signeerde. Burn was dolblij met zijn cadeau en raakte het prompt kwijt. Hij ging naar een bijeenkomst in Neurenberg

en beschreef ademloos de ‘grote lichten in de lucht, de ontroerende muziek, de retoriek, de presentatie, timing, het optreden, de soundtrack, verrukking en climax. Het was allemaal haast gericht op het seksuele deel van het bewustzijn.’ Hij bleek naast de Nederlandse aristocraat barones Ella van Heemstra te zitten, met wie hij een relatie begon. Na de show in Neurenberg kreeg Burn samen met Mitford en haar zus Diana, die weldra zou trouwen met de fascistische leider Oswald Mosley, een rondleiding in concentratiekamp Dachau. Burn had (misschien opzettelijk) totaal niet door hoe afschuwelijk het was wat hij daar zag. ‘Ik probeerde mezelf er steeds van te overtuigen dat het niet zo erg was als het leek.’ Maar bij terugkeer naar Groot-Brittannië verbleef hij een week tegen betaling bij een mijnwerker uit Barnsley en zag hij voor het eerst armoede van dichtbij. De schellen vielen hem met een daverende klap van de ogen: ‘Wat Hitler me onder het mom van zielsredding aanbod was klote.’ Van de ene op de andere dag liet Burn zijn rechtse ideeën varen en zette halsoverkop een linkse koers in, waarbij hij eerst het socialisme en daarna het communisme even fervent omarmde als eens het nationaalsocialisme van Hitler.

Met de komst van de oorlog sloot hij zich bij de Special Service Brigade aan, een voor commando-operaties opgezette vrijwilligerseenheid, vastbesloten om zijn flirt met het fascisme goed te maken door met de meest riskante missies mee te gaan, slechts gewapend met ‘een Jane Austen en wat munitie’. Hij trainde in Schotland tot hij ‘topfit’ was en speelde een hoofdrol in ‘Operatie Chariot’, een ambitieuze aanval op het droogdok van Saint Nazaire aan de Atlantische kust van Frankrijk, waar grote Duitse schepen voor reparatie aangemeerd lagen. Op 28 maart 1942 leidde kapitein Burn zijn eenheid van 28 commando’s in een missie om de machinerie- en geschutsemplacementen van de haven te vernietigen, toen de torpedojager HMS Campbeltown, vermomd als Duits schip en vol springstof met vertraagde ontsteking, tegen de dokpoort klapte. De helft van Burns team kwam door een Duitse granaatinslag in hun motorbarkas om het leven. Burn vocht zich een weg naar de kust, kwam als enige bij het doel aan en werd uiteindelijk met schotwonden in zijn arm en dij en een granaatscherf in zijn rug gevangengenomen. ‘Ik had niemand geleid, niets verwoest, niemand beschermd,’

schreef hij, waarmee hij een gebeurtenis waarvoor hij later met het Militair Kruis zou worden onderscheiden bagatelliseerde. De Duitsers publiceerden een propagandafoto met daarop Burn die met geheven handen door bewakers werd weggeleid: wat de fotograaf niet had gezien was dat Burns linkerhand heimelijk in een v-teken was geheven, voor *victory*, een moedige en dwaze daad die hem volledig tekende. De nazi's, die wisten van zijn eerdere sympathie voor hun zaak, probeerden hem als luistervink te rekruteren; toen dat niet lukte, werd hij naar Colditz gestuurd.

'Ik woon nu in een kasteel, zoals een aantal van de beste mensen in deze tijd van het jaar doet,' schreef Burn aan zijn ouders.

Een aantal Colditz-gevangenen verdacht Burn ervan een Duitse spion te zijn. Anderen vertrouwden zijn luid uiteengezette linkse standpunten niet. Toch werd hij als voormalig leerling van kostschool Winchester al snel in het vreemde sociale mengelmoeisje van de gevangenis opgenomen. 'Bij aankomst in Colditz werd me gevraagd lid te worden van een keurige mess met de bijnaam Bullingdon, die bestond uit nauwe verwanten van de koninklijke familie en een paar lords en lairds. Niemand wist dat ik tijdens mijn studie aan Oxford bij het echte Bullingdon als lid was afgewezen.' In 1930 vond men hem 'niet het type' voor de exclusieve club, omdat hij biseksueel was.

Micky Burn ontpopte zich tot de radicale filosoof-dichter van het kasteel, 'een geboren optimist en een van de weinige mannen in Colditz die niet in een depressie vervielen'. Hij schreef het enige goede boek dat uit het kamp voortkwam, *Yes, Farewell*, een studie van de psychologie van het gevangeniswezen dat de sombere staat van verval van die plek weet te vangen, de 'geur van stoffig rot' en de doordringende sfeer van 'gespannen inactiviteit'.

De titel van het boek rekent af met de liberale zekerheden van de wereld van voor de oorlog. Burn schreef gedichten en stuurde die naar zijn moeder, die ze weer doorgaf aan verschillende literaire uitblinkers: J.B. Priestley vond Burns gedichten 'veelbelovend', maar T.S. Eliot zag ze als 'onvolwassen en vaak vreemd'. Zijn vader reageerde zelfs nog botter: 'Ik heb een hekel aan poëzie, tenzij het rijmt'. Wat seks betrof merkte Burns later op dat 'al die zaken' een uitdaging waren omdat het 'heel

lastig was voldoende privacy te vinden om ervan te kunnen genieten [...], door het zo dicht op elkaar zitten en een algemene censuur had bevrediging vrijwel geen schijn van kans'. Vrijwel, maar wel enige. Bij vrijlating uit Colditz zou Burn er (onterecht zoals later bleek) van overtuigd zijn dat hij louter homoseksueel was. Hij was bang op zijn dertigste minder knap te worden. 'Ik weeg nu niet meer dan 63 kilo. Mijn wangen zijn ingevallen [...], bij mijn oren grijs mijn haar als dat van een voorname beurshandelaar en bij de slapen zit helemaal niets meer.'

Burn was met zijn verslaggeverssteno en journalistieke ervaring de vanzelfsprekende keuze voor 'kopiist' van het avondnieuws: elke avond krabbelde Burn de hoogtepunten van de BBC neer terwijl jazzmuzikant Jimmy Yule de radio bediende, werkte die uit in leesbare vorm en deelde het resultaat uit in de verschillende messes. Om zijn eerdere academische mislukking goed te maken volgde hij een Oxford-studie sociale wetenschappen; hij las de econoom John Maynard Keynes, het *Beveridge Report* uit 1942 dat de basis zou vormen voor de welvaartsstaat van Groot-Brittannië en werken over arbeidstheorie. Burn was vastbesloten te begrijpen hoe de wereld er na de oorlog wellicht uit zou zien. Zijn standpunten verschoven naar links en hij kwam tot een slotsom: de heersende klasse, waar hij het geluk had een product van te zijn, was vervloekt en verdoemd. Hij leerde Russisch en verklaarde zichzelf eind 1943 'goed op weg naar het marxisme'.

Er klonk ontevreden gemopper in de Bullingdon Club over de rode revolutionair in hun midden. Maar een van de Prominenten vond in Burn een ideologische zielsverwant. Tot nu toe had Giles Romilly zijn communisme dan niet echt verborgen gehouden, maar toch wel verhoelen. De twee mannen steunden elkaar nu en organiseerden gezamenlijk lezingen over de theorie van Marx. Daar kwamen veel mannen op af, vooral ordonnansen. Sommige van de meer conservatieve gevangenen maakten zich ernstig zorgen over wat in hun ogen communistische propaganda was. Een van hen waarschuwde Burn gemaakt joviaal dat hij 'nog zo'n fijne kerel mocht zijn', maar dat hij 'hangend aan een lantaarnpaal' zou eindigen. Iemand anders eiste dat hij 'voor verraad terecht zou staan'. Douglas Bader noemde Burn 'een gevaarlijke lastpost', verbood zijn medeofficieren van de RAF naar de lezingen van Romilly te

gaan en organiseerde zijn eigen, concurrerende lezingen over onderwerpen zoals ‘Het doel van Stalins oorlog – de totale militaire bezetting van Duitsland’ en ‘Het openen van een tweede front om te voorkomen dat Rusland de oorlog alleen wint’. Toch bleef de zogenoemde ‘Colditz-rooie’ het evangelie van Marx verspreiden en verdiepte zich in dit onwaarschijnlijke ‘steunpunt van vrije meningsuiting’ in een nazigevangenis. Het ideologische schisma weerspiegelde en voorafschaduwde de gebeurtenissen in de grotere wereld: een strijd tussen de troepen van het communisme en de kapitalistische democratie, tussen verdedigers van het Britse rijk en degenen die dat als misdaad beschouwden, tussen de klassenstrijders en de traditionele heersende klasse. Met het invallen van de winter blies er een kille tocht van de ophanden zijnde Koude Oorlog door Colditz.

Micky Burn wilde niet ontsnappen en ook daarmee stond hij voor een andere manier van denken. ‘Het interesseerde me niet,’ schreef hij. ‘Ik deed alles wat ik kon om te helpen, maar ik vond dat iemand eens moest bedenken waarom we daar überhaupt zaten, wat de aanleiding van de hele oorlog was, waarom er eigenlijk oorlog zou moeten zijn. Daarmee kon ik in mezelf ontsnappen zonder daadwerkelijk weg te hoeven.’ In tegenstelling tot de eerste soldatengevangenen in Colditz, die woedend en ontmand waren omdat ze zonder te hebben gevochten gevangen waren genomen, hadden veel van de nieuwelingen voor hun gevangenneming al tot bloedens toe gevochten en hadden ze het gevoel dat ze daarmee ‘hun aandeel hadden geleverd’. ‘Ik had heel wat actie gezien,’ zei Michael Alexander, de commando die in zijn tenniskleding een Duits munitiedepot had gesaboteerd. ‘Ik wilde niet ontsnappen. Zonder mij redden ze het ook prima.’ De immensiteit van de uitdaging deed anderen terugschrikken. ‘Ontsnappen uit Colditz zou voor mij veel te moeilijk zijn geweest,’ vertelde John Watton, een gevierd kunstenaar. ‘Ik vond niet dat ik vaardig genoeg was om de nodige moeite en handigheid te bereiken.’ Als de mogelijkheid zich voordeed ertussenuit te piepen zouden de meesten die met beide handen aangrijpen en bijna alle gevangenen waren bereid hun bijdrage aan ontsnappingspogingen te leveren, maar steeds meer vonden het prima om de moeilijke en gevaarlijke bezigheid van het ontsnappen aan een klein gehard groepje

over te laten. Dus ontstond er in de gevangenisgemeenschap een nieuwe en subtiële scheiding: tussen degenen die vastbesloten waren te ontsnappen en anderen voor wie dat vooruitzicht verdwenen was tot het punt van haast onverschilligheid. 'Jongemannen zijn oud geworden door afmatting en verloren hoop,' schreef padre Platt in zijn dagboek. 'Op nieuws over de oorlog, brieven en seksperversie na waren de gesprekken bijna stilgevallen.' Elke brief van het thuisfront werd gretig verslonden. Ella van Heemstra, de voormalige geliefde van Micky Burn, zag het nieuwsbericht over zijn gevangenneming en stuurde hem een foto van haarzelf 'zodat je de goeie ouwe tijd niet vergeet'. Inmiddels woonde ze onder Duitse bezetting in Nederland en behoorde haar flirt met het nazisme, net als die van hem, tot het verleden. Haar tienerdochter volgde een opleiding tot danseres, vertelde ze hem. 'We zullen je kaartjes voor een loge sturen voor haar eerste avond in Londen,' beloofde ze.

De vierde kerst in Colditz kwam en ging en Eggers maakte zoals elk jaar vanaf 1940 de ontsnappingsbalans op. In 1943 hadden de gevangenen slechts 26 keer geprobeerd te ontsnappen, minder dan half zo vaak als het jaar daarvoor; slechts één Fransman had thuis weten te komen en dat was hem gelukt na overplaatsing naar een ziekenhuis buiten het kamp. Geen enkele gevangene had vanuit het kasteel weten te ontsnappen. De gevangenen en gevangenisbewakers kwamen een 'kerstwapenstilstand' overeen: tussen kerst en Oud en Nieuw zouden er geen ontsnappingspogingen worden ondernomen, in ruil voor de belofte van de Duitsers geen middernachtelijke appels of zoektochten te organiseren. De intensiteit van de strijd tussen de bewakers en bewaakten nam af; nooit zou Colditz 'tegen ontsnappen bestand' zijn, zoals aanvankelijk was bedoeld, maar het was veel zwaarder beveiligd dan in het begin. Net als in de grotere oorlog begon uitputting zijn tol te eisen, net als de flauwe hoop op een einde.

Voor kerst voerden geallieerde vliegtuigen weer een massabombardement op het nabijgelegen Leipzig uit. Dat jaar bestond de feestverlichting uit de zware explosieven die de stad in vuur en vlam zetten en de avondlucht verlichtten; verdwenen waren de theaters, het grootste deel van de universiteit, meer dan duizend commerciële gebouwen, 472

fabrieken, 56 scholen, negen kerken en het door Johann Sebastian Bach frequent bezochte Café Zimmermann, het toneel voor de eerste uitvoering van zijn *Kaffeekantate*.

Hoewel fanatieke nazisten bleven volhouden dat de overwinning binnen bereik lag, wist Eggers dat 'het einde slechts een kwestie van tijd was'. Bij de meeste van zijn medeofficieren bespeurde hij 'een compleet gebrek aan vertrouwen in onze militaire en politieke leiders'. Eggers was geen defaitist. Zoals zo veel vaderlandslievende Duitsers zou hij tot het bittere einde strijden, ongeacht wat hij zelf van de nazileiders dacht. Toch had hij opgemerkt wat anderen niet onder woorden wilden brengen: een geleidelijke, haast onmerkbaar verschuiving in de machtsbalans binnen het kamp.

'Hoe gaat dit allemaal aflopen?' schreef Eggers. 'Een catastrofe voor Duitsland was onvermijdelijk.'

1944

12. De tandartsspionnen

Op 19 januari kwam er een dramatisch einde aan de ontsnappingsdroogte, toen twee uit de kluiten gewassen officieren een lange, glimmend geweven tafel aan één kant optilden en de man in een bivakmuts en met een dertig meter lang touw om zijn nek van de tafel razendsnel over het zelfgemaakte lanceerplatform naar beneden gleed en met zijn voeten naar voren door het raam op de tweede verdieping het duister in schoot. Michael Sinclair probeerde, voor de zevende keer, te ontsnappen.

Na van de schotwond in zijn borst te zijn hersteld, had Sinclair maandenlang de westkant van het kasteel waar de Britten nu ingekwartierd zaten bestudeerd, pijp tussen zijn tanden geklemd, in een dikke rookwolk verborgen en diep in gedachten verzonken; uiteindelijk vond hij een gat in het Duitse veiligheidskordon. Onder de ramen door liep het boventerras met een balustrade, met tien meter daaronder een lagere loopbrug, het tuinterras. Dat werd omringd door een hek van ijzerdraad, waarachter de grond ruim negentig meter de diepte in dook, naar de achtertuinen van het dorp. 's Nachts werd de zijkant van het kasteel verlicht door krachtige zoeklichten. Vlak voor die met het invallen van de schemering werden aangezet gingen de bewakers van hun dag- naar hun nachtpositie. Dat betekende dat er ruwweg een minuut lang geen toezicht werd gehouden op het boventerras en de voorkant van het gebouw en dat die delen zich in het halfduister bevonden.

Bij deze ontsnappingspoging zou Sinclair worden vergezeld door RAF-luitenant Jack Best, een van de 'spoken' die door negen maanden ongezien verborgen gezeten te hebben was gestegen op de ontsnappingslijst.

Op een 'grauwe, donkere avond met weinig regen' namen de mannen om vijf uur hun positie in. De luistervinken gaven het 'sein veilig' en Sinclair gleed geheel in het zwart gekleed langs de tafel het raam uit, met sokken over zijn schoenen en een tang aan zijn linkerbeen gebonden om ijzerdraad door te knippen. Het touw, dat zorgvuldig van beddenlakens was geknoopt, rolde sissend uit. Vlak voor Sinclair de grond raakte trokken twee sterke officieren het andere eind strak en hij kwam haast geluidloos neer. In een paar stappen stond hij aan de andere kant van de balustrade en werd hij op het tweede terras neergelaten. Best gleed achter hem aan naar beneden. Sinclair knipte de drie strengen ijzerdraad door, waarna ze zich door het hek wurmden en de oever af klauterden. 'Het was een helling van vijfenveertig graden, kleischalie met overal vijfenveertig centimeter prikkeldraad waardoor onze kleding aan flarden werd gescheurd,' herinnerde Best zich. Helemaal beneden klommen ze over het dak van een tuinschuurtje en lieten zich vallen in de achtertuin van een cottage, terwijl een vrouw hen vanachter een achterraam stomverbaasd stond aan te staren. Toen liepen ze de hoofdstraat van Colditz af. Bij het aanspringen van de zoeklichten zag de bewaker nog net hoe een dertig meter lang touw door een raam op de tweede verdieping het gebouw weer werd ingetrokken. Direct stond de gebeurtenis te boek als 'de zestig-seconden-ontsnapping'. Het was, zo gaf Eggers bewonderend toe, 'een behoorlijk fantastische be-doening'.

Het tweetal herstelde in de bossen van Colditz de ergste gaten in hun burgerkleding en begaven zich naar station Grossbothen, waar ze de trein naar Dessau namen en een volgende naar Minden, en toen een derde richting Osnabrück. In de buurt van Rheine, vlak bij de Nederlandse grens, werden ze door een agent aangehouden. Bests gezicht, ziekelijk bleek door de lange tijd ondergronds, maakte hen verdacht. 'Hij zei dat zijn argwaan was gewekt door mijn gezicht en pet, omdat die er niet Germaans uitzagen.' De Gestapo beschuldigde hen ervan spionnen te zijn. 'We moesten een nacht in een cel slapen waar aangekoekt bloed aan de muren zat', maar werden uiteindelijk aan de legerautoriteiten overgedragen.

Opnieuw sjokte Michael Sinclair door de poorten van Colditz naar

de isoleercellen. Voor 'Bob Barnes' was dit de eerste keer dat hij werd gepakt. Onder die valse identiteit leefde Best al sinds hij in de krochten van Colditz was verdwenen en hij nam die persoonlijkheid nu weer aan, terwijl de echte Barnes in het gat onder de kapel verdween. Pas twee maanden later had Eggers het spokenmysterie ontrafeld. In maart werden er twee officieren gevonden die verstopt zaten in een schuilkelder, omdat ze ten onrechte geloofden dat die een geheime ondergrondse uitgang had. De ene was 'Bush' Parker, de Australische inbreker, de andere gaf als naam Bartlett op, maar aan de hand van een oude foto wist Eggers uit te vogelen dat hij in werkelijkheid Mike Harvey voor zich had, die een jaar eerder ontsnapt zou zijn. Als Harvey nog in het kamp zat, waar was Best dan, de man die samen met hem was verdwenen? Eggers liet onder zijn bewakers een foto van Best rondgaan en zei dat ze zich dat gezicht moesten inprenten. 'Haal deze officier,' zei hij. 'Ga naar de ruimte waar ze allemaal thee zitten te drinken. Daar vind je hem.' En inderdaad, Best alias Barnes stond tegen een muur geleund een kop thee te drinken. Een jaar lang hadden de spoken verborgen weten te blijven en met succes 1326 keer appel gemist. Eggers was onder de indruk. 'Het was me nogal een verhaal.' De legerleiding in Berlijn weigerde het te geloven. In plaats van aan te nemen dat ze waren voorgelogen kwamen de autoriteiten tot de hilarische conclusie dat de twee mannen in april 1943 waren ontsnapt, maar onmogelijk Duitsland uit hadden kunnen komen en dus in het geheim weer in het kasteel hadden ingebroken. Kommandant Prawitt ontplofte: 'Is het hier verdomme een hotel waar mensen naar geloven komen en gaan? Je kunt hier bijna net zo moeilijk binnenkomen als uitkomen.'

Na meer dan drie jaar binnen begon de mentale gezondheid van sommige gevangenen te verslechteren – en ook de staat van hun gebit.

De Joodse tandarts Julius Green uit Glasgow voegde aan elk aspect van zijn leven een vleugje ironie toe, als narcose tegen de misère van Colditz. Als kapitein in het Royal Army Dental Corps, het korps in het Britse leger dat tandheelkundige zorg verleent, mat hij zijn oorlog af aan aangetaste verstandskiezen en rottende kiezen, getrokken tanden, vullingen, gerepareerde kunstgebitten en geïmproviseerde kronen. Zijn

tandartsgereedschap bestond uit een voetboor, een paar sondes, mondspiegeltjes en vulattributen, een tang en een injectiespuit die hij tijdens de aftocht naar Duinkerken had gered van een vrachtwagen met medische spullen. De tang gebruikte hij het meest. ‘Het gemiddelde bezoek om een tand te trekken duurde maar een minuut of zo,’ schreef Green, die er voor het trekken van rotte tanden een ‘snelle en doelbewuste beweging’ op nahield voor het slachtoffer doorhad wat er gebeurde. Zijn patiënten gingen ‘soms luidkeels juichend en soms luidkeels vloekend’ de deur uit. Alles wat Green kon redden veranderde hij in tandartsgereedschap. Hij maakte cementvullingen van gips en neptanden van acrylhars dat hij in ruil voor Rode Kruisspullen van de bewakers kreeg. Bij gebrek aan lachgas geloofde hij dat hij gevangenen het beste op een behandeling kon voorbereiden door ze dan zelf maar aan het lachen te maken. Als Julius Green niet bezig was met het repareren, maken of trekken van tanden dacht hij aan eten, waar hij bijzonder veel van hield. ’s Nachts lag hij aan de maaltijden uit het verleden te denken en stelde hij zich voor wat hij in de toekomst zou kunnen eten. Halverwege 1943, na drie jaar verschillende kampen ‘achter de rug’, waren Greens benen opgezwollen van het oedeem en was hij door amoebedysenterie vijftien kilo afgevallen, maar hij hield zichzelf in leven door het opstellen van nepmenu’s voor de maaltijden die hij zou kunnen eten als hij vrij was. De andere gevangenen waren dol op hem. Ze noemden hem ‘Tandje’ of ‘Tandensmid’. Of na een bijzonder pijnlijke behandeling ‘Klote Tandensmid’.

Green hield vol dat hij ‘een toegewijde, praktiserende lafaard’ was, ‘een bijziende tandarts met platvoeten en aanleg om dik te worden’. Dat was een dekmantel: de Joodse Schot met aanstekelijke lach was niet alleen een uitstekende tandarts en een uitzonderlijk moedig man, maar ook een geheim agent voor de Britse inlichtingendienst.

Bij het uitbreken van de oorlog, twee jaar nadat hij zijn studie tandheelkunde aan het Royal College of Surgeons in Edinburgh had afgerond, vertrok hij vanuit zijn woonplaats Fife naar de 152^e (Highland) Field Ambulance-eenheid van de 51ste Highland Division in Dundee en marcheerde in zijn kilt naar Frankrijk. De zeventwintigjarige tandarts nam aan dat dit conflict ongeveer op dezelfde manier zou verlopen als

het vorige: 'Een rustige positionele oorlog met vooruitgeschoven loopgraven en weekenden in Parijs.' Er was voldoende te doen en voldoende te eten voor Green terwijl de Duitse troepen snel oprukten en de Fransen en Britten werden teruggedrongen. Op een dag in juni 1940 zat hij aan een banket geserveerd door een dorpsburgemeester dat bestond uit '*potage aux légumes, filet de veau normand en fraises du bois au Champagne*'; het volgende moment probeerde hij soldaten met afschuwelijke verwondingen aan het gezicht op te lappen. Hij 'verwijderde stukjes granaatscherf, volledig losgeraakte tanden en ander afval, en ondersteunde hun onderkaak met tijdelijke bedrading en verband'. Veel mannen hadden hun gezicht aan Green en zijn rustieke slagveldoperaties te danken. Tijdens de wanordelijke aftocht van de Britten twee dagen later dwaalde de tandarts door de straten van Saint-Valery-sur-Somme op zoek naar gewonden, toen hij een hoek om sloeg en tegen een Duitse tank aanliep. Daar kwam een pantserofficier uit die een wapen op de destijds aanzienlijke buik van Green richtte.

'Jij bent een gevangene,' zei hij.

'Het leek me geen zin hebben daar tegenin te gaan,' schreef hij.

Onderweg naar de gevangenis herinnerde Green zich dat 'een van Hitlers supermensen me met de kolf van zijn geweer onder in mijn rug ramde'. De rest van zijn leven zou de tandarts last hebben van rugpijn. 'Het begon me duidelijk te worden dat dit een bijzonder grimmige oorlog zou worden.'

De daaropvolgende drie jaar trok kapitein Green van krijgsgevangenenkamp naar krijgsgevangenenkamp, voerde hij tandartsbehandelingen uit en andere operaties, zoals amputaties vanwege gangreen, bij zowel gevangenen als bewakers. 'Ik kan best naar bloed kijken, zolang het maar niet dat van mezelf is,' merkte hij op. Er was veel vraag naar zijn diensten. Vaak nemen mensen een tandarts in vertrouwen, deels om het moment van 'mond open' uit te stellen. In 1941 nam een ondergeschikte officier contact met Green op en zei 'dat er een manier was om met het thuisfront te communiceren'. Hij vroeg of Green bereid zou zijn 'nuttige informatie' van zijn patiënten te verzamelen, onder wie de Duitsers, die interessant voor Londen kon zijn. Green werd toegelaten tot het geheim van de '5-6-o-code' (zie Appendix) en werd al snel een

van de productiefste schrijvers van gecodeerde brieven: die werden naar familieleden in Dunfermline gestuurd, van daaruit doorgestuurd naar het ministerie voor Oorlog en naar MI9. Airey Neave had Green nog nooit ontmoet en toch waren ze nu, door de magie van codes, in het geheim penvrienden.

Green verzamelde informatie over de bewegingen van de Duitse troepen, spoor- en scheepsdienstregelingen, het laatste nieuws over onderzeeërs en de Luftwaffe, aanwijzingen voor de Duitse industriële productie, hoe de stemming onder de burgers was en nog veel meer. In zijn tandartsstoel speelden opnieuw gevangengenomen ontsnappers alles door wat ze in de buitenwereld hadden opgepikt. In Londen stelde de Britse inlichtingendienst boodschappenlijstjes op voor de rondreizende tandarts, die in gecodeerde, door MI9 geschreven brieven naar zijn familie werden gestuurd. 'Er kwam reactie op mijn signalen en verzoeken om speciale spullen.' Er zat weinig logica in de brieven van Green naar huis, maar het ministerie van Oorlog stelde de familie gerust: 'Jullie zullen zien dat jullie zoon het over zaken heeft die voor jullie niets betekenen. Die opmerkingen zijn voor ons bedoeld, dus maak jullie daar geen zorgen over en heb het er ook absoluut niet over als jullie je zoon terugschrijven. Tot onze vreugde kunnen we jullie melden dat jullie zoon nog steeds waardevol werk verricht.' Met zelfgemaakte geheime inkt tekende hij een kaart op een standaardformulier van het ministerie van Oorlog waarop hij de exacte locatie van bombardementsdoelwitten aangaf, waaronder spooraansluitingen, legerbarakken en fabrieken. Zijn productiviteit zorgde voor grote vreugde bij MI9: 'Proficiat met je fantastische werk, ga zo door.' Hij wist welk risico hij liep: als de Duitsers ontdekten wat hij deed, 'dan zou de vijand behoorlijk kwaad zijn en was het beste waar je op kon hopen een relatief snelle dood'. Overdag peuterde de tandarts-spion tanden en informatie los en 's nachts droomde hij van een broodpudding met custard.

In januari 1944 werd Julius Green abrupt naar Colditz overgeplaatst. Op de binnenplaats kwam Reinhold Eggers hem begroeten, zoals hij dat bij alle nieuwe officieren deed.

'Wat is dit hier?' vroeg Green.

‘Oflag IV-C, Colditz,’ antwoordde Eggers. ‘Dit is een *Sonderlager*, een speciaal kamp.’

Green had van Colditz gehoord, het kamp voor onhandelbare gevangenen, en de naam zorgde voor een aantal tegengestelde emoties: ‘Het was een fotofinish tussen paniek en trots, met vlak daarachter nieuwsgierigheid.’

De tandarts kwam er nooit achter waarom ze hem precies naar Colditz hadden gestuurd. Misschien waren zijn geheime activiteiten aan het licht gekomen. Een andere mogelijkheid die in hem opkwam was dat de censuurambtenaren een brief in het Hebreeuws hadden onderschept die hij van een Joodse gevangene in een ander kamp had ontvangen, en tot de voor de hand liggende conclusie was gekomen. Green noemde zichzelf een ‘min of meer praktiserende Jood’, maar dat feit was tot op dat moment kennelijk aan de gevangenisautoriteiten van de Wehrmacht voorbij gegaan. De echte reden van zijn overplaatsing had waarschijnlijk noch met zijn Joods-zijn noch met zijn spionage te maken. Een paar weken daarvoor had Green tegen een Duitse beveiligingsbeambte gezegd dat de Britse geheime dienst een revolutionaire nieuwe manier had gevonden om geheime brieven door te geven, ‘door een postduif met een papagaai te kruisen en ze verbaal een boodschap mee te geven, zodat ze niet kunnen praten als ze worden neergeschoten’. Plichtsgetrouw meldde de Duitser deze doorbraak in vogel-oorlogscommunicatie aan zijn Kommandant en zag er totaal de humor niet van in toen hem duidelijk werd gemaakt dat dit een typisch Brits grapje was. Greens ‘ongelukkige gevoel voor humor’ was ‘voldoende om naar Colditz te komen’.

‘Tandje’ Green zette zijn tandartspraktijk in de ziekenboeg op en werd al snel populair in Colditz, ondanks, zoals hij schreef, ‘het gebrek aan spullen en narcose waardoor mijn behandelingen zeker niet prettig waren’. Hoewel hij niet getrouwd was en waarschijnlijk nog maagd combineerde hij het werk als tandarts met dat van relatietherapeut en gaf hij zijn patiënten advies bij hun relatie- en huwelijkszorgen: ‘Ik denk dat een buitenstander het spel beter in beeld heeft, zelfs al speelt hij zelf niet, dan een speler zelf’. Van gemalen gierst bakte hij taarten en ontdekte dat die zachter en beter verteerbaar werden als je een maagtablet

toevoegde aan water waarin gedroogde erwten waren gekookt. 'Dat was mijn belangrijkste bijdrage aan een verfijnde levensstijl in Colditz,' schreef hij.

De komst van Green betekende dat Checko Chaloupka geen bezoeken aan de dorpsstandarts kon regelen door zijn eigen gebit met een steen te verwoesten. Dit impliceerde dat er een einde kwam aan de vleselijke ontmoetingen met zijn 'favoriete schatje'. Toch bleef de relatie groeien, gebaseerd op een bedwelmende combinatie van seksuele aantrekkingskracht, een epistolaire romance en spionage; als een van de vreemde toevalligheden die de geschiedenis sporadisch voortbrengt was Julius Green niet de enige tandarts-spion in Colditz.

Irmgard Wernicke was niet zomaar een verliefde tandartsassistent. Nog steeds had de nazipartij het dorp Colditz en het omliggende gebied stevig in zijn greep. Irma's vader bekleedde een hoge functie in de partij en de meeste van haar burens waren enthousiaste leden. Elke november werd er in het dorp op de jaardag dat de nationaalsocialisten aan de macht waren gekomen een feest georganiseerd, met een parade van de fanfare en veel gejuich. 'Sommigen van ons werden speciaal aangewezen om bij de partijshow in het dorp aanwezig te zijn,' merkte Eggers zuur op. Naarmate het nieuws over de oorlog slechter werd 'bliezen veel steden deze feesten af. Colditz niet.' Maar sommige dorpingen waren geen nazi's. Vooral de jongere generatie verzette zich steeds feller tegen het regiem, een geheim verbond van mensen dat grondig tegen Hitler was gekant, verlangde naar zijn ondergang, en bereidde zich daar in het geheim op voor. Een van hen was Irmgard Wernicke.

Irma had toegang tot heel wat nuttige informatie. Ze woonde haar hele leven al in Colditz en kende iedereen in het dorp. Regelmatig kwamen de nazivrienden en -collega's van Richard Wernicke bij elkaar in het huis van de familie, waar de aantrekkelijke dochter van de gastheer bier en schnapps serveerde, en luisterde. De wachtkamer van de tandarts was een broedplaats voor dorpsroddels. Irma begon nuttige brokjes informatie te verzamelen die ze doorspeelde aan haar gevangen geliefde in het kasteel boven de stad: hoe de stad in elkaar zat, treintijden, verstopplekken op het platteland. De bewaker die hen de gelegenheid had gegeven voor hun eerste kus was bereid als tussenpersoon op

te treden en bracht wat eruitzag als liefdesbrieven van en naar de gevangenis. (Ook de dorpsbakker bleek omkoopbaar. 'In de winter van '43 zorgde dit meisje voor tot wel twintig broden per dag, die door een Duitse soldaat het kamp in werden gebracht,' schreef Chaloupka.) In juni 1944 gaf de nieuwe HBO, kolonel Tod, Checko opdracht om zijn 'betrouwbare antinazicontactpersoon in het dorp' en de softere goons te gebruiken om 'uit te vinden wat er allemaal gaande was in het kamp'. Zoals bij zo veel spionnen vermengden Irma's romantische gevoelens zich met haar ideologische neigingen. 'Ik kreeg heel wat informatie van Fräulein Wernicke,' schreef Chaloupka later, 'en die speelde ik door aan het ontsnappingscomité.' Irma liep veel meer risico dan Checko zelf. Hij genoot bescherming onder het Verdrag van Genève. Zij niet. Als haar burens, en waarschijnlijk haar familie, hadden ontdekt waar de ingetogen tandartsassistent daadwerkelijk mee bezig was, zouden ze haar zonder aarzeling aan de Gestapo hebben uitgeleverd. Een relatie met een gevangene was al gewaagd genoeg, maar als geheim agent voor de Britten werken was zo gevaarlijk dat alleen een smoorverliefde, onverschrokken of fanatieke antinazi dat zou doen; en Irma was het alle drie.

Julius Green spitte door de informatie die Checko verzamelde en haalde er alles uit wat van nut kon zijn voor MI9: onder de neus van de Duitse censuurambtenaren ging de informatie in gecodeerde brieven naar een klein dorpje in Fife. Nu beschikten de gevangenen over hun eigen volledige spionagenetwerk, dat was geworteld in de tandheelkunde.

Maar de 'herhaaldelijke tandartsbezoeken' van Checko waren Reinhold Eggers niet ontgaan. Eerst leek het 'uitgebreide contact' tussen de 'mooie assistente' van de tandarts en de 'lange, donkere en knappe' Tsjechische officier onschuldig genoeg, een onmogelijke langeafstandsrelatie. Na verloop van tijd vermoedde Eggers 'dat de tederheid van het meisje haar amoureuze piloot meer had gegeven dan liefdesbrieven alleen'. Hij besloot de jonge Irmgard Wernicke in de gaten te houden.

In februari 1944 werd Eggers tot senior beveiligingsofficier bevorderd en bracht hij rechtstreeks verslag aan de Kommandant uit. In

werkelijkheid vervulde hij de rol van belangrijkste gevangenisbewaker al. 'Ik was de enige die dat werk aankon,' schreef hij. 'Ik zat al meer dan drie jaar in Colditz, kende alle bewoners precies van gezicht en was op de hoogte van alle details van bijna alle ontsnaptingen die ooit hadden plaatsgevonden.' Hij kon een vleug trots niet onderdrukken, want nu was Eggers de langst dienende Colditz-officier, de laatste van de oude garde: Stabsfeldwebel 'Mussolini' Gephard was naar het Oostfront gestuurd en nooit teruggekomen, Unteroffizier 'Dixon Hawke' Schädlich was naar Italië uitgezonden, waar hij omkwam. De extra verantwoordelijkheden betekenden extra werk, maar Eggers wilde met zijn nieuwe functie als hoofd beveiliging graag van invloed zijn. 'Het was een opluchting om op dit kleine slagveld bezig te zijn,' schreef hij. 'Het bood me de gelegenheid tijdelijk de groeiende catastrofe buiten te vergeten.'

Gedurende de lente bleven er nieuwe gevangenen komen, soms in groepjes, soms een of twee afzonderlijk. Op 8 maart 1944 begeleidde Eggers een jonge marineofficier door de poort met een breed, knap, nogal leeg gezicht en een afwezige houding. Zijn naam was Walter Purdy, een tweeëntwintigjarige luitenant-ter-zee derde klasse uit Barking in Essex, die als bouwkundige op koopvaardij schepen had gewerkt voor hij werd overgeplaatst naar een gepantserde kruiser, de Van Dyck. Bij het zinken van het schip voor de kust van Narvik in juni 1940 tijdens de rampzalige veldtocht naar Noorwegen werd hij gevangengenomen. Julius 'Tandje' Green herkende Purdy uit kamp Marlag, waar ze beiden in 1941 gevangen hadden gezeten, en bood aan hem een rondleiding door Colditz te geven. De praatgrage Green wilde weten waarom Purdy naar een plaats was gestuurd die bedoeld was voor 'ontsnappers en mensen die de Duitsers doorgaans niet aardig vonden'. Purdy antwoordde dat hij inderdaad was ontsnapt en 'bij een meissie' in Berlijn had gewoond voor hij opnieuw werd gepakt. Hij stelde Green dezelfde vraag. 'Ik denk dat ze me ervan verdenken een Jood te zijn,' was het antwoord van de Schotse tandarts, 'en misschien zijn ze erachter gekomen dat ik in de gecodeerde brieven schrijverij zat.' Nu luisterde Purdy aandachtig. Green vertelde verder hoe geheime berichten in normale brieven wer-

den verborgen of doorgegeven aan een vriendelijke Duitse bewaker die ze naar een adres in Zwitserland stuurde. 'Omdat hij een Britse officier was die ik al eerder had ontmoet, leek het me geen kwaad te kunnen met hem te praten,' zei Green. De twee mannen liepen door de Britse vertrekken op de eerste verdieping van het *Kellerhaus* toen een met stof bedekte officier plotseling van onder een zitje in de vensternis tevoorschijn kwam. Daar kwam de tunnel uit die bekendstond als 'Crown Deep': die begon onder het raam en liep zeven meter de muur in tot onder de ronde trap. 'We hadden er een aantal maanden aan gewerkt en waren mooi gevorderd,' herinnerde de tunnelgraver Ian Maclean zich. 'Purdy zag me aan het einde van mijn dienst door het luik komen [...], hij leek erg geïnteresseerd in wat we deden en merkte op dat het een goed luik was.' Green vervolgde de rondleiding. Verborgen achter een ingebouwd nachtkastje op de bovenste verdieping van de Britse vertrekken lag de 'Bank van Colditz', de beste verstopplek in het kasteel waar 2250 Reichsmark, 4500 Franse francs, vervalste pasjes, twee zakken kleding, gereedschappen en een miniatuurradio gebouwd door Clayton Hutton van MI9 en pas via het postkantoor naar binnen gesmokkeld verborgen lagen. Eggers kreeg lucht van de 'schat' van de ontsnappers en was er al drie jaar naar op zoek. Later herinnerde een van de ontsnappers zich dat 'iemand er iets uit pakte, precies op het moment dat Purdy door de kamer liep'.

Die avond zaten Green en Purdy naast elkaar terwijl Micky Burn het avondnieuws van de BBC voorlas. Dat de gevangenen met succes een geheime radio in elkaar hadden geknutseld maakte diepe indruk op de nieuweling.

Green begon zich ongemakkelijk te voelen bij Purdy. Hij kwam 'vreemd en zenuwachtig' over en het verhaal van zijn ontsnapping 'klonk wat ondoorzichtig'. Hoe meer Green bij Purdy op details aandrong, hoe schrikachtiger die werd. De tandarts stelde zijn bazen op de hoogte van zijn wantrouwen en de volgende ochtend werd Purdy ondervraagd, eerst door het interne veiligheidscomité van het kamp en daarna door de strenge hoogste Britse officier Willie Tod. Purdy probeerde zich erdoorheen te bluffen en ging door op het verslag dat hij ook Green had gedaan: hij beweerde dat hij na zijn ontsnapping bij een

viriendin van zijn zus had kunnen schuilen, een modeontwerpster in Berlijn, tot haar huis was gebombardeerd en hij uit het puin was gehaald, om vervolgens door de Gestapo te worden gearresteerd. Het verhaal klonk met elke verfraaiing minder geloofwaardig. Vriendelijk nam Green Purdy apart en adviseerde hem om 'schoon schip te maken'.

Even later biechtte hij op: 'Ik heb me als een rat en een verrader gedragen.'

Purdy's weg naar verraad begon in 1937 bij een bijeenkomst van de British Union of Fascists in Ilford. De zeekoopman paste precies in het plaatje van iemand die door de fascistische partij van Oswald Mosley werd gerekruteerd: jong, racistisch, boos en heel beïnvloedbaar. Purdy raakte bedwelmd door de antisemitische redenaarskunst van de spreker die dag, de in Amerika geboren vechtjas en fanaticus William Joyce, Mosley's hoofd propaganda. Purdy's fascistische neigingen doorston-den gevangenschap en begin 1941 zag de Duitse beveiligingsofficier in kamp Marlag dat de jonge marineofficier *Twilight Over England* zat te lezen, een boek van Joyce waarin de deugden van nazi-Duitsland werden verheerlijkt en de nederlaag van Groot-Brittannië voorspeld. Inmiddels was Joyce naar Berlijn verhuisd, had hij het Duitse staatsburgerschap aangenomen en werd hij berucht als de radiostem van 'Lord Haw-Haw', uitzender van kwaadaardige propaganda waarin de schuld voor de oorlog in de schoenen van de internationale Joodse gemeenschap werd geschoven en Groot-Brittannië werd aangezet tot overgave: de rol die de Duitsers, zonder succes, aan Mazumdar hadden geprobeerd op te dringen. De Duitse beveiligingsofficier bood aan Purdy's boek door de auteur te laten signeren. In mei 1943 werd Purdy naar Berlijn gebracht voor een ontmoeting met Joyce zelf, die zijn fascistische landgenoot een overeenkomst aanbood: als Purdy binnen vijf weken tien uitzendingen zou maken 'mocht hij naar een neutraal land ontsnappen'. Daar ging Purdy maar wat graag mee akkoord. Margaret, de vrouw van Joyce, was weinig onder de indruk van de nieuwe rekrut van haar man; ze vond hem 'niet goed snik, hersenloos en wat hij aan hersens had, zat in de knoop'. Maar de nazi's hadden elke Britse fascist nodig die ze konden krijgen en Purdy kwam 'bereidwillig en enthousiast' in dienst van het Büro Concordia, de Duitse radiozender die zwarte

propaganda uitzond naar Groot-Brittannië. Onder de aangenomen naam 'Robert Wallace' las Purdy alles voor wat hij onder ogen kreeg. Het waren akelige berichten: 'Dit is British Radio National, het enige ongecensureerde radiostation bemand door Engelsen [...]. Die Joodse wapenkoningen jagen de jeugd van deze wereld hun dood in. Ze rekken de oorlog om er voordeel uit te halen. Met de Duitsers hebben wij geen strijd [...], de Joden zijn de macht achter de regering, de echte daders en aanstichters van deze zinloze, eindeloze oorlog.' Officieel werd de bevolking van Groot-Brittannië opgeroepen vooral niet te luisteren, maar toch stemden ongeveer zes miljoen mensen op de zender af om de wrede, hoogdravende taal van 'Lord Haw-Haw' en 'Robert Wallace' te horen en belachelijk te maken: 'Germany calling. Germany calling. Germany calling...'

Bijna een jaar lang genoot Purdy een prettig leventje in Berlijn. Hij ontving een salaris van vierhonderd mark per week. Hij kreeg een relatie met de patissier Margaret Weitemeier, die Gretel werd genoemd, en trok bij haar in. 'Een bijzonder goede kerst met Gretel,' schreef Purdy in zijn dagboek. 'Voldoende drank.' Op zijn ene arm had hij het ss-embleem laten tatoeëren. Hij leerde Duits van Gretel. Ze raakte zwanger. De Duitse autoriteiten vleiden Purdy en noemden hem 'de man met de gouden stem'. Zoals zo vaak steeg dat flintertje beroemdheid hem naar het hoofd. 'Het was een uiterst verwaand en luidruchtig persoon,' zei een andere krijgsgevangene die kort voor het Büro Concordia werkzaam was. 'Hij vertelde me dat hij een eersteklas radiomaker was, in trek bij andere Duitse radiozenders.'

In maart 1944 kreeg Purdy te horen dat hij naar Colditz zou gaan. Of de Wehrmacht hem opdracht gaf als spion te gaan werken of dat hij zich vrijwillig had aangeboden voor die taak is niet duidelijk, maar Eggers was er in elk geval dolblij mee en merkte op: 'Ik kreeg de kans, een echte kans deze keer, op een eigen agent, die alle informatie die hij mogelijk over ontsnappen en beveiligingszaken in het kamp vergaarde aan me door kon spelen.' Met een spion onder de Britse gevangenen kon Eggers er verzekerd van zijn dat er nooit meer iemand ontsnapte.

De beveiligingsofficier ging naar Berlijn om Purdy voor diens aankomst te informeren. Ze hadden een vreemd gesprek.

‘Wie gaat deze oorlog winnen?’ wilde Eggers weten.

‘Engeland, natuurlijk,’ antwoordde Purdy.

‘En wat gebeurt er dan met jou?’

‘O, dan ga ik naar huis en verspreid ik het nationaalsocialisme in Engeland.’

Purdy leek geen idee te hebben hoe ernstig zijn daden tot dan toe waren geweest en van het verraad dat hij op het punt stond te plegen. Of de jonge officier zich door hebzucht, lust, angst of fascistische ideologieën liet leiden is onduidelijk. Over één aspect van zijn persoonlijkheid bestaat geen twijfel: Walter Purdy was ongelooflijk dom.

De luistervink zat nog geen vierentwintig uur op zijn plek toen hij al werd ontmaskerd en een volledige bekentenis aflegde. Nu beging hij weer een enorme blunder.

‘Als je in het kamp mag blijven, ga je er dan mee akkoord niets te doen wat nadelig kan zijn voor de Britse belangen?’ vroeg kolonel Tod.

Even dacht Purdy over die vraag na en antwoordde toen: ‘Dat kan ik niet [...], als de Duitsers me vragen hun informatie te geven in ruil voor mijn vrijheid, dan kan ik daar geen weerstand aan bieden. Ik wil terug naar mijn meisje in Berlijn.’

Niet alleen had Purdy toegegeven zijn medeofficieren te bespioneren, maar ook was hij te dom om te verbergen dat hij daar mee doorging. Daarmee liet hij Tod weinig keus voor wat er daarna gebeurde. Hij beval kapitein David Walker om zijn uniform aan te trekken, Purdy te arresteren en hem voor de krijgsraad te brengen. Walker omschreef Purdy als ‘een gekweld, verzadigd wezen, hulpje van iedereen en toch gevaarlijk’. Iedereen begreep wat de uitkomst van een proces zou zijn, behalve misschien Purdy zelf.

Ondertussen werden voorbereidingen getroffen voor een ruiger soort gerechtigheid. In de Britse vertrekken liepen de gemoederen hoog op en er verspreidde zich een nare sfeer. Ontsnappingsofficier Dick Howe sprak Gris Davies-Scourfield erop aan.

‘Wat vind jij van die Purdy-kerel?’

‘Niet veel,’ was het antwoord.

‘Sommigen denken dat hij een verrader is die zou moeten worden

opgehangen. Ik ga wat vrijwilligers in een van de kamers op zolder bij elkaar roepen en dan verhangen we hem.'

Davies-Scourfield beschreef een macabere scène. 'In die kleine kamer boven zaten mensen bij elkaar en er hing een touw klaar aan een balk. Twee potige officieren hielden de ongelukkige Purdy tussen hen in.'

Howe sprak de groep toe. 'We zijn hier allemaal omdat we het erover eens zijn dat het onze pijnlijke plicht is om de ophanging te volbrengen van de verrader Purdy. Hij is hier als luistervink naartoe gekomen en tenzij we hem voor eens en voor altijd lozen, zal hij door de Duitsers naar een ander kamp worden gebracht om daar nog meer geheimen te ontdekken. Dus het is duidelijk onze plicht om dat te doen, of niet soms?'

Er klonk instemmend gemompel op deze woorden. Howe was niet de enige voorstander van snelrecht. Ook Davies-Scourfield was het daarmee eens, net als Michael Sinclair.

'Goed dan,' zei Howe. 'Dan hoeven we alleen maar een paar vrijwilligers te hebben om de straf uit te voeren.'

Daarop volgde een stilte. Over het algemeen mocht iedereen het dan eens zijn dat Purdy het verdiende opgehangen te worden, maar niemand was bereid om de executie daadwerkelijk uit te voeren, Howe zelf ook niet. Het was, zo zei Davies-Scourfield, een 'typisch Britse situatie': een principeakkoord dat niemand in praktijk wilde brengen.

De lynchbeluste menigte ging uiteen. Purdy werd naar zijn kamer gebracht.

Ondertussen vroeg kolonel Tod de Kommandant om een dringend onderhoud. 'Purdy moest uit de groep Britse officieren worden verwijderd. Hij is een spion,' zei Tod.

'Ik weiger hem te verplaatsen,' antwoordde Prawitt.

Nu bemoeide de adjudant van de Kommandant zich ermee: 'Maar het is toch wel veilig voor Purdy?'

Tod zei dat hij dat niet kon garanderen. 'Hij is geen Brits officier meer nu hij voor de Duitsers heeft gewerkt. Jullie zijn gewaarschuwd wat er kan gebeuren en het is nu aan jullie.'

Binnen het uur werd Purdy razendsnel naar de veilige isoleercel in de

Kommandantur gebracht, waar hij om chocolade van het Rode Kruis en heel veel sigaretten vroeg.

Hij zat daar nog steeds toen Eggers de voorraad onder de kast vond. 'We hebben hun belangrijkste buit gevonden,' kraaide Eggers. 'Ik hoop te al dat ik degene zou zijn die dat geld ontdekte.' Ook vond hij een distilleervat voor zelfgestookte sterkedrank, onderdelen om een type-machine in elkaar te zetten en de miniatuurradio, 'de eerste die ooit in een krijgsgevangenenkamp werd ontdekt'. (Nog altijd wist Eggers niets over Arthur II, de gekregen Franse radio op zolder.) Een paar uur later sloeg een brigade Duitse soldaten met een moker door de muur onderaan de trap, zodat de Crown Deep-tunnel en de schacht naar het zitje in de vensternis daarboven werden blootgelegd. Later beweerde Eggers dat hij 'op voorgevoel had gehandeld' en dat de enige nuttige van Purdy afkomstige informatie te maken had met een anonieme bewaker die bereid was brieven buiten het kamp te posten. Toch twijfelden de gevangenen er niet aan dat Purdy alles wat hij sinds zijn aankomst had gezien en gehoord had doorspeeld. Toen Eggers over de binnenplaats liep, brulde Douglas Bader vanuit een raam op de bovenverdieping: 'Betaal die kerel die je over het gat heeft verteld maar uit je eigen voedselpakketten, niet uit die van ons!' Als gevangenen de luistervink nog altijd in handen hadden gehad, zou hij zeker zijn gelyncht. Dat ze de Kommandant ervan op de hoogte hadden gesteld dat Purdy was ontmaskerd, redde hem waarschijnlijk het leven.

Na een paar weken werd Purdy uit zijn cel gehaald en teruggebracht naar Berlijn, om daar zijn comfortabele bestaan vol collaboratie, uitzendingen naar Groot-Brittannië en samenwonen met de zwangere patissier Gretel weer op te pakken.

Sommigen vonden dat Purdy het verdiend had aan de zolderbalken te worden opgehangen. 'We hadden in onze plicht gefaald,' schreef Davies-Scourfield. Anderen daarentegen waren opgelucht dat de verrader vertrokken was 'om te voorkomen dat iemand hem eens even naar gene zijde hielp', zoals Green dat noemde. De vriendelijke tandarts was nog niet bereid Purdy te vergeven, vooral niet gezien de geheimen die hij ongewild aan hem had onthuld. Toch probeerde hij begrip voor de man te hebben. Purdy was 'een arme, labiele dwaas, een zwak type dat

de vijand omwille van eten, comfort en het kunnen beschikken over een vrouw had geholpen propaganda te verspreiden en zijn kameraden had verraden'. Ook de officier die Purdy had gearresteerd, David Walker, was blij hem levend uit Colditz te zien vertrekken. 'Het idee om iemand vanwege zijn overtuigingen, hoe misplaatst ook, te executeren had me nooit aangestaan.' De Britse rechtbanken zouden veel minder mild oordelen.

'Tandje' Green had nog een extra reden om zich zorgen te maken over welke geheimen Purdy aan de Duitsers had doorgespeeld. In zijn onvoorzichtige gesprek met de spion had Green laten vallen dat hij Joods was en Joods zijn betekende mogelijk de doodstraf. Tijdens zijn tandartsrondes tussen de verschillende kampen had Green groepen Joodse dwangarbeiders gezien, en op een treinstation hoorde hij 'het gekerm van Joden die op een zijspoor in een veewagon zaten opgesloten', met bestemming Auschwitz. Het identiteitsplaatje waaraan te zien was dat hij Joods was had hij al vernietigd met de gedachte: 'Hoe minder de Duitsers zich met me bezighouden, hoe beter de knul van mevrouw Green het vindt.' Of Eggers was zich er niet van bewust dat Green een Jood was of, en dat is waarschijnlijker, het interesseerde hem niet. Onlangs was er echter een brief van een tante in Schotland gekomen waarin roddels uit de synagoge werden doorgegeven. Green moest voor de Duitse dokter verschijnen en zijn broek 'voor een onderzoek' laten zakken. Green kon moeilijk verbergen dat hij besneden was, maar hij beweerde dat die operatie 'in zijn latere leven' had plaatsgevonden en om medische redenen. Hij zwoer dat hij een presbyteriaanse Schot was en deed of hij de suggestie dat hij Joods zou zijn beledigend vond. De Duitse arts was openlijk sceptisch. 'Het is niet makkelijk om de datum van een besnijdenis te achterhalen,' schreef Green, 'en in het licht van dat probleem ging de Duitse legerarts er niet verder op door'. Green deed er zoals altijd luchtig over, maar dit was een onprettige ervaring geweest en was geen goed voorteken.

Tot op dat moment was een krijgsgevangenenkamp dat door het Duitse leger werd geleid een relatief veilige plek voor een Jood en was het antisemitisme in Colditz niet verder gegaan dan het opsluiten van de Frans-Joodse officieren in het 'Getto' op zolder. Maar het was waar-

schijnlijk dat er aan deze duidelijke onverschilligheid een einde zou komen. De Holocaust bereikte een nieuw dieptepunt van wreedheden en er zou een moment komen dat de aandacht van de antisemitische slagers zich op de gevangenisbevolking zou richten. Als dat gebeurde wilde Tande Green niet in de buurt zijn. Dus besloot hij in maart 1944 gek te worden.

13. Waanzin

Gevangenen die aantoonbaar verminkt, gehandicapt of ernstig ziek waren kwamen nu in aanmerking voor repatriëring. Welke krijgsgevangenen voldoende ziek, gewond of gek waren om naar huis terug te keren werd bepaald door het Medisch Comité van het Zwitserse Rode Kruis, dat de gevangenisautoriteiten adviseerde. Het was lastig om te bepalen welke gevallen echt waren en welke niet, want gevangenen waren bereid aanzienlijke moeite te doen om ernstig ziek te lijken: ze aten zeep of tinfoelie om tuberculose te simuleren, of sigaretten voor de gele huidskleur die leverfalen leek aan te duiden. In een van de kampen injecteerde een man met een vulpen gecondenseerde melk in zijn penis om gonorroe te simuleren. Het medisch bedrog werd door MI9 oogluikend toegestaan; er werd een damspel naar Colditz gestuurd met stenen waarvan de bovenkant losgeschroefd kon worden zodat een pilletje tevoorschijn kwam 'dat je de symptomen van geelzucht gaf'. Ook bewijs van ernstige geestesziekte was mogelijk reden om naar huis gestuurd te worden.

Dat was Greens kans. 'Ik bestudeerde de symptomen van paranoia en begon een onderneming waar ik toestemming voor had van de hoogste legerarts.' Hij beweerde dood te gaan aan indigestie en steeds als de Duitsers keken deed hij zich extreem neurotisch voor. Hij las *Vanity Fair* een keer of tien, tot hij hele stukken uit het hoofd kon citeren en dat deed hij dan ook, tot vervelens toe. Het werd gemakkelijker om geheime boodschappen in zijn brieven te verbergen, aangezien die steeds vaker helemaal nergens op sloegen. Hij dwaalde over de binnenplaats en bleef herhalen dat alle andere gevangenen van Colditz geschikt waren en hij als enige niet. Hij verscheen voor de gevangenisarts, 'alleen ge-

kleet in mijn laarzen en sokken en met bril op' en stelde luidkeels dat hij tegen zijn wil bij een groep gekken 'met prikkeldraadkoorts' was opgesloten. De arts 'suste me geruststellend en na mijn borst te hebben onderzocht en zich ervan verzekerd te hebben dat ik niet homoseksueel was kon ik gaan'.

Twee weken later kreeg Green te horen dat Frank Flinn en hij in Leipzig zouden worden onderzocht door professor Wagner, een gevierd psychiater aan de universiteit. Een vreemd vierspan stapte in de trein in Colditz: een tandarts die deed of hij waanzinnig was, een RAF-officier die op het randje van echte waanzin balanceerde en twee 'behoorlijk nerveuze' gewapende bewakers, tegen wie was gezegd dat zij verantwoordelijk waren als deze twee gekken zichzelf of elkaar probeerden om te leggen.

De trein was amper het station uit of Green schreeuwde: 'Ik ben de enige normale man in Colditz.'

'Stil,' zei Flinn. 'Jij bent ziek.'

'Wie is hier nou ziek, gekke klootzak?' schreeuwde Green terwijl hij opsprong.

Ook Flinn kwam razendsnel overeind en de twee gevangenen gingen elkaar met gebalde vuisten te lijf. 'De bewakers doken boven op ons en duwden ons weer in onze stoel.' Green en Flinn werden zover mogelijk van elkaar vandaan gezet als in de kleine coupé maar mogelijk was, met de bewakers als menselijke barrière tussen hen in. 'De rest van de reis zaten we elkaar kwade blikken toe te werpen.'

Leipzig was door de geallieerde bombardementen in een woestenij van ruïnes en puin veranderd. 'Kijk nou wat die communistische Joodse Churchill van jullie met onze stad heeft gedaan!' schreeuwde een oude man toen de Britse gevangenen onder schot door de verwoeste stad werden gevoerd. Terwijl ze langs de aan puin geschoten Deutsche Kredit-Anstalt liepen, het hoofdkwartier van een van de oudste banken in Duitsland, juichte Flinn. 'Verdomd goed bombardement! Die klootzakken hebben erom gevraagd!' Burgers die door het puin schuimden bleven kwaad staan staren.

'Hou je kop, Flinn,' siste Green. 'Wil je dat we gelynacht worden?'

Voor Green was het nu duidelijk: Flinn was compleet gestoord.

Met een hoffelijke buiging liet professor Wagner Green binnen in zijn behandelkamer. De psychiater was 'een lange, slanke, stijlvol uitziende man' met een air van afstandelijk plezier.

'Huil je wel eens? Ben je depressief?' vroeg hij zodra Green was gaan zitten.

'Huilen doe ik niet,' antwoordde Green. 'Maar wie zou er niet depressief worden als je opgesloten zit met een stel gekken die me niet aardig vinden omdat ik niet gek ben?'

Terwijl Green het repertoire van nepkrankzinnigheden doorliep zat de professor druk te schrijven.

Uiteindelijk stond de Duitse arts op en verklaarde plechtig: 'Mijn aanbeveling is dat je voor het comité moet verschijnen.'

Ze keken elkaar aan, de psychiater en de tandarts, en toen deed Wagner iets waardoor Green bijna onbeheersbaar begon te giechelen: 'Ik zou zweren dat hij knipoogde.'

Op 6 mei 1944 kwam het Medische Comité van het Rode Kruis naar Colditz, bestaand uit vier legerartsen, twee Zwitsers en twee Duitsers, onder begeleiding van Rudolf E. Denzler, de Zwitserse overheidsambtenaar die belast was met het toezicht op de relatie tussen krijgsgevangenen en de kampautoriteiten.

Inmiddels was Denzler een bekend gezicht in Colditz, een 'grappige, lange, slordige kerel', kalend en gebogen, die regelmatig 'bloedvlekken op zijn kraag' achterliet 'omdat hij zich bij het scheren had gesneden' en die een pince-nez op het puntje van zijn neus droeg. Achter zijn slordige voorkomen ging een uiterst precieze Zwitserse diplomaat schuil als het op regels en wetgeving aankwam. Als landen in oorlog verkeren valt het behartigen van de belangen van die landen in vijandelijk gebied naar internationale juridische gewoonte vaak onder een derde land, of 'beschermende mogendheid'. In 1944 behartigde Zwitserland de belangen van 35 landen in het Reich, waaronder Groot-Brittannië en de Verenigde Staten. De afdeling bescherming van de Zwitserse legatie was gevestigd in de voormalige Amerikaanse ambassade in Berlijn. Denzler was verantwoordelijk voor Britse en Amerikaanse krijgsgevangenen en geïnterneerde burgers en hij stond erop alles volgens het boekje te doen, waarbij 'het boekje' in dit geval het Verdrag van Genève van 1929 was,

dat Denzler uit het hoofd had geleerd en dat hij haast evenzeer vereerde als de Bijbel. Hij zag zijn rol als die van een arbiter, die de Duitsers ervan op de hoogte stelde als ze het verdrag schonden en ervoor zorgde dat de gevangenen op de hoogte waren van hun rechten, en dat die ook werden gerespecteerd. 'Meningsverschillen konden in veel gevallen direct worden opgelost, ofwel doordat de Wehrmacht concessies deed ofwel door passende uitleg over de rechten en plichten van de krijgsgevangenen.' Denzler werd bij elk ernstig geschil gehaald om te bemiddelen: 'Dankzij het geduld en de haast ongeëvenaarde tolerantie van kapitein Eggers werden deze geschillen vaak met verfrissende humor opgelost,' schreef hij.

Denzler bezocht in de loop van de oorlog 42 verschillende krijgsgevangenen- en werkkampen en schreef 350 aparte rapporten. Hij sprak het officiersjargon vloeiend in drie talen. Hij was zeer precies en fanatiek nauwkeurig. Bureaucratische pedanterie is bij de meeste mensen vervelend, maar Rudolf Denzlers muggenzifterij was niets minder dan heldhaftig.

In totaal werden er 29 officieren gekozen om voor het medisch comité te verschijnen: sommigen waren werkelijk gehandicapt of ernstig ziek, anderen deden alsof om 'een enkele reis' naar huis te regelen, en een paar, zoals Frank Flinn, dwaalden ergens in het psychologische niemandsland daartussenin. Douglas Bader, die door zijn tinnen benen de beroemdste gehandicapte soldaat uit de oorlog was, stond op deze lijst, net als Kit Silverwood-Cope, die trombose had overgehouden aan de brute behandeling in gevangenis Pawiak. Een dag voor de komst van het comité schrapten de Duitse legerautoriteiten zonder enige verklaring zes namen van de lijst. Dat veroorzaakte bij het volgende appel een helse ruzie en iets wat gevaarlijk dicht bij mouterij lag. Rudolf Denzler wilde een verklaring waarom de namen waren weggehaald. Kommandant Prawitt belde Berlijn. De Wehrmacht bond in en de namen werden in wat Eggers 'honderd procent een overgave' noemde weer op de lijst gezet.

De uitkomst van Frank Flinn's ondervraging stond al van tevoren vast. Iedereen in Colditz, zowel Brits als Duits, geloofde dat hij zijn verstand kwijt was. Maandenlang hadden Denzler en Zwitserse inspec-

teurs erop aangedrongen dat hij op medische gronden werd overgeplaatst. Zijn gedrag, dat aan het begin niet meer dan excentriek te noemen was, was steeds onvoorspelbaarder en gewelddadiger geworden. 'Errol' Flinn deed niet langer alsof, als hij dat al ooit had gedaan. Van de vier jaar gevangenschap had hij zes maanden in de isoleer doorgebracht. Hij wist dat dit zijn laatste ontsnaptingspoging zou zijn. Flinn besloot dat hij, als hij niet in aanmerking kwam voor repatriëring, 'op het prikkeldraad' af zou duiken tijdens het uurtje luchten om er in het zicht van de wachtposten overheen te klimmen. Hij wist precies hoe dat zou aflopen: 'Dan zou ik zijn neergeschoten'. Het duurde vijf minuten voor het comité een aanbeveling had geschreven voor zijn directe repatriëring.

Greens ontmoeting met het comité verliep ook heel routinematig. Het panel stelde precies dezelfde vragen als Wagner had gedaan en de tandarts gaf identieke antwoorden. 'Je hebt het onderzoek doorstaan,' liet de Zwitserse voorzittend kolonel hem weten. 'Je kunt naar je huis in Engeland.' Green wist net op tijd een vreugdekreet te onderdrukken en bleef stug kijken: 'Dat heeft geen zin. Ik woon in Schotland.'

'Nou ja, je kan in elk geval naar huis,' zei de kolonel vriendelijk.

Maar Green ging niet naar zijn huis in Dunfermline. Hoewel voor alle 29 mannen het advies om te repatriëren werd gegeven (onder wie in elk geval vier die hun aandoeningen simuleerden of overdreven), bleven er verschillenden gevangen zitten. De Duitsers stelden dat Douglas Bader zijn benen al in 1931 was kwijtgeraakt en daarom niet in de categorie oorlogsslachtoffer viel. Daarnaast was hij als gevangene simpelweg te waardevol om vrijgelaten te worden. Silverwood-Cope was volgens Denzler 'na opnieuw te zijn opgepakt door de Gestapo zeer slecht behandeld' en de Duitsers waren niet bereid hem als levend bewijs van de naziwreedheden naar Berlijn te laten terugkeren. Julius Green kwam er nooit achter waarom de Duitsers weigerden hem te laten gaan, zoals hij ook nooit de echte reden achterhaalde waarom hij in Colditz gevangenzat. Later liet Prawitt aan Denzler weten dat de tandarts als 'niet-Ariër' gevangen was gezet. Green geloofde dat zijn rol in de ontmaskering van Walter Purdy de basis voor het besluit vormde: 'Ik had hun plan een verrader in het kamp te krijgen verpest.' Naarmate met het verstrij-

ken van de maanden duidelijk werd dat hij niet vrijgelaten zou worden, gedroeg Green zich niet waanzinnig meer en deed hij in plaats daarvan alsof hij het niet erg vond in Colditz te zitten. Hij hield zich groot, want hij kon niet anders.

De dag dat Flinn vrijkwam ging in een wazige droom voorbij. 'Ik weet nog dat ze me naar de deuren van het kasteel brachten en dat ik buiten werd achtergelaten. En ik dacht, dit is het dan, ik ga. Het was overweldigend om de wereld buiten de muren te zien.' Hij had drie jaar in Colditz doorgebracht en langer in de isoleer dan welke andere gevangene dan ook. Alleen Mike Sinclair had vaker geprobeerd te ontsnappen. Flinn was betrapt bij het graven van een tunnel door een muur, bij een poging in te breken in het postkantoor en hangend in een strop in de wasruimte. Hij had een medegevangene met een schaakbord op het hoofd geslagen en ruziegemaakt in een treincoupé met de rustige tandarts. Hij preekte zijn eigen religie en stond een groot deel van zijn tijd in de gevangenis op zijn hoofd. Later beweerde Flinn dat het allemaal toneelspel was geweest, maar dat geloofde niemand en als hij wat helderder was, wist hij ook zelf dat het niet waar was. Nooit herstelde hij helemaal. Op die laatste dag, terwijl hij zo buiten Colditz stond, stortte hij in. 'Ik voelde water uit mijn ogen, beide ogen, druipen, geen tranen – gewoon water dat langs mijn gezicht stroomde. Dat herinner ik me van de vrijheid, dat kan vrijheid betekenen.' De tranen leken ergens onecht voor hem. Hij wist niet of hij nou echt huilde of niet. Vanaf dat moment zou de werkelijkheid altijd net buiten zijn bereik liggen. Eindelijk was hij vrij, maar daarbij was hij iets kwijtgeraakt wat hij nooit terugkreeg. Dat betekende vrijheid voor Frank Flinn.

De gezichten van de bewakers verrieden als eerste het nieuws van de D-day-landingen. Padre Platt merkte 'onder de Duitse soldaten en officieren een bepaalde mate van agitatie' op. Dit werd gevolgd door een gerucht, verspreid door de Duitse propaganda, dat de invasie was teruggedrongen. Maar die avond, 6 juni 1944, noteerde de over de radio op zolder gebogen Micky Burn de woorden van John Snagge, radio-omroeper bij de BCC, toen die meldde: Het is D-day. De geallieerden hebben vroeg in de ochtend een begin gemaakt met de aanval op de noord-

westkant van Hitlers Europese fort...' Binnen de muren van hun eigen fort klonk bij het delen van dat nieuws een luid gejuich van de gevangenen. 'Het was vreselijk opwindend,' schreef Burn. Checko Chaloupka sloot een weddenschap: als de oorlog met kerst nog niet voorbij was, zou hij naakt drie rondjes over de binnenste binnenplaats rennen. 'Waarschijnlijk barsten de feestjes los vanavond,' merkte de padre op. Zoals Gris Davies-Scourfield het in zijn dagboek omschreef: 'We waren zo ongeveer verdoofd, een mengeling van vreugde, opwinding en spanning'. De zelfgemaakte slechte sterkedrank vloeide rijkelijk. Slechts één Britse soldaat hield zich afzijdig van de festiviteiten, 'somber en in gedachten verzonken'. Steeds als iemand voorspelde dat de oorlog snel voorbij zou zijn, schrok Mike Sinclair. 'Hij was doodsbang dat het zou gebeuren als hij nog steeds een krijgsgevangene was; een mislukking na alle moeite die hij had gedaan.' Eggers hoorde het feestgedruis in de Duitse officiersmess en herkende het geluid van een naderende nederlaag. De geallieerden zouden op onvoorwaardelijke overgave staan. 'Ze zouden alleen een militaire capitulatie accepteren,' schreef hij, waardoor er 'geen andere keus was dan tot het bittere einde doorgaan'.

Het leek steeds waarschijnlijker dat de geallieerden zouden winnen, maar er was geen enkele zekerheid dat de gevangenen van Colditz lang genoeg zouden leven om het mee te maken.

Slechts twee dagen na de landingen drong er veel grimmiger nieuws tot het kamp door. Tientallen gevangenen waren uit luchtmachtkamp Stalag Luft III ontsnapt, in de buurt van Sagan in het huidige Polen, maar ze waren bijna allemaal opnieuw gevangengenomen en aan de Gestapo overgedragen. Ze waren 'ter plekke doodgeschoten' wist Padre Platt te vertellen. 'De Grote Ontsnapping' wordt in films en literatuur geprezen als een staaltje extreme moed; het was ook een afschuwelijke menselijke tragedie. Een jaar daarvoor waren de gevangenen van Stalag Luft III met een verbazingwekkend bouwproject gestart: een aantal tunnels van meer dan honderd meter lang en tien meter diep, gebouwd met vierduizend bedplanken. Op 25 maart kropen er 76 mannen door de tunnel om aan de andere kant van het prikkeldraad weer boven te komen. Van die groep werden er 73 gepakt. Een woedende Führer eiste aanvankelijk dat deze gepakte officieren stuk voor stuk zouden worden

gefusilleerd, maar uiteindelijk nam Hitler genoegen met een verlieslijst van 'meer dan de helft'. De ss koos willekeurig vijftig van de ontsnappers uit en vermoordde die, stuk voor stuk of in tweetallen. Het opvallendste aspect van de Grote Ontsnapping was misschien niet eens de vindingrijkheid van de massa-uitbraak, maar de absoluut barbaarse manier waarop die werd bestraft. Al snel verspreidde het nieuws over de slachting zich door Colditz. Kolonel Willie Tod, de HBO, stuurde een boodschap naar de Kommandant met de vraag of de geruchten waar waren. Prawitt antwoordde opzettelijk vaag, dat het aantal mannen dat 'tijdens de ontsnapping was neergeschoten' tot dan toe onbekend was. Maar Reinhold Eggers, die direct naar Stalag Luft III werd gestuurd om de beveiligingsmaatregelen te bekijken, wist hoe het zat: uit het bloedbad bleek een dramatische machtsverschuiving in het Derde Rijk. 'Himmler had bevolen dat alle ontsnapte krijgsgevangenen die opnieuw gevangen waren genomen niet terug naar hun kamp werden gestuurd, maar overgedragen aan de SD', de veiligheidsorganisatie van de nazi-partij. Het Duitse leger verloor de oorlog en daarmee de machtsstrijd in het regiem: Himmler en zijn ss-schurken namen de overhand om ervoor te zorgen dat het einde van het naziverhaal in een golf van bloed en woede werd geschreven.

Een paar weken later zat Eggers in de mess naar de radio te luisteren en te kaarten, toen de normale uitzending werd onderbroken voor een noodbericht: er was een moordaanslag op Hitler gepleegd, een bom was afgegaan in de Wolfsschanze, zijn veldhoofdkwartier. Aanvankelijk nam Eggers aan dat het een nepbericht moest zijn, uitgebreide propaganda van de geallieerden, maar om één uur 's nachts zat hij nog steeds ingespannen te luisteren toen de Führer, schor maar springlevend, op de radio te horen was als bewijs dat de poging tot staatsgreep was mislukt. Het Julicomplot, onder leiding van Claus von Stauffenberg, was beraamd in de hogere regionen van het Duitse leger, de militaire oude garde die door de nazifanatiekelingen al lang als verdacht werden gezien. De represailles van de hand van de Gestapo waren weerzinwekkend wreed: vijfduizend verdachten werden op nadrukkelijk bevel van Hitler ter dood gebracht, 'als vee opgehangen'. Onder de nieuwe *Sippenhaft*-wetten (bloedschuld) werden ook familieleden van de samenzweerders gearres-

teerd en veroordeeld. Himmler, die al hoofd van de ss, de Gestapo en de SD was, nam nu de leiding over het reservistenleger, het onderdeel van de Wehrmacht dat verantwoordelijk was voor reservetroepen, wachtdienst en militaire gevangenen. De krijgsgevangenenkampen, die tot dan toe waren geleid door soldaten die zich voor het grootste deel aan de wetgeving omtrent behandeling van gevangenen hielden, vielen nu onder de nazifanatici. Himmler benoemde een van de ergste daarvan om toezicht op de gevangenisbureaucratie te houden: Obergruppenführer (generaal) Gottlob Berger van het ss-Opperbevel, een zelfs naar nazimaatstaven uitermate onprettig figuur. Berger, een gehoorzame Hitler-vriend en fervent antisemiet, gaf sinds 1940 leiding aan het hoofdkantoor van de ss in Berlijn; hij had een cruciale rol gespeeld bij het opzetten van de Waffen-ss (de militaire vleugel van de ss), stelde een eenheid samen met veroordeelde criminelen die bekendstonden als de 'Zwarte Jagers', die een keur aan oorlogsmisdaden begingen, en kwam persoonlijk met het plan om vijftigduizend Poolse kinderen als dwangarbeiders te ontvoeren. Een historicus omschreef hem als 'gewetenloos, bot, lelijk in houding en gedrag, en toch geniaal welbespraakt met pikante humor' en Berger had als bijnaam *der Allmächtige Gottlob*, de Almachtige Gottlob, een woordspeling met zijn naam.

In de handen van deze man lag nu de toekomst van Colditz, en van zijn bewoners.

Op belangrijke en minder belangrijke manieren was in Colditz te merken dat de nazi's hun greep verstevigden, soms alleen maar symbolisch en soms heel betekenisvol. Vanaf nu werd de Hitlergroet met stijf opgestoken arm verplicht, niet alleen onder de Duitse burgers, maar ook onder gevangenen en bewakers. Het bloedvergieten na het Julicomplot bracht een nieuwe laag paranoia in de Duitse mess. De meer toegewijde nazi's bezagen sommige van hun kameraden met wantrouwen. 'Mensen keken elkaar niet meer recht aan,' schreef Eggers. De nazipartijbazen organiseerden een parade in het dorp 'om te danken voor de veiligheid van onze leider door de hand van de voorzienigheid'. Het garnizoen van het kasteel kreeg de opdracht erbij aanwezig te zijn, en dat deden ze allemaal, met enthousiasme dat uit pure angst voortkwam.

‘Men wilde niet lauw overkomen,’ herinnerde Eggers zich, die zijn eigen lauwheid ten aanzien van het naziregime ook angstvallig verborgen hield. Af en toe verscheen er onaangekondigd een ss-brigade om het kasteel te doorzoeken. ‘Een legertje’ opgeblazen ambtenaren van de SD kwam uit Dresden om zelf onderzoek te doen. ‘Deze mensen brachten meer problemen met zich mee dan ons lief was,’ snoof Eggers. Het orgaan van de nazihandhaving was onheilspellend geïnteresseerd in hoe het er in het kamp aan toeging. Eggers’ professionele trots was gekrenkt door deze inbreuk, maar hij was veel te geslepen om dat te laten merken.

De levensverwachting van een geallieerde soldaat die in Duitsland gevangen werd genomen ging schrikbarend omlaag. Aan het begin van de oorlog werden gevangenen standaard overgedragen aan de Wehrmacht. Nu was de kans groter dat ze in handen vielen van de Gestapo, de SS of de SD. Zoals de Zwitserse ambtenaar Rudolf Denzler duister opmerkte: ‘Het werd wel heel moeilijk om krijgsgevangenen te beschermen die door de paramilitaire organisaties werden vastgehouden.’ In het verleden werden neergehaalde piloten zoals Douglas Bader met alle militaire eegards, zelfs respect gevangengezet. Vanaf dat moment stond de bemanning van een bommenwerper die gedwongen was uit hun toestel te springen ‘de woede van het volk’ te wachten. Hitler had al bevolen dat iedere commando die gevangen was genomen op gebied dat in handen van de Duitsers was ter dood gebracht moest worden; dat executiebevel werd nu uitgebreid, zoals het bloedbad van Stalag Luft III liet zien, naar ontsnapte gevangenen. In januari was de Canadese officier Bill Miller van de buitenste binnenplaats van Colditz ontsnapt door zich aan de onderkant van een vrachtwagen vast te klemmen. ‘Dopey’ Mike sprak uitstekend Duits. In het nabijgelegen bos werd een achtergelaten jas gevonden, maar Eggers gaf grif toe: ‘We zijn er nooit achtergekomen hoe hij had weten weg te komen.’ Aanvankelijk was Millers verdwijning reden tot vreugde, daarna verwondering en uiteindelijk diepe droefheid. Er gingen maanden voorbij zonder enig bericht. Niemand hoorde ooit nog iets van Miller. Er is nooit achterhaald wat er van hem is geworden, maar waarschijnlijk is hij in burgerkleding in de buurt van Lamsdorf gevangengenomen, overgedragen aan de Gestapo,

naar concentratiekamp Mauthausen ten oosten van Wenen gebracht en daar op 15 juli 1944 vermoord.

Inmiddels was de ss actief bezig vijanden op te sporen en te vernietigen. 'Naarmate de zaak verslechterde begon Himmler dat af te reageren op de meest hulpeloze groep: de gevangenen en zij die in een concentratiekamp zaten,' schreef Eggers. Op 14 augustus werden Čeněk Chaloupka en een andere Tsjechische luchtmachtofficier zonder waarschuwing tijdens het appel uit de rij geplukt, op de trein naar Praag gezet en in een gevangenis opgesloten. Elke Duitse burger die de wapens hief tegen Duitsland maakte zich onder Duitse legerwetgeving schuldig aan hoogverraad en kon ter dood gebracht worden. Checko Chaloupka was in de ogen van de Duitsers sinds de nazibezetting van Tsjechoslowakije niet langer een Tsjech, maar een Duitser in RAF-uniform en dus een verrader die voor de krijgsraad moest verschijnen. Kolonel Tod diende woedend bezwaar in en wees erop dat elke vervolging een schending betekende van de internationale wetgeving. Rudolf Denzler tekende vanuit de Zwitserse legatie in Berlijn 'diverse protesten namens hen aan'. Ondertussen kreeg Checko te maken met ondervraging door de Gestapo en hij had zich al met zijn lot verzoend: 'Ik dacht dat ik nooit uit Praag zou terugkeren.' Toen werden de twee mannen na twee weken gevangenschap ineens zonder uitleg op de trein terug naar Colditz gezet. Irma Wernicke stond op het perron te wachten. 'Ik ben bij elke trein uit Praag komen kijken in de hoop dat je terugkwam,' zei ze tegen Checko. 'Godzijdank, je bent terug.'

Nu was het voor de gevangenen binnen de muren van het kasteel veel veiliger dan erbuiten, maar slechts zolang het Duitse leger de baas bleef. Colditz ging met het opklimmen van de ss een erg onzekere toekomst tegemoet. Gevangenen werden gecategoriseerd aan de hand van hun antipathie voor het Reich. De Prominenten waren waardevolle gijzelaars en gevangen statussymbolen. Als een nederlaag onontkoombaar was zou de ss wellicht in de verleiding komen ze allemaal als laatste symbolische wrede daad te vermoorden. De massamoord bij de Grote Ontsnapping had laten zien hoe groot de bereidheid van de nazi's was collectieve wraak op gevangenen te nemen. 'Als de vijand, wanhopig in hun nederlaag, onder de gevangenenkampen naar een doelwit zocht,

dan was Colditz een overduidelijk schot in de roos,' schreef David Walker. 'Daar dachten we allemaal aan, al hadden we het er nooit over.'

Ontsnappen had altijd al gevaren gekend: een schietgrage bewaker, een lynchende menigte dorpsbewoners, een ingestorte tunnel, een slecht samengevlochten lakentouw. Daarentegen liep een mislukte ontsnapping in de zomer van 1944 hoogstwaarschijnlijk uit op een kogel in de nek en een ongemarkeerd graf. Dit was logischerwijs van invloed op de ontsnappingsactiviteit: nu wist het grootste deel van de gevangenen dat ze de meeste kans maakten thuis te komen door te blijven waar ze waren, in de hoop dat de geallieerden eerder kwamen dan de ss. Dat was geen lafheid, maar verstandige statistische berekening. David Walker, wiens moed buiten kijf stond, verwoordde wat velen voelden toen hij de nieuwe ontsnappingsbalans opmaakte: 'Als de kans Duitsland uit te komen één procent is en de kans om, naarmate de vijand wanhopiger wordt, neergeschoten te worden als je opnieuw wordt gepakt 99 procent is, dan is het rekenwerk niet zo moeilijk. Dus besloten we het, misschien laaghartig, niet meer te proberen.' Ontsnappen was een spel geweest, al was het dan een serieus spel, in de tijd dat Pat Reid ontsnappingsofficier was; nu was het puur een zaak van leven of dood, met zware nadruk op dat laatste.

Toch bleef ontsnappen voor de harde kern een belangrijke bezigheid: het grotere gevaar, de dreiging van de ss en de steeds strengere beveiligingsmaatregelen maakten de uitdaging des te groter. Voor iemand als Mike Sinclair kon de vernedering van gevangengenomen te zijn in de oorlog alleen maar door ontsnapping uitgewist worden, hoe de kansen ook lagen. Nadat een bewaker graafgeluiden had gehoord, werden drie officieren gevonden terwijl ze zich in een afvoer onder de overwelfde doorgang van het kasteel verstopten. Een ander wist tijdens de Parkwandeling weg te glippen, net als de eerste ontsnapper, Alain Le Ray, in 1941 had gedaan. Hij verborg een berg puin onder een deken verdoezeld met takjes en stukjes karton, maar werd op minder dan drie kilometer van het kasteel weer in de kraag gevat. 'De zin tot ontsnappen verdwijnt snel,' schreef Eggers. 'In sommige gevallen vervaagde die helemaal niet.' Op 8 augustus werd er een wit, houten bord met zwarte letters op de deur van het *Kellerhaus* gespijkerd: 'Kampbevel nummer

21: er zal geschoten worden op ontsnappende krijgsgevangenen.' Een gevangene had dat al aan den lijve ondervonden. Zoals padre Platt in zijn dagboek schreef, 'brachten verschillende officieren Mike Sinclair, die een jaar daarvoor was neergeschoten, maar wat graag op de hoogte van het nieuwe bevel'. Er werd met geen woord gerept over Sinclairs reactie op dit vriendelijke pesterijtje. Zijn vastberadenheid werd er in elk geval niet minder om, maar zijn goede vrienden merkten dat zijn houding opvallend veranderde. Sinclair had nooit veel geglimlacht, maar nu 'fronste hij bijna constant en zag hij er veel ouder uit dan hij was'.

De oorlog kon heel goed voorbij zijn voor hij weg kwam. De Amerikanen waren al in Normandië geland en weldra zouden ze in Colditz arriveren; niet als bevrijders, maar als gevangenen.

14. De Mussen

In de zomer van 1944 voerde Rudolf Denzler een routine-inspectie uit in krijgsgevangenenkamp Kaisersteinbruch, net buiten Wenen, toen hij hoorde dat er in de gevangenisellen een groep gevangenen in Amerikaans uniform was gesignaleerd. De Zwitserse ambtenaar eiste de Amerikanen te spreken te krijgen en kwam erachter dat 'hoewel deze mannen hadden geleden onder zware omstandigheden, slecht voedsel en constante vernedering' ze een 'onverstoort humeur bezaten'. Van niets genoot Denzler zozeer als nazi's bedelven onder administratieve rompslomp. 'Onmiddellijk nam ik contact op met onze ambassade in Berlijn,' schreef hij, alvorens een woedend briefje te pennen aan generaal Westhoff, hoofd van de afdeling krijgsgevangenenkampen bij het Duitse opperbevel, met wie hij een 'goede en prettige' omgang had. Westhoff beval de mannen direct over te dragen aan de Wehrmacht.

Een paar weken later werden de drie Amerikanen samen met een groep van zeven Britse commando's, die na een afgeblazen parachute-landing in Albanië gevangen waren genomen, op de trein naar Colditz gezet. 'Ik kon ze tot mijn grote genoegen begroeten,' schreef Denzler. 'Pas toen deze mannen uitgeput en verwaarloosd de kasteeltuin in liepen werden ze krijgsgevangenen van de Wehrmacht en genoten ze bescherming onder het Verdrag van Genève.'

Een besnorde figuur ging de nieuwelingen voor de kasteelpoort door alsof hij de eregast was op een soiree in Manhattan, een 'lange, slanke, knappe man met grijs haar die het evenbeeld was van een chique Engelsman', in de woorden van Douglas Bader.

Florimond Joseph Du Sossait Duke was de eerste Amerikaanse gevangene in Colditz, de op een na oudste parachutist bij de Amerikaanse

luchtmacht en een van de minst succesvolle geheim agenten tijdens de Tweede Wereldoorlog.

Zoals zijn zwierige naam al doet vermoeden was Duke een telg uit de Amerikaanse upper class, een witte, Angelsaksische protestant van Britse komaf, opgegroeid aan de oostkust uit een bevoorrechte wereld die tijdens de gouden Jazz Age was opgebloeid en welvarend was geworden en vervolgens aan het ergste van de Wall Street-crash was ontkomen. Een tak van de familie had Pan American Airways opgericht en een andere was eigenaar van het duurste vastgoed in Connecticut. Duke studeerde af aan Dartmouth College, speelde een seizoen proffootball bij de New York Brickley Giants en maakte het staartje van de Eerste Wereldoorlog mee als ambulancebroeder, voor hij in vredestijd als hoofd reclame bij het tijdschrift *Time* in New York ging werken, een baan met veel socializen en weinig echt werk. Florimond Duke was rijk, gelukkig, knap en verveelde zich stierlijk.

Op 2 september 1939 zat hij in de tuin van een landhuis van een cocktail te nippen, naar de radio te luisteren en over het verzorgde gazon uit te kijken. Hij herinnerde zich dat het een 'gouden zomernamiddag in Greens Farms, Connecticut' was. Duitsland was net Polen binnengevallen, maar voor Florimond Duke was het leven goed, met een 'onzichtbare baan, een stijlvol huis en een mooie familie'. Hij was zevenenveertig jaar en had zijn aandeel al geleverd in één wereldoorlog. 'Ik had deze aan me voorbij kunnen laten gaan,' dacht hij, maar 'het was me allemaal te stil naar mijn zin'. Florimond Duke zette zijn martini neer en ging op weg naar de oorlog.

Voor de frontlinies was Duke te oud, maar nadat hij 'al zijn invloed had aangewend om weer bij het leger te komen', werd hij aan het Office of Strategic Services toegevoegd, de prille organisatie voor oorlogsinlichtingen die was opgezet om spionage, sabotage en ondermijning achter de linies in het door nazi's gedomineerde Europa te coördineren. Uiteindelijk zou de OSS zich ontwikkelen tot de CIA. Luitenant-kolonel Duke werd tot hoofd van de afdeling Balkan aangesteld, een deel van de wereld waar hij nog nooit was geweest en waar hij niets vanaf wist.

Voor de door land omgeven staat Hongarije, ingesloten door grenzen met Duitsland, Tsjechoslowakije, Roemenië en Joegoslavië, was het

een onaangename oorlog. In juni 1941 had Hongarije zich als vierde land bij de As-mogendheden aangesloten, naast Duitsland, Italië en Japan, en de Hongaarse troepen waren betrokken geweest bij de invasie van de Sovjet-Unie. De Hongaarse olie was van cruciaal belang voor de Duitse oorlogsmachine. Maar in 1944 begon de Hongaarse regering onder premier Miklós Kállay via diplomaten contact te leggen met Groot-Brittannië en de Verenigde Staten. In Zwitserland vond een reeks zeer geheime ontmoetingen plaats, begeleid door een golf gecodeerde brieven, waarin werd bekeken hoe het land zich aan de stalen greep van de nazi's kon onttrekken zonder onder het gezag van de Sovjet-Unie te gaan vallen. Hitler wist precies wat er speelde. Agenten van de Duitse contraspionage hadden de telefoonlijnen in Bern afgeluisterd en de Amerikaanse codes ontcijferd: buiten medeweten van de Hongaren of de westerse geallieerden maakte de Führer actief plannen om het overlopen van zijn ontrouwe bondgenoot te voorkomen door Hongarije binnen te vallen en te bezetten.

In februari 1944 stelde de Oss, dat geen flauw idee had van deze invasieplannen, een schema op om een groep agenten in Hongarije te drop-pen die contact moesten leggen met de antinazi-intriganten, om erachter te komen of ze te goeder trouw waren, en algemene nuttige informatie moesten verzamelen.

Direct bood Florimond Duke aan die driemansmissie met de code-naam 'Sparrow' te leiden.

'Maar dit is een parachutemissie,' merkte Dukes baas op. 'En jij hebt nog nooit gesprongen.'

'Dat kan ik leren.'

Duke zou gezelschap krijgen van de radio-operator majoor Alfred Suarez, een geharde New Yorker van Latijns-Amerikaanse afkomst die in de Spaanse Burgeroorlog had gevochten, en kapitein Guy Nunn, een avonturenromanschrijver uit Californië die vloeiend Duits sprak en 'lang en knap genoeg was om de rol van de held in een van zijn eigen reisverhalen te spelen'. Ze kregen een nogal vage opdracht: de drie agenten zouden ongezien in Hongarije worden neergelaten en daarna 'helpen bij het verkorten en winnen van de oorlog' door contact te leggen met 'de hoogste autoriteiten en onderhandelingen te voeren over

hoe Hongarije het Duitse kamp kon verlaten'. Duke kreeg te horen dat hij onder geen beding een overeenkomst moest sluiten. De oss liet M16 weten: 'De groep heeft geen, ik herhaal geen, toestemming om vredes-onderhandelingen te voeren of ermee akkoord te gaan.'

De Hongaren die zich aan Hitler wilden ontworstelen hoopten op volledige geallieerde militaire tussenkomst om hun land tegen de nazi's te beschermen; wat ze kregen was een hoofd reclame van middelbare leeftijd gewapend met duizenden Amerikaanse sigaretten, nylon kousen en goud, als omkoopmiddelen.

Dukes parachutetraining duurde een uur en hij moest onder andere uit de zijdeur van een vliegtuig springen dat geparkeerd stond op een landingsbaan in Algiers. In de vroege uurtjes van 16 maart werden de drie Amerikaanse officieren ergens in de buurt van de grens met Joegoslavië uit een Britse Halifax gedropt. Duke castreerde zichzelf bijna toen zijn parachute met een felle ruk opende en hij erachter kwam dat de 'banden van het harnas te ver omhoog in zijn kruis waren geschoven'. Verbazingwekkend genoeg landden de mannen zonder verdere verwondingen. Ze begroeven hun parachutes en gingen op zoek naar Hongaren die hen met de regering in contact konden brengen. Op het hoofdkwartier van het oss in Londen werd een bericht bezorgd: 'Sparrow [Mus] veilig geland'.

Ook in Berlijn werd dat bericht gelezen, waar de voorbereidingen voor 'Operatie Margarethe', de invasie van Hongarije, al een heel eind onderweg waren. Toen hij te horen kreeg dat de Amerikanen waren geland kreeg Hitler een driftbui. 'Ik heb jullie al die tijd gezegd dat de Hongaren ons uiteindelijk in de rug zouden steken,' schreeuwde hij. 'En dat is precies wat er nu gebeurt.' Volgens Wilhelm Höttl, ss-hoofd inlichtingen en contraspionage in Centraal- en Zuidoost-Europa, 'zette de komst van Duke de raderen in werking'.

De drie Amerikanen werden door Hongaarse soldaten opgepikt en naar Boedapest gebracht door een vrolijke officier van de luchtmacht met de naam Kiraly, die eerder bushpiloot was geweest in westelijk Canada en uitstekend Noord-Amerikaans Engels sprak. 'We verwachtten jullie al een poosje,' teemde hij. Ze werden ondergebracht in een kelder van het ministerie van Buitenlandse Zaken, kregen een uitgebreide

maaltijd van een nabijgelegen restaurant voorgezet en werden beleefd gevraagd hun Colt 45's af te geven. De volgende ochtend kwam Kiraly terneergeslagen terug: 'Hitler valt op dit moment Hongarije binnen. De Duitsers staan binnen het uur in Boedapest.' Hij klonk haast schuldbe-wust: 'Jullie zullen wel denken dat wij een stel uilskuikens zijn. Ik zweer jullie dat we niet hebben kunnen dromen dat Hitler dat durfde. We moeten jullie als krijgsgevangenen aan Duitsland overdragen.' Kiraly raadde hun aan zich van al het belastend bewijs te ontdoen, waaronder hun codeboeken. Ze zouden dit alleen overleven als ze de Duitsers er-van konden overtuigen dat ze geen spionnen waren, maar onschuldige soldaten die per ongeluk met hun parachute in Hongarije waren geland terwijl ze zich bij de Joegoslavische partizanen wilden aansluiten. Uit-eindelijk gaven ze hun geldriem af met daarin zesduizend dollar aan gouden *Louis d'or*-munten, in de overtuiging dat ze dat geld, en Kiraly, nooit meer zouden terugzien. Geen enkel doel van missie Sparrow was bereikt: in plaats van de oorlog te verkorten had het de nazi-invasie van Hongarije een impuls gegeven. Kiraly probeerde de mannen op te vro-lijken: 'Het gerucht gaat dat Hitler jullie nog voor jullie begonnen moest tegenhouden [...]. Zestien Duitse divisies om drie Amerikaanse officie-ren tegen te houden. Geen slechte verhouding.'

Vijf afschuwelijke maanden lang werden de Mussen, zoals ze zichzelf noemden, van het ene naar het andere kamp verplaatst, in Belgrado, Berlijn, Boedapest en Wenen. Herhaaldelijk werden ze door de 'vaardi-ge bullebakken' van de Gestapo ondervraagd. 'Wij zijn soldaten,' bleef Duke herhalen. 'Geen criminelen. Geen politieke gevangenen. Ik eis dat u ons onmiddellijk weghaalt en naar een krijgsgevangenenkamp stuurt.' Minimaal drie keer kreeg Duke te horen dat ze de volgende dag ter dood gebracht zouden worden. Ze probeerden de moed erin te houden door wedstrijden vliegen doodslaan te houden en hun optelsommen van nachtelijke bedwantsbeten te vergelijken. Zijn vijftigste verjaardag bracht Duke door in de keldercellen van het Gestapo-hoofdkwartier in Berlijn. Hij viel bijna achttien kilo af en liet een opzichtige pilotensnor staan, waarvan hij de punten opdraaide. Ze sliepen in hun pilotenjas. In Washington werden ze opgeschreven als zijnde vermist, 'vermoedelijk dood'; dat zou ook vrijwel zeker het geval zijn geweest als Rudolf

Denzler ze niet rondhangend in krijgsgevangenenkamp Kaisersteinbruch had aangetroffen.

Florimond Duke mocht dan een hopeloze spion zijn, hij was een geboren leider en de komst van de eerste Amerikanen deed de hoop weer opblaaien in het kasteel. 'Ze waren als een frisse wind en boden een nieuwe kijk op ons leven.' Gevangenen die vanaf het begin van de oorlog al opgesloten zaten hadden nog nooit een Amerikaanse soldaat in uniform gezien. Duke was met zijn aristocratische zelfvertrouwen de belichaming van de zichtbare Amerikaanse lotsbestemming, de geruststelling dat de geallieerden uiteindelijk zouden zegevieren. De Britten noemden hem 'Dookie'. Hij was 'intelligent, ouder en wijzer dan wij jongere mannen', merkte Bader op. 'Een geruststellende aanwezigheid.' Duke 'kon wel lachen om het behoorlijke aantal pesterijtjes over zijn onwaarschijnlijke voornaam' en al snel waren de Amerikanen opgenomen in de Colditz-maatschappij. Checko Chaloupka ging Al Suarez Tsjechisch leren. Florimond Duke sloot zich bij de bridgeclub aan. Na de afschuwelijke ervaringen van de afgelopen vijf maanden leek kasteel Colditz, zo schreef hij, 'eventjes bijna op vrij zijn'.

Toch bleef het vooruitzicht zelf om vrij te zijn voor gevangenen die elke ochtend in dezelfde bedompte, stenen kooi wakker werden een verre, wrede droom. Het kamp raakte doordrongen van een koortsige sfeer, waarbij 'de stemming bij het minste of geringste steeg of daalde'. Een slimmerik stelde voor de plaats om te dopen tot 'Hot-and-Colditz'. Geallieerde bommenwerpformaties vlogen over om de Duitse steden te bestoken en 'glommen als grote, prachtige voorwerpen' in de zon. Communist Micky Burn stelde, slechts half grappend, dat hij zich als volkscommissaris bij het Sovjetleger zou aansluiten als dat het kamp bereikte voor de Amerikanen kwamen. Vervolgens verspreidde zich, zonder aanwijsbare reden zoals padre Platt opmerkte, 'een treurigheid over het kamp; de eeuwige optimisten konden weinig enthousiasme meer opbrengen voor de overwinning die altijd "volgende maand" zou komen en "ophanden was". Ze waren bijna uitgeput.'

Zat van hun eigen gedachten begonnen de gevangenen zich met die van anderen te bemoeien: 'Mensen hebben nu zo weinig omhanden dat ze hun neus in andermans zaken steken [...], als iemand opstaat om een

paar minuten uit het raam te kijken, dan komt er meteen iemand anders vragen wat die persoon aan het doen is.' Een aantal toneelopvoeringen in het kasteel hielp de gevangenen hun gedachten af te leiden van hun onzekere toekomst. Er was heel wat veranderd bij het drama in Colditz sinds de tijd dat de mannen verkleed in papieren tutu's musical-liedjes brulden onder begeleiding van een valse piano. 'De uitmuntende producties van 1944 lagen mijlenver van de begintijd,' schreef Platt, al was hij het niet eens met de homoseksuele ondertoon van een productie van Noël Cowards *Blithe Spirit*, dat hij 'volslagen immoreel' noemde. De padre, die altijd op zijn hoede was voor vleeselijke lusten, voelde een 'afname in morele weerstand en een toename in perverse interesses'. De padre was bang dat 'homoseksualiteit' opbloeide en hoewel het merendeel 'moeite deed aan die ontwikkeling weerstand te bieden', deden anderen dat discreet niet. Tegelijkertijd leek het religieuze enthousiasme af te nemen. 'Het viert laagtij,' schreef hij, in tegenstelling tot de begindagen van gevangenschap, toen 'kerkdiensten een van de hoogtepunten van het kampeleven waren'.

Naarmate de dagen korter werden, zetten de gevangenen 'hun kiezen op elkaar voor weer een winter achter de tralies', in één geval zelfs letterlijk. Het viel vrienden van Mike Sinclair op dat 'de steel van zijn pijp altijd heel snel was doorgebeten'.

Een gelijksoortige spanning hield het Duitse garnizoen in zijn greep. Sommige Wehrmacht-officieren hadden zich heimelijk bij een nederlaag neergelegd, terwijl andere zich aan de hoop vastklampten dat Hitler met zijn geheime wapens eindelijk de oorlog voor Duitsland zou winnen. 'Ik knal mezelf en mijn gezin neer,' zei een fanatieke nazi. 'Maar eerst ga ik naar de tuin om een paar gevangenen om te leggen.' Eggers was absoluut niet van plan een einde aan zijn leven of dat van anderen te maken. Toch probeerde zelfs die aartsrealist zichzelf te dwingen de nazipropaganda te geloven en stelde hij zich een uitkomst voor waarbij Duitsland intact en met ongeschonden eer uit de strijd tevoorschijn kwam. 'We leefden in twee werelden: die van feiten en die van illusie,' schreef hij. Eggers twijfelde er niet aan dat er een afrekening zou komen als het einde daar was. Ooit was het met bloed bevlekte nep-uniform dat Sinclair tijdens de Frans Josef-ontsnappingspoging had

gedragen een geschiedkundig souvenir geweest. Nu leek het meer op belastend bewijs dat bij een naoorlogs proces op tafel zou komen. In stilte haalde Eggers het griezelige artefact uit het Colditz-museum en verbrandde het.

In de herfst van 1944 veranderde de machtsdynamiek binnen het kamp snel, waardoor er een vreemd soort nieuwe vriendelijkheid ontstond tussen een aantal bewakers en bewaakten. Van de schoolmeester uit het dorp leende Eggers een doos met films gemaakt door het Duitse Genootschap voor Educatieve Film en organiseerde op een zaterdag een bioscoopavondje in het theater. *Het Leven van het Koolwitje* was amper pakkend te noemen, maar het was vele malen beter dan niets. Gevangenen die hun parool gaven – een belofte om niet te ontsnappen – mochten onder bewaking naar het dorp gaan voor een partijtje rugby op het grasveld daar en om in de rivier te badderen. Toen een officier begin september werd gevonden terwijl hij zich tijdens de Parkwandeling in een berg bladeren had verstopt, trokken de bewakers hem alleen maar tevoorschijn en brachten hem bij het pad. ‘De gebruikelijke afranseling en dreigen je neer te schieten ontbraken.’ Het felle bewakertje sarren van de beginjaren nam af en verdween toen helemaal. Alleen Douglas Bader ging door met de storm aan beledigingen en brutaliteit. Ooit hadden de pesterijen een uitdagend verzet uitgedrukt; nu de bommen neerkwamen op Duitsland en de Sovjets en de geallieerde legers steeds dichterbij kwamen, leek het op treiteren. Reinhold Eggers, zo lang het mikpunt van wrede spot, merkte dat de gevangenen hem en de andere Duitse officieren haast vriendelijk waren gaan behandelen: ‘Typisch Brits: ze kregen sympathie voor de schlemiel.’ Het viel Rudolf Denzler tijdens zijn bezoeken aan het kasteel op dat de wederzijdse agressie verdampte: ‘Naarmate de Wehrmacht het slechter kreeg in de oorlog waren er minder incidenten en ontstond er een sfeer van kame-raadschappelijke attentheid.’ De gevangenen en hun bewakers kregen een nauwere band.

De mannen die uit Colditz waren ontsnapt wachtten, twijfelden of vochten in de bredere oorlog terwijl het laatste hoofdstuk aanbrak, met een onbekend einde.

Het was Airey Neave en M19 gelukt meer dan vijfduizend Britse en Amerikaanse soldaten en piloten door de ontsnappingslijnes in het bezette Europa te smokkelen en terug Groot-Brittannië in te krijgen. In de directe nasleep van D-day was Neave naar Frankrijk uitgezonden voor het regelen van 'Operatie Marathon', een missie om honderden neergehaalde piloten in kampen in het bos bij elkaar te brengen, waarvandaan ze door de oprukkende geallieerde legers konden worden gered. Alain Le Ray, de eerste ontsnapper, had het commando van de Franse verzets-troepen in de Vercors overgenomen en zette sabotageaanvallen tegen de nazibezetters op touw. In 1944 stond hij aan het hoofd van de Forces françaises de l'intérieur van De Gaulle. Zijn landgenoot Pierre Mairesse-Lebrun, de uitstekende springruiter die in 1941 over het prikkeldraad was geklommen, sloot zich in augustus bij de geallieerde landen in de Provence aan en behoorde nu tot het Bevrijdingsleger dat zich noordwaarts een weg naar de Rijn vocht. Hans Larive, door wiens ontdekking van de route naar Zwitserland zijn eigen ontsnapping en die van zo veel anderen mogelijk was geweest, voerde de Nederlandse Motortorpedoboten aan die hielpen Nederland te bevrijden. Jane Walker had zich in een klein dorp aan de oostoever van de Vistula verschanst, een geduchte Schotse vrouw, vermomd als boerin die vloeiend Pools sprak: het Rode Leger kwam steeds dichterbij en Mrs M wist helemaal niet zo zeker of ze door communisten bevrijd wilde worden. Frank 'Errol' Flinn was via het neutrale Zweden gerepatriëerd. Eenmaal terug in Groot-Brittannië stortte hij geestelijk in en werd hij naar een ziekenbuis in de buurt van Blackpool gebracht. 'Ik was ongeschikt om te vechten. Lange tijd had het leven betekenisloos geleken. Vier jaar in een gevangenis was lang, de beste jaren van je leven. Het herstel verliep langzaam.'

Twee opvallende Colditz-ontsnappers die Zwitserland hadden weten te bereiken zaten daar omdat de ontsnappingsroute door het zuidelijke deel van Frankrijk door de nazibezetting van Vichy-Frankrijk in november 1942 was afgesloten. Hun ervaringen verschilden volkomen.

Pat Reid bekleedde de functie van assistent-militair attaché in Berne, werkte in het geheim voor M16 en genoot van zijn leven als vrij man. Daar ontmoette hij een jonge Amerikaanse met wie hij al snel trouwde,

een nieuwtje dat een schok door het kasteel liet gaan toen het Colditz bereikte. 'Pat Reid is in Zwitserland met een Amerikaanse erfgename getrouwd!' meldde padre Platt. De mythe van de onstuitbare Colditz-ontsnapper nam al vorm aan.

Ondertussen zat Birendranath Mazumdar ingekwartierd in een hotel in Montreux aan het Meer van Genève. Aanvankelijk voelde Zwitserland als het paradijs. 'Het was een goed leven. Goed eten. Goede wijn.' Hij ging weer aan het werk en verzorgde verschillende geallieerde militairen die gewond naar Zwitserland waren gekomen, onder wie een aantal Indiase soldaten. De Britten hadden een gezelligheidsvereniging opgezet, waar hij biljartte en bridgete met een marineonderofficier genaamd Hammond. Hij schreef zich voor nog een medische studie in bij de in tuberculose gespecialiseerde kliniek in Locarno. Hij kreeg zelfs een verhouding met de jonge Zwitserse Elianne, wier rijke ouders in Basel woonden.

Toch hing er wantrouwen om de Indiase dokter. Kort na zijn aankomst in Montreux werd hij ontboden door luitenant-kolonel Henry Foote, een tankcommandant die in Noord-Afrika het Victoriakruis had verdiend, voor hij gevangen werd genomen, in een cel in Italië gegooid en vervolgens naar Zwitserland ontsnapte. 'Ik kan nou niet zeggen dat ik Mazumdar aardig vond,' meldde Foote aan Londen nadat hij de Indiase dokter had ondervraagd, die hij omschreef als 'onnodig breed-sprakig en wat ruziezoekerig'. De Britse autoriteiten vertrouwden het contact tussen de arts en de Indiase nationalistische leider Subhas Chandra Bose allerm minst. In 1943 had Hitler Bose een onderzeeër ter beschikking gesteld om mee naar Zuidoost-Azië te gaan. Nu zat het boegbeeld van de Indiase onafhankelijkheid in het door Japan bezette Singapore om meer Indiase soldaten voor zijn bevrijdingsleger te rekruteren en met steun van de Japanners de Azad Hind, de voorlopige regering van vrij India op te zetten. Door MI5 werd een speciale eenheid gevormd, Sectie Z, om de Indiase subversie te onderzoeken en er werd een dossier geopend over dokter Mazumdar. Tijdens wat voelde als ondervraging omschreef Mazumdar zijn bezoek aan Berlijn, wees erop dat hij elke uitnodiging tot samenwerken had afgewezen en probeerde vervolgens van onderwerp te veranderen. Prompt meldde Foote dat Ma-

zumdar 'niet wilde praten' over Bose en 'daar zeker niet happig op leek'. Gezien de omstandigheden was het amper verrassend te noemen, maar het was genoeg om hem als mogelijke verrader aan te merken.

Officieren die, zoals Foote, in Brits-Indië hadden gediend koesterden een zeker wantrouwen jegens Mazumdar. Sommigen noemden hem een 'Bengaalse Baboo', een neerbuigende term voor een Indiër die te hoog opgeleid en 'verwaand' overkomt. In de club in Montreux werd erop gewezen dat deze gast slechts een onderofficier was en dat de biljarttafel enkel en alleen bedoeld was voor officieren. De boodschap was duidelijk: ze wilden Mazumdar niet in de club hebben.

Op een middag werd hij door een Britse kolonel aangesproken.

'Praat met je landgenoten,' liet de officier hem weten. 'Zeg tegen ze dat ze zich niet met Zwitserse meisjes moeten inlaten.'

Weer wist Mazumdar dat het bevel rechtstreeks aan hem en zijn relatie met een witte vrouw was gericht.

'Kolonel, dat doe ik niet,' antwoordde hij. 'Zolang Britse officieren met Zwitserse meisjes omgaan, doe ik dat ook.'

'Dit is een bevel.'

'Ik weiger dat bevel te gehoorzamen. U verdoet uw tijd. Ik ben vrij man, keten me dus niet. U kunt mij niet ketenen.'

Luitenant-kolonel Sidney Lavender van het 16de Punjabregiment was de hoogstgeplaatste Britse officier in Zwitserland. Hij had een DSD verworven in Noord-Afrika en was uit een Italiaans krijgsgevangenenkamp ontsnapt. Omdat hij het merendeel van zijn volwassen leven in Brits-Indië had doorgebracht was Lavender ervan overtuigd dat hij 'de Indiase geest' begreep en wat hij meende in die van Mazumdar te zien beviel hem maar matig. Eind 1944 zag hij een kans de Indiase arts een toontje lager te laten zingen.

Veel ontsnapte gevangenen leden aan oogandoeningen en om betere diagnoses te kunnen stellen vond Mazumdar dat hij een oftalmoscoop nodig had, een duur vergrotingsapparaat op handzaam formaat met een lampje waarmee je in het oog kon kijken. Hij bestelde er een in Genève, kreeg het bonnetje van de hoogste legerarts en kocht het apparaat uit de kleine kas.

Een dag later moest hij voor kolonel Lavender verschijnen.

‘Jij bent een vuile leugenaar, Mazumdar,’ brulde de kolonel.

‘Pardon, kolonel,’ zei Mazumdar. ‘Ik ben dergelijke taal niet gewend.’

Met een stroom krachttermen beschuldigde de hogergeplaatste officier Mazumdar van diefstal en beweerde dat hij het geld bedoeld voor de aankoop van de oftalmoscoop had verdonkeremaand. (Later ontdekte Mazumdar dat het meisje dat hem het instrument had verkocht ‘gefêteerd’ was en overgehaald om een verklaring te ondertekenen waarin stond dat zij hem de oftalmoscoop niet had verkocht.)

‘Je hebt hem niet gekocht.’

Mazumdar wees erop dat hij het gloednieuwe instrument als bewijs kon laten zien, inmiddels stond kolonel Lavender woedend te tieren over Indiase corruptie en de redenen dat het land nooit klaar zou zijn voor onafhankelijkheid.

‘Met alles wat hij zei was ik het oneens,’ herinnerde Mazumdar zich.

Inmiddels stonden beide mannen naar elkaar te schreeuwen. Lavers gezicht ging van roze naar paars.

Uiteindelijk ontplofte Mazumdar: ‘Dit is het verschil tussen u en mij, kolonel: u heeft vijftientig jaar in mijn land gewoond en u spreekt geen enkele van de talen. Ik woon vijftien jaar in uw land en spreek vijf talen, waaronder de uwe.’

Mazumdar werd onder huisarrest in een hotel in Locarno gesteld in afwachting van een krijgsraad op beschuldiging van stelen. ‘Er was niemand om me te helpen,’ schreef hij. De dokter die vier jaar krijgsgevangene was geweest zat na zijn ontsnapping weer gevangen, maar nu onder bewaking van de Britten.

Als Mazumdar Groot-Brittannië eindelijk zou kunnen bereiken, zou M15 hem opwachten.

In de herfst nam het aantal beroemde gevangenen dat naar Colditz kwam steeds onheilsPELLender vormen aan. In oktober arriveerde de kleine, bescheiden schapenboer uit Nieuw-Zeeland, Charles Upham, onder zware bewaking. Hij was zo verlegen en de sfeer in het kamp was zo nerveus, dat sommigen er direct van uitgingen dat ook hij een spion was. In werkelijkheid was hij de enige gevechtssoldaat die tot tweemaal toe het Victoriakruis had ontvangen vanwege uitzonderlijke moed, op

Kreta en in Egypte. Nadat hij was doorzeefd met kogels, werd hij gevangenomen bij de Eerste Slag om El Alamein en weigerde, ondanks het aandringen van de Italiaanse legerartsen, om zijn arm te laten amputeren. Na verschillende ontsnappingspogingen werd hij naar Colditz gebracht, waar hij ronduit weigerde over zijn heldendaden te praten. Hij had het liever over schapen.

David Stirling, de oprichter van de sas, was ook een van de nieuwelingen, even moedig, maar veel spraakzamer. Onder zijn donquichotachtige bevel had de prille *special forces*-eenheid in de veldtocht in Noord-Afrika voor opschudding gezorgd door 's nachts As-vliegvelden binnen te dringen, bommen op geparkeerde Duitse en Italiaanse vliegtuigen te planten en terwijl die ontploften weer in de Libische woestijn te verdwijnen. Uiteindelijk werd Stirling, die van een bewonderende veldmaarschalk Rommel de bijnaam 'Spookmajoor' kreeg, in januari 1943 gevangenomen. Tot vijf keer toe probeerde hij uit kampen in Italië, Oostenrijk en Tsjechoslowakije te ontsnappen, voor hij uiteindelijk naar Colditz werd gestuurd, waar zijn eigenzinnige reputatie hem al vooruit was gesnelde. 'Het gevangenispersoneel koestert ernstig wantrouwen jegens David,' schreef een medegevangene. 'Ze laten hem nog geen minuut alleen.'

Ook de gerenommeerde Prominentenclub groeide met de komst van een stroom adellijke gevangenen die uit andere kampen waren geplukt. De eerste die zich in de elitaire semi-opsluiting aansloot bij Giles Romilly en Michael Alexander was de graaf van Hopetoun, zoon van de markies van Linlithgow, tussen 1936 en 1943 onderkoning van India. Kapitein Charlie Hopetoun van de 51ste Highland Division was in Duinkerken gevangenomen en zat nu in Colditz om geen andere reden dan dat hij 'de zoon van zijn vader was'. Ze kregen gezelschap van twee neven van koning George VI: luitenant burggraaf George Lascelles, bij zijn geboorte zesde in lijn voor de troon, die de zevende graaf van Harewood zou worden, en kapitein John Elphinstone, de latere zeventiende lord Elphinstone. De Britse koninklijke familie was altijd al een obsessie voor de nazi's geweest en deze koninklijke gevangenen kregen koeltjes te horen dat ze werden 'beschermd'. Kapitein George Alexander Eugene Douglas Haig, tweede graaf Haig, was op het gebied van propaganda al

even waardevol als zoon van wijlen veldmaarschalk Haig, de meest gevierde Britse Eerste Wereldoorlog-soldaat. 'Dawyck' Haig was een bleke, depressieve kunstenaar die 'de stilte als een warme mantel droeg' en aan amoebedysenterie leed. Volgens Michael Alexander 'had hij ernstiger onder gevangenschap geleden dan de andere Prominenten' en hij zei zelden iets, omdat hij met schilderen 'veel meer kon uitdrukken dan met spreken'. Haig was voorzitter geweest van Bullingdon aan Oxford en Hopetoun was er lid van geweest. Direct werden de nieuwelingen ingewijd in de exclusiefste club van het kamp. Met de komst van Max de Hamel, een verre neef van Churchill, kwam het contingent Prominenten op zeven. Ze aten samen, deelden kamers en werden om half acht 's avonds veilig opgeborgen. Niet langer mochten ze over het platteland wandelen.

Londen ontving bewijs dat de Duitsers waardevolle gevangenen bijeendreven in Colditz en deze zorgwekkende ontwikkeling werd direct doorgebriefd aan Downing Street en Buckingham Palace. 'Het kwam de koning nogal sinister voor dat de Duitsers al deze jongemannen, die naaste familieleden zijn van prominente mensen in dit land, samenbrengen in een Oflag,' schreef sir Alan 'Tommy' Lascelles, privésecretaris van de koning en neef van de nieuwe Colditz-gevangene, aan Churchill. 'Dat plotselinge overplaatsen is van onprettige betekenis.' Even overwoog de premier te proberen de Prominenten uit te wisselen tegen hooggeplaatste Duitse gevangenen in Britse handen, of een commandoaanval te lanceren om ze te pakken te krijgen, maar er werd besloten dat 'speciale acties ten behoeve van individuele gevangenen alleen maar tegenover de Duitsers zou benadrukken dat ze voor ons van bijzonder belang waren'. In plaats daarvan werd er een formeel verzoek ingediend bij de Zwitserse beschermende mogendheid om het welzijn van de 'speciale gevangenen' in de gaten te houden. Daarnaast stelde de afdeling politieke inlichtingen van het ministerie van Buitenlandse Zaken een pamflet op dat in krijgsgevangenenkampen gedropt zou worden met daarop een 'Ernstige Waarschuwing' dat de Gestapo, Kommandanten, gevangenisofficieren en bewakers 'persóónlijk verantwoordelijk zouden worden gehouden voor de veiligheid en het welzijn van de geallieerde krijgsgevangenen onder hun hoede'. Daardoor zou het normale kampbestuur wel twee

keer nadenken alvorens een moord te plegen, maar het had waarschijnlijk weinig effect op Himmler en zijn ss-moordenaars. Rudolf Denzler wist dat zijn macht om namens Prominenten op te treden beperkt was: 'Krijgsgevangenen zijn gijzelaars in handen van een vijandig land en die in Colditz waren bijzonder waardevol,' schreef hij. Sir James Grigg, minister van Oorlog, waarschuwde Churchill: 'De hoge omes in Duitsland houden de "prominenti" [sic] vast met de bedoeling ze later tegen hun eigen lui te ruilen. Onze mensen lopen pas gevaar als wij een aantal van de belangrijkste oorlogscriminelen in handen krijgen. Maar dat betekent later een vreselijk dilemma voor ons.'

Nu waren de Prominenten onwillige gasten in, zoals David Stirling het noemde, 'de zwaarst bewaakte herberg in het Derde Rijk', zonder enig idee of ze bij elkaar waren gebracht omwille van hun veiligheid, om te worden geruild of om te worden afgeslacht. Ook de Romanovs waren in 1917 op één plek verzameld voor ze werden vermoord. Op Hope-touns vraag waarom hij naar Colditz was overgeplaatst kwam een bangstigend antwoord: 'We willen niet dat met jou hetzelfde gebeurt als met de Russische koninklijke familie.'

15. De Rode Vos

Nooit meer zou luitenant-kolonel Willie Tod zijn mannen in de strijd aanvoeren, maar hij zou doen wat nodig was om ze voor te gaan naar huis.

Tod was de belichaming van Colditz zelf: lang, grijzend, door de strijd getekend en hard als graniet. De hoogste Britse officier had een lang paardengezicht en een buitensporig gebroken neus. Deze 'vredelievende, beleefde en vriendelijke' Schot beschikte over een totaal ander karakter dan eerdere HBO's. Tod keurde het bewakertje sarren af, dat hij weinig sportief vond. 'De Duitsers kregen een pak rammel,' schreef padre Platt. 'Hij geloofde niet in een trap na geven aan iemand die al op de grond lag.' Actief ontsnapping verbieden deed Tod niet, maar naar mate de risico's groter werden en het einde van de oorlog langzaam dichterbij kwam moedigde hij het ook niet aan. Het ontsnappingscomité bleef operationeel, maar 'hij keurde toekomstige pogingen alleen goed als er een reële kans op succes bestond'. Dat half-verbod kwam voor de meeste gevangenen als een opluchting. 'Auld Wullie', die door de jongere mannen werd bewonderd en aanbeden, droeg zijn eigen verdriet in stilte. In januari 1944, een paar maanden na Tods aankomst in Colditz, kwam zijn zoon en enig kind tijdens gevechten in Italië om het leven. Dat vertelde hij niemand en toen het nieuws naar buiten kwam en zijn medegevangenen hem wilden condoleren, staarde Willie Tod alleen maar in de verte en zei: 'Dat gebeurt nou eenmaal, bij soldaten.' Toch was hij uitermate vastbesloten ervoor te zorgen dat het de soldaten onder zijn hoede niet zou gebeuren. Hij werd in dat besluit gesteund door Florimond Duke. De Amerikaan wist de Duitsers over te halen hem officieel als hoogste Amerikaanse officier (HAS) in het kamp te er-

kennen. In die hoedanigheid zou hij deel hebben aan elke confrontatie met de Kommandant. 'Dan is het twee tegen een,' zei Duke tegen Tod.

Dat waren de twee mannen die de opdracht hadden Colditz door het dreigende eindspel te loodsen: zoals zij het zagen was het hun taak om de gevangenen onder hun bevel te beschermen en ervoor te zorgen dat zo veel mogelijk van hen de oorlog overleefden.

Op een middag eind augustus marcheerden de mannen voor hun bewegingsuurtje naar het park. Voor het eerst in een paar maanden was Michael Sinclair erbij, in een grote kakikleurige mantel die hij van een Franse officier had gekocht. De bewakers wisten dat ze de roodharige Sinclair goed in de gaten moesten houden en bij een routine-inspectie bleek inderdaad dat hij zelfgemaakte burgerkleding onder zijn uniform droeg, duidelijk als voorbereiding op een of andere ontsnappingspoging. Direct werd Sinclair tot veertien dagen eenzame opsluiting veroordeeld.

'Ik was een beetje gekwetst dat hij me niets over een ontsnappingsplan had verteld,' schreef Gris Davies-Scourfield. De twee mannen waren al vanaf de eerste dagen in gevangenschap de beste vrienden. Samen waren ze uit Poznań ontsnapt, hadden ze zich in Polen schuil gehouden onder bescherming van Mrs M en elk ontsnappingsplan gesmeed. Maar in de afgelopen maanden was Sinclair steeds onbereikbaar geworden. Zijn afstandelijkheid was verergerd door de dood van Sinclairs jongere broer in Anzio. 'Zelfs ik, al lang zijn vriend en kameraad, kon gewoon helemaal niet tot hem doordringen en om eerlijk te zijn probeerde ik het na een aantal afwijzingen ook niet meer zo.' Toen Davies-Scourfield vroeg wat hij van plan was, haalde Sinclair alleen maar zijn schouders op en zei: 'Je weet maar nooit wanneer de kans zich voordoet.' Ook dit leek helemaal niets voor iemand die alles altijd zo zorgvuldig plande.

Op 18 september kwam Sinclair uit de isoleer. Vijf dagen later werd er een nieuw bericht op de muur van de binnenplaats bevestigd, geschreven in duidelijke rode en zwarte letters, met veel uitroeptekens, schuin schrift en onderstrepingen.

'Aan alle krijgsgevangenen!'

'Ontsnappen uit een gevangenenkamp is geen sport meer!'

Op de poster werd Groot-Brittannië ervan beschuldigd ‘gangstercom-mando’s, terreurbandieten en sabotagetroepen’ in te zetten en er werd gesteld: ‘Duitsland is vastbesloten het vaderland te beschermen.’ Dit werd gevolgd door een als waarschuwing vermomd dreigement. ‘Het is noodzakelijk om zones in te stellen die streng verboden terrein zijn, de doodszones, waar een ieder die zich daar zonder toestemming bevindt direct wordt neergeschoten. Krijgsgevangenen die proberen te ontsnappen en die doodszones betreden zullen dat zeker met hun leven moeten bekopen. *Er wordt dringend gewaarschuwd in de toekomst niet meer te ontsnappen!* In klare taal: Blijf in het kamp waar je veilig bent. Uitbreken is nu een gevaarlijk, strafbaar feit.’

De meeste gevangenen dachten echter niet meer aan ontsnappen. Ze dachten aan eten.

In de herfst kwam het eerste echte hongergevoel waar alle inwoners van het kasteel last van hadden, zowel de gevangenen als de bewakers, en die aan lichaam en ziel knaagden. Gedurende de zomer was de stroom Rode Kruispakketten langzaam afgenomen en de voorraden die in het achterliggende jaar waren opgebouwd slonken. Door de chaos die het Derde Rijk overspoelde en de door bombardementen ernstig beschadigde spoorwegnetwerken bereikten de voorraden het kasteel niet meer: wat vanuit Zwitserland wel het land binnenkwam was voor aankomst bij de kampen al grotendeels leeggeroofd of verdwenen. Hongersnood lag op de loer voor Duitsland. Alleen persoonlijke pakketten uit Groot-Brittannië druppelden nu nog binnen, tot er helemaal niets meer kwam. Ook aan de stroom brieven van het thuisfront kwam een eind.

Door de extra levensmiddelen in de Rode Kruispakketten waren de Duitse rantsoenen verteerbaarder en voedzamer geweest. Vanaf nu waren gevangenen steeds meer (en weldra volledig) afhankelijk van het weinige wat het gevangenisstelsel te bieden had: beschimmelde aard-appels, roggebrood en gierst, allemaal onder streng rantsoen, een dunne, ondefinieerbare soep. Wat er nog aan groente het kasteel binnenkwam waren rapen en koolrabi, en zelfs die nog zelden. Tod gaf opdracht de overgebleven Rode Kruispakketten als noodvoorraad bij elkaar te leggen. Voedsel behoorde altijd al tot de standaardgespreksonderwerpen in het kasteel. Nu werd het allesverterend.

Op 25 september, twee dagen na het ophangen van het bericht waarin ontsnappingspogingen werden verboden, stond Reinhold Eggers op de oostelijke borstwering over het park uit te kijken terwijl de gevangenen een rij vormden om naar het omheinde sportterrein te lopen. Het was een prachtige herfstnamiddag. Het blad aan de bomen van de bossen verkleurde en de eerste bladeren vielen al en dansten op een warme bries door het park. Dit was 'het mooiste uitzicht in Colditz', dacht Eggers, 'met haagbeuken, beuken en platanen die in de hele *Tiergarten* opvlamden'. De oorlog leek ver weg.

Gris Davies-Scourfield zag Mike Sinclair naar het park lopen.

'Je gaat een wandeling maken, zie ik. Zal ik meegaan?' vroeg hij.

'Nee, ik wil liever alleen zijn. Dank je wel,' antwoordde Sinclair en hij draaide zich om. Hij sprak 'vreemd toonloos'.

Een gekwetste Davies-Scourfield dacht: 'Flikker dan maar op [...]. Ga maar mooi alleen wandelen als je dat zo graag wilt.' Hij liep terug naar zijn kamer om een brief naar huis te schrijven. Davies-Scourfield had niet gezien dat zijn oude vriend onder zijn Franse mantel burgerkleding droeg. De dag tevoren had Sinclair zonder dat tegen iemand te zeggen wat geld gepakt uit wat er nog over was van het ontsnappingsfonds.

In het park namen de bewakers positie in naast het bijna drie meter hoge ijzeren hek, met rollen prikkeldraad erbovenop. Er werd een potje gevoetbald. Sommige mannen zaten in de herfstzon te niksen of in groepjes te kletsen, terwijl anderen over het pad kuierden dat net binnen de perimeter in de aarde was ingesleten.

Een half uur lang liep Sinclair alleen rond, heen en weer langs de afrastering, en bleef dan even staan om naar de wedstrijd te kijken. Een van de spelers keek op en zag dat zijn gezicht 'asgrauw' zag. Het viel niemand op dat hij dikke zwarte handschoenen uit zijn zak haalde en die aandeed.

Het was bijna drie uur in de middag toen Sinclair plotseling zijn mantel af rukte, over het eerste struikeldraad sprong en tegen het perimeterhek begon op te klimmen. Even leek hij 'met armen en benen wijd in de lucht te zweven', voor hij de bovenste streng prikkeldraad beetgreep en zichzelf omhoog hees. Hij was boven en 'balanceerde op de deinende draden' voor de Duitse bewakers doorhadden wat er gebeurde.

‘Halt!’ werd er geschreeuwd en als één man haalden ze hun geweer van hun rug. ‘Halt oder ich schiesse!’

De Duitse onderofficier die op deze dag dienst had kende Sinclair en had ‘veel bewondering’ voor hem. Hij opende de poort en rende buitenom terwijl hij zijn pistool uit zijn holster haalde. De wedstrijd was gestopt en de voetballers stonden nu ademloos gespannen toe te kijken.

Sinclair kwam hard neer aan de andere kant op het moment dat de Duitse onderofficier hijgend kwam aan gerend.

‘Het heeft geen zin, Herr Sinclair,’ zei hij niet onvriendelijk.

Sinclair sloeg het pistool van de man weg en sprintte met ontwijkmanoeuvres de helling op, met ‘een bijzonder vastberaden uitdrukking’ op zijn gezicht.

Hij was al halverwege naar de buitenste muur toen het eerste schot door het park weerklonk. Nog twee, gevolgd door een ongelijk salvo van tien bewakers op verschillende plekken langs de grenzen van het terrein. De gevangenen in het kasteel hoorden het geweervuur en het geschreeuw en dromden bij de ramen samen. Mijn God, het is Mike, dacht Gris Davies-Scourfield. ‘Dat moet wel.’ Inmiddels rende Sinclair laag bij de grond naar de bomen. ‘Nicht schiessen,’ schreeuwden de voetballers. ‘Nicht schiessen!’ Vanaf het geschutemplacement naast het pad naar het kasteel, dat een duidelijk schootsveld over de kleine vallei had, openden machinegeweren het vuur.

Sinclair was nog drie meter van de buitenmuur verwijderd toen hij wankelde en op zijn knieën viel. Geschokt hapten de mannen achter het prikkeldraad naar adem. ‘Toen stortte hij tussen de herfstbladeren in.’ Een enkele kogel was tegen zijn rechter elleboog afgeketst, zo zijn hart in.

In nog geen uur werden de verbouwereerde gevangenen op de tweede binnenplaats bij elkaar gezet voor een noodappel. Er werd in geschokte stilte geteld. De Duitse officier van de wacht salueerde en marcheerde met zijn mannen plechtig de hoofdboort uit, waardoor de gevangenen kort alleen achterbleven. ‘Attentie!’ riep Willie Tod, een vroegtijdig oude man die plotseling nog ouder leek. ‘Heren, tot mijn spijt moet ik u meedelen dat de heer Sinclair dood is.’

Bij de begrafenis op het dorpskerkhof de volgende dag mochten

maar tien gevangenen aanwezig zijn. Kommandant Prawitt liet een Britse vlag over de kist draperen met wat iedereen 'een prachtige krans' vond.

Tussen Sinclairs spullen vond Gris Davies-Scourfield in een opgevouwen hemd een briefje: 'Ik neem alle verantwoordelijkheid. Kom veilig thuis, goeie kerels.'

In de dienst in de kasteelkapel waren alle gebruikelijke kenmerken van het militaire rouwritueel terug te vinden: *Blijf bij mij, Heer, De Heer is mijn Herder* en het Britse volkslied. Een trompettist blies vanaf de galerij de *Last Post*. Sinclairs prestaties werden opgesomd: geen enkele gevangene was vaker of geestdriftiger ontsnapt, of had zo lang in Duitsland en in door nazi's bezet gebied in vrijheid geleefd; maandenlang had hij onder de bescherming van een geduchte Schotse in Polen verborgen gezeten; hij had de grens van Zwitserland, Nederland en Bulgarije bereikt zonder die ooit over te steken; tijdens een ontsnapping was hij al een keer in de borst geschoten; hij gaf nooit op. 'Jullie weten beter dan welke gemeenschap ook wat dat betekent,' zei padre Platt tegen de gevangenen. 'Het is geen zinloze tragedie,' voegde hij daaraan toe, waarmee hij misschien onbedoeld verwoordde wat velen zich in stilte afvroegen.

De andere gevangenen probeerden aan Sinclairs dood edelmoedigheid, betekenis en troost te ontlenuen. 'In handen van anderen op vrijheid wachten zou zijn eigen mislukken bezegelen, zijn hart verwonden en zijn ziel verschroeien,' zei iemand. Een ander stelde dat hij was 'gedood door zijn moed en vastberadenheid te blijven proberen, ook nadat anderen de hoop hadden opgegeven'. Gris Davies-Scourfield vroeg zich af of het Duitse dreigement iedereen die probeerde te ontsnappen neer te schieten 'een extra stimulans' was geweest voor Sinclair.

Er werden de Duitsers maar weinig verwijten gemaakt, al dienden Tod en Duke officieel een klacht in, met het argument dat Sinclair 'feitelijk ingesloten' was. De bewakers hadden gearzeld te schieten en dat pas na een waarschuwing gedaan, en zeker niet met de bedoeling te doden. Daarmee bleef de grimmige maar onuitgesproken mogelijkheid bestaan dat het Sinclairs bedoeling was geweest te worden gedood. Sommigen schreven zijn daden toe aan een 'spontane en totale ver-

standsverbijstering'. Toch was Sinclair bij zijn volle verstand toen hij stierf: hij wist wat de waarschijnlijkste uitkomst was van een 'duik naar het prikkeldraad'.

Michael Sinclair was vierentwintig toen hij gevangen werd genomen en achtentwintig toen hij stierf. Hij kwam uit een militaire familie van rigide rechtlijnigheid voor wie sneuvelen in de strijd, zoals zijn broer al had gedaan, het ultieme teken van mannelijkheid was. De zekerheden waarmee hij was opgegroeid waren in gevangenschap weggenomen. Met elke mislukte ontsnappingspoging werd de afstand tot wat hij als zijn lotsbestemming had gezien groter. Misschien had Sinclair er met de dood door een Duitse kogel op een heuvel in Saksen weer bij kunnen komen.

Het eerbetoon van een vijand betekent meer dan alle lofzangen van kameraden. Jarenlang had Reinhold Eggers geprobeerd te voorkomen dat de Rode Vos ontsnapte. De dood van Sinclair raakte hem diep en hij greep terug op de Noorse mythologie, en zijn eigen eruditie, voor een afdoende manier om uiting te geven aan zijn gevoelens: 'Als er inderdaad een Walhalla bestaat voor de helden uit welk land dan ook, als de mannen die daar heen gaan mannen van moed en lef zijn, als hun vastberadenheid ontspruit aan een enkele drijfveer en die drijfveer liefde voor hun land is – dan is in onze eigen Duitse traditie het Walhalla nu de rustplaats van luitenant Mike Sinclair.'

'De zenuwen staan op messcherp,' schreef padre Platt. Het dagelijkse BBC-nieuwsbericht bracht de belofte van overwinning, maar de toekomst van Colditz en zijn gevangenen leek allesbehalve zeker. Misschien konden ze binnenkort naar huis, maar het leek even waarschijnlijk dat ze zouden doodhonger, gegijzeld zouden worden door de zich terugtrekkende nazi's of en masse vermoord door de ss. Voorbereiding is in een oorlog het halve werk, maar het onbekende kun je moeilijk plannen. Kolonel Tod en kolonel Duke moesten informatie vergaren over wat er wanneer en in welke vorm hun kant uitkwam. Ze hadden mensen buiten het kasteel nodig die hen konden waarschuwen over het mogelijke lot van degenen binnen. Als het tij keerde en de gevangenen de zeggenschap over het kasteel overnamen, dan moesten ze

weten wie ze konden vertrouwen en wie ze moesten vrezen. Ze hadden betrouwbare informatie nodig. Ze hadden spionnen nodig.

Maandenlang had Irmgard Wernicke het ontsnapingscomité een keur aan nuttige gegevens doorgespeeld en in de herfst van 1944 besloot kolonel Tod de operatie om informatie te vergaren in het dorp uit te breiden. De officier die belast werd met het oprichten van wat de grootste naam 'Britse inlichtingeneenheid van Colditz' kreeg was David Stirling, oprichter van de SAS en expert op het gebied van spionage. Met hulp van Čeněk Chaloupka stelde Stirling een lijstje geheimen op dat in de 'liefdesbrieven' moest worden verwerkt die naar de tandartsassistenten werden gestuurd: 'Na de nodige liefdevolle inleiding veranderden de brieven in vragenlijsten. De vragen gingen over onderwerpen van nationaal belang: moreel, houding tegenover de geallieerden en de nazi-partij, maar voornamelijk over de situatie in Colditz en de omgeving. Waar het politiebureau zich bevond, het kantoor van de burgemeester, de telefooncentrale, de waterleidingen, de kwartieren van Russische krijsgesvangenen en de belangrijkste boerderijen. Wie waren de toonaangevende nazi's? Waren er ook mensen tegen de nazi's? Tegen het einde van oktober stuurden Stirling en Checko Irma twee vragenlijsten per week: 'Over de antwoorden die we van haar terugkregen was zorgvuldig nagedacht en ze waren slim geformuleerd.' Irma's vader kende iedereen in de plaatselijke nazi-partij en ze 'had toegang tot informatie, zowel roddel als feiten, die bijzonder van nut kon zijn. Ze was bereid om alles te vertellen wat ze wist.' Stirling stelde dossiers op over de verschillende notabelen uit het dorp: 'Al snel hadden we een dossier over alle belangrijke plaatselijke nazi's; niet alleen burgers binnen de partij, maar ook personeel van de Gestapo en het kasteelbestuur.' Stirling tekende een kaart met daarop het woon- en werkadres van belangrijke personen, benzinestations, munitieopslagplaatsen, voedselvoorraden, graanschuren en medische voorraden.

Het netwerk breidde zich uit. Heinz Schmidt was degene die de brieven tussen Irma en Checko aan elkaar doorspeelde. Deze 'oplettende en intelligente' jonge soldaat had voordat hij was opgeroepen gestudeerd aan de Technische Universität Bergakademie in Freiberg. Zijn vader was een plaatselijke industrieel en een van de rijkste mannen in Colditz.

Maar zowel vader als zoon was in het geheim antinazi. Heinz wist vanaf het begin dat hij meer deed dan liefdesbrieven doorspelen. Irma rekruteerde Heinz, die op zijn beurt weer zijn vader rekruteerde, die niet alleen informatie over de plaatselijke hoge omes van de nazipartij begon door te geven, maar ook de namen van anderen die net als hij bereid waren het regiem tegen te werken. De oude Schmidt was deels tot samenwerken bereid uit wraak: zijn vrouw, de moeder van Heinz, was de maitresse van Irma's nazivader. Kleine dorpen zijn niet onbekend met ontrouw, maar zelden strekt die zich uit tot internationale spionage. Schmidt 'nam andere plaatselijke antinazi-elementen in vertrouwen,' herinnerde Jack Pringle, Stirlings belangrijkste partner, zich nog. Al snel had de Britse inlichtingendienst van Colditz de ideologie van de plaatselijke bevolking in kaart gebracht en beschikte de dienst over een plan om het dorp met geweld in handen te krijgen. Pringle schreef: 'Uit de van hun drieën afkomstige informatie begonnen we een alternatief plaatselijk bestuur te vormen ter vervanging van de partij en de Gestapo als het einde kwam.'

Als het Derde Rijk instortte en de Duitsers Colditz aan de gevangenen overdroegen, wisten ze wie te vertrouwen was, kenden ze de naam van alle belangrijke nazi's binnen een straal van vijftig kilometer en wisten ze waar wapens lagen.

Als er weinig eten is zullen sommigen verzamelen, anderen profiteren en weer anderen delen; alleen iemand die nog nooit echt honger heeft gehad gelooft dat hij of zij nooit wat calorieën voor zichzelf zou verstoppen, of jaloers naar het hapje van een ander zou kijken. Met Rode Kruispakketten in overvloed hadden de gevangenen er absoluut geen problemen mee voedsel bij elkaar te leggen, alles met messgenoten te delen en overvloed te ruilen. Maar met de stijgende honger veranderde ook de interne economie van Colditz. De bewakers, die nog meer honger leden dan de gevangenen, joegen steeds wanhopiger op de weinige luxeartikelen die in de afnemende voorraad aan Rode Kruispakketten nog over waren. De zwarte markt bloeide op, raakte oververhit en stortte uiteindelijk in, als gevolg van een soort hyperinflatie naarmate het aantal verhandelbare goederen afnam. Begin december ging een gevangene er-

mee akkoord vijf pond chocolade en een briefje van tien pond te ruilen tegen de belofte van een Renault Coupé uit 1938 die in Engeland stond gestald. De bewakers brachten een paar verse eieren, kaas en melk mee om te ruilen tegen steeds schaarser wordende spullen zoals koffie, suiker en sigaretten. Het langzaam afnemen van de tabaksvoorraden betekende een directe aanslag op de nicotineverslaafden. Er werd zo openlijk met de bewakers gehandeld dat Eggers, heel verstandig, voorstelde om op de binnenplaats een ruilwinkel op te zetten. Prawitt was witheet: 'Wat is je volgende idee? Een bordeel?' Padre Platt klaagde steen en been over de gekookte koolrabi, die hij omschreef als de 'bastaardnakomeling' van een raap en een kool, en 'het slechtste van beide ouders'. Een paardenkop, het soort kost waar ooit de neus voor werd opgehaald, werd gretig gekookt en verorberd. Ondernemende jagers staken haken met aas in de vensterbanken in de hoop een onvoorzichtige duif te vangen. Begin december werd het rantsoen verder teruggebracht tot drie aardappels per dag. Sombor omschreef Platt het dagelijks menu: 'Het ontbijt bestaat uit twee flinterdunne sneetjes roggebrood met een kopje surrogaatkoffie. De lunch is een kleine aardappel en twee of drie lepels gekookte groenten, gevolgd door twee zevende sneetje brood en een zevende blikje kaas [...], de avondmaaltijd past probleemloos in een tabaksblikje van honderdtien gram.' Iedere gevangene werd voor kerst gewogen en ze waren allemaal afgefallen, sommigen zelfs onrustbarend veel. Gris Davies-Scourfield woog voor de oorlog 72 kilo. Nu zat hij op 55 kilo. Op een dieet van slechts twaalfhonderd calorieën per dag, zo rekende Julius Green uit, 'kon je zelfs afvallen als je de hele dag op bed lag'. De gevangenen hadden het nu op elkaars slinkende voorraad gemunt. Het was Douglas Bader niet ontgaan dat Green een klein stukje vette bacon had bewaard en hij zag zijn kans schoon de koosjertroef uit te spelen.

'Wat ga je met die bacon doen, Julius?'

'Opeten,' antwoordde de Joodse tandarts nadrukkelijk.

'Maar dat mag je helemaal niet hebben.'

'Let jij maar eens op.'

'Hoe zit het dan met je principes?'

'De pot op met mijn principes. Ik neem aan dat ik gedurende de oorlog wel dispensatie krijg van de opperrabbijn.'

Ondervoeding bracht niet alleen een nieuwe lethargie met zich mee, maar ook pijnlijke gewrichten, uitslag, oedeem en waanzinnig slechte adem. Het enthousiasme voor sport verwaterde. De spelletjes krukbal werden nagenoeg stopgezet: maar weinigen waren bereid om met een lege maag het lichamelijk geweld te verduren dat aan dit felle tijdverdrijf was verbonden. Het uitdelen van sneetjes brood in fragmentjes bood de kans tot gangsterpraktijken: ingeslagen voedingsmiddelen tegen exorbitante prijzen verkopen. Een groepje officieren brak in de Duitse aardappelopslag in en haalde daar in het geheim voorraden voor zichzelf uit, wat leidde tot woede en jaloezie.

In een poging de ruilhandel te beperken beval kolonel Tod dat vanaf dat moment alleen David Stirling en Čeněk Chaloupka met de Duitsers mochten ruilen. Ze kregen exclusieve toegang tot de noodvoorraad aan Rode Kruisgoederen: alles wat zij wisten te bemachtigen zou eerlijk onder alle gevangenen, inclusief de ordonnansen, worden verdeeld. Met deze beperking groeide de macht van de Britse inlichtingeneenheid direct, aangezien Checko en Stirling met ruilhandel extra informatie konden lospeuteren van de hongerige bewakers. Volgens Jack Pringle 'wisten ze precies om hoeveel informatie ze moesten vragen, hoeveel ze daarvoor in ruil konden bieden om nog meer los te krijgen, wanneer ze de voorraden stop moesten zetten, wanneer ze vriendelijk moesten zijn en wanneer hard'. Toch vergrootte deze aanpak ook de politieke kloof. Mannen van het linkse vlak, zoals Micky Burn, zagen de centralisatie van voedselvoorraden en gemeenschappelijke distributie als bewijs van levend egalitair socialisme. In de ogen van anderen was het onderdrukking van de vrije markt en zakelijk handelen: als iemand tijd en middelen investeerde in het verkrijgen van zes verse eieren, zou hij dan niet vrijelijk van de vruchten van zijn investering moeten kunnen genieten? 'Je kunt geen zes eieren onder tweehonderd man verdelen,' merkte Michael Alexander op die als lid van de Bullingdon Club en een van de Prominenten de beschikking had over heel wat meer eieren dan de ordonnansen die zijn schoenen poetsten.

Vanuit het oosten rukten de communistische legers op, vanuit het westen sloten de machten van de kapitalistische democratie Duitsland in. Zoals in zo veel andere gevallen weerspiegelde het leven in Colditz

de grotere wereld, een naderende ideologische confrontatie die weerklank vond in een fel debat over de verdeling van beschimmelde aardappelen en verdunde soep.

Het was bitter koud. Er waren niet voldoende kolen meer om de boilers aan de gang te houden en regelmatig was het ijskoud in het kasteel. De mannen sliepen in meerdere lagen kleding. Zekerheid over warm water was er al nooit, maar het werd nu nog onvoorspelbaarder. Vlak voor kerst 1944 arriveerde het laatste Rode Kruispakket. Meer zou er niet komen. De voedselvoorraden, zo schreef Eggers, 'bereikten het laagste punt ooit'.

De spanning kwam op verschillende manieren tot uiting. Sommige gevangenen dronken zich een stuk in hun kraag met de overgebleven huisgestookte sterkedrank. 'Dat spul dat ze drinken is vergif,' schreef padre Platt, die het echter zelf ook dronk. De druk van het wachten was voor sommige gevangenen ondanks het vooruitzicht van bevrijding, of misschien daardoor juist, geestelijk overweldigend. Niet de wanhoop joeg een handjevol over het randje, maar juist de hoop. 'Nog nooit hadden zo veel gevangenen in geestelijke nood verkeerd,' schreef Platt. De keukenofficier werd dwalend op de binnenplaats aangetroffen met een pook in de ene hand en een houten lepel in de andere, terwijl hij uitvoerig 'onsamenhangend over Egyptologie, militaire technieken, religie of naar het noorden gaan' wauwelde. In stilte werd hij door de Duitsers naar een gesticht afgevoerd. Een paar gevangenen bleven in bed en kwamen er alleen uit om te eten. Anderen begroeven zichzelf in boeken.

'Dit kamp uitkomen is geen avontuur meer,' zei kapitein Tod tegen de gevangenen, een waarschuwing die in de nasleep van Sinclairs dood overbodig was. Het merendeel van de hongerige, koude en nerveuze 254 gevangenen had zich er al bij neergelegd dat ze nergens heen konden.

Het merendeel, maar niet allemaal. Al zolang de oorlog duurde was een groepje mannen druk bezig met een ontsnappingsplan dat op het gebied van vindingrijkheid en lef niet onderdeed voor alle eerdere pogingen. Colditz verlaten door te klimmen of via een tunnel was nu vrijwel onmogelijk; in plaats daarvan zouden ze proberen weg te vliegen.

Luchtmachtofficier Bill Goldfinch stond te kijken hoe de sneeuwvlokken op en over het dak van het kasteel dwarrelden toen hij een aerodynamische ingeving kreeg: dezelfde luchtstromen die sneeuwvlokken omhoog duwden, konden voldoende zijn om een bemand zweefvliegtuig tot de overkant van de rivier de Mulde, tweehonderd meter verderop, in de lucht te houden. Daar kon een brede strook weiland als landingsbaan worden gebruikt.

Het zweefvliegtuig zou in het geheim op een van de zolders moeten worden gebouwd. Als de tijd rijp was konden de gevangenen door een muur breken, het vliegtuig op het dak in elkaar zetten en een dertig meter lange startbaan aanleggen langs de rand van het dak direct daaronder, uit het zicht van de wachtposten. Aan de neus van het toestel zou een lakentouw worden vastgemaakt, dat over een katrolwiel aan het einde van het platform liep en aan de andere kant was bevestigd aan een met beton gevuld bad dat ongeveer een ton woog. In theorie zou het gewicht, als de mannen het van de derde verdieping van het kapelblok op de grond dertig meter daaronder lieten vallen, het zweefvliegtuig en de twee inzittenden over de startbaan trekken en het toestel met zo veel vaart de lucht in trekken dat het bleef zweven.

Er kleefden echter een paar moeilijkheden aan dit plan: het zweefvliegtuig zou een vleugelwijde moeten hebben van elf meter. Maar de westkant van het kasteel werd zwaar bewaakt, na lancering zou het toestel zowel door de wachtposten op de borstwering als de inwoners van het dorp te zien zijn en een gemakkelijk doelwit vormen. Ook de fysica was niet al te betrouwbaar. Om het toestel van de grond te krijgen moest de westenwind met precies de juiste kracht uit precies de juiste richting komen. Het zweefvliegtuigje zou moeten opstijgen op het moment dat er vanwege een luchtaanval een *blackout* van kracht was, de rivier over en in het donker landen. Als het touw niet op precies het juiste moment loskwam, zou het zware bad het zweefvliegtuig over de rand trekken en met dodelijke snelheid de diepte in trekken. De lijm die het toestel bij elkaar hield zou bij regen oplossen en dan viel het toestel uit elkaar. Het zweefvliegtuig kreeg de bijnaam 'het Haantje van Colditz': een jonge haan kan niet vliegen, maar wordt van een bepaalde hoogte losgelaten zodat het een stuk kan zweven.

Op het gebied van vindingrijkheid was het zweefvliegtuigplan van Colditz een bravourestuk, een opvallende combinatie van lateraal denken, technische creativiteit en gezamenlijke inspanningen. Ook had het een extreem kleine kans van slagen. Daar was kolonel Tod van op de hoogte toen hij het plan goedkeurde, maar hij wist ook dat dit waanzinnig ambitieuze project de handen en geest van de mannen bezig zou houden, een nieuw samenwerkingsplan zou creëren en de gedachten zou afleiden van de honger. Er zouden meer dan zesduizend losse stukjes hout voor nodig zijn, metalen bouten van ledikanten, gestolen telefoonkabels voor de bediening, een dekzeil genaaid uit blauwe en witte matrashoezen en verschillende potten lijm. Met de bouw ervan zou heel wat tijd gemoeid zijn en er waren tientallen gevangenen nodig voor het ontwerp, de bouw en om te spioneren. Tegen de tijd dat het de lucht in kon was de oorlog waarschijnlijk al voorbij en misschien ging het daar ook wel om. Of het zweefvliegtuig van Colditz ooit zou opstijgen was uiteindelijk van ondergeschikt belang; dit zou de grootste ontsnapping kunnen worden die nooit zou worden ondernomen.

De andere twee leden van het zweefvliegtuigteam waren voormalig ‘spook’ Jack Best en Tony Rolt, een bouwkundige en racekampioen die in 1939 de British Empire Trophy had gewonnen. Ze spraken af dat ze pas op het allerlaatste moment lootjes zouden trekken over welke twee mannen aan boord zouden gaan voor de eerste en tegelijk laatste vlucht van het zweefvliegtuigje.

In de gevangenisbibliotheek stond een exemplaar van *Aircraft Design* door Cecil Latimer Needham, de Britse pionier op het gebied van zweefvliegen en vliegtuigbouwkundige die ook de rok van de hovercraft had uitgevonden. Met behulp van deze oorspronkelijke tekst schetsten Goldfinch en Best het ontwerp voor een lichtgewicht eendekkerzweefvliegtuigje voor twee personen, van zeven meter lang, met roer en hoogteroer. De dertig ribben zouden worden vervaardigd uit houten beddenlatten. Voor de vier vleugelliggers zouden vloerplanken worden gebruikt. De poriën van het dekzeil zouden met een smeersel gemaakt van gekookte gierst worden dichtgestopt zodat er een halfharde buitenlaag ontstond. De bouwtekeningen en spanningsberekeningen werden gecontroleerd en goedgekeurd door Lorne Welch, een bouwkundige

aan het Aircraft Establishment die voor de oorlog in zweefvliegtuigjes had gevlogen. Aan de westkant van de bovenste zolder boven de kapel bouwde het team een valse muur van hout en canvas om een geheime werkplaatst te creëren die van onderaf toegankelijk was via een verborgen luik. Op onregelmatige tijden controleerden de bewakers de zolder; dat de ruimte meer dan twee meter was ingekort viel niet op. De bouwers installeerden een werkbank, elektrisch licht en wat zelfgemaakt gereedschap waaronder schaven, een uit een kastschroef vervaardigde ijkmaat en een piepkleine zaag gemaakt van een grammofoonveer voor het fijnere snijwerk. Op de zwarte markt wist Checko Chaloupka aan lijm te komen.

In de zomer van 1944 was met de bouw begonnen. Het vertrek stond gepland voor de volgende lente. De hele winter lang werkten twaalf bouwkundigen, die zichzelf 'de apostelen' noemden, aan het zweefvliegtuigje; ze stoomden en bogen het hout, pinden, lijmden, timmerden geluidloos, boorden, sneden en naaiden de buitenste stof en depten er gierstmeer op om het materiaal strak tegen het frame aan te krijgen. Een stuk of veertig uitkijkposten werkten in ploegen om te waarschuwen als er bewakers aankwamen. Minstens een kwart van de gevangenen in Colditz zou betrokken zijn bij de bouw van het geheime vliegtuigje en daarmee was het het uitgebreidste gezamenlijke bouwproject sinds de grote Franse tunnel uit 1942. Half december zat de vliegtuigromp in elkaar, de vleugels, het roer, de touwen, katrollen en het merendeel van de planken die als startbaan langs het hoogste punt van het dak zouden worden bevestigd. Kolonel Tod kwam de geheime werkplaats inspecteren en was diep onder de indruk van de ijver en vastberadenheid van de bouwers: het toestel mocht dan nooit de lucht in gaan, maar onder de dakranden van Colditz gebeurde iets magisch.

Dat jaar was de kerst de vreemdste, spaarzaamste en nuchterste tot dan toe. Checko Chaloupka kwam de weddenschap na die hij na D-day was aangegaan en rende drie keer naakt over de besneeuwde binnenplaats, aangemoedigd door 'een galerij luidruchtige, goed ingepakte toeschouwers'. Het schouwspel was leuker geweest als het niet bewees hoe hopeloos optimistisch een vroeg einde aan de oorlog voorspellen was. Er werd een 'kerstloterij' georganiseerd met de weinige overgeble-

ven Rode Kruisspullen: waar het meest op werd gejaagd was een blikje bonen met spek van negenhonderd gram. Platts achtkoppige mess won drie kleine blikjes sardientjes, een blik siroop en wat havervlokken. 'Er was maar een klein drankfeestje,' merkte de padre goedkeurend op. 'En volgens mij was er te weinig alcohol om teut van te worden.' In het ijskoude theater werd de kerstpantomime *Hey Diddle Snow White* opgevoerd, geproduceerd door de graaf van Hopetoun, die ook de sprookjeskoningin speelde. Kerst in de Duitse vertrekken was al even sober, maar toch bespeurde Eggers binnen de garde, die nu bestond uit mannen van middelbare leeftijd en jongens die hun tienerjaren amper achter zich hadden gelaten een 'tijdelijk geluk'. 'Het moet binnenkort allemaal wel voorbij zijn,' dacht hij. 'In zijn nieuwjaarstoespraak had Hitler alleen maar opgeroepen om door te blijven vechten.' Ook Platt ontwaarde, ondanks de knagende honger en bijtende kou, een vreemde feestelijke stemming onder de gevangenen. 'Het is vreemd om iedereen deze kerst – de kerst waarvan ze alleen al de gedachte die in Duitsland te moeten doorbrengen al hadden verafschuwd – te horen omschrijven als de beste tot nu toe hier.'

Een reden daarvoor was dat op zolder het vliegtuigje geweldige vorm begon aan te nemen. Het was meer dan alleen maar een uit de hand gelopen ontsnappingsidee. Het was een droom, een haast fantasieachtige vlucht waarmee de verbeeldingskracht van de gevangenen over en tot voorbij de kasteelmuren kon zweven. Het zweefvliegtuig stond voor geloof, een prachtige, in blauw en wit katoen gehuld symbool van hoop, vervaardigd uit gestolen beddenplanken onder een laag oude pap.

1945

16. Het Rijnmeisje

De Amerikaanse oorlogscorrespondente Lee Carson was beeldschoon. Dat was vaak het eerste, en soms enige, wat mannen aan haar opviel. Zelfs haar medeverslaggevers raakten hartstochtelijk in vervoering over haar uiterlijk. 'Lee Carson heeft golvend rood haar dat op haar schouders hangt, koele, groene ogen die oplichten als ze praat, volle rode lippen en een hese lach [...] en ze heeft kuiltjes in haar wangen,' schreef een kwijlende verslaggever. 'Het is een heel gebeuren als Lee haar benen over elkaar slaat. Ze is een lust voor het oog.' Sommige collega's van Lee Carson impliceerden graag dat ze, omdat ze zo knap was, het alleen maar gemaakt had in de journalistiek door met haar ogen te lonken.

Dat was natuurlijk onzin. Ondanks haar knappe voorkomen was Carson een van de beste oorlogsverslaggevers van de twintigste eeuw: vindingrijk, veerkrachtig, grappig en uitzonderlijk moedig. Op haar zestiende was ze van school gegaan om bij de *Chicago Sun-Times* te gaan werken. Na op het kantoor in Washington en een periode bij het *Good Housekeeping and Ladies' Home Journal* te hebben gewerkt werd ze op haar tweeëntwintigste als oorlogscorrespondent voor de Internationale Nieuwsdienst naar Groot-Brittannië gestuurd om verslag te doen van de landingen op D-day. Officieel was het vrouwen verboden de frontlinie te betreden, maar in juni 1944 haalde Carson een Amerikaanse piloot over haar aan boord van een verkenningsvliegtuig te smokkelen en ze was getuige van de bombardementen op Cherbourg, als enige vrouwelijke verslaggever die in de buurt kwam van de invasie in Normandië. Bij terugkomst in Groot-Brittannië werd haar door een persvoorlichter van het leger de mantel uitgeveegd: 'Weet je dan niet

dat de oorlogswet vrouwen verbiedt zich onder de gevechtstroepen te begeven?’

‘Natuurlijk,’ antwoordde ze. ‘Dat wist ik, maar het was mijn werk om nieuws te verslaan. Dat ging voor oorlogswetgeving of maagdelijke bescheidenheid.’

In het contact met de invasietroepen werd ze onder de verwarrende titel ‘Mevrouw Meneer’ aangesproken. Overal waar Carson kwam begroetten de Amerikaanse GI’s haar met gejuich en gejoel. ‘Ik herinnerde hen altijd aan hun vrouw, of zus of liefje. Hier stond ik dan, smerig vies, in een versleten, bemodderd jasje en broek, en alleen al het feit dat ik een vrouw was, was voldoende [...], ze dachten: “Nou, als zij hier is, dan is de hel zo erg nog niet.”’ In augustus zat Carson met nog tien andere vrouwelijke verslaggevers opgesloten in een hotel in Rennes terwijl de geallieerde troepen in Parijs samendromden; ze ontsnapte, sloot zich aan bij een eenheid van het vierde leger en reed in een Jeep met Reuters-correspondent Bob Reuben de Franse hoofdstad in. Ze stond erop voorin te zitten, waarmee zij als eerste journalist het bevrijde Parijs binnenging. Later werd schrijver Ernest Hemingway gevierd omdat hij de bar van het Parijse Ritz had bevrijd en zijn rekening opliep tot 51 dry martini’s. Maar hij kwam later in Parijs aan dan Lee Carson, die de voorkeur gaf aan een whisky-soda.

Nog nooit was een vrouw officieel aan een gevechtseenheid toegevoegd en toch had Carson zich aangesloten bij het perskamp van het Amerikaanse Eerste Leger, net als de in Groot-Brittannië geboren Iris Carpenter, correspondent voor de *Boston Globe*. Ze ontwierpen hun eigen ‘uniform’: een kaki overall van spijkerstof met een riem om het middel. Terwijl de geallieerde troepen zich een paar weken later vechtend een weg naar het oosten baanden achter de zich terugtrekkende Duitsers aan, reed Carson over een kapotgereden weg toen haar Jeep begon te slingeren en met ruim negentig kilometer per uur over de kop sloeg; ze overleefde het, maar ‘haalde de wond van een vroegere blindedarmoperatie open’. Legerartsen laptten haar op en deden dat nog een keer toen ze bij een duik in een bestookt schuttersputje haar hand brak. De daaropvolgende zes weken typte Carson met één hand, op een Duitse draagbare typemachine die ze in een verlaten schuilhol

had gevonden. Het aan puin geschoten huis waar ze in Eschweiler aan de Siegfriedlinie zat, de verdedigingslinie die langs de Duitse westgrens liep, kreeg een langdurig mortierbombardement te verduren. 'Twee uur lang lagen we daar, terwijl de muren om ons heen instortten. Toen besloten we te maken dat we wegwamen.' Bij het Ardennenoffensief beschreef ze hoe de Duitse vliegtuigen 'uit de roze gestreepte winterhemel naar beneden zoefden om onze frontlinieposities met stralen heet lood te bestoken en de wereld met hun zware artilleriepuur'. Haar geslacht bleef sommige van haar frontliniekameralen verbazen: 'Lee Carson is een normale "kerel" tijdens de tocht door het veld,' schreef er eentje. 'Ze doet mannenwerk en oogst bewondering van haar prestatiegerichte collega's met de manier waarop ze dat doet. Ze moet zich continu gefluit, gejoel en geintjes laten welgevalen, maar ze stapt er gewoon overheen.' Lee Carson ging waar ze heen wilde en niemand durfde haar tegen te houden, want naast haar schoonheid en journalistieke vaardigheden beschikte ze over een geducht temperament.

In december 1944 deed Carson verslag van het 'Bloedbad van Malmédy', toen de Waffen-ss 84 ontwapende Amerikaanse krijgsgevangenen afslachtte. Eerste kerstdag bracht ze door in een granaattrechter. Het Eerste Leger drong steeds dieper in Duitsland door en Carson ging met ze mee. Ze beschreef de 'door de strijd getekende Amerikaanse infanteristen van het Eerste Leger, met geweren over hun schouder en baardstoppels op de kin', en zag de Amerikaanse legerbouwkundigen met moeite pontonbruggen over de Rijn aanleggen – 'de rivier werd bestookt door machinegeweervuur [...], ze vochten tegen de stroming, ze vochten tegen de vijand, ze vochten koud, nat en moe, en ze vochten tegen de klok'. De soldaten noemden haar 'Het Rijnmeisje'. Bij Berrendorf zag ze hoe zeventig leden van Hitlers volksmilitie (de *Volkssturm*) gedwee hun wapens neerlegden: 'We vechten niet,' zei hun leider tegen haar. 'Wat had het voor zin?' Het had ook geen zin, en toch vochten sommigen door. Half maart naderden het Eerste Leger en Lee Carson de rivier de Mulde. Daarachter lag het laatste militaire naziverzet van betekenis. De *Volkssturm* mocht dan bestaan uit oude mannen en tieners die gewapend waren met antitankwapens die ze amper konden

optillen, maar onder de stijfkoppen bevonden zich ook geharde ss-eenheden die bereid waren te vechten tot de dood erop volgde. In zijn laatste radio-uitzending voer Hitler uit tegen 'het Joods-Aziatische bolsjewisme' en riep hij 'elke gezonde Duitser' op 'uiterst fanatiek' weerstand aan de indringers te bieden. Geen enkele plek was gepaster, of houdbaarder, voor een laatste verdedigingsstelling dan het uitgestrekte kas-teel op de heuvel, gebouwd door oude Duitse vorsten als arrogant symbool van macht.

Met het oprukken van de geallieerden vulde Colditz zich langzaam met geallieerde generaals, Britse aristocraten en andere kopstukken. Eggers merkte met zwartgallige ironie op dat het nazibestuur 'op het laatste moment door *Debrett's* bladerde', de bijbel van de Britse genealogie, op zoek naar nog meer gevangenen met blauw bloed om te gijzelen. In Berlijn leek iemand een groteske verzekering af te sluiten en waardevolle personen bijeen te brengen om die als het einde kwam te kunnen verzilveren. Eggers vroeg zich af wat de wisselkoers zou zijn. 'Wie gaat tegen wie worden ingeruild in de Laatste Bunker in Berlijn? Wie, of hoeveel, zouden er worden geruild tegen de Führer? Tegen Himmler [...] enzovoort?'

Op 19 januari 1945 arriveerden er twee legerauto's vanuit het Franse officierskamp in Königstein. Eggers werd verteld te wachten op een derde auto met daarin de Franse generaal Gustave Mesny, commandant van de Noord-Afrika-infanterie, die in 1940 gevangen was genomen. Die auto kwam nooit. De volgende dag kwam het nieuws dat Mesny 'op de Autobahn was neergeschoten', omdat hij probeerde te ontsnappen. 'Hij is in Dresden met alle militaire eer begraven door een detachement van de Wehrmacht,' meldde Prawitt.

De werkelijkheid was totaal anders. In oktober was de Duitse generaal Fritz von Brodowski door troepen van het Franse verzet in Oost-Frankrijk gevangengenomen en gedood in Chateau Besançon, mogelijk als vergelding voor de massamoord op 643 Franse burgers in Oradour-sur-Glane – een wandaad van de Waffen-ss-troepen die uiteindelijk onder bevel stonden van Von Brodowski. Een woedende Hitler eiste als represaille dat een gevangengenomen Franse generaal werd geëxecuteerd. De ss besprak verschillende manieren om het bevel van

de Führer ten uitvoer te brengen, waaronder een plan om tussen de voor- en achterstoelen van een auto een luchtdicht paneel te maken en het beoogde slachtoffer dan achterin te zetten. 'Tijdens de rit zal geurloos koolmonoxidegas in het binnenste compartiment worden gespoten door middel van een speciaal apparaatje dat vanaf de bestuurdersstoel kan worden bediend. Na een paar keer ademen treedt de dood in. Omdat het gas geurloos is zal de generaal op het cruciale moment geen argwaan krijgen en ook geen ramen willen inslaan om frisse lucht binnen te laten.' Het Reich stortte in, maar nog steeds verzonnen de ss-beulen vindingrijke manieren om de vijand te vergassen. Mesny werd willekeurig uit vijf Franse generaals gekozen door ss-Oberst Friedrich Meurer, stafchef van Obergruppenführer Gottlob Berger van het ss-Opperbevel. Uiteindelijk verliep de moord heel eenvoudig. De auto met daarin Mesny en ss-officieren in Wehrmacht-uniform aan het stuur, stopte in een bos vlak bij de snelweg tussen Königstein en Colditz. Hauptmann Schweinitzer, officier in de algemene staf van Himmler, draaide zich in de passagiersstoel om, schoot de Franse generaal van dichtbij in het hart en bracht het lichaam vervolgens naar het militaire hospitaal in Dresden. Aangezien de aanslag direct verdoezeld werd, was die niet eens bedoeld als propagandazet of waarschuwing aan het verzet. Het enige doel dat deze smerige, geheime vergeldingsmoord, bedacht door Berger, de nieuwe *Über-Kommandant* van de gevangenenkampen, en uitgevoerd door zijn loopjongens, diende was Hitlers wanhopige bloeddorst lessen nu zijn Reich in vlammen opging.

Een paar weken later reden de Franse generaals Colditz in, gevolgd door een al even gedistingeerd contingent Polen, onder aanvoering van generaal Tadeusz Bór-Komorowski, opperbevelhebber van het geheime Poolse Binnenlandse Leger dat vijf lange jaren weerstand had geboden aan de nazibezetting. Toen de Sovjettroepen in augustus 1944 oprukten naar Centraal-Polen voerde Bór-Komorowski de Opstand van Warschau tegen de Duitsers aan en nam daarbij het grootste deel van de hoofdstad in. Het Rode Leger stopte echter bij de oostelijke rand van de stad, achter de rivier de Vistula en sloeg geen acht op de Poolse hulpkretten, zodat de Duitsers konden hergroeperen en een felle tegenaanval konden lanceren. Drieënzestig dagen lang werd er op straat gevochten.

Meer dan zestienduizend Poolse verzetsstrijders vonden de dood, net als duizenden burgers die bij massa-executies door de nazi's werden vermoord. Stalin liet de opstand mogelijk opzettelijk mislukken, om er zeker van te zijn dat zijn troepen na het neerslaan van het Poolse verzet ongehinderd Warschau in konden marcheren. Zonder Sovjetsteun, omsingeld en qua wapens in het nadeel gaf Bór-Komorowski zich eindelijk over. In ruil daarvoor liet hij de Duitsers beloven zijn gevangengenomen soldaten als krijgsgevangenen onder het Verdrag van Genève te behandelen. Vijftienduizend van zijn mannen en hij werden naar kampen in Duitsland gebracht. Bór-Komorowski was een kleine, kale, pezige cavalerist die bij de Olympische Spelen in 1936 in Berlijn van Hitler zelf een medaille in ontvangst had genomen namens de Poolse ruitploeg. Hij walgde al evenzeer van communisten als hij de nazi's haatte. Toen Eggers hem durfde te vragen of hij de voorkeur gaf aan een Duitse of Russische bezetting gooide hij eruit: 'Mijn volk blijft Pools, al bezetten jullie allebei mijn land nog twintig jaar.' Julius Green vond dat de Poolse generaal wel 'de klerk van een advocaat' leek, 'tot je beter keek en de staalharde blik in zijn ogen zag en de meedogenloze vastberadenheid voelde'. Bór-Komorowski en zijn entourage van vijf generaals, negen andere hogergeplaatste officieren en zeven ordonnansen werden ingekwartierd in de vertrekken van de Prominenten. 'Het was een plezier om weer Pools te horen praten,' schreef padre Platt.

De dagen gingen in een vreemd geroezemoes van tegenstellingen voorbij: vrolijkheid en somberte, ijver en uitputting, angst en dwaasheid. Micky Burn voltooide haastig zijn roman voordat de oorlog zou eindigen: *Yes, Farewell* was een nauwkeurig, gedramatiseerd portret van Colditz, maar ook een verholen socialistisch manifest dat stelde dat de oude klassenstructuur een afgedane zaak was. Ordonnansen speelden er de held in, degelijke mannen met eenvoudige deugden. Burn bleef met zijn medecomunist Giles Romilly lezingen geven over de rechtschapenheid van de Sovjet-Unie. Generaal Bór-Komorowski werd overgehaald een tegenovergestelde en even hartstochtelijke lezing te geven over de gevaren van de 'Russische dubbelhartigheid', waarbij zijn hulpje simultaan tolkte. Op de zolder kreeg het zweefvliegtuigje vorm. Florimond Duke oreerde over de Anglo-Amerikaanse relaties, waarbij

hij erop wees dat 'een van de belangrijkste verschillen tussen Britten en Amerikanen de taal was'.

Met de komst van een Amerikaanse soldaat die op het punt stond geëxecuteerd te worden, kreeg Dukes rol als hoogste Amerikaanse officier nieuwe betekenis. Kolonel William Schaefer had in kamp Szubin voorkomen dat een Duitse onderofficier een briefje ophing met daarop de boodschap 'ONTSNAPPEN IS GEEN SPORT MEER', een ernstige overtreding van de gevangeniswetten. Hij moest voor de krijgsraad in Leipzig verschijnen en werd ter dood veroordeeld, een vonnis dat persoonlijk door Hitler werd goedgekeurd. In afwachting van zijn executie werd de veroordeelde naar Colditz gestuurd en nu kwijnde hij weg in een iso-leercel terwijl hij de ene sigaret met de andere aanstak. 'Hij kon dit geestelijk niet aan,' schreef Rudolf Denzler, de Zwitserse ambtenaar. 'Zijn haar en zijn tanden zijn uitgevallen.'

Het broodrantsoen werd nog verder teruggebracht. Het viel Platt op dat sommige officieren hun voorraad 'hamsterden'. 'Ze zijn zo bang voor de wolf dat ze het voedsel in hun handen niet durven aan te raken.' De fantasiedinertjes van Julius Green namen hallucinerende vormen aan. Terwijl het eten opraakte, bleef de tandarts dromen van onmogelijk banketten. Inmiddels was hij ervan overtuigd dat hij het perfecte fantasiemenu had samengesteld: 'Gerookte zalm, minestrone, roast beef, ananas en kirsch, gevolgd door koffie en een goede cognac.'

De bewoners van Colditz leden honger, maar lang niet zo erg als de rijen wanhopige Duitse vluchtelingen die door het ondergelegen dorp trokken, een golf uitgehongerde mensen door de oprukkende geallieerde legers uit hun huis gegoooid. 'Het was hartverscheurend om te zien hoe ze gebroken de brug over sjokten. Sommigen hadden bundeltjes bij zich, maar anderen konden zichzelf nog amper staande houden.' Op 10 februari zat de zaal van het Colditz-theater vol met een 'zeer bewonderend publiek' bij een voorstelling van *They Came to a City*, het toneelstuk van J.B. Priestley over de hoop en angst van mensen die naar een modelstad verhuisden. Drie dagen later dromden er meer dan twealfhonderd Britse en Amerikaanse bommenwerpers samen boven Dresden, de laatste grote Duitse stad die tot dan toe nog niet was beschadigd door bombardementen. De daaropvolgende twee dagen kwamen er on-

geveer vijftientigduizend mensen om en werd een cultureel monument met de grond gelijkgemaakt bij een van de felste oorlogsdaden ooit. 'Het is onbeschrijflijk!' zei een overlevende. 'De ene explosie na de andere. Het was ongelooflijk, erger dan de donkerste nachtmerrie.' De gevangenen zagen de vuurzee vijftig kilometer naar het oosten; wie het niet kon aanzien voelde het bombardement natrillen in de kasteelmuren. 'Het oude Schloss trilde op zijn grondvesten en liet stof en pleisterwerk vallen,' schreef Platt. Veel Duitse bewakers kwamen uit Dresden. Eggers gaf zijn klerk toestemming om terug te gaan naar de stad en zijn familie te zoeken. 'Bij thuiskomst trof hij een afgebrand huis en bleken al zijn familieleden dood te zijn.' Geschokt door het bloedbad aan de horizon vroeg de padre om toestemming een 'paroolwandeling' te maken op het platteland. Voor het eerst in maanden verliet Platt het kasteel en liep hij met een bewaker achter zich langs de Mulde. 'Er begon een vink te zingen. Zwarte mezen kwinkelerden hun gretige, nerveuze deuntje en vlogen door de appelbomen.' De vogels zongen onschuldig in een vredige vallei, terwijl een paar kilometer verderop mannen elkaar in groten getale kapotschoten.'

In het kasteel ging het gerucht dat alle gevangenen weldra zouden worden overgeplaatst naar de 'Beierse Veldschans' waar de Duitsers naar verwachting hun laatste verdedigingspositie zouden innemen. Kolonel Tod en kolonel Duke vroegen om een onderhoud met de Kommandant om te vragen welke stappen er zouden worden genomen als de geallieerde troepen Colditz bereikten. Het antwoord van Prawitt was vaag maar ook waar: hij had geen 'instructies op dat punt'. Rudolf Denzler kwam terug naar het kasteel voor naar wat hij hoopte een laatste controle zou zijn. Bij aankomst van de Zwitserse ambtenaar gonsde het kasteel van onzekerheid, maar zijn aanwezigheid leek de gevangenen moed te geven: 'Zijn glimmende pince-nez en zijn vaderlijke houding namen de scherpe kantjes van de twijfel weg.'

Terwijl een nieuwe lading geallieerde bommenwerpers boven hun hoofd dreunde kreeg hij de vraag: 'Hoeveel langer nog?'

'Niet lang meer,' antwoordde hij, met een optimisme dat hij niet voelde. Denzler wist dat de gevangenen nog nooit in zo'n groot gevaar hadden verkeerd. De rechtsstaat verdween in Duitsland en daarmee

zijn mogelijkheden om hen te beschermen: 'Het kasteel was net een schip dat in het zicht van de haven door een storm wordt geteisterd,' schreef hij.

De voormalige gevangenen keken met stijgende spanning van een afstand toe terwijl de orkaan Colditz naderde. Pat Reid schreef vanuit Zwitserland naar het ministerie van Buitenlandse Zaken over 'ernstige zorgen om de veiligheid en de levens van de krijgsgevangenen in Colditz', met de vraag iets te doen om hen te beschermen of ze de kans te geven zichzelf te beschermen. 'De officieren en Prominenten van Colditz zullen worden gegijzeld,' voorspelde Reid. 'Op een bepaald moment zullen de krijgsgevangenen van Colditz naar de binnenste nazi-ring worden verplaatst, waar dat dan ook moge zijn.' Hij kwam met een radicaal plan om het kasteel te bevrijden: 'Blaas de garnizoensbinnenplaats en het wachtershuis aan gruzelementen met lage precisiebombardementen, drop wapens op de tweede binnenplaats en geef de officieren een kans op leven. Dan doen zij de rest.'

Pierre Mairesse-Lebrun had een soortgelijk idee in gedachten, maar dan flamboyanter. Hij was van plan om Colditz hoogstpersoonlijk te bevrijden met zijn eigen leger, met dezelfde zwier waarmee hij in 1941 over de grensafscheiding was gezeild. De aantrekkelijke Franse cavalerie-officier was met het Bevrijdingsleger de Rijn ten zuiden van Straatsburg overgestoken en nu ging hij naar generaal Jean de Lattre de Tassigny toe, opperbevelhebber van de Franse troepen in Duitsland, met een voorstel. 'Ik wist van de Prominenten en ik was ervan overtuigd dat zij, zo niet alle krijgsgevangenen in Colditz, die allemaal bekendstonden als *deutschfeindlich*, zouden worden gegijzeld of als laatste oplossing afgeslacht.' Mairesse-Lebrun vroeg De Lattre om hem 'twee eskaders tanks met bevoorrading en munitie te geven voor een bliksemaanval op Colditz', zo'n vijfhonderd kilometer naar het noordoosten. 'Duitsland brokkelt af,' schreef hij. 'Wat ik ook deed, het zou snel moeten gebeuren.' De Lattre keurde het plan goed en Mairesse-Lebrun bereidde zich voor op een glorieuze spurt naar Colditz. Dit plan werd door de Amerikanen om zeep geholpen, die bang waren dat deze onafhankelijke bevrijding botste met de oprukkende Russen en voor een gênant conflict zou zorgen.

De vrees van Pat Reid en Pierre Mairesse-Lebrun werd volledig gedeeld in Londen, Parijs, Washington en in het centrale geallieerde commandocentrum van generaal Eisenhower. Welk lot had Hitler in petto voor de grote groep mannen die hij nog steeds gevangenhield? Lieten ze de kampen gewoon aan hun lot over, dan zouden veel gevangenen ongetwijfeld door honger of ziekte omkomen of te maken krijgen met represailles van de plaatselijke bevolking. Als ze voor de geallieerde troepen uit dieper Duitsland in werden gebracht, stierven de mannen die door ondervoeding al waren verzwakt zeker onderweg. Zou Hitler sommige gevangenen of misschien zelfs allemaal in zijn laatste vesting samendrijven als gijzelaars, een menselijk schild tegen een luchtbombardement? Of zou de ss ze simpelweg allemaal afslachten in een laatste, afschuwelijke *Götterdämmerung*?

In februari begon de pas gevormde Special Allied Airborne Reconnaissance Force op golfbaan Sunningdale ten zuidwesten van Londen met het trainen van 120 driekoppige teams om duizenden in gevaar verkerende krijgsgevangenen te redden. Deze zwaar bewapende agenten, gerekruteerd uit Britse en Amerikaanse speciale eenheden, de SOE en de OSS, zouden per parachute in het instortende Reich landen met zenders en in de gevangenenkampen infiltreren. Eenmaal binnen zouden ze 'contact opnemen met de hoogste Britse officier en radiocontact leggen met de oprukkende geallieerde troepen [die] vervolgens wapens en voorraden zouden dropen en dekking vanuit de lucht zouden geven terwijl het garnizoen werd overmeesterd'. Het plan om van binnenuit de macht over het krijgsgevangenenkamp over te nemen kreeg de passende codenaam 'Eclipse'. Er werden drie teams toegewezen aan Colditz, waaronder een onder leiding van Patrick Leigh Fermor, de wetenschapper, schrijver en soldaat die al met succes achter de linies op Kreta had geopereerd. Samen met de ontsnapte krijgsgevangene Henry Coombe-Tennant, die later een benedictijner monnik zou worden, stelde Leigh Fermor plannen op om Colditz te bevrijden voor de ss het kasteel zou bereiken.

Maar ze waren te laat.

Begin maart kwam van Irmgard Wernicke en haar boodschapper, de jonge Duitse bewaker Heinz Schmidt, het grimmige gerucht dat in het dorp de ronde deed: er waren ss-eenheden gearriveerd met 'de opdracht de gevangenen te doden als de tijd rijp was'. De inlichtingeneenheid met David Stirling en Checko Chaloupka aan het hoofd bleek uiterst effectief. Schmidt de oudere was er wonderwel in geslaagd de telefonist van de centrale in Colditz om te kopen zodat die alle telefoontjes naar de Kommandant uit Berlijn en Dresden noteerde: 'Steeds vaker kwamen de telefoontjes van bronnen binnen de ss en de Gestapo.' Tegelijkertijd meldde een andere spion van Schmidt in de Kommandantur een brief op het bureau van Prawitt te hebben gezien, 'door Hitler zelf ondertekend, met daarin de boodschap dat de Prominenten onder geen enkel beding in geallieerde handen mochten vallen'. Er broeide iets akeligs.

Een eventueel bevel om de vip-gijzelaars te verplaatsen of tot massamoord over te gaan zou zeker gegeven worden via het kantoor in Dresden van Martin Mutschmann, de Gauleiter van Saksen die in 1942 triomfantelijk het kasteel had bezocht om de ontdekte Franse tunnel te inspecteren. David Stirling zette, zoals het de oprichter van de sas betaamt, een preventieve aanval in: een 'dreigbrief in sterke bewoordingen' in idiomatisch Duits, handgeschreven in gotisch schrift, en aan Mutschmann persoonlijk geadresseerd. 'De tijd van uw macht is voorbij,' begon de brief. 'Nu staat u de dood te wachten.' Verder werd er in de brief gewaarschuwd dat 'de geallieerden ervoor zorgden dat hij zou worden opgehangen als de gevangenen in Colditz iets zou overkomen'. De brief was niet ondertekend, maar geschreven alsof die afkomstig was van het groeiende Duitse anti-naziverzet. Mutschmann was de machtigste man in Saksen, maar hij was ook een lafaard, en nu het Armageddon dreigde bekeken sommige hogergeplaatste nazi's hoe ze hun eigen vege lijf konden redden. 'We hoopten dat de Gauleiter er wakker van lag en dat hij zich in een crisis misschien wel twee keer zou bedenken,' schreef Jack Pringle. De brief werd door Heinz Schmidt aan Irma Wernicke doorgegeven, die de trein nam naar wat er nog over was van Dresden om hem daar te posten.

Al meer dan vier jaar probeerden de gevangenen het kasteel uit te komen; nu leek het erop dat ze het tegen de Duitsers op moesten nemen

om er te kunnen blijven. Kolonel Tod begon plannen voor hun verzet te maken. Als zou worden geprobeerd de gevangenen te verplaatsen werden de trappen met meubilair gebarricadeerd. Op zolder werd een stormram gebouwd die indien nodig kon worden gebruikt om de deur naar de wapenkamer open te beuken. Julius Green stelde een noodpakket samen met medicijnen en verband, voor gebruik 'in geval van een aanval of uitzetting met geweld'. Het zweefvliegtuigje was klaar om op te stijgen; wat ooit als ontsnappingsmiddel werd gezien was nu een manier voor twee mannen om hulp te gaan halen als ze door de ss werden ingesloten. 'Het zweefvliegtuig dient in het striktste geheim achter de hand te worden gehouden,' beval Tod. Die zet zou totaal onverwacht komen als de Duitsers zouden proberen de Prominenten te grijpen, de gevangenen te evacueren of ze allemaal te doden. 'Wat er ook met ons ging gebeuren, het zou binnenkort gebeuren,' schreef een officier. Irma en haar netwerk hielden de bewegingen van de troepen en andere tekenen van dreiging nauwlettend in de gaten, maar het zou tijd kosten de gevangenen van een noodsituatie op de hoogte te brengen. 'We konden niet wachten op een van de ontmoetingen met Heinz, die maar om de avond plaatsvonden als hij dienst had.'

De inlichtingeneenheid en de spionnen in het dorp ontwierpen een snel waarschuwingssysteem. Honderd meter onder het kasteel, op de straat aan de voet van de heuvel, stond een lantaarnpaal die vanuit het raam van de Britse vertrekken duidelijk zichtbaar was. In overleg met Irma, Heinz en zijn vader werd een eenvoudige visuele code opgesteld. Elke dag zou om negen uur 's morgens, twaalf uur en vier uur 's middags een betrouwbaar iemand naar deze signaalplek komen. Leunde hij alleen maar een paar minuten tegen deze lantaarnpaal aan en liep hij daarna weg, dan betekende dat 'Niets te melden'. Stak hij de weg over, dan duidde dat op 'Jullie worden verplaatst'. Stak hij een sigaret op, dan stuurde hij daarmee de boodschap: 'De Duitse troepen trekken zich terug.' Het vierde signaal was het ingewikkeldst en het meest gevreesd. Als de agent naar het midden van de straat liep, langs het restaurant, een halve minuut bij de eerste telegraafpaal aan de linkerkant bleef staan en daarna terugging naar de lantaarnpaal, dan stuurde hij het signaal: 'Extreem gevaar. Kom koste wat kost naar buiten.' Dat zou voor de

gevangenen het startsein zijn voor een massale uitbraak, gewapend met wat ze maar aan wapens konden vinden. Het signaal zou alleen worden gegeven 'als het kasteel zou worden opgeblazen' of als de ss zich verzamelde voor een totale aanval. Elke dag richtte een verkenner drie keer per dag een zelfgemaakte telescoop op de lantaarnpaal. Toch zouden de gevangenen het zelfs met een waarschuwing vooraf niet lang uit kunnen houden; hun lot hing er uiteindelijk vanaf of het garnizoen van Colditz ervoor koos de gevangenen tegen de ss te beschermen of ze over te dragen.

Op een ochtend sprak Tod de gevangenen na het appel toe: 'Heren, er komt een tijd dat de boel zo fout loopt, dat je er alleen maar om kunt lachen.' Zonder te glimlachen ging hij verder: 'De Duitsers hebben me laten weten dat de komende paar dagen meer dan duizend Franse officieren hiernaartoe zullen komen.' Het Franse gevangenenkamp ten oosten van Leipzig was voor het oprukkende Sovjetleger uit geëvacueerd en de gevangenen waren naar het westen gestuurd. Tegen de tijd dat ze Colditz bereikten waren ze bijna een week lang als vee voortgedreven en 'waren ze er afschuwelijk aan toe, ongeschoren, ongewassen en in hun smerige kleding een uur in de wind stinkend'. Eggers zag ze als 'een horde barbaren' marcheren. Ongeveer twaalfhonderd werden er in het kasteel gepropt en nog eens zeshonderd gevangengezet in een geïmproviseerd kamp buiten het dorp. Om ruimte te maken werden de Britten naar de kelder van het Kellerhaus overgeplaatst, maar er waren niet voldoende bedden; het overschot sliep op stro dat was uitgespreid op de kapelvloer en in de latrines. 'Opgezadeld met bijna tweeduizend haast van honger omkomende mannen' namen de voedseltekorten wanhopige vormen aan, zo schreef Eggers. Al snel raakten de afvoeren verstopt. Er was geen warm water meer. Uitgehongerde gevangenen brouwen een zanderige en smakeloze bouillon van aardappel- en raapschillen die ze van de keukenvloer schraapten. Toen er nog meer uitgehongerde gevangenen arriveerden gaf Eggers ze ieder één sneetje brood met jam en hield hij zijn revolver getrokken om te voorkomen dat ze elkaars magere rantsoen stalen. Dag en nacht klonk het luchtalarm. 'Het is een en al dringen & herrie & excuses & stank,' klaagde de padre. Toen de brandstof uiteindelijk opraaakte, mocht een handjevol

gevangenen op erewoord naar buiten om in de *Tiergarten* gevallen hout te rapen. Een van de verzamelaars schreef: 'De gevangenisstank sloeg ons in het gezicht toen we terugliepen de tuin in.' Colditz verviel in een ijskoud, stinkend, voedselloos visioen van het vagevuur.

Op 6 april wandelde een vreemde, engelachtige gestalte deze hellepoel in, 'een blonde jongeman met staalblauwe ogen en een gevoelig karakter', de laatste die Colditz als gevangene betrad en de nieuwste aanwinst voor de exclusieve club Prominenten. Luitenant John Winant junior was een eenentwintigjarige tweedejaarsstudent aan Princeton geweest toen hij stopte met zijn studie om bij de Amerikaanse luchtmacht te gaan; hij vloog in dertien operaties boven Duitsland voordat zijn B-17 Flying Fortress-bommenwerper in 1943 in de buurt van Munster werd neergehaald. Met zijn parachute wist hij uit het geraakte toestel te ontkomen, maar hij werd al snel gevangengenomen. Winant was de zoveelste krijgsgevangene, behalve dan dat zijn vader de Amerikaanse ambassadeur in Groot-Brittannië was. John G. Winant senior, voormalig gouverneur van New Hampshire en door sommigen getipt als mogelijk toekomstig president, was in 1941 door Roosevelt benoemd tot Amerikaans ambassadeur voor het Court of St James's en zou die post gedurende de oorlog bekleden. Ambassadeur Winant was populair en zette zich in voor de oorlog. Zijn verlangen naar nauwe wederzijdse Anglo-Amerikaanse relaties strekte zich zelfs uit naar een affaire met Churchills dochter Sarah. Dus toen het nieuws Groot-Brittannië bereikte dat Winants oudste zoon en naamgenoot gevangen was genomen, 'werd de Amerikaanse ambassade in Londen overspoeld met brieven en telegrammen met de beste wensen van mensen uit de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en andere landen'. Achttien maanden lang zat de piloot in een krijgsgevangenenkamp in de buurt van München voor hij abrupt werd overgeplaatst naar Colditz. Dat hij op deze manier werd uitverkoren verbaasde John Winant ietwat, maar het werd al snel duidelijk waarom hij naar het kasteel was gebracht: de zoon van de Amerikaanse ambassadeur kon wel eens een waardevolle pion blijken. Qua gezicht en uiterlijk en in al het andere belichaamde hij het Engelse idee van een Amerikaans studentje,' merkte Michael Alexander met een

vleugje Engelse arrogantie op toen Winant naar hun vertrekken werd gebracht. Tot de kliek Colditz-vips behoorden nu Poolse en Franse generaals, Britse aristocraten, familieleden van politici, leden van de koninklijke familie en één beroemde jonge Amerikaan. Het werd nu menens en ergens in Berlijn stelde iemand wat wellicht de winnende opstelling zou blijken samen. 'We kwamen er nooit achter wie uit de achterban van Hitler precies op zoek was naar een mogelijke ruil in zijn eigen belang [door middel van] koehandel in gijzelaars,' schreef Eggers. Het waarschijnlijke antwoord is Himmler zelf, die persoonlijk de controle had gehouden over de afdeling die toezicht hield op gevangenen-zaken.

Vier dagen na Winants aankomst werden de gevechten in het westen duidelijk hoorbaar. Inmiddels waren de Amerikanen tot Halle gekomen, veertig kilometer van Leipzig, en ze rukten snel op in de richting van Colditz. Een haveloos konvooi Duitse tanks en gepantserde auto's reed door het dorp op weg naar Chemnitz in het zuiden, waar het Wehrmacht-bestuur van het gebied een nieuw hoofdkwartier had opgezet, een leger dat nergens heen kon en vergetelheid in het vooruitzicht had. 'Constant kijken mensen uit het raam naar het westen,' schreef Gris Davies-Scourfield. 'Anderen zijn druk bezig met inpakken.' Toch trok niet elke Duitse soldaat zich terug. Een tweehonderd man sterke krijgsmacht van de 101ste Motorisierten Schützentruppe, onder aanvoering van ss-officieren en met steun van tanks, trof voorbereidingen voor een laatste, wanhopige verdediging: de gevangenen zagen de leden van de Hitlerjugend loopgraven en schuttersputjes in de helling tegenover het kasteel graven. De ss barricadeerde de hoofdstraat en zette in huizen aan de buitenrand van het dorp verdedigingsposities op. Het bataljon van de *Volkssturm* was bij elkaar gebracht en gewapend met een handjevol geweren en een paar anti-tankraketkoppen van *Panzerfaust* in handformaat. Ze rolden prikkeldraad uit over de brug over de Mulde en bleven toen onzeker staan. In de bossen die uitkeken op de vallei namen verschillende tanks en gemotoriseerde artillerie stelling in. De ss-bevelvoerder kwam naar de poorten van het kasteel en vroeg om een onderhoud met de Kommandant. Hij had opdracht gekregen stelling bij de rivier in te nemen, zo zei hij tegen Prawitt en Eg-

gers en 'hij had alle mankracht en munitie nodig die we konden krijgen'. Prawitt legde uit dat zijn garnizoen was teruggebracht tot slechts tweehonderd man, allemaal boven de vijftig, bewapend met oude Franse geweren en een dozijn patronen per persoon, tien machinegeweren en een paar handgranaten. Van de Franse officieren waren er een stuk of zevenhonderd naar een ander kamp overgeplaatst, maar nog steeds zat het kasteel ramvol hongerige, zenuwachtige en steeds onhandelbaardere gevangenen; alleen al om een opstand te voorkomen had hij iedere bewaker nodig. Met tegenzin legde de ss-Hauptmann zich hierbij neer, maar in de houding van de Kommandant bespeurde hij een vleugje ontrouw. Hij vertrok met een waarschuwing: 'Als op het kasteel de witte vlag wordt gehesen, zou hij de boel overhoop schieten.'

Elke dag stond om negen uur 's morgens, twaalf uur en vier uur 's middags de wacht tegen de lantaarnpaal geleund: niets te melden. Maar de koortsachtige voorbereidingen om de stad te verdedigen bevestigden de waarschuwingen van Irma Wernicke: 'Colditz is een gevechtsgebied geworden.' Opnieuw vroegen Willie Tod en Florimond Duke om een onderhoud met Prawitt. Binnen een paar dagen zouden de Amerikaanse troepen Colditz bereiken. Wat was hij van plan? Weer probeerde Prawitt tijd te rekken door te zeggen dat hij 'zijn orders afwachtte'. Hij zei er niet bij dat die orders al door Himmler persoonlijk waren opgesteld, net als een noodstelsel van gecodeerde berichten om ze in gang te zetten.

Als het hoofdkwartier van het gebied over het bestuur het codewoord 'Heidenröslein' aan de Kommandant doorbelde, was dat het teken om de Prominenten te evacueren. Dat woord was met opzet gekozen: *Heidenröslein* is de titel van een beroemd gedicht van Goethe. Als een jonge geliefde het 'Roosje van de Heide' plukt, dan verweert de rozenknop zich door te steken:

Knaapje sprak: ik breek jou af,
Roosje op de heide,
Roosje sprak: ik steek voor straf,
Dat je eeuwig weet hoe laf,
En ik wil niet lijden.

Prawitt had de opdracht om bij ontvangst van dit gecodeerde signaal de vip-gevangenen bij de buitenpoort te verzamelen. De ss zou stormtroepen sturen en twee bussen om hen op te halen. Vervolgens zouden de Prominenten verder naar het oosten worden gebracht, naar een fort aan Königstein, achter de uiteenvallende Duitse frontlinie.

Het tweede gecodeerde signaal was zelfs nog ingrijpend. Stuurde het hoofdkwartier de letters 'ZR', dan stond dat voor *Zerstörung Räumung* (Vernietiging Ontruiming): alle bewijsdocumenten in Colditz moesten dan worden verbrand, de overgebleven voedselvoorraden en wapens worden verzameld, de gevangenis ontruimd en de gevangenen onder schot weggehaald met 'elk beschikbaar vervoersmiddel'. Dat kwam, zo merkte Eggers op, neer op 'een antiek voertuig, dat amper werkte, en twee paardenkarren'. De gevangenen zouden 'naar het oosten' moeten worden gebracht. Waarheen precies, dat werd in het bevel niet vermeld.

Padre Platt vond dat hij als methodistisch dominee te allen tijde een godvruchtige en waardige houding tentoon te moeten spreiden, maar dichter bij lichtzinnige, bovenmatige opwindning kon hij niet komen dan wat hij op 12 april in zijn dagboek schreef toen de gevangenen waren opgesloten in hun vertrekken:

De hele dag al stromen er legertrucks, bepantserde auto's en tanks over de brug, een zich terugtrekkend leger. Misschien trekken het Duitse legerpersoneel, de wapens en konvooien naar Berchtesgaden [Hitlers toevluchtsoord in de Beierse bergen], waar, zo gaat het gerucht, de laatste stelling zal worden ingenomen. Om tien uur 's morgens bereikte ons het gerucht dat een Amerikaans leger de Elbe had bereikt, tegen de middag zouden ze zich op nog twintig kilometer van Leipzig bevinden. Vanaf half twee hoorden we al duidelijk de artillerie. Het kamp verkeerde in een staat van opwindning en op elke centimeter ruimte bij het raam dromden mensen leunend en duwend samen. Vanavond bereikte ons het sensationele gerucht dat een grote concentratie tanks zich ruim zes kilometer ten westen van Colditz bevond. Via de radio hoorden we van de dood van president Roosevelt. In het dorp worden steeds

heftiger voorbereidingen voor de verdediging getroffen. Overal in de velden op de hogere hellingen en langs de bossen zijn lange loopgraven te zien. We zien jongens en meisjes van alle leeftijden bezig met spades en pikhouwelen naast hun ouders in uniform. Het lijkt erop dat de Duitsers een stevige stelling op het platteland rond het kasteel gaan innemen [...]. De HBO is de Kommandant gaan bevragen – waarover, dat weten we niet.

Het onderwerp van dat gesprek was de Prominenten.

Die middag was er een boodschap van één woord op het bureau van Gerhard Prawitt beland: *Heidenröslein*.

17. Belegering

Twee jaar lang had Oberstleutnant Prawitt als een leenman over Colditz geregeerd. Nu verkeerde hij persoonlijk in ernstig gevaar, bedreigd door de oprukkende Amerikanen, de ss in het dorp en meer dan duizend steeds assertievere gevangenen. Het codewoord dat het bevel inhield de Prominenten te verplaatsen had hem om vijf uur 's middags bereikt. Hij liet Eggers komen voor een spoedvergadering. Ze konden het bevel negeren, maar dan zou de ss het kasteel ongetwijfeld bestormen, hen beiden waarschijnlijk arresteren en de speciale gevangenen met geweld in handen krijgen. Als de vip's doorhadden wat er gaande was zouden sommige, zo niet alle, gevangenen zich zeker proberen te verstoppen of in de zee van andere gevangenen opgaan. 'In dat geval kregen we ze nooit allemaal zonder bloedvergieten te pakken, zelfs niet in het kasteel,' zei Eggers. Misschien kwamen de gevangenen in opstand: 'Het viel niet te zeggen wat ze zouden doen als dit bericht bekend werd. Misschien leidde het tot ongeregeldeheden.' Leverden Eggers en Prawitt de Prominenten echter volgens bevel aan de ss uit, dan werden ze wettelijk verantwoordelijk gehouden voor wat er daarna met die gevangenen gebeurde. De oorlog was bijna voorbij en bij verlies zou de rekening worden opgemaakt. Geen van beide mannen was een moordenaar: ze wisten dat de toekomst voor deze mannen in handen van de ss in het gunstigste geval onzeker zou zijn en in het slechtste extreem kort. Maar gehoorzaamheid zat ingebakken en Himmlers bevel liet niets aan de verbeelding over: de Kommandant moest de Prominenten overdragen en 'zou het met zijn leven moeten bekopen als er eentje ontsnapte'. Prawitt en Eggers spraken af dat ze pas iets zouden doen als de gevangenen veilig in hun bed lagen. 'Om tien uur 's avonds was de tuin verla-

ten en zaten alle gevangenen opgesloten in hun vertrekken of in de kapel,' schreef Eggers. Kolonel Tod en kolonel Duke werden in het kantoor van de Kommandant ontboden.

De 'lange en uitgemergelde' Prawitt salueerde stijfjes en bood ze een stoel aan. Met behulp van een tolk liet hij de hogergeplaatste officieren weten dat de speciale gevangenen om middernacht uit het kasteel zouden vertrekken. 'De ss in het dorp zorgt voor bewaking om de Prominenten te beschermen.' Het stond hem niet vrij te zeggen waar ze heen gingen.

Tod antwoordde direct en nadrukkelijk. 'We eisen dat u dat bevel negeert.'

Prawitt schudde zijn hoofd. De ss-troep bevond zich op slechts een paar honderd meter afstand. Zou hij het bevel van Himmler niet opvolgen, dan deden zij het wel, met het maximale geweld. 'Als ik dit bevel weiger op te volgen komen er represailles van de ss, niet alleen tegen mij, maar tegen het hele kasteel. Dat betekent heel veel doden in het kamp en de Prominenten vertrekken alsnog.'

Tod en Duke protesteerden. Geallieerde vliegtuigen voerden vanuit scheervlucht beschietingen uit boven de wegen. 'Het was waanzin om twee vrachtwagens vol gevangenen door een steeds nauwere corridor tussen Amerikaanse en Russische troepen te laten rijden [...] het betekende hun in groot gevaar en naar een mogelijke dood sturen.'

'Het is uw plicht als verantwoordelijk officier om onafhankelijk op te treden en uw eigen, verstandigste oordeel te volgen,' bemoeide Duke zich ermee.

Prawitt liet zich niet vermurwen. 'Het gaat vanavond gebeuren en zal als de dag aanbreekt voorbij zijn.'

Nu deden ze een appel op Prawitts Pruisische gevoel voor juridische orde en zijn instinct tot zelfbehoud. Onder het Verdrag van Genève was het de mogendheid die het bevel over de gevangenis voerde verplicht de gevangenen vierentwintig uur van tevoren ervan op de hoogte te stellen dat ze zouden worden verplaatst en hun te laten weten waar ze heen gingen. 'U zult persoonlijk verantwoordelijk worden gehouden voor de ontvoering van de Prominenten,' zei Tod.

Prawitt haalde zijn schouders op. Ze zouden door de ss worden bewaakt, dus die was ook verantwoordelijk.

‘En wie beschermt ze tegen de ss?’ wilde Duke weten.

Daar moest Prawitt over nadenken. Tod had een punt. Als de ss de gevangenen na de overdracht simpelweg ter dood bracht, zouden de geallieerden hem wellicht medeplichtigheid aan moord ten laste leggen. Misschien stopte de verantwoordelijkheid bij hem en dus schoof hij die, zoals bazen al eeuwen doen, graag af.

Prawitt gebaarde naar Reinhold Eggers; de vip’s zouden door deze beveiligingsofficier, Hauptmann Eggers, naar hun bestemming worden gebracht. Hij zou daarna ‘naar Colditz terugkeren met een brief, onderkend door de Prominenten, waarin ze hun veilige aankomst meldden, waar dat dan ook mocht zijn’.

Eggers stond perplex. In één klap had Prawitt zichzelf uit de vuurlinie gewerkt en zijn ondergeschikte voor het peloton gezet. ‘In deze zaak was ik voor beide kampen doelwit, voor mijn eigen kant en die van de geallieerden,’ schreef Eggers. ‘Als de Prominenten ontsnapten zou Hitler mij en mijn familie pakken. Werden de Prominenten vermoord, dan zouden de geallieerden mij als verantwoordelijke voor hun dood afmaken.’

Tod liep rechtstreeks naar de vertrekken van de Prominenten waar extra wachters waren geposteed, om het slechte nieuws over te brengen: de mannen kregen een uur om hun spullen te pakken. Hij probeerde geruststellend over te komen. ‘De situatie verandert met het uur en in ons voordeel,’ zei Tod. ‘De Zwitserse Beschermende Mogenheid is er nadrukkelijk op gewezen en heeft het verzoek gekregen om de bewegingen van alle gevangenen na te gaan. Ze laten jullie niet in de steek.’ Charlie Hopetoun en Dawyck Haig waren beiden ziek en moesten naar de ziekenboeg worden gebracht. De Prominentenofficieren stonden erop tot het laatste moment hun status te behouden en drongen erop aan dat ze ‘recht hadden op minstens twee ordonnansen om hun koffers te pakken en te dragen. De ‘andere rangen’ zaten op een zolder bij elkaar gepropt. Op de vraag van de ordonnansofficier om vrijwilligers kwamen de twee soldaten uit Nieuw-Zeeland, beiden Maori, naar voren. Eggers stond er versteld van dat iemand zich überhaupt vrijwillig meldde ‘voor deze reis met hun officieren naar het onbekende’.

De jonge John Winant wist zich van de andere Prominenten los te maken en verstopte zich op zolder. Onmiddellijk moest Florimond Duke weer op het kantoor van Prawitt verschijnen.

‘Als hij tegen de tijd dat de Prominenten klaar zijn voor vertrek nog niet is gevonden, zal de ss gaan zoeken,’ legde de Kommandant uit.

‘Wat als ze hem niet vinden?’ vroeg Duke.

‘Dan wordt er geschoten.’

‘U en uw mannen hebben gezworen gevangenen te beschermen.’

‘Wat kan mijn handjevol oude mannen tegen achthonderd ss-troepen uitrichten?’

Daarenboven zou de ss deze kans aangrijpen om de gevangenis te bezetten als de zoon van de Amerikaanse ambassadeur niet boven water kwam. ‘De ss-commandant zou daar genoeg in scheppen,’ zei Prawitt. ‘Hij zou zijn mannen in het kasteel positioneren om de opstand neer te slaan. Eenmaal binnen zouden ze blijven...’

Duke wist dat hij gelijk had. ‘Het kasteel zou een geweldige plek voor een fanatieke laatste stellingname zijn.’

Prawitt stond op. ‘Over een uur is een detachement van de ss hier om de Prominenten te begeleiden. God sta ons allemaal bij als luitenant Winant dan niet klaar is om met de rest te vertrekken.’

Het leven van alle andere gevangenen liep gevaar als ze weigerden één Amerikaan over te dragen. ‘Ik heb besloten dat dat risico te groot is,’ zei Duke tegen Nunn, die op zolder op zoek ging naar Winant.

Om half twee in de ochtend ging kapitein John Elphinstone, neef van de koning en de hoogstegeplaatste Britse officier van de groep, eenentwintig mannen voor over de binnenplaats en door de poort naar de wachtende bussen. Inmiddels bestond de club Prominenten uit zeven Britse officieren van verschillende graden van adellijkheid en voornaamheid, het Poolse contingent onder generaal Bór-Komorowski, twee Maori-ordonnansen en een enkele Amerikaan. De andere gevangenen dromden bij de ramen bij elkaar om ze bij hun vertrek bemoedigend toe te schreeuwen. Giles Romilly omschreef het moment in een serie momentopnames: ‘Generaal Bór die onberispelijk naar buiten marcheerde. Het kasteel dat er als een Van Gogh uit probeerde te zien. Groenig gele muurlichten. Aardappelkeien. Aardappelgezichten. Prawitt

die van laarzen wisselde. Grote maan die achter wolken tevoorschijn kwam.' Ze passeerden twee rijen stormtroepen. 'Er was geen vriendelijkheid op hun gezichten te bespeuren, om hun enkels sloop een Duitse herder.' Eggers, gekleed in 'een onberispelijk uniform' en met een ernstige nerveuze uitdrukking op zijn gezicht, stapte als eerste in. Het konvooi vertrok, onder begeleiding van twee motorrijders voorop en gevolgd door een gepantserde wagen, 'als op een helse vakantie-excursie, de heuvel af, over de brug en door de verlaten straten van Colditz'.

Het was zenuwslopend stil op vrijdag 13 april. Zelfs de lucht leek 'doodstil, zoals midden in een tyfoon'. Uit de richting van Leipzig klonk dreunend artillerievuur, maar het luchtalarm was stilgevallen. Iedereen had zich die lange nacht afgevraagd wat er van de Prominenten zou worden. Slechts weinigen sliepen. Padre Platt beweerde dat hij twee officieren van het ss-escorte onder een lamp een kaart had zien bestuderen en gokte dat 'ze op een weg leken te wijzen die naar het zuiden boog richting Berchtesgaden'. Geruchten kwamen en gingen rond het kasteel. Volgens sommigen landden Russische paramilitairen al in Berlijn. De optimisten beweerden dat de Amerikanen bijna op de heuveltop zaten. Anderen betwijfelden dat vrijheid binnen handbereik lag. 'We gokken dat de kans dat wij vandaag worden verplaatst vijftig procent is,' schreef Platt. 'Maar waar moeten ze ons heen brengen?' De meest wijdverspreide theorie luidde dat ze naar het zuiden zouden worden gejaagd om net als de Prominenten pionnen te worden in een afschuwelijke laatste stellingname in de Beierse Alpen. 's Avonds kwam Reinhold Eggers terug met een handgeschreven briefje van Elphinstone, waarin die bevestigde dat de groep naar kasteel Königstein was gebracht en veilig was, voorlopig. Eggers vond het prettig te allen tijde de alwetende schoolmeester uit te hangen, maar nu moest zelfs hij toegeven dat hij geen idee had wat de gijzelaars te wachten stond.

Als reactie op de onzekerheid stopten de gevangenen zich vol. Wekenlang hadden ze de overgebleven voedselvoorraden uitgesmeerd. Nu aten ze alles op. Of ze de volgende dag nou te maken kregen met vrijheid, een gedwongen mars naar een of andere veldschans van de nazi's of de dood, ze zouden in elk geval goed gevoed zijn. 'Het leek belachelijk

om niet alles op te eten, want wie wist hoe en wanneer we weer iets zouden eten,' schreef Gris Davies-Scourfield, die zorgvuldig opschreef wat hij die dag binnenkreeg: een kaassoufflé, brood met boter en jam, soep, koude zalm, aardappelpuree, gebakken spam, Franse bonen en rapen, taart, chocolade-pruimenpudding en een 'verrassende kop koffie'. Opnieuw was het een gebroken nacht, deels door de opwinding en spanning over wat de volgende dag zou brengen, en deels vanwege de acute indigestie.

De volgende ochtend richtte de wachtpost zijn telescoop om negen uur op de signaalplek. In plaats van tegen de lantaarnpaal aan te leunen zoals gebruikelijk stak de seiner met trage, bewuste passen de weg over en draaide zich toen weer om naar het kasteel: jullie worden verplaatst. En inderdaad, een uur eerder had Prawitt een tweeletterig bericht van het Duitse bevelhoofdkwartier ontvangen: 'ZR'. Vernietiging en Ontruimen'.

De Prominenten waren alweer onderweg. Hopetoun en Haig waren te ziek om te kunnen reizen en bleven met een van de Maori-ordonnansen in de ziekenboeg van Königstein. De anderen werden weer in de bussen geladen voor een odyssee kriskras naar verschillende kampen. Met elke kilometer raakten ze verder van de oprukkende geallieerde legers verwijderd: naar het zuiden door Tsjechoslowakije naar Kattau, daarna Laufen en uiteindelijk Tittmoning, een middeleeuws fort in het zuidoosten van Beieren in de buurt van de Oostenrijkse grens. In het zuiden, voorbij Salzburg, lag Berchtesgaden, Hitlers persoonlijke toevluchtsoord, de 'Nationale Veldschans' hoog in de Beierse Alpen. De Alpenvesting (*Alpenfestung*), die was gebouwd om het Bergdorf of Adelaarsnest, bestond uit een aantal zware verdedigingswerken, waaronder een commandocomplex van bijna negentienduizend vierkante meter dat onder Hitlers privéchalet uit de berg was gehakt. Als de volhardende nazi's zich daar met hun gijzelaars ingroeven zouden ze er onmogelijk zonder bloedvergieten uit te krijgen zijn.

Tittmoning was een gevangenis voor Nederlandse officieren. Kapitein Machiel van den Heuvel, het brein achter zo veel Colditz-ontsnappingen, was een van de eersten die de nieuwelingen kwamen begroeten.

‘Vandy’ had wel een aardig idee waar de Prominenten heen werden gebracht en zoals altijd had hij een ontsappingsplan klaar.

De volgende avond verborgen Giles Romilly en een Nederlandse officier zich in een greppel die langs de binnenkant van de borstwering liep. Even na middernacht lieten ze zich ‘onder een stralend sterke en grote maan’ dertig meter lager in de slotgracht in zakken. Op weg naar beneden schaaften Romilly zijn knokkels omdat het lakentouw draaide en hij daardoor tegen de rotsen sloeg. ‘Maan, kasteel, ruimte, kolkend in een kom.’ Beneden krabbelden ze een oever op en gingen de weg op. Met behulp van ‘een kompas dat zo klein en wonderlijk was als het oog van een winterkoninkje’ liepen ze in wat hopelijk de richting van het treinstation was. Als ze geluk hadden zouden ze daar een trein naar München kunnen nemen. ‘Het verbaasde ons hoe vredig de nacht was. Dat was meer dan we redelijkerwijs hadden durven hopen.’

Terwijl Romilly zich verwonderde over de hen omringende stilte in de Alpen sloten zijn metgezellen zich op in kasteel Tittmoning. Van den Heuvel bracht hen naar een diepe alkoof bij het raam met een oude muur van bijna drie meter dik. ‘De Nederlander ging op handen en knieën zitten en wrikte bij het licht van een kleine zaklamp een mes tussen de grote blokken steen waaruit de muur bestond. Een van de stenen kwam los, waardoor een gat zichtbaar werd, net groot genoeg om ons er een voor een door te wringen.’ Via een korte tunnel zouden ze bij een kamer van een meter bij een meter en vier meter hoog komen. Vandy voorspelde dat de Duitsers, als die ontdekten dat ze weg waren, zouden aannemen dat alle Britse gevangenen en Winant via dezelfde route als Romilly waren ontsnapt. Hij zou ze voldoende water en voedsel kunnen geven om zich een week verborgen te houden; tegen die tijd zou de oorlog misschien wel zijn gewonnen. De vijf officieren propten zich in de ruimte. De Maori-ordonnans werd niet uitgenodigd. Het Poolse contingent koos ervoor niet mee te doen; ze hadden er trouwens toch niet bij gepast. Er was zo weinig ruimte dat er twee naast elkaar in de tunnel moesten liggen, eentje moest blijven staan, een vierde op een bovenrandje zitten en de vijfde op een toilet-emmer. Om kramp tegen te gaan wisselden ze om de twee uur van plek. De eerste avond deed Michael Alexander geen oog dicht en

vroeg hij zich af 'hoelang we in dit onverdraaglijke, slecht ingerichte hol moesten zitten'.

In Bern zat de Zwitserse ambtenaar Rudolf Denzler op het einde van de oorlog te wachten toen er een boodschap kwam van de Britse afgevaardigde van de afdeling buitenlandbelangen in Genève. In het bericht, waar 'Zeer Dringend' op stond, werden de namen van de Prominenten genoemd en werd uiteengezet hoe ze door de ss uit Colditz waren gehaald en met onbekende bestemming vertrokken. De brief eindigde met een ernstig verzoek: 'Bepaal onmiddellijk waar deze gevangenen vastgehouden worden, doe al het mogelijke om hun veiligheid en welzijn te garanderen en verzeker de Duitse autoriteiten er dringend van dat elke fout op dat gebied ernstige gevolgen heeft voor de verantwoordelijken.' Denzler had wel een voorgevoel waar ze heen gingen. 'We hadden alle reden om aan te nemen dat de leiders van het Derde Rijk overwogen in de Alpen hun laatste stelling in te nemen.' Hij stapte in zijn kleine Zwitserse autootje en vertrok naar nazi-Duitsland.

De gevangenen van Colditz kregen het bevel zich om tien uur 's morgens met alle bezittingen die ze konden dragen op de tweede binnenplaats te verzamelen. Om elf uur was er nog niemand. Tien minuten later werden de hogergeplaatste officieren naar het kantoor van de Kommandant gebracht.

'Waarom staat niemand klaar voor de exercitie?' wilde Prawitt weten.

'Ik ben van gedachten veranderd,' antwoordde Tod rustig. 'We zijn niet bereid te vertrekken.'

Door de waarschuwing van hun collaborateurs in het dorp had hij de tijd gehad met Florimond Duke en de hoogste Franse officier een plan op te stellen.

'Dan halen we de gevangenen met geweld weg,' snauwde Prawitt.

'Met geweld?' kaatste Tod terug. 'Heeft u enig idee wat er daar buiten gaande is? De Amerikanen staan op slechts vijfendertig kilometer afstand. Die zijn over een paar uur hier.'

'Wij hebben iets anders gehoord,' zei Prawitt stijfjes.

Tod negeerde hem en ging verder: 'Als u geweld probeert te gebruiken, dan moet ik u erop wijzen dat wij ons zullen verzetten en dat zal tot

bloedvergieten leiden. Hoe verklaart u dat bloedvergieten als de Amerikanen komen?’

‘We hebben heel lang op deze dag gewacht,’ voegde Duke daaraan toe. ‘Met nog maar enkele uren tot onze vrijheid krijgt noch u noch wie dan ook deze mannen het kasteel uit.’

Aangezien er aardig wat tijd was besteed aan het proberen weg te komen uit Colditz was dit, hoe onbedoeld ook, een vrij amusante opmerking. Niemand lachte.

Prawitt pakte de telefoon en vroeg doorverbonden te worden met het bevelhoofdkwartier van het gebied in Glauchau. De mannen hoorden maar één kant van het gesprek, maar de kern was duidelijk.

‘Ja, generaal, dat bevel heb ik al gegeven. Ja, generaal, maar ze weigeren te gehoorzamen. Ja, generaal, ik heb ze inderdaad gewaarschuwd, maar dat maakt niet uit. Het zal ongetwijfeld op bloedvergieten uitlopen.’

De discussie ging heen en weer, waarbij de Kommandant wanhopig probeerde de verantwoording op de generaal af te schuiven, die de bal weer terugkaatste.

Ten slotte raakte Prawitts geduld op: ‘Generaal, neemt u de verantwoordelijkheid voor wat er hier gaat gebeuren?’

Er viel een korte stilte.

‘Dan ik ook niet!’ snauwde Prawitt en hij smet de hoorn op de haak.

Langzaam draaide de Kommandant, alle autoriteit verloren, zich naar Tod om. ‘Wat wilt u dat ik doe?’

Op 14 april 1945 om precies half twaalf ’s morgens werd het bevel over Colditz overgedragen van de bewakers op de gevangenen.

Eggers was stiekem opgelucht. ‘We hadden de gevangenen nooit naar buiten gekregen. Als dat al was gelukt, dan verheugde niemand zich erop om ze op de tocht bij elkaar te houden, met de oprukkende Russen achter ons aan.’ Hij begon bewijsmateriaal te vernietigen. De hele dag schoven vijf bewakers stapels documenten in de kachel. Tegen middernacht was de zee aan papier die het bureaucratische verhaal van de gevangenis vertelde in rook opgegaan. Toch bleef Eggers een geschiedkundige: de stukken uit het Colditz-museum werden zorgvuldig in dozen gepakt die in de kelder werden opgestapeld. Elk persoonlijk bezit dat bij aankomst van de gevangenen was geconfisqueerd werd met

nauwgezette juistheid aan hen teruggegeven, veertienhonderd items in totaal: vulpenpen, messen, Brits briefgeld. De Amerikaanse kolonel Schaefer, die in de isoleercel op voltrekking van de doodstraf wachtte, werd vrijgelaten. In het theater begonnen de mannen die ooit kostuums en nepuniformen in elkaar hadden gezet, vlaggen te naaien – Poolse, Franse en Britse – om op het moment van bevrijding vanaf de borstwering te kunnen hijsen. Nu pakten de Duitsers hun spullen: één koffer per persoon. Het rad draaide duizelingwekkend snel. Het geluid van geweervuur kwam dichterbij. Amerikaanse artilleriegranaten ontploften in het zicht van het kasteel.

‘We denken dat de ss het kasteel zal betreden,’ zei Tod tegen Prawitt. ‘We vragen u om de sleutels van de wapenkamer. We zullen de gevangenen bewapenen om ze tegen de ss te beschermen.’

Weer bemoeide Duke zich ermee. ‘Jullie hebben meer van de ss te vrezen dan van de Amerikanen.’

Met grote tegenzin overhandigde Prawitt de sleutels naar het munitiedepot en de wapenopslag, op voorwaarde dat er alleen wapens onder de gevangenen werden uitgedeeld als de ss probeerde het kasteel over te nemen. Ondertussen gingen de patrouilles van de Duitse wachtposten gewoon door: de ss mocht er geen lucht van krijgen dat Prawitt zich al had overgegeven. ‘Als ze witte vlaggen of geallieerde vlaggen zo duidelijk zagen hangen was het haast wel zeker dat [ze] het kasteel zouden bestormen, wat een bloedige strijd zou bespoedigen.’ Die schertsvertooning bracht risico met zich mee: de Amerikanen konden het kasteel wel eens aanvallen als ze niet wisten dat er een verschuiving in bevel had plaatsgevonden.

Er moest nog een stukje bureaucratie worden afgehandeld: Tod gaf de commandant een vel papier. ‘Als gevolg van de correcte handelwijze van luitenant-kolonel Prawitt en zijn officieren bij de overdracht van het kasteel zullen er geen represailles worden genomen [...], zij zullen volledige bescherming genieten en hun familie, de onderofficieren en mannen zullen zo snel mogelijk worden vrijgelaten.’ De Duitsers zouden van elke verantwoordelijkheid voor wat er in het verleden had plaatsgevonden worden vrijgesteld, op twee specifieke gevallen na: de dood van Michael Sinclair en het lot van de Prominenten. Prawitt te-

kende. Zijn nederlaag was compleet. Het document was van geen enkele juridische waarde en er bestonden geen garanties voor de beloftes die werden gedaan. Het was hooguit een gentlemen's agreement, een laatste gebaar van militair fatsoen in een gevangenis die zich erop kon beroepen dat heren werden bewaakt door heren.

In de voorliggende jaren had Colditz al heel wat vreemde theaterproducties gezien, maar geen enkele zo bizar als het drama dat zich nu ontvouwde: het Duitse garnizoen deed of het een gevangenis bewaakte die niet langer onder hun bevel viel, de gedetineerden speelden dat ze nog steeds gevangenen waren, terwijl ze eigenlijk hun bewakers tegen zowel de ss als de oprukkende Amerikaanse troepen beschermden, Prawitt speelde de rol van Kommandant, een rol die in werkelijkheid was overgenomen door kolonel Tod, de bewakers waren gevangenen geworden en de gevangenen hun bewakers.

Het derde bataljon van het 273ste Infanterieregiment, de spits van het Eerste Leger, rukte snel vanuit het zuidwesten op, ondersteund door tanks van de 9de Pantserdivisie. Deze Amerikaanse soldaten zaten minder dan een maand in Europa, maar nu al waren ze in de Ardennen bij zware gevechten betrokken geweest en hadden ze afschuwelijke dingen gezien. In Stalag Tekla, een dwangarbeiderskamp in de buurt van Leipzig, hadden ze tientallen verkoolde lichamen gevonden: de gevangenen waren in een mess opgesloten die in brand was gestoken. Wie uit het brandende gebouw wist te ontkomen werd neergeschoten. Sommigen leken door het omringende prikkeldraad te zijn geëlectrocuteerd. De commandant van de oprukkende troep, kolonel Leo Shaughnessy, was belast met 'het platteland schoonvegen van verzet en het opsporen van groepen vluchtelingen en geallieerde gevangenen'. Dat was een akelige en bloederige taak. 'Naarmate we Leipzig naderden groeide het verzet,' schreef hij. Twaalf van Shaughnessy's mannen sneuvelden bij Altengroitzsch, doodgeschoten door sluipschutters in de gebouwen. 'We vochten tegen heel wat vijftien- en zestienjarige jongens,' schreef een soldaat. De meeste Amerikanen waren niet veel ouder, maar gehard door de strijd, behoedzaam en, naarmate ze Colditz naderden, steeds verontwaardigder.

Lee Carson reed direct achter de voorhoede. Ooit was ze het onderwerp van nieuwsgierigheid en lust geweest, maar nu merkten de Gr's de in kaki geklede vrouw op de achterbank van een Jeep, meestal maar een paar honderd meter van de gevechten verwijderd, niet eens meer op. Carson schreef in de ik-vorm en leukte haar levendige ooggetuigenverslagen op met *slang*. 'Leipzig is een waanzinnige nachtmerrie,' schreef ze vanuit de verwoeste stad. 'Winkels, huizen en kantoren worden door zwermen burgers geplunderd. Amerikaanse troepen wacht een vreemd welkom, compleet met wijn, bloemen, gejuich en kussen, plus machinegeweer- en bazookavuur van Hitlers babygangsters onder bevel van de ss-officier. Straathoeken staan door branden in de schijnwerpers. In zijstraatjes ratelen en rammelen tanks. Er wordt verkracht en geroofd in deze stad, en niemand is er veilig.'

Op zaterdag 14 april sloeg de speciale eenheid ten westen van de rivier de Mulde haar kamp op. Shaughnessy kreeg te horen dat er in de buurt een grote groep gevangenen werd vastgehouden. Laat die avond kwam het bevel door: 'Neem Colditz in.'

De volgende dag brak aan met 'een lentebries', schreef Eggers. Vanaf de kantelen zag hij hoe de stedelingen hun huizen tegen de naderende storm barricadeerden. 'Alles in de natuur ging gewoon door, maar mannen en vrouwen zochten dekking en vroegen zich af wie er voor het vallen van de avond zou sterven.'

De eerste Sherman-tanks verschenen kort na negen uur 's morgens vanuit een tarweveld aan de westelijke horizon. Checko Chaloupka zag ze door zijn geilgluurder en 'schreeuwde van vreugde'. Kolonel Shaughnessy stelde zijn artillerie in het bos boven het dorp Hohnbach op en beval de batterij commandanten om op 'het belangrijkste mikpunt aan de overkant van de rivier' te richten, 'de torens van een vrij groot en imposant kasteel'. Zes Thunderbolt-gevechtsvliegtuigen scheerden over het dorp en voerden beschietingen met hun boordkanon uit op het treinstation en de Duitse artillerie tussen de bomen boven het park, en zwenkten toen de andere kant uit. Het vuur van de vliegtuigen werd niet beantwoord. Toeschouwers dromden zowel in de *Kommandantur* als de vertrekken van de gevangenen bij de ramen samen om getuige te zijn van de slag om Colditz. Sommige mannen klommen op de kante-

len. Even na twaalf uur 's middags sloeg de eerste vijf centimeter lange Amerikaanse granaat bij de hoofdingang in het wachtershuis. Een tweede zeilde door het raam van de kamer op de derde verdieping waar Douglas Bader zat. De gevechtspiloot zonder benen zelf stond op de binnenplaats de bewakers belachelijk te maken en scandeerde herhaaldelijk: 'Waar is de Luftwaffe?' Zoals Duke opmerkte, 'het goon-baiting tot het bittere eind redde hem het leven'. Een derde scheerde over de noordwestelijke borstwering en kwam in de bomen terecht. De Duitse 88-mm-geweren in de *Tiergarten* schoten terug over het kasteel en bestookten de bossen daarachter. Colditz lag nu pal in het midden van een artillerieduel. Toen begonnen er vijftien centimeter lange Amerikaanse houwitzergranaten te vallen. Een daarvan stortte in de buurt van de brug over de droge slotgracht neer en doodde een Duitse sergeant. Nog twee sloegen in de *Kommandantur* in. De Amerikaanse kanonnières stelden hun vizier scherp. Kolonel Tod beval iedereen naar de kelders te gaan, maar niet voordat de zelfgemaakte vlaggen vanuit de ramen waren ontvouwd en in beddenlakens de letters P-O-W [*prisoners of war*, krijgsgevangenen] op de keien van de binnenste binnenplaats waren gelegd om de aandacht van overvliegende verkenningsvliegtuigen te trekken. Het Amerikaanse spervuur nam af en hield toen helemaal op. 'We zagen drie geallieerde rood-wit-blauwe-vlaggen in de bovenste ramen verschijnen,' schreef Shaughnessy. 'Meer dan die aangrijpende aanblik hadden we niet nodig om te weten dat er krijgsgevangenen in het kasteel werden vastgehouden.' David Stirling negeerde de granaten, zoals hem eigen was, en bleef op het dak met een 'helikopterblik' de gevechten onder hem gadeslaan.

De Amerikaanse tanks en zware machinegeweren namen aan de rand van Colditz positie in en twee infanteriepelotons benaderden de stad vanuit het westen. De ss wachtte hen op. De Amerikaanse infanteristen hadden zich over de helling boven de dorpspercelen verspreid toen twee verborgen machinegeweren begonnen te brullen. 'Er kwamen zo veel kogels op ons af dat de bomen kraakten alsof ze in brand stonden,' schreef sergeant Roy Verdugo. Zijn mannen vielen links en rechts. Onder dekkingsvuur wisten 22 infanteristen de machinegeweren te ontwijken en in de zijstraatjes te komen. Terwijl de Amerikanen

centimeter voor centimeter dichterbij kwamen, laag bij de grond, zich achter geparkeerde auto's verstoppend en granaten om hoeken gooiend, werden ze een voor een neergeschoten door sluipschutters die vanaf de bovenste verdiepingen van gebouwen stonden te schieten. Een *Panzerfaust*-granaat schoot een gebouw in, waardoor 'schitterende splinters rood, geel en oranje omhoog spoten'. De Amerikaanse bevelvoerend officier, de drieëntwintigjarige luitenant Ryan, werd door granaatscherven geraakt. Met zijn linkeroog uit zijn oogkas bungelend schreeuwde hij: 'Hergroeperen in de huizen. We blijven hier.' Het contact met Shaughnessy's commandopost werd verbroken toen een kogel de radio met zend- en ontvangstinstallatie doorboorde. Een groep Duitsers, SS'ers en leden van de Hitlerjugend, denderde door de hoofdstraat op de Amerikanen af en werd weggevaagd door een raket, afgevuurd uit een bazooka. Inmiddels stonden verschillende huizen in brand en door de stad dreef een dikke rookpluim. Emil Miskovic, een Pools-Amerikaanse sergeant uit Chicago, liep voorzichtig door de straat naar de brug toen 'een jonge knul van een jaar of veertien, vijftien en gekleed in het uniform van een Duitse soldaat zijn huis uit kwam en de sergeant in het hoofd schoot'. Miskovic was op slag dood. De jongen werd neergeschoten en zijn lichaam werd 'op de weg voor zijn huis' achtergelaten.

De gevangenen liepen weer naar de ramen en keken als aan de grond genageld toe. Velen hadden in 1940 voor het laatst gevechten gezien. Commando's zoals Micky Burn en Michael Alexander hadden deelgenomen aan bloederige speciale missies en Stirling had zijn sas in aanvallen op de luchthaven van Noord-Afrika aangevoerd, maar dit soort gevechten had nog nooit iemand gezien: gevechten van huis tot huis, man tegen man, oog in oog, bruut en intiem, een niet te stoppen, getraind Amerikaans leger opgezet tegen fanatieke nazi's en geïndoctrineerde kinderen in het laatste stukje van een afgrijselijke oorlog. Dit soort meedogenloze strijd op kleine afstand had Lee Carson nog nooit gezien. 'De Yank-troepenmacht die bestond uit tanks en infantristen van de 9de Pantserdivisie stuitte op fel verzet van goed georganiseerde bendes Hitlerjugend onder aanvoering van ss-officieren.'

De Amerikanen, in het nadeel, trokken zich terug en sleepten hun doden en gewonden met zich mee. De *Volkssturm* probeerde de brug

met dynamiet te vernietigen, maar wist alleen maar een gat in de weg eroverheen te blazen. Een half dozijn ss-stormtroepers klom naar de lagergelegen rivieroever en probeerde van dichtbij de stutten met hun bazooka te vernietigen, maar de met mos begroeide Adolf Hitler-brug bleef fier overeind. Vanuit het hoge kasteel verenigden de toeschouwers zich in een laatste uitbarsting van goon-baiting: 'Hun boegeroep en gejoel waren voor de ss duidelijk hoorbaar,' schreef Duke. Het dorp, waar Irma Wernicke en haar familie ineengedoken in een kelder zaten, werd bestookt door raketten van de Amerikaanse houwitsers. Vanaf de *Tiergarten* klonk 'het welkome geluid van kleine infanteriewapens en machinegeweevuur'.

In een laatste omkering van de rollen ging Oberstleutnant Prawitt op zoek naar kolonel Duke.

'Weldra zijn jullie Amerikanen hier,' zei hij.

'Morgenochtend op zijn laatst,' antwoordde Duke.

'Iemand moet ze opwachten. Iemand die kan uitleggen dat onze bewakers zich niet zullen verzetten.' De woorden hingen tussen een bevel, een verzoek en een smeekbede om genade in.

Tegen het vallen van de avond staken de Amerikaanse troepen via de spoorbrug ten noorden van het dorp de rivier over en bewogen zich voorzichtig stroomafwaarts. 'Rond middernacht hadden we de westkant van de Mulde schoongeveegd,' schreef Shaughnessy. De kakafonie nam af en de vuren doofden. Meer dan tien leden van de speciale eenheid waren gesneuveld, onder wie twee pelotonsergeanten, en er waren er dubbel zo veel gewond geraakt. 'Kolonel Shaughnessy beval ons bij het aanbreken van de dag aan te vallen.' In de verlaten huizen vlak bij de brug, waar door de verdediging prikkeldraad en oude ijzeren machine-rie naartoe was gesleept, verschansten de Amerikanen zich voor de nacht. De GI's posteerden wachtposten en probeerden te slapen, 'maar de wind door het metaalpuin liet in de spookachtige leegte van de nacht een krakend, kreunend geluid horen'. In het duister echode geweevuur. Inmiddels niet meer het onregelmatige gedreun en geknetter van straatgevechten, maar salvo's met regelmatige tussenpozen, afkomstig van de oude porseleinfabriek aan de noordostrand van het dorp.

Schijnbaar wist niemand iets van het dwangarbeiderskamp voor Hongaarse Joden in een buitenwijk van Colditz.

De Hugo Schneider Aktiengesellschaft Metallwarenfabrik of HASAG was in 1889 begonnen als fabriek voor kleine metaalproducten. Onder het bewind van de nazi's was het bedrijf opgebloeid en in 1944 was het een van de grootste wapenfabrikanten in het Reich, met acht fabrieken in Duitsland en drie in Polen. Onder leiding van Paul Budin, lid van de nazipartij en Sturmbahnführer (majoor) bij de ss, produceerde HASAG massa's munitie, kleine wapens en raketwerpers voor het Duitse leger, waarbij gebruik werd gemaakt van dwangarbeid. Meer dan tweehonderdduizend gevangenen met verschillende nationaliteiten werden in de werkkampen van HASAG te werk gesteld, waar Budin meedogenloos een '*Vernichtung durch Arbeit*'-beleid voerde (vernietiging door middel van arbeid): regelmatig werden er in alle kampen selecties gehouden en wie niet langer 'geschikt' werd bevonden om te werken werd vermoord. Het Derde Rijk was de enige klant van HASAG: het bedrijf betaalde de ss voor iedere arbeider en het naziregiem betaalde HASAG een ruime vergoeding voor zijn producten. Het bedrijf werd door het naziregiem uitverkoren als 'Voorbeeldbedrijf van het Nationaal Socialisme' en Budin ontving een persoonlijk bedankbriefje van de Führer. Vanaf de zomer van 1944 zette het wapenbedrijf zeven satellieteenheden, of *Aussenkommandos*, op waar Joodse dwangarbeiders uit concentratiekamp Buchenwald te werk werden gesteld. De kleinste hiervan, Aussenkommando 24, bevond zich in de voormalige Steingutfabrik in Colditz (ooit de grootste porseleinfabriek in Duitsland), met rond de zevenhonderd Hongaarse Joodse arbeiders, die wapentuig produceerden voor de Duitse oorlogsinspanningen.

De omstandigheden in de HASAG-kampen waren afgrijselijk. De gevangenen moesten het zonder riool en stromend water stellen. De 'surrogaatkoffie' in de ochtend was zo walgelijk dat sommigen zich er liever mee wasten, voor ze begonnen aan de twaalf uur slopende fysieke arbeid van het in elkaar zetten van geweren en explosieven. Niet zelden kreeg iemand een pak slaag. Het avondeten bestond uit een kom dunne soep met een klein stukje brood. Ze sliepen in onverwarmde houten barakken op stromatrassen of kaal hout. Regelmatig lagen de doden da-

gen in de openlucht, waar ze waren neergevallen. Een overlevende, Charles Kotkowsky, omschreef een wereld van volledige degradatie: 'Er waren geen baden om van de miljoenen luizen af te komen, dus moesten we ons uitkleden en naakt tegen een muur staan. Na een half uur in de vrieskou draaiden ze een aantal brandslangen open en daar kon niet iedereen tegen. Met elke stoot water werden we tegen de muur geslagen terwijl we in de kou stonden.' In een HASAG-Aussenkommando was de levensverwachting drieënhalve maand.

Het lijkt erop dat Irma Wernicke en haar spionnen niet op de hoogte waren van het bestaan van het kamp. Zelfs Reinhold Eggers beweerde niets af te hebben geweten van de Joodse arbeiders in de oude fabriek, dwangarbeiders voor de nazi-oorlogsmachine: 'Ze vielen onder een ss-eenheid waarmee we in het kasteel vrijwel geen contact hadden,' schreef Eggers. 'Dit was een zaak van de ss.' Het lijkt amper geloofwaardig dat een klein leger dwangarbeiders in een dorp van die grootte onopgemerkt bleef; maar mensen zijn goed in het zien, en onthouden, wat ze willen zien. Door de jaren heen is er al heel wat over Colditz geschreven, maar weinig over het andere kamp, op slechts een paar honderd meter afstand, waar Joden moesten werken en werden uitgehongerd tot de dood erop volgde. De Duitse bezetting van Hongarije, waarbij 'Operatie Sparrow' zo'n weinig heldhaftige rol speelde, was gevolgd door de deportatie van de Joden uit het land. Ongeveer 434.000 mensen, meer dan de helft van de Joodse bevolking van Hongarije, waren op transport gesteld naar kampen. De meesten gingen naar Auschwitz, waar tachtig procent bij aankomst werd vergast. Sommigen werden geselecteerd voor dwangarbeid. Niemand weet hoeveel Hongaarse Joden er naar HASAG Aussenkommando 24 in Colditz werden gebracht, wanneer ze daar aankwamen en hoeveel er al door uitputting, ziekte en ondervoeding waren omgekomen. Terwijl de verslagen Duitse troepen zich voorbereidden op een aftocht, begonnen de ss-bewakers met het systematisch vermoorden van de Joodse gevangenen, in groepjes van vijf.

Vlak voor het ochtend werd stopte het schieten.

18. Eindspel

De dag brak koud en helder aan. ‘Er heerste een absolute stilte.’ In het kasteel klommen de gevangenen die als eerste wakker waren geworden op de borstwering en keken in het bleke ochtendlicht naar het lagergelegen dorp. Uit de ramen van de huizen wapperden witte vlaggen, kussenslopen en beddenlakens. De ss-troepen waren in het duister weggeglipt en hadden zich oostwaarts teruggetrokken.

Soldaat Bob Hoffman bemande een machinegeweer dat uitkeek over de bossen boven de *Tiergarten* toen er een groepje leden van de Hitlerjugend tussen de bomen vandaan kwam, nog altijd in uniform, maar nu ongewapend, zonder leider en ‘heel bang’. Nog maar een paar uur daarvoor zou Hoffman ze allemaal hebben doodgeschoten. Nu waren het weer gewoon kinderen. ‘Het leek wel een groepje jongens van de padvinderij,’ herinnerde hij zich nog. ‘We zeiden dat ze naar huis moesten gaan.’

Om vijf uur ’s morgens werd soldaat Alan Murphey van de speciale eenheid Inlichtingen- en Verkenningsssectie acht kilometer verderop in zijn tent gewekt en kreeg te horen dat hij zich met drie andere soldaten voor zijn dienst moest melden. Kolonel Shaughnessy’s orders waren om naar Colditz te gaan en daar een observatiepost in te richten. ‘Bezet eenmaal daar een gebouw dat uitkijkt over de brug en wacht op de aankomst van de communicatiesectie van het bataljon, die een kabel zal aanleggen en voor een veldtelefoon zorgen.’ Shaughnessy liet zijn mannen geen tweede keer in de val lopen. ‘Er werd niets gezegd over een krijgsgevangenenkamp in Colditz,’ schreef Murphey later.

De vier soldaten waren samen opgeleid op kamp Shelby, in Mississippi, als onderdeel van de 69ste Infanteriedivisie, ‘De Strijdende 69ste’, voor

ze op 22 januari 1945 aan boord van de *Morowai* naar Frankrijk voeren. Ze waren in Kamberg en bij de Rijn bij de strijd betrokken geweest en werden daarna bij Task Force Shaughnessy gedetacheerd. Allemaal waren ze in de twintig. Gewapend met m-1-geweren, handgranaten en een patroongordel over hun borst vertrokken de vier GI's bij de bleke dageraad naar het dorp Colditz. 'Bij de brug aangekomen zagen we onze eerste Amerikanen, een half dozijn infanteristen die achter de borstwering verscholen zaten die aan de westkant van de brug grensde.'

Op de weg, achter de armzalige barricade van prikkeldraad en metaal, lagen de lichamen van twee Duitse soldaten.

'Daar zitten nog sluipschutters,' zei de bevelvoerende sergeant. 'Ik ga het leven van mijn mannen niet op het spel zetten.'

Murphy, een ruige boerenjongen uit het middenwesten, was wel in voor avontuur. Hij wendde zich tot zijn metgezellen: 'Zin om het te proberen?' Hun orders waren om bij de brug te blijven, maar de verleiding was groot om over de rivier verder te trekken. 'We besloten over te steken. Het was een snelle beslissing zoals je zo vaak in de strijd moet nemen.'

Ze richtten hun bajonet en zetten na tot drie te hebben geteld de sprint in. 'We raceten de brug op [en] moesten over een jonge, dode Duitser heen springen die met armen en benen wijd op zijn rug links van een gapend gat in de weg lag.' Het marktplein was verlaten. Uit de ramen hingen slappe, witte lakens. De vier GI's liepen achter elkaar en doken af en toe weg in een deurpost. Aan de andere kant van het plein liep een steil keienpad omhoog. 'We waren al te ver om nog terug te kunnen,' schreef Murphey. Ze renden het smalle steegje in en bleven toen staan. 'Het kasteel doemde op en torende boven ons uit.' Murphey was zo beducht geweest op sluipschutters dat hij het niet eerder had opgemerkt.

Bij de hoofdingang stond een tweekoppig Anglo-Amerikaans ontvangstcomité hen op te wachten: de uit Californië afkomstige kapitein Guy Nunn, een van de oorspronkelijke 'Mussen', en kapitein David Walker, in het volledige uniform van het Schotse Black Watch-regiment. Beide mannen zouden schrijver worden en een levendige beschrijving geven van wat er volgde.

Nunn zag de twee gestalten langzaam naar het kasteel komen en float laag. Omdat Murphey vermoedde dat het een val was, stak hij zijn hand op en de drie gr's achter hem bleven stokstijf staan. 'Dit is een Yank,' schreeuwde Nunn. 'Hier is een gevangenis. De Kommandant wil zich overgeven. Jullie mogen alles hebben.'

Nog steeds aarzelde Murphey. Nu kreeg Nunn wat hij later een 'brillante ingeving' noemde.

'Dit is koosjer,' schreeuwde hij. Een Duitse bewaker zou nooit een Jiddisch woord gebruiken.

De gr's kwamen dichtbij. 'Ze zagen er dreigend uit. Hun gezichten waren besmeerd met lampzwart. Ze stonden stijf van de handgranaten en munitie.'

Onder de poort kwam een gestalte in een geruite broek en met een pet op met een rode verenkokarde, zijn handen uitgestoken. 'Welkom in Colditz,' zei Walker. 'We zitten hier al heel lang te wachten. Willen jullie een kop koffie?'

Op de binnenplaats van de *Kommandantur* stond het Duitse garnizoen opgesteld, alsof het een exercitie betrof. Eggers kwam naar voren en reikte een keurig getypt vel papier aan. 'Speciaal officierskamp IV-C – vijftienhonderd geallieerde officieren en mannen, allemaal ongedeerd. Hierbij de namenlijst.' Nog nooit had Murphey een Duitse soldaat van zo dichtbij gezien, laat staan overgave van hem aanvaard, maar zo autoritair mogelijk liet hij Eggers weten dat die zijn mannen moest ontwapenen en de geweren in een kamer onder aan de wachttorens moest opslaan. Prawitt stond er kaarsrecht en uitdrukkelingsloos bij.

Twee van de Amerikanen bleven achter om toezicht te houden en Murphey liet Nunn en Walker voorgaan naar de poort naar de tweede binnenplaats, die op een kiertje stond. Hij duwde de enorme eiken deuren open.

Tod had de mannen bevolen in hun vertrekken te blijven, maar een paar hogergeplaatste officieren hingen al rond op de binnenplaats. Toen de verschijning het sombere kasteel binnenging draaiden ze zich om: 'Een frisse man, net geen tiener meer, versierd met wapens.' De mannen stonden te staren. 'Hij was vuil van de strijd, droeg een stalen helm en was tot de tanden toe bewapend.' Ook Murphey was enorm

zenuwachtig. Plotseling holden de gevangenen naar voren. Geschrokken haalde Murphey zijn M-1 van zijn rug en richtte die op de haveloze meute die op hem af kwam: 'Achteruit! Achteruit!' Een paar seconden bewoog niemand, een vreemde impasse tussen bondgenoten. 'Wij zijn vrienden, vrienden,' zeiden ze haastig. Murphey liet zijn wapen zakken. 'Het moment daarop brak de hel los.' De mannen stroomden naar voren en Murphey werd onder een uitzinnige, lachende en juichende menigte bedolven. Tientallen handen sloegen hem op zijn rug, zo hard dat zijn knieën knikten. Een paar gevangenen hielden zich ongelovig en stomverbaasd in. Sommigen huilden. Inmiddels hadden honderden anderen zich joelend en schreeuwend bij de ramen verzameld. Op dat moment kwam soldaat Frank Giegnas junior de binnenplaats op. 'Er klonk een gebrul vanuit de ramen boven de binnenplaats toen we in beeld verschenen. Achter elk raam zag ik gezichten.' Giegnas, een jongeman uit de arbeidersklasse van New Jersey, had een enorm portret van Adolf Hitler bij zich. Dat had hij aan de muur zien hangen van de Duitse mess en hij wilde het als souvenir meenemen. Er bestond een levendig ruilhandelsysteem tussen de GI's onderling: het oprukkende leger verzamelde horloges, wapens, riemgespen, messen en andere spullen als ruilmiddelen of aandenkens. Een ingelijste Führer was wel een paar honderd sigaretten waard. Maar Giegnas hield wel van een beetje theater. In een opwelling hief hij 'de foto met beide handen hoog boven zijn hoofd en draaide die langzaam rond zodat iedereen hem kon zien. Toen sloeg hij de foto op zijn geheven knie kapot. Tumult brak los. Het geschreeuw en gejuich weerkaatste in de nauwe, afgesloten binnenplaats.'

Wat er in de daaropvolgende uren gebeurde leek onwerkelijk. 'Het voelde alsof we een film maakten,' zei Robert Miller, een van de mannen van het vierkoppige team GI's. Jeeps waren bij de kasteelpoorten aangekomen, waar nog meer troepen uit kwamen. Iedere Amerikaanse soldaat die de binnenplaats op kwam werd uitgebreid omhelsd, op de rug geslagen en gevraagd in de mess te komen ontbijten. Sommige gevangenen voelden enige schaamte bij het fysieke contrast tussen de stevige, weldoorvoede GI's en hun eigen bleke en schriële lichaam. Kolonel William Schaefer, onlangs nog ter dood veroordeeld, werd onbeheersbaar trillend en met betraand gezicht naar zijn landgenoten gebracht.

Prawitt en zijn senior officieren werden onder schot bij elkaar gebracht en naar het dorp aan de andere kant van de brug gebracht, 'waar het lichaam van een jongen van een jaar of veertien uitgestrekt op straat lag, een band van de Hitlerjugend om de arm, een geplette *Panzerfaust* naast zich. Het gezicht van het kind was bleekgroen van kleur.' 'Hoe kunnen ze zo zijn gestorven,' vroeg Eggers zich af. De moeder van de dode jongen stond op de andere oever, 'verscheurd door verdriet'. Ze wilde wanhopig graag het lichaam van haar zoon ophalen, maar een Amerikaanse korporaal versperde haar de weg met orders geen enkele Duitser door te laten. De begrafenisondernemer van het dorp was er ook al in een door paarden getrokken lijkkoets, 'als een rekwisiet in een Wild-West-film'.

Inmiddels had het oprukkende Amerikaanse leger een tijdelijk commandoheadkwartier ingericht in het dorpsotel. De officiële overgave van kasteel Colditz vond in de gelagkamer plaats. Prawitt kwam naar voren, salueerde en overhandigde zijn sabel in de schede en zijn pistool aan kolonel Leo Shaughnessy van de 273ste Infanteristen. Vervolgens werden de Kommandant en zijn zestien officieren door de joelende en duwende menigte GI's naar de gevangenis gebracht. Een van Prawitts epauletten raakte daarbij los. Eenmaal opgesloten in de cellen waar zo veel gevangenen in eenzame opsluiting hadden gezeten bedacht Eggers dat het nu volledig de omgekeerde wereld was: 'Ik moest wennen aan het gevoel van de andere kant van de stok. Nu was ik de krijgsgevangene.' Op het dorpsplein, nog maar een paar uur daarvoor verlaten en vijandig gebied, werd nu uitbundig feestgevierd, terwijl de inwoners naar buiten kwamen om de Amerikanen met eten en bloemen te begroeten. Slechts vijf maanden eerder hadden de dorpsbewoners de jaardag gevierd dat de nazi's aan de macht waren gekomen. Van de ene op de andere dag leed iedereen aan geheugenverlies. Hakenkruisen en exemplaren van *Mein Kampf* werden stilletjes weggestopt. Eerst vergaten de inwoners van Colditz hun recente geschiedenis, vervolgens herschreven ze die. 'Het leek alsof er helemaal geen nazi's in het dorp zaten,' merkte Green op. 'Iedereen had al jaren een hekel aan ze en deed in het geheim alles om hen tegen te werken.' In een imposant woonhuis aan de andere kant van de stad was een drinkgelag gaande, als symbool van de dramatische omslag

in de dorpspolitiek. Onder begeleiding van soldaat Murphey ontmoette Čeněk Chaloupka Herr Schmidt, spil van het spionnennetwerk in Colditz en 'de man die burgemeester zou worden toen de bondgenoten het dorp hadden ingenomen', voor het eerst persoonlijk. Checko kwam op Murphey over als 'een Clark Gable-type, zwart haar, knap, enzovoort'. Schmidt heette hen hartelijk welkom met champagne. De Tsjechische piloot leek zich volkomen thuis te voelen in Schmidts elegante salon, maar Murphey leek plotseling slecht op zijn gemak. 'Omdat ik zo vuil was vond ik het echt vervelend om zijn prachtige huis in te gaan of op zijn meubels te zitten en een glas wijn te drinken.'

Lee Carson was in een heel slecht humeur. 'Er kwam een lange vrouw in kaki uniform aan gemarcheerd,' herinnerde een van de GI's zich nog. 'Ze was ziedend.' Iedere verslaggever leeft voor een primeur en haar was er een ontzegd. 'Ze had bij de inname van Colditz moeten zijn en als enige het verhaal moeten brengen', maar Carson was een half uur te laat gekomen. Ze was nog meer overstuurd door de aanblik van de dode Duitse jongen op de brug. 'Kinderen neerschieten staat gelijk aan moord,' liet ze de militaire pr-man weten wiens onmogelijke taak het was haar in bedwang te houden. Carson wurmde zich langs de bewaker en marcheerde de binnenplaats op.

Door de 'komst van een bijzonder aantrekkelijke blondine met een helm op en een camera bij zich' steeg de opwindende opwinding onder de pas bevrijde gedetineerden tot nieuwe hoogtes. De meesten hadden in vijf jaar geen jonge vrouw gezien, laat staan eentje die zo uit een chic tijdschrift was gestapt; er dreigde een rel door de komst van deze 'bloedmooie Amerikaanse vrouwelijke, in een overall geklede oorlogscorrespondent'. Carson werd onmiddellijk omgeven door een roedel mannen, 'van wie de meesten', zo merkte Julius Green wrang op, 'Douglas Bader leken te zijn'. De gevierde vliegende held met dubbele prothese was 'stomverbaasd bij het zien van een meisje, een echt meisje, in strijdtenue, op de binnenplaats'. Constant dook hij op haar af. Carson had nog geen minuut in Colditz doorgebracht of Bader bood haar al een exclusief interview aan.

Er werd zo gloedvol verslag gedaan van Baders bevrijding dat hij het zelf had kunnen schrijven: 'Het meest van alles wil de montere com-

mandant van de luchtgevechtseenheid Douglas Bader “nog een poging doen die verdomde moffen te grazen te nemen” nu hij uit het Duitse gevangenenkamp is bevrijd. “Geef me gewoon nog één kans om die uilskuikens te pakken,” smeekte de vijfendertigjarige gevechtspiloot die een van Groot-Brittannië’s grote helden met twee kunstbenen zou worden. De lachende donkerharige held was een van de ongeveer duizend man die uit de grote, grauwe Colditz-gevangenis was bevrijd.’

Carson kreeg een rondleiding langs de best bewaarde geheimen van de gevangenis: de verstoppelplek van de radio waar twee jaar lang elke nacht het nieuws werd vergaard, en vervolgens de zolders op. Die ochtend zetten de zweefvliegtuigbouwers het Colditz-haantje voor het eerst in elkaar. De GI’s stonden in de rij om het toestel aan te gapen, een compleet vliegtuig in het absolute geheim vervaardigd uit vloerplanken, bedstijlen en matrashoezen, een verbazingwekkend stukje aeronautische bouwkunde. ‘Mijn god, het was ongelooflijk,’ herinnerde een Amerikaanse soldaat zich. ‘Ik dacht: “Hoe hebben ze dat geflikt?”’ Lee Carson nam de eerste, laatste en enige foto van het zweefvliegtuigje: het lijkt wel of het toestel uit de bovenramen van Colditz staart en mijmert over een vlucht die nooit zal plaatsvinden.

Bij Lee Carsons vertrek krom Douglas Bader naast haar achter in de Jeep, met een door zijn ordonnans Alex Ross ingepakte weekendtas bij zich. Tod had bevolen dat geen enkele officier het kasteel zonder toestemming mocht verlaten, maar regels golden niet voor Bader. De volgende dag zat hij alweer in Parijs en de dag daarna keerde hij als een held terug naar Groot-Brittannië, de eerste gevangene die na de bevrijding van Colditz en een paar dagen voor de anderen thuis wist te komen.

Het verslag van Lee Carson ging de hele wereld over. ‘Ondanks het goed georganiseerde verzet reed de Yank-troepenmacht naar het kamp. Geen enkel dorp werd zonder slag of stoot prijsgegeven, maar in minder dan vierentwintig uur ploegden de tanks, met de Amerikaanse infanteristen erbovenop, door tot het middeleeuwse kasteel. Vijf Amerikaanse officieren werden gered, net als driehonderdvijftig Britten, duizend Fransen en een handjevol Polen,’ schreef ze.

Maar het laatste hoofdstuk van de geschiedenis van Colditz was nog niet af. Boven het verslag van Carson stond de kop ‘GEALLIEERDE GIJZE-

LAARS VERBORGEN IN NAZIVELDSCHANS' en er stond in: 'Eenentwintig prominente Britse en Amerikaanse gevangenen zijn als gijzelaars naar Adolf Hitlers hoofdkwartier in de zogenoemde nationale veldschans gebracht, uit hun cel gehaald en in een vrachtwagen geladen voor de reis naar Hitlers laatste, wanhopige toevluchtsoord. De Amerikaanse speciale eenheid arriveerde achtenveertig uur te laat.'

De verdwijning van de Prominenten – Giles Romilly en de vijf anderen die in de muur zaten opgesloten – veroorzaakte paniek bij hun bewakers in kamp Tittmoning en leidde tot een uitgebreide zoektocht. Drieduizend Duitse soldaten kamden het omliggende platteland uit. Het kasteel werd van kelder tot kantelen doorzocht. Na een verwoede jacht van drie dagen werden de vijf mannen, mogelijk na een tip, op hun krappe verstopplek gevonden. 'Wat dom dat jullie juist nu proberen te ontsnappen,' zei de Kommandant, die zich realiseerde dat hij het met zijn leven had moeten bekopen als ze waren ontsnapt. Romilly werd nog steeds vermist. De overige speciale gevangenen werden samen met de Polen overgeplaatst naar kasteel Laufen in de buurt van Salzburg en op een speciaal afgebakend terrein gezet, omheind met prikkeldraad en dubbel bewaakt. Deze waardevolle gevangenen zouden de ss geen twee keer door de vingers glippen.

Maar ook de Prominenten hadden een laatste verdedigingslinie, in de vorm van een bijzonder volhardende Zwitserse ambtenaar. Rudolf Denzler verscheen de volgende ochtend bij het kamp, even slecht geschoren en competent als altijd, en eiste naar de gevangenen te worden gebracht. Hij legde uit dat hij in de stad verbleef en de boel goed in de gaten zou houden; zodra ze uit het kasteel werden gehaald zou hij dat doorbrieven aan zijn baas, de Zwitserse minister Peter Feldscher, hoofd van de afdeling buitenlandbelangen bij de Zwitserse ambassade in Berlijn. Hij bestudeerde de gevangenen welwillend door zijn pince-nez. 'Alles lijkt in orde,' zei hij. Denzlers onwankelbare geloof dat officiële wetgeving alles wat de nazi's wilden proberen de bodem in zou slaan had iets naïefs, maar ook diep geruststellends. Dat geloof zou op de proef worden gesteld, want toen Denzler de volgende dag terugkwam om de gevangenen te bezoeken werd hij naar het kantoor van de Kom-

mandant geloodst. Op het bureau lag een schriftelijk bevel, persoonlijk ondertekend door ss-Obergruppenführer Gottlob Berger, waarin werd gemeld dat Oberst Fritz Meurer de Prominenten binnen vierentwintig uur kwam halen. Meurer was de ss-officier die drie maanden eerder de moord op de Franse generaal Gustave Mesny had beraamd.

Onmiddellijk ging Denzler tot actie over. Via de telefoon in de lobby van het Österreichischer Hotel in Salzburg stelde hij 'minister Feldscher van de nieuwe situatie op de hoogte'. Vervolgens reed hij vijftig kilometer oostwaarts naar Schloss Fuschl, de privéwoning van de Duitse minister van Buitenlandse Zaken Joachim von Ribbentrop om 'het hoogste niveau van wat er nog over was van de Duitse buitenland-politiek' te waarschuwen dat de internationale diplomatie op het punt stond zwaar geschonden te worden. Daarna spoorde hij iedere hoge Duitse legerofficier op die hij maar kon vinden in het gebied, onder wie de generaal die het bevel voerde over Salzburg. Bij elke stopplaats kreeg hij hetzelfde antwoord: 'Het is gevaarlijk om tegen de ss op te treden.' Uiteindelijk kwam hij uit bij het hoofdkwartier van veldmaarschalk Kesselring, in een hotel op slechts een paar kilometer van Berchtesgaden. Kesselrings stafchef, generaal Wilhelm Seidel, gedroeg zich 'vriendelijk en beleefd', maar niet erg behulpzaam. Denzler schreef: 'Hij haalde zijn schouders op, wat veel over zijn houding zei: elk onrecht dat geschiedt, geschiedt door anderen. Ik trek mijn handen ervan af. Een paar dagen voor de totale ineenstorting stond de Wehrmacht duidelijk machteloos.'

De volgende ochtend stonden er twee bussen bij de poorten van kamp Laufen te wachten. Terwijl de Prominenten werden ingeladen stopte er een zwarte Mercedes waar 'een lange gestalte in een lange, zwartleren jas die bijna tot zijn enkels reikte uit stapte. Op zijn pet stond het doodshoofdembleem van de ss.' Meurer had zijn maîtresse meegebracht, 'een strenge blondine in een broek die een sigaret in een lange houder rookte'.

'Er hing een gangstersfeer om het hele gebeuren heen,' schreef Elphinstone, de hoogst geplaatste officier van de groep. 'We stapten in de bus terwijl de kolonel ons in de gaten hield, zijn vinger aan de trekker van zijn revolver.'

De bussen zetten zich in beweging en Michael Alexander voelde een steek van angst. 'We bevonden ons nu in een boosaardige wereld met niets dan grillige vijandelijkheid.' De beschermende hand van de Wehrmacht was verdwenen en ze waren nu aan de genade van de ss overgeleverd. 'Maar bij het weggrijden zagen we plotseling dat een bekende gestalte zich achter een stalletje verstopte, een enorme slappe deukhoed over zijn ogen getrokken. Het was de trouwe meneer Denzler. Hij zwaaide samenzweerderig naar ons toen we langsreden. Iemand had ons zien vertrekken. De reddingslijn was nog niet ingetrokken.' Rudolf Denzler sloot achter het konvooi aan: een lange, Zwitserse bureaucraat in een klein autootje met bloedvlekken op de kraag van zijn overhemd.

Obergruppenführer Gottlob Berger werd in de Führerbunker in Berlijn ontboden. Het Rode Leger kwam dichterbij; de laatste akte zou worden gespeeld in de ruïnes van Hitlers hoofdstad. Maar de Führer had oneindige wraak in gedachten. Bij Bergers aankomst was Hitler 'ziekelijk en krankzinnig, paars van woede, terwijl hij iedereen de schuld gaf van het verliezen van de oorlog, raasde en tierde over dit verraad en die ontrouw'. Volgens Berger beval de woedende Führer hem naar Beieren te vliegen, waar de Prominenten werden gegijzeld. 'Zijn hand trilde, zijn been trilde en zijn hoofd trilde, en hij bleef alleen maar herhalen "Schiet ze allemaal neer! Schiet ze allemaal neer!"' Berger vorderde Himmlers privévliegtuig en vloog naar het zuiden.

München, in de nazigeografie de 'Hoofdstad van de beweging', viel zonder strijd in Amerikaanse handen. Giles Romilly stond op een straathoek in een buitenwijk in het noordwesten toen de eerste Amerikaanse tank de stad binnenrolde. 'Hij reed langzaam, nietsziend en vreemd vriendelijk langs, als een blinde man die de weg oversteekt. Hij was overdekt met bloemen.'

Romilly's ontsnapping was lang, moeizaam en saai verlopen: hij en zijn Nederlandse metgezel hadden zich vanuit Tittmoning per trein en te voet een weg naar het westen gebaand, waarbij ze in gebombardeerde gebouwen en hooischuren sliepen en net voldoende voedsel bij elkaar wisten te schrapen om niet te verhongeren. De mensen in de dorpen

waren te uitgeput en bang om op de zoveelste twee vluchtelingen te letten die naar het westen trokken. Na een week bereikten ze geheel uitgeput de buitenwijken van München, waar ze aanklopten bij een nieuwbouwwoning. 'Niet met een speciale reden gekozen. We deden het gewoon.' Een vrouw met een 'prettig gezicht, niet knap en niet lelijk' deed open en stemde ermee in hen als kamerhuurders in huis te nemen. Ze gaf hun te eten, zette in de tuin onder een appelboom ligstoelen klaar en ging in haar logeerkamer een schoon bed opmaken. Ze heette Magda. 'Ze heeft helemaal niet gevraagd wie we waren of wat we aan het doen waren.' Haar echtgenoot zat bij de Waffen-ss en ze had hem drie jaar niet gezien. Romilly vroeg zich af 'wat de beweegreden voor haar vriendelijkheid jegens ons was' en kwam tot de slotsom dat die er niet was, behalve dan misschien het hunkeren naar gezelschap. Te midden van alle puin en wreedheid waren ze toevallig tegen een klein stukje onverwachte menselijke sympathie aangelopen.

Romilly stelde zichzelf voor bij het hoofdkwartier van het Zesde Leger en voelde 'voor het eerst de angst die mijn pas verworven vrijheid met zich meebracht'. De Amerikanen zetten het neefje van Churchill op het eerste het beste vliegtuig naar Parijs en die avond was hij ineens de eregast 'op een bruisend feestje' in het chique Hotel Scribe. 'Verdwaasd tolde ik rond in een waas van glimlachen, handen, drankjes, sigaretten en glitterende lichten.' Met een schok stond hij weer in een of ander 'fantastisch Parijs sprookje'. Maar het kon niet als echt voelen. De 'dofte, stekende last van het verleden' was in zijn ziel ingebed. 'Het verhaal eindigde niet,' schreef hij. 'Nooit zou Giles Romilly helemaal uit Colditz ontsnappen. 'Mijn vijf jaar afwezigheid waren als een diepe schacht, met mezelf onderop; ik zag de vrije mensen boven me, maar kon er niet voor zorgen dat ze mij zagen of hoorden.'

Het konvooi met de Prominenten baande zich slingerend een weg door de haarspeldbochten van de Beierse Alpen. Rudolf Denzler, verstopt achter de zwarte Mercedes met daarin Oberst Meurer en de 'nogal onguur uitziende blondine', 'hield hen zo lang mogelijk in het vizier'. Het krioelde op de weg van allerlei soorten legervoertuigen. Inmiddels reden ze diep in het binnenste van de Alpenvesting van Hitler. Op strate-

gische punten waren langs de berghelling keien opgestapeld; zodra daartoe het bevel werd gegeven zouden explosieven daaronder tot ontploffing worden gebracht die voor een kunstmatige aardverschuiving zouden zorgen om de passen en wegen te blokkeren en de veldschans onbereikbaar te maken. De bussen passeerden een wegwijzer voor Berchtesgaden en reden door naar het westen, diep de bergen in. Laat in de middag arriveerden ze bij kamp Markt Pongau, Stalag XVIII C. De gevangenen werden in een 'armzalige barak' opgesloten.

Ondertussen hadden de Zwitsers grote moeite de enige man op te sporen die bevoegd was zich in de zaak te mengen. 'Het was niet makkelijk' om ss-Obergruppenführer Gottlob Berger te vinden, schreef Denzler. 'Hij was zo goed als op de vlucht en elk gerucht over waar hij zich bevond kon als verraad worden gezien.' Maar na een paar discrete telefoontjes (de Zwitsers hadden informanten in het Duitse opperbevel zitten) werd de generaal opgespoord. Hij hield zich met zijn gevolg aan ss'ers schuil in een afgelegen boerderij. De Zwitserse minister belde en deed een beroep, niet op de betere kant van Berger want die had hij niet, maar op zijn eigenbelang, waar hij ruimschoots over beschikte. Denzler wist dat hij de Prominenten alleen kon redden door 'Berger ervan te overtuigen dat hij persoonlijk voordeel kon halen uit het overdragen van zijn prominente gevangenen'.

De volgende middag stopte er weer een zwarte Mercedes bij de barak van de gevangenen. Achterin zat 'een gezette figuur tegen kussens geleund': Berger in hoogst eigen persoon. De almachtige Gottlob stapte de barak in, zo schreef Michael Alexander, 'terwijl hij een lange sigaar rookte en haast iets aangeschoten heen en weer wiegde'. Hij boog, alsof hij voor leden van de koninklijke familie stond (wat ook zo was), gebaarde dat de gevangenen mochten gaan zitten en deelde whisky en sigaretten uit. Toen stortte hij zich in zijn voorbereide toespraak. Alle misdaden onder het naziregime, in de concentratiekampen enzovoort waren het werk van de Gestapo en de SD, niet van de Waffen-ss, waarvan hij generaal was. 'Hij keurde deze activiteiten [zelfs] af.' Duitsland had zich om het bolsjewisme, het 'Rode Virus', een halt toe te roepen in de oorlog gestort en had geen problemen met Groot-Brittannië of Amerika, laat staan met zijn voorname publiek. Hij beschreef zijn bezoek

aan de Führerbunker en Hitlers krankzinnige bevel om hen allemaal te doden. Hij beweerde dat hij met de weigering dat te doen zijn eigen doodvonnis als 'defaitist' had getekend. Dus werd hij nu net als zij opgejaagd door stormtroepers onder bevel van ss-generaal Ernst Kaltenbrunner, een fanatiek aanhanger van de nazi's.

Het was een opvallend cynische voorstelling. Berger, oorlogsmisdadiger, moordenaar en laaghartige lafaard die kinderen tot slaaf had gemaakt, probeerde zijn eigen huid te redden en vermomde dit als een principekwestie, als zelfopoffering zelfs; hij hield vol dat hij niet langer de cipier van de Prominenten was maar hun redder. Ze zouden door Zwitserse ambtenaren naar de Amerikaanse linies worden gebracht en hij zou zorgen voor een ss-escorte 'met de opdracht' hen 'te verdedigen' en een door hemzelf ondertekende vrijgeleide.

'Heren,' zei generaal Berger plechtig terwijl hij opstond. 'Dit is waarschijnlijk het laatste bevel dat ik geef als hoge ambtenaar van het Derde Rijk.'

Dit was ook de eerste keer dat de laffe Berger een nazibevel in de wind had geslagen. Zijn drijfveer was geen barmhartigheid of moed, maar sluwe berekening. Door de Prominenten aan de geallieerden over te dragen zou hij wellicht net aan de strop weten te ontkomen als de oorlog ten einde kwam.

Nu de nazistaat op instorten stond was Berger niet de enige die in de overlevingsstand zat. De buschauffeurs waren stiekem weggereden met de bussen. Oberst Meurer en zijn blonde maîtresse waren verdwenen met hun Mercedes. In plaats daarvan stond er de volgende ochtend een Buick met diplomatiek kenteken op de gevangenen te wachten, met daarin de jonge Zwitserse ambtenaar Werner Buchmüller, 'elegant gekleed en zo charmant nonchalant alsof hij een drankje kwam doen'. Denzler had hem laten komen om de groep als extra diplomatieke bescherming te vergezellen. Ergens wist Denzler twee legervrachtwagens vandaan te peuteren en uit de kofferbak van Buchmüllers auto kwamen twee enorme Zwitserse vlaggen tevoorschijn, die hij over de motorkap drapeerde. Tegen de tijd dat ze eindelijk vertrokken was het donker, de Britse officieren en de Amerikaanse Winant in de ene vrachtauto, de Polen in de andere, onder begeleiding van de Zwitsers in de Buick en

een horde stormtroepers gewapend met antitankwapens. Verschillende nazibazen, onder wie Kaltenbrunner, hielden zich 'ergens in deze bergen schuil, allemaal met een eigen clubje wanhopige vazallen', die hen probeerden te pakken te krijgen. 'Berger bezat de *royal flush*,' zoals Michael Alexander het noemde en hij zou zijn winnende kaarten niet zomaar uit handen geven.

Een half uur later kwam het konvooi haperend tot stilstand. 'In het vage licht van de koplampen zagen we de gestalte van een ss-soldaat die met een wapen stond te zwaaien en gebaarde dat we naar rechts moesten.' Aan het einde van een hobbelige, steile onverharde weg draaiden ze de binnenplaats van een flinke boerderij op. 'Er werd een deur opengegooid, een strook licht scheen naar buiten' en de gevangenen en hun Zwitserse beschermers betraden een surrealistisch tafereel. Voor hen stond een lange, door lampen en kaarsen verlichte tafel die doorboog onder het gewicht van eten en drinken, 'een feest zoals de aan de gevangenis gewende ogen al lange tijd niet meer hadden gezien': koude vleeswaren, gerookte vis, gesuikerd fruit, flessen Franse wijn en Amerikaanse whisky. In de haard laaide een enorm vuur op. Alexander omschreef een losbandig spektakel uit een andere tijd: 'Op de grond lagen een stuk of twintig ss-mannen, jongens haast nog, uitgestrekt als vazallen op een Saksisch haardkleed. Ze waren half uitgekleed en leken te moe, of te dronken, om erg op ons te letten.'

Gottlob Berger was terug voor een toegift.

De mollige Obergruppenführer kwam binnen in een wit mess-jasje, waardoor hij, zo merkte Alexander op, 'wel een Amerikaanse zakenman op vakantie in Palm Beach leek'. De generaal was straalbezopen en begon een innemende, politieke preek af te steken zoals hij de vorige dag ook had gedaan: 'Engeland en Duitsland zijn bloedbroeders die afstammen van hetzelfde Arische ras,' bracht hij moeizaam uit. Berger sloeg geen acht op de Zwitserse ambtenaren en liet generaal Bór-Komorowski en zijn gevolg links liggen: de Polen stonden niet op het punt om de oorlog te winnen en waren dus van geen enkele betekenis. Na deze hoogdravende oratie klapte Berger in zijn handen en er verscheen een vazal in wit uniform met een scharlaken aktetas: daarin lag, op een rood fluwelen kussen, een groot automatisch pistool, ingelegd met ivoor, de

loop geciseleerd met gouden eikenbladeren in bas-reliëf, Bergers handtekening en het insigne van de ss in de kolf gegraveerd. Trots verklaarde de generaal dat dit een persoonlijk cadeau van de Führer was geweest, dat hij nu aan zijn Britse vrienden gaf, 'als bewijs van zijn beste wensen'. Iedere officier kreeg een dikke sigaar. Helaas wordt in de geschiedenisboeken niet vermeld of die waren vervaardigd door H. Upmann Ltd.

Om vijf uur 's morgens wankelde Berger eindelijk naar zijn bed en de door nazivoedsel en -drank verzadigde Prominenten klommen, met een sinister ss-souvenir van een van de naaste feestjes ooit weer in de vrachtauto's.

Met het ochtendgloren passeerde het konvooi een laatste Duitse commandopost, bemand door 'uitgeput uitziende, bezwete troepen', en reed het Inntal in. 'Ze hielden ons met vreemde afstandelijkheid in de gaten terwijl we, ongenaakbaar onder onze neutrale vlag, langs scheurden, naar onze redding en waarschijnlijk hun vernietiging.' Het konvooi kwam bij een vreemd rustig niemandsland. 'In de ochtendzon stond een klein wit kerkje te schitteren.' Twintig minuten later kwamen er drie logge Amerikaanse tanks met ronkende motor achter elkaar aan in het zicht.

De volgende ochtend zaten de inmiddels schone en uitgeruste Prominenten in het hoofdkwartier van de Amerikaanse 53ste Divisie in Innsbruck te ontbijten, toen er een telefoontje doorkwam voor John Elphinstone. De koningin aan de lijn.

'Is het mogelijk om rechtstreeks en snel naar huis te gaan?' vroeg Elphinstone zijn tante.

'De koningin zei dat ze het daar met de koning over zou hebben' en de volgende avond zaten de voormalige koninklijke gevangenen uit Colditz aan het 'familiediner' in Buckingham Palace.

Tegen die tijd was kasteel Colditz al leeg.

De Amerikanen hadden de gevangenen laten weten dat ze twee dagen later zouden vertrekken en maar één stuk bagage per persoon mee mochten nemen. Zorgvuldig pakte Micky Burn het manuscript van zijn voltooide roman in. Gris Davies-Scourfield wandelde naar de begraafplaats voor een bezoek aan het graf van Michael Sinclair. Willie Tod

wees erop dat ss-troepen misschien rondhingen op het platteland en stelde voor dat de mannen in het kasteel bleven: het was een advies, geen bevel, en het werd grotendeels genegeerd. Checko Chaloupka, David Stirling en Jack Pringle trokken in een groot verlaten rijtjeshuis en zetten een losbandig, achtenveertig uur durend feestje in gang.

De gr's ontdekten in de oude porseleinfabriek een handjevol Joodse gevangenen die aan de ss-massamoord waren ontsnapt. Het schokte Julius Green toen ze naar de ziekenboeg van het kasteel werden gebracht. 'Op de bedden lagen levende skeletten, volledig bewusteloos, met armen en benen als luciferhoutjes en hun lichaam overdekt met zweren en kneuzingen. Een van hen was een vooraanstaande arts uit Boedapest.' Nu werden ze behandeld door Amerikaanse hospikken, maar Green zag wel dat de meesten niet lang meer te leven hadden. 'Ze waren afschuwelijk uitgemergeld, sommigen hadden schotwonden en allemaal waren ze vreselijk ziek. Degenen die ik behandeld heb waren voor dood achtergelaten of hadden zich verborgen gehouden.' De Joodse tandarts zocht niet graag zijn toevlucht tot geweld, maar de aanblik van die stervende Hongaren riep iets bloeddorstigs in hem op. Duitse burgers hadden te horen gekregen dat ze wapens op het politiebureau moesten afgeven. 'Ik zocht een mooi automatisch geweer en een paar patronen uit en reed in een Amerikaanse Jeep rond om te kijken of er nog wat ss'ers rondliepen die wel wat hulp konden gebruiken.' Greens toon was even speels als altijd, maar zijn bedoelingen waren moordlustig: als deze vriendelijke tandarts stormtroepers had gevonden zou hij ze zeker hebben gedood.

Op 18 april werden de mannen in Amerikaanse legervrachtwagens geladen met leden van Black American aan het stuur, die flink gas gaven en 'op topsnelheid' vertrokken. Voormalig ontsnappingsofficier Dick Howe vorderde een motor en ging het konvooi voor de poort door. Elke vrachtwagen was voorzien van een machinegeweer op het dak. Julius Green was de uitverkorene om het wapen te bemannen en de weg af te speuren, op zoek naar een hinderlaag. 'Ik had nog nooit een machinegeweer afgevuurd en wist niet goed hoe het werkte.'

Na een reis van honderdzestig kilometer kwam het konvooi aan bij een vliegveld in de buurt van Chemnitz. Na een nacht slapen op zacht

stro in een schuur klommen ze in transportvliegtuigen van Dakota. De meesten hadden nog nooit in een vliegtuig gezeten. Green was de hele weg naar Engeland misselijk. 'Van mij had een Duits gevechtsvliegtuig ons best neer mogen halen.' Op vliegveld Westcott in de buurt van Aylesbury liep 'een heerlijk uitzierende' vrijwilliger van de Women's Voluntary Service met een klembord tussen de gevangenen door met de vraag: 'Is kapitein Green hier ook?'

'Ik gaf aan dat die er inderdaad was,' schreef Green later, 'en dat ze alle bedriegers moest afwijzen.' De vrouw vertelde hem glimlachend dat hij zich 's morgens bij het ministerie van Oorlog moest melden, waar hij over zijn inlichtingenactiviteiten in Colditz gedebriefd zou worden. Hij nam de eerstvolgende trein naar Londen.

Green was, zoals zo veel terugkerende gevangenen, overdonderd dat hij plotseling weer door de straten van de hoofdstad kon zwerven, ongehinderd en onbewaakt. Zijn gedachten dwaalden terug naar zijn gevangenschap, de verveling, angst en frustratie, maar ook de sporadische onwaarschijnlijke bevrediging, in humor, vriendschap en spionage. Zoals iedere Colditz-gevangene was hij op de proef gesteld en hij vroeg zich af of hij de test had doorstaan. Niemand kan voorspellen hoe hij of zij zich in gedwongen, onverwachte en langdurige gevangenschap zal gedragen: in Colditz zaten alle denkbare soorten personen en ze reageerden op alle mogelijke manieren, moedig of laf, woedend en scherpzinnig, vriendelijk of wreed. 'Was ik slimmer en moediger geweest, dan zou ik misschien nuttiger zijn geweest,' schreef Green. Dat was kenmerkend bescheiden en klopte van geen kant. Er waren weinig mannen nuttiger geweest dan de ervaren tandarts; en als Jood in handen van de nazi's en als spion die gecodeerde berichten verstuurde was ook niemand moediger geweest dan hij.

Er hing een buitenaardse sfeer in Londen, vriendelijk maar vreemd na zo'n lange tijd achter prikkeldraad en stenen muren. Groot-Brittannië verkeerde nog steeds in oorlog. Duitse bommen hadden grote gaten in de stad geslagen. Veel winkels en restaurants waren nog altijd dichtgetimmerd. Een van Hitlers v2-raketten had nog maar drie weken daarvoor een blok huizen met drie verdiepingen in het East End geraakt, waarbij 134 burgers omkwamen. Dat was de laatste bom die op Londen

viel. Na vijf jaar verduisteren werden de straten 's nachts weer verlicht, maar nog altijd haastten mensen zich als ze op straat liepen en keken ze af en toe nerveus naar boven. Niemand lette op de soldaat die daar in zijn eentje door Piccadilly doolde alsof hij was verdwaald en iets zocht. Green wist dat hij was veranderd: hij was ruim vijftien kilo lichter, ernstiger dan de zorgeloze legerarts die in januari 1940 uit Engeland was vertrokken en ouder dan de verloren jaren. Zijn gerafelde uniform hing als een hobbezak om hem heen. Hij deinsde terug voor elke passant die te dichtbij kwam en dook dan een portiek in. Iedereen leek een bestemming te hebben. In gevangenschap was Green nooit meer dan een paar stappen van iemand anders verwijderd geweest. Mensen hebben evenveel behoefte aan ruimte als aan gezelschap en nu moest hij zich een weg banen in de vrijheid, de plotselinge ongelimiteerde uitbreiding van een leven dat tot voor kort nog ingeperkt was. In Colditz kende hij alle gevangenen bij naam, hun stem en verhaal, hun angsten, hun gebit en wist hij hoe hun adem rook. Deze gehaaste Londenaren in een stad die uit een oorlog ontwaakte kenden hem niet meer, en konden hem niet kennen. Hij was alleen en hij was vrij.

Hij had ook erge honger. 'Mijn eerste gedachte was mezelf te trakteren op de maaltijd waar ik al zo'n vier jaar van droomde.'

Julius Green, tandarts, lekkerbek, spion en miskende oorlogsheld, maakte het zich gemakkelijk aan een tafeltje in een hoek van een restaurant in een zijstraat van Regent Street en genoot van de smaak van vrijheid: gerookte zalm, minestrone-soep, roast beef, ananas en kirsch, gevolgd door koffie en een goede cognac.

Nasleep

In mei 1945 bereikte het Rode Leger Colditz. Inmiddels lag het dorp in de Russische zone, die in 1949 de DDR, of Oost-Duitsland, zou worden. Colditz werd achtereenvolgens gebruikt als gevangenenkamp voor oorlogsmisdadigers en andere, in de ogen van de communistische staat ongewenste personen, een psychiatrische kliniek, een bejaardenhuis en een opslag voor overtollige voorraad van de keramiekfabriek. De verstoppiek van de radio, die bij vertrek van de oorlogsgevangenen werd dichtgemetseld, werd in 1965 opnieuw ontdekt, met de nog werkende radio. Het Colditz-zweefvliegtuig verdween na de oorlog; niemand weet wat er precies mee is gebeurd. Misschien is het in een tijd van schaarste in Oost-Duitsland als brandhout gebruikt. In 2012 ging een op afstand bedienbare replica op ware grootte vanaf het dak van Colditz de lucht in en landde veilig in het veld aan de andere kant van de rivier.

De grote collectie door Reinhold Eggers vergaarde artefacten en foto's werd verdeeld en veel ervan als souvenir aan bezoekers verkocht. Vanaf 2006 werd het kasteel opgeknapt en vernieuwd, wat leidde tot de ontdekking van nog meer spullen uit oorlogstijd, ontsnappingsmiddelen en bergplaatsen in de muren, daken en onder de vloeren. Onlangs is de kapel gerestaureerd waarbij een deel van de Franse Métro-tunnel door een glazen vloer nog zichtbaar is. Er is nu een klein museum gehuisvest in Colditz. Op de binnenplaats waar de gevangenen ooit krukbal speelden staan levensgrote kartonnen figuren van Airey Neave en Douglas Bader. De Duitse vertrekken, de *Kommandantur*, doen nu dienst als jeugdherberg.

In Duitsland is de geschiedenis van Colditz in oorlogstijd weinig bekend, ondanks de mythische status ervan in de landen waar de mensen

die er gevangenzaten vandaan kwamen. Er bestaat nog altijd discussie over het precieze aantal succesvolle ontsnappingen, afhankelijk van of ontsnappingen die plaatsvonden tijdens de verplaatsing van gevangenen, of die het gevolg waren van repatriëring op valse gronden, worden meegeteld. De meest accurate schatting is dat in totaal 32 mannen het thuisland wisten te bereiken, van wie slechts vijftien vanuit het kasteel zelf: elf Britten, twaalf Fransen, zeven Nederlanders, een Pool en een Belg. De laatste gevangene die Colditz overleefde, Alan Campbell, die gedichten schreef in het kamp en de rol van hoogste juridisch adviseur voor de gevangenen vervulde, stierf in 2013. Al mogen de levende herinneringen aan Colditz verdwenen zijn, het verhaal blijft in vrijgegeven dossiers, ongepubliceerde biografieën, dagboeken en brieven bovenkomen en zich ontvouwen.

Na de oorlog ging **Pat Reid** onder diplomatieke dekking als MI6-ambtenaar aan de slag in de Britse ambassade in Ankara voor hij terugkeerde naar Groot-Brittannië en zijn loopbaan in weg- en waterbouwkunde voortzette. In 1952 verscheen zijn eerste boek, *The Colditz Story*. Het boek werd direct een bestseller en werd gevolgd door nog twee werken, ademloze, prettig geschreven avonturenverhalen, vol dappere ontsnappingen, schooljongenshumor en vrolijke waaghalzerij: 'Als je zin hebt om in de opgewonden, ondergrondse activiteiten van een kamp vol fanatiekelingen te duiken, moet je vooral doorlezen.' Reids verhalen vormden de basis voor de Colditz-industrie. Het verslag in zijn boeken van het leven in een gevangenkamp was aanhoudend optimistisch, vol jongensachtig enthousiasme, komische onderbrekingen en vrolijke moed. De eenvoudige en onstuitbare Reid werd de belichaming van de archetypische Colditz-gevangene, wat ten onrechte de indruk wekte dat iedereen daar hetzelfde was als hij.

Ontsnappen had Reid altijd als een spel gezien en het populaire beeld dat hij van Colditz schetste was krachtig en blijvend. Het was ook bijzonder subjectief en deels onjuist. Reids boek werd verfilmd, met in de hoofdrol John Mills als Reid. Niet alle voormalige gevangenen waren blij met het resultaat. Airey Neave was woedend dat zijn eigen ontsnapping, de eerste door een Britse officier, in de schaduw moest staan van die van de auteur.

Reid werkte als technisch adviseur bij de totstandkoming van de BBC-televisieserie *Colditz*, die tussen 1972 en 1974 werd uitgezonden, met in de hoofdrollen David McCallum en Robert Wagner. Dat was het succesvolste televisiedrama dat de BBC ooit had uitgezonden, met elke week gemiddeld zeven miljoen kijkers, meer dan een derde van het hele Britse kijkerspubliek. Ook deze serie was niet onverdeeld populair onder de ex-gevangenen, maar inmiddels had Reids versie zich stevig geworteld en was die rijp voor een parodie. Alan Coren begon zijn recensie in *The Times* met: 'Hoera! De kerstvakantie is voorbij dus terug naar de vijfde van het St. Colditz voor een nieuw semester...'

Reid werkte mee aan een reclamecampagne voor de chocoladerepen van Galaxy Ripple, waarin een ontsnappingskaart voor Colditz voorkwam, schreef een kinderboek met de titel *My Favourite Escape Stories* en gaf rondleidingen waarbij hij een schaalmodel van het kasteel en verschillende memorabilia als rekvisieten gebruikte. Hij gaf zelfs toestemming voor een grammofoonplaat, *Colditz, Breakpoint*, een muzikaal panorama aan liedjes, muziek, toespraken en algemene legerachtergrondgeluiden. 'Het is iets heel nieuws,' beloofde Reid op de hoes. 'Een heel persoonlijke ervaring die je, in je verbeelding, als gevangene met mij in Colditz gaat beleven.' In 1973 bracht Gibsons Games het bordspel *Escape From Colditz* uit, met het onderschrift 'Ontworpen door majoor P.R. Reid, M.B.E. M.C.' en met Reids handtekening. Een tijdlang was het populairder dan Monopoly. Reid verdiende een leuk zakcentje en hield een grote reputatie over aan zijn gevangenschap in de oorlog, trouwde drie keer en stierf in 1990 op negenenzeventigjarige leeftijd. Reid zette Colditz op de kaart en verankerde die permanent in de hedendaagse cultuur.

Tijdens de processen in Neurenberg las **Airey Neave**, inmiddels advocaat bij het Internationale Militaire Tribunaal en gerespecteerd oorlogsheld, de tenlasteleggingen voor tegen de beschuldigde nazikopstukken. In 1953 werd hij tot Conservatief parlamentslid voor Abingdon gekozen en daarna groeide hij uit tot een van Margaret Thatchers meest vertrouwde adviseurs. Neave was er voorstander van om het republicanisme in Noord-Ierland met militair ingrijpen te bestrijden, een oorlogszuchtig standpunt waarmee hij zich de haat van de IRA en andere

paramilitaire groeperingen die een eind wilden maken aan de Britse heerschappij op de hals haalde. Er werd algemeen aangenomen dat Thatcher hem, als zij premier werd, zou benoemen tot minister van Binnenlandse Zaken voor Noord-Ierland. Op 30 maart 1979, een maand voor de algemene verkiezingen waardoor Thatcher aan de macht kwam, kwam Neave om het leven toen er bij zijn vertrek uit het parlamentsgebouw een bom onder zijn auto ontplofte. Het paramilitaire Irish National Liberation Army eiste de verantwoordelijkheid voor de aanslag op. Thatcher was kapot van Neaves dood. 'Hij was een vrijheidsstrijder,' zei ze. 'Hij was betrouwbaar, moedig, waarachtig, sterk, maar ook heel zachtaardig, vriendelijk en loyaal. Die mengeling aan eigenschappen is zeldzaam.'

Twee weken na terugkeer uit Duitsland kreeg **Alex Ross** in het huis van zijn familie in Schotland de oproep om naar het plaatselijke postkantoor in Tain te komen om een interlokaal telefoontje aan te nemen van Douglas Bader. Gedurende hun gedeelde gevangenschap had Ross Bader de trap op en af gedragen, zijn maaltijden bereid en zijn stompsokken gewassen. Op aandringen van Bader had de ordonnans nog twee jaar extra in Colditz gezeten. Hij dacht dat Bader eindelijk belde om uiting te geven aan zijn dankbaarheid.

'Heb jij mijn benen?' wilde de commandant van de luchtmacht weten.

Ross legde uit dat iedereen van de Amerikaanse bevrijders van Colditz maar één koffer had mogen meenemen en dat de tinnen reservebenen waren achtergebleven.

'Je bent een hufter,' zei Bader en hij hing op.

Ross werkte als motorordonnans bij het leger, daarna in een steenbakkerij en ten slotte bestierde hij een ijzerhandel in High Brooms in Kent. Nooit sprak hij meer met Bader.

Douglas Baders ster bleef na de oorlog rijzen. In juni 1945 voerde de gehandicapte vliegende held een overwinningsluchtparade over Londen aan met vierhonderd vliegtuigen. In de biografie door Paul Brickhill, *Reach for the Sky*, werd hij afgeschilderd in een louter glorieus licht en het boek werd de best verkopende hardback in de Britse naoorlogse geschiedenis. Later werd er een film van gemaakt met in de hoofdrol

Kenneth More, waarin de grillige persoonlijkheid van Bader werd glad-gestreken. Bader wees een kandidaatstelling als Tory-parlementslid af met als reden dat de enige politieke baan waarin hij geïnteresseerd zou zijn die van premier was. Constant verkondigde hij zijn meningen als waarheden, wat hem tot uitgesproken of walgelijk persoon maakte, afhankelijk van hoe je het bekeek. Hij prees de apartheid in Zuid-Afrika, steunde het witte minderheidsregiem in Rhodesië, was voorstander van het terugbrengen van de doodstraf en tegen immigratie. Hij raakte met vroegere vijanden bevriend, maar op een Anglo-Duitse bijeenkomst van oorlogsveteranen in München liet hij zijn blik door een bierkelder met voormalige Luftwaffe-piloten gaan en merkte hij luidkeels op: 'Mijn God, ik wist helemaal niet dat we zo veel klootzakken in leven hadden gelaten.' Toch had hij ook zijn nederige momenten en zelfs nog meer vrijgevege. Hij gaf toe dat hij beroemd was geworden, 'niet omdat ik beter was dan anderen, maar omdat ik die kerel met de tinnen benen was'. Hij maakte goed gebruik van zijn faam. Met zijn koppige en moedige weigering zich in zijn vrijheid te laten beperken door zijn lichamelijke handicap werd Douglas Bader een inspiratiebron voor mensen met een beperking of zonder benen overal ter wereld. Hij haalde miljoenen op voor goede doelen. 'Ik ben gewoon dankbaar dat mijn verhaal bekend is, want daardoor kon ik doen wat in het leven werkelijk van waarde is, namelijk anderen met hetzelfde probleem helpen als waar ik in 1931 mee te kampen had.' Hij stierf in 1982: op en top een held en, bij tijd en wijle, op en top een klootzak.

In de laatste oorlogsmaand werkte **Walter Purdy** als vertaler voor de ss en schreef propagandapamfletten voor de Gestapo. Zijn aanvraag voor het Duitse burgerschap werd afgewezen. In juni 1945 beviel Gretel van een zoon. Tegen die tijd had zelfs deze onwaarschijnlijk weinig opmerkelijke man uitgeknoebeld dat hij misschien wel in de penarie zat. Nu de vijandelijkheden ten einde waren werd hij opgepikt door Amerikaanse troepen en teruggebracht naar Groot-Brittannië, waar hij zich in een eenkamerappartement in Putney installeerde, leefde van een uitkering en zijn tijd doorbracht in vuige pubs. Op een avond schepte een dronken Purdy op tegen Betty Blaney, een eenendertigjarige telefoniste, over zijn radio-uitzendingen voor de nazi's in de oorlog. Betty probeer-

de hem te chanteren. Daar deed hij aangifte van bij de politie en ze werden beiden gearresteerd: zij vanwege afpersing en hij vanwege verraad. Purdy verzette zich niet: 'Ik weet dat ik me in Duitsland nogal als een lamstraal heb gedragen,' zei hij tegen de agenten die hem inreken-den.

Op 18 december verscheen hij in het beklagdenbankje van recht-bank Old Bailey op drie beschuldigingen van hoogverraad. Zijn verde-diging bestond uit fantasie en verzinsels: al die tijd had hij in het geheim voor de geallieerden gewerkt en had hij vanaf een verborgen zender berichten naar Groot-Brittannië teruggestuurd. Hij had een aantal sa-botageoperaties op Duitse doelwitten uitgevoerd. Hij beweerde zelfs een complot te hebben gesmeed voor de moord op William Joyce, 'Lord Haw-Haw', met een handgranaat. Procureur-generaal sir Hartley Sha-wcross deed zijn verklaring af als een hoop 'inconsistenties, onwaar-schijnlijkheden en tegenstellingen'. Julius Green, die het proces bij-woonde, merkte op: 'Niemand liet zich in de luren leggen door zijn plechtige gejammer over vaderlandsliefde en belachelijke pogingen zijn verraad goed te praten.' Het kostte de jury zeventien minuten om hem schuldig te bevinden. De rechter omschreef de beschuldigde als 'een zwak en ijdel man, die besloot zichzelf aan de vijand te verkopen'. Wal-ter Purdy werd ter dood veroordeeld.

Joyce werd op 3 januari 1946 ophangen. Purdy's executie stond ge-pland voor 8 februari. Scherprechter Albert Pierrepont werd in gevan-genis Wandsworth ontboden. Maar Purdy's straf werd zesendertig uur voor zijn afspraak met de beul omgezet in levenslang. Er was overwel-digend bewijs voor verraad, maar de minister van Binnenlandse Zaken bepaalde dat er onvoldoende bewijs bestond om hem voor de specifieke aanklacht van het verraden van de Colditz-gevangenen te veroordelen. Opnieuw voelde Green opluchting omdat Purdy aan de strop was ont-snapt. 'Het was me tijdens het proces wel duidelijk dat hij geen intellec-tueel licht was.' Volgens Greens gedachtegang leek het oneerlijk om een man te veroordelen vanwege zijn stompzinnigheid.

Purdy werd na negen jaar gevangenschap in november 1954 vrijgela-ten. Hij veranderde zijn naam in Robert Poynter, trouwde twee keer, kreeg nog een zoon en vestigde zich in Essex, waar hij eerst voor een

wateronthardingsbedrijf werkte en later als voertuiginspecteur bij de fabriek van Ford Dagenham. Tegen zijn familie zei hij dat hij tijdens de oorlog op onderzeeërs had gediend. Hij stierf in 1982 en zijn geheim bleef nog 26 jaar verborgen. In 2008 gaf M15 zijn dossier vrij, waar ook een interne memo van het ministerie van Binnenlandse Zaken bij zat, waarin Walter Purdy werd beschreven als 'de grootste, nooit opgehangen schurk'.

Reinhold Eggers werd door Amerikaanse functionarissen onderzocht en vier maanden later vrijgelaten, nadat hij had aangetoond nooit lid van de nazipartij te zijn geweest. Hij keerde terug naar huis en naar zijn oude baan als schoolmeester. Net als Colditz lag Halle in de door de Sovjets bezette zone die later Oost-Duitsland zou worden. Oberstleutnant **Gerhard Prawitt**, de laatste Kommandant van Colditz, glipte met zijn familie West-Duitsland in, voor het IJzeren Gordijn werd dichtgetrokken, en vestigde zich in de buurt van Hamburg, waar hij in 1969 overleed. Eggers overwoog een soortgelijke stap, maar meende dat hij niet in gevaar verkeerde. 'Ik was geen man van Hitler geweest,' schreef hij. 'De communisten hadden niets tegen mij.' In 1946 werd hij gearresteerd en door de NKVD, de meedogenloze veiligheidsdienst van Stalin, ondervraagd. De Russen waren ervan overtuigd dat hij als beveiligingsofficier in Colditz wel had moeten samenwerken met de Gestapo en dat hij spionnen onder de gevangenen had zitten. Toen hij bleef benadrukken dat slechts drie gevangenen, en dan met name Walter Purdy, bereid waren geweest voor Duitsland te spioneren, reageerden ze smalend. 'We sturen je naar Siberië en dan komen de namen van je agenten wel weer bij je boven.' Eggers werd door een Russisch legertribunaal tot tien jaar dwangarbeid veroordeeld vanwege het helpen van het fascistische regiem. Hij werd naar Sachsenhausen gestuurd, het voormalige concentratiekamp waar de commando's van Operatie Muskatoon waren vermoord. De wreedheden hier ontstegen alles wat gevangenen in Colditz hadden moeten verduren. Binnen vijf jaar kwamen ten minste twaalfduizend van de mensen die in 'NKVD Speziallager 1' bijeen waren gepakt om door ziekte of uithongering. De kieskeurige schoolmeester, nu opgesloten met gewone criminelen en nazi's, uitgehongerd en geslagen, kon niet geloven waar het lot en ongeluk hem

hadden gebracht: 'Moraal en goede manieren zijn in deze hel afgegleeden tot ruig geweld'. In 1951 was Eggers een van de slechts vijftienhonderd overlevenden, 'skeletten van niet meer dan vijftig kilo'. Uiteindelijk werd hij in december 1955 vrijgelaten en moest hij, na tweemaal zo lang in een gevangenis te hebben gezeten als de gevangenen van Colditz, Oost-Duitsland verlaten. Eggers ging aan het Bodenmeer wonen, waar hij in 1974 op vierentachtigjarige leeftijd stierf.

Tijdens de lange gevangenschap van haar man bewaarde Margaret Eggers zijn dagboeken, foto's en aantekeningen. 'Het zou voor haar veel veiliger zijn geweest als ze al mijn papieren had verbrand, maar ze bewaarde alles,' schreef hij. Na het schrijverssucces van Pat Reid schreef Eggers zijn eigen autobiografie: *Colditz: The German Viewpoint*, waarin hij verder doorging op een aantal anekdotes die hij van geallieerde gevangenen en Duitse bewakers had verzameld. Hij onderhield contact met veel van de mensen die hij eens had bewaakt: 'Onder mijn voormalige vijanden vond ik nu nieuwe vrienden.' Eggers' schrijfsels boden een contrast met het overheersende Britse perspectief, al even sober en precies als Reid joviaal en impressionistisch was. Eggers had zich aan de regels gehouden en daardoor was Colditz voor hen die er zaten te verdragen, maar hij had ook meer dan anderen gedaan om te voorkomen dat gevangenen ervandoor gingen. Colditz was het kamp voor de 'slechte jongens' en schoolmeester Eggers zag het als zijn plicht ze in het gareel te houden: daardoor was hij een gevaarlijke, en een behoorlijk irritante, tegenstander. De meningen onder ex-gevangenen over hem waren verdeeld; door sommigen werd hij gehaat vanwege zijn sluwheid en efficiëntie, maar door anderen bewonderd omdat hij in een onmenselijke oorlog menselijk bleef. 'Deze man was onze tegenstander, maar verdiende toch ons respect met zijn correcte houding, zelfbeheersing en gebrek aan rancune ondanks het feit dat we hem zo kwelden,' schreef een voormalige gevangene. Toen Pat Reid te gast was bij het Britse televisieprogramma *This is Your Life* was Reinhold Eggers de speciale gast.

Een week nadat ss-Obergruppenführer **Gottlob Berger** zijn groteske feestje gaf voor de Prominenten in de Beierse bergen werd hij door Franse troepen gearresteerd. Bij zijn proces in Neurenberg beweerde hij

dat hij de druk om de krijgsgevangenen wreder te straffen had weerstaan en Hitlers directe bevel 'hen allemaal te vermoorden' had genegeerd. Centraal in zijn verdediging stond zijn rol bij het in veiligheid brengen van de Prominenten en hij hamerde erop dat hij met het tarten van de Führer zijn eigen leven op het spel had gezet. Het tribunaal bevond hem in april 1949 schuldig aan genocide als 'actieve partij in het programma van vervolging, tot slaaf maken en moord op' Europese Joden. Ook was het hof van mening dat hij was belast met 'de bevelvoering' van de moord op de Franse generaal Gustave Mesny. Berger werd tot vijftientwintig jaar gevangenisstraf veroordeeld, maar in hoger beroep twee jaar later bepaalde de adviesraad voor clementie dat er onvoldoende waarde was gehecht aan Bergers daden in de laatste dagen van het naziregiem. 'De beklaagde Berger was het middel waardoor de levens van Amerikaanse, Britse en geallieerde officieren was gered en van mannen wier veiligheid ernstig in het geding was gekomen door het bevel van Hitler hen allemaal om te brengen of te gijzelen te negeren. Berger was in overtreding geweest en had zich voor hen ingezet, waarmee hij zichzelf in gevaar had gebracht.' De straf werd teruggebracht tot tien jaar en hij werd na slechts zes jaar te hebben gezeten in 1951 vrijgelaten. Berger werkte in een gordijnfabriek, schreef bij tijd en wijle voor een rechts tijdschrift en stierf op achtenzeventigjarige leeftijd. Zijn stafchef, ss-Oberst **Fritz Meurer**, sloeg op de vlucht. In 1953 werd hij bij verstek door een Frans hof schuldig bevonden aan de moord op generaal Mesny en er werd een internationaal arrestatiebevel tegen hem uitgevaardigd. Korte tijd zat hij in Duitsland gevangen, maar het onderzoek sleepte zich jaren voort en in 1975 werd Meurer niet gezond genoeg meer bevonden om terecht te staan.

In een van haar laatste artikelen vanuit Duitsland deed **Lee Carson** verslag van het lot van **Paul Budin**, de algemeen directeur van HASAG, de wapenfabriek waar honderden Joodse arbeiders in het dwangarbeiderskamp van Colditz zich dood hadden gewerkt. 'Op woensdagavond gebeurde er daar iets vreemds, haast ongelooflijks,' schreef ze vijf dagen na de bevrijding van Colditz vanuit Leipzig. Carson beschreef hoe de wapenfabrikant en ss-officier in zijn grote landhuis in Leipzig een feestje had gegeven. 'Bang voor de naderende Amerikanen, zoals de meeste

goede nazi's bang zijn, en in de wetenschap dat het gedaan was met zijn fabrieken en zijn leven als lievelingetje van Hitler, nodigde hij zijn vrienden uit voor een uitgebreid banket. Compleet met champagne, kaviaar en alles erop en eraan. Iedereen had het daverend naar zijn zin.' Er waren ongeveer honderd mensen, onder wie Budins vrouw en kinderen. 'Toen, nadat de heren hun sigaar hadden gerookt en bij een goede Franse cognac nog even waren blijven hangen, drukte Budin op een knop waarmee hij zichzelf en zijn vrienden naar het Walhalla blies. Er hadden mijnen onder de banketzaal gelegen, die waren ingesteld om met een druk op de knop te ontploffen.' Door de explosie werden ook de bedrijfsdocumenten van HASAG vernietigd, waaronder gegevens over hoeveel dwangarbeiders in Aussenkommando 24 in Colditz waren omgekomen.

Toen de Amerikaanse troepen en de Sovjets elkaar eindelijk bij de rivier de Elbe troffen, was Carson erbij om er verslag van te doen. Nooit zou ze de aanblik van de dode jongen uitgestrekt op de brug bij Colditz vergeten. 'In het waanzinnige strijdgewoel vochten de Amerikanen tegen mannen met grijze baarden en tegen kinderen, terwijl duizenden getrainde nazisoldaten zich overgaven,' schreef ze. Bij terugkeer in de Verenigde Staten in 1946 werd haar de International News Service Medal of Honor toegekend. In 1957 hing Lee Carson haar verslaggever-spen aan de wilgen. Ze trouwde met een CIA-medewerker en stierf in 1973 op eenenvijftigjarige leeftijd aan de gevolgen van kanker. Haar begrafenis in Philadelphia werd bijgewoond door medeoorlogsverslaggevers, die nog altijd dweepten met de combinatie van haar uiterlijk en haar talent. 'Miss Carson had de bouw van een filmster,' schreef er een-tje. 'Of Lee de grootste vrouwelijke oorlogscorrespondent van de Tweede Wereldoorlog was, daar valt over te twisten. Maar het staat buiten kijf dat ze het meest geliefde nieuwsmeisje was dat ooit een mannelijke verslaggever te slim af was voor een verhaal – of voor de beste plek in een Jeep.'

In oktober 1945 ontving **Micky Burn** een brief van zijn vroegere liefde, Ella van Heemstra. Haar familie had ernstig geleden onder de nazi-bezetting en Ella's dochter Audrey, die ervan droomde danseres te worden, leed aan geelzucht, bloedarmoede en een door ondervoeding

veroorzaakte infectie. Ella vroeg Burn of hij haar aan penicilline kon helpen, een wondermiddel waarmee Audrey's leven misschien gered zou kunnen worden. Burn stuurde duizenden sigaretten die Van Heemstra weer op de zwarte markt verkocht zodat ze het medicijn kon kopen. Het meisje werd beter en groeide uit tot actrice: ze is beter bekend onder de naam Audrey Hepburn. Burn bleef een man van wispelturige, korte passies, politiek en seksueel. Bij terugkomst uit Colditz was hij er heilig van overtuigd dat hij uitsluitend op mannen viel, maar hij werd direct verliefd op een vrouw met wie hij, ondanks zijn diverse homoseksuele verhoudingen, de daaropvolgende dertig jaar getrouwd bleef. Hij omarmde het katholicisme, maar zwoer later zijn geloof af vanwege het standpunt van de kerk over homoseksualiteit. Hij voerde campagne voor de communistische partij, maar verwierp vervolgens ook het marxisme nadat hij als correspondent voor *The Times* in Boedapest en Belgrado uit de eerste hand de werkelijkheid van het communistische bewind had ervaren. Zijn communistische overtuigingen werden ernstig aan het wankelen gebracht door het overlopen van de KGB-spion Guy Burgess, zijn voormalige geliefde. In 1946 kwam zijn roman over Colditz uit, *Yes, Farewell*, het eerste van heel veel boeken, toneelstukken en gedichten. Hij verhuisde naar Wales, waar hij in Porthmadog Harbour een mosselkwekerijcoöperatie opzette die werd geleid aan de hand van socialistische principes. Dat bleek een financiële ramp. In de recensie van zijn autobiografie uit 2003, *Turned Towards the Sun*, merkte *The Times* op dat de moraal van het boek is 'dat er op de paradoxen waarmee dit bestaan de menselijke huurders van deze planeet constant confronteert geen gemakkelijke antwoorden bestaan'. Micky Burn, de nazisymphisant die communist werd, verslaggever die romanschrijver werd, mosselkweker, commando, dichter, dilettant en 'kopiist' van de geheime Colditz-radio, verveelde zich nooit en bleef tot zijn dood op zevenennegentigjarige leeftijd alles in elk geval één keer proberen.

Čeněk **Chaloupka**, verleider, spionnenmeester en zwartemarktkoopman, trouwde na de oorlog niet met Irma Wernicke – een einde dat niemand die hem kende verbaasde, met uitzondering van Irma zelf misschien. Checko wist op de een of andere manier een Spitfire te bemachtigen, waarmee hij terugvloog naar Tsjechoslowakije. Hij ging weer bij

de Tsjechische luchtmacht en diende in de 1^e Luchtdivisie in de buurt van Praag. In februari 1946, tien maanden na zijn vertrek uit Colditz, maakte hij een oefenvlucht met een C-2-toestel en stortte neer. Hij was op slag dood. Jaren later werd duidelijk dat Chaloupka helemaal nooit officier was geweest. **Irma Wernicke** wist vlak voor de komst van de Sovjets uit Colditz weg te komen. De waarheid over haar spionageactiviteiten namens de gevangenen kwam aan het licht, kwaad bloed stroomde door de stad en zodra duidelijk werd dat ze niet onder de bescherming van de geallieerden zou leven, wist de tandartsassistente dat ook zij moest ontsnappen. 'Ze ging er in het duister stiekem vandoor' op de avond dat het Rode Leger kwam. Ze woonde in West-Duitsland en werkte als tandartsassistente toen ze Tony Koudelka ontmoette, weer zo'n energieke Tsjechische avonturier, een legerdeserteur en voormalig soldaat bij het Franse Vreemdelingenlegioen. Ze trouwden in 1953, emigreerden naar de Verenigde Staten en vestigden zich in Castaic, ten noorden van Los Angeles, waar Koudelka bij de LAPD ging en wat bijbeunde als lijfwacht voor de toekomstige president Ronald Reagan. Zij werkte als tandarts voor een vakbond. Een jaar voor haar dood, in 1993, ontving Irma uit handen van een aantal voormalige gevangenen een gesigneerd boek met foto's van Colditz, 'als aandenken aan haar unieke moed bij hulp aan ons in de onzekere dagen van weleer en om haar oprecht te bedanken namens alle geallieerde officieren die in kasteel Colditz gevangenzaten en voor wie ze haar leven op het spel zette'.

Julius Green keerde terug naar Schotland, waar hij met Anne Miller trouwde. Ze kregen twee zonen en bleven de rest van hun leven in Glasgow wonen. Korte tijd begaf hij zich in de zakenwereld, maar in 1950 keerde hij terug naar zijn tandartsenpraktijk. In 1971 bracht hij *From Colditz in Code* uit, een autobiografie vol wrange zelfspot en stille standvastigheid. Green stierf in 1990 op zevenenzeventigjarige leeftijd. Zijn geschiedenis blijft grotendeels onbekend, in de schaduw van verhalen over luidruchtigere spelers die meer op de voorgrond traden. Daarentegen is het met geschiedenis net als met tandheelkunde: je weet pas wat er echt zit, als je dieper boort.

Michael Alexander groeide met zijn grote privé-inkomen en een nog grotere vastberadenheid het naar zijn zin te hebben uit tot een

steunpilaar van de groep onconventionele schrijvers en kunstenaars die bekendstonden als de 'Chelsea Set'. Als verstokte vrouwen-man haalde hij graag herinneringen op aan zijn seksuele ervaringen met mannen in Colditz. Per hovercraft ging hij op ontdekkingsstocht op het Mexicaanse schiereiland Yucatán en in de bovenste regionen van de rivier de Ganges; in een opblaasbootje voer hij rond de kust van Schotland. Alexander werkte voor verschillende uitgevers, haalde een oude vriend bij het Franse Vreemdelingenlegioen uit Noord-Afrika weg, richtte de Britse Vereniging voor Opblaasbooteigenaren op, vond het afgelegen Firozkoh-gebied in centraal-Afghanistan en werd tot *fellow* verkozen voor de Zoological Society of London, maar nooit hield hij zich bezig met iets wat voor werk kon worden aangezien. Op literair gebied produceerde hij veel en gevarieerd, waaronder een anthologie over India, een boek over de gravures van Hogarth en een biografie van Duleep Singh, de Indiase beschermeling van koningin Victoria. Hij had (kort) een restaurant, was (kort) getrouwd en woonde (het kortst van alles) in een vervallen Schots kasteel. Na zo'n lange, kleurloze gevangenschap zocht hij in het leven na Colditz naar alle mogelijk kleuren en smaken in het leven.

Na terugkeer in Londen 'meldde' **Florimond Duke** 'zich bij de ossen genoot van een fantastisch diner in het Claridge voor hij naar huis vloog'. Hij zat in Washington zijn verslag over Operatie Sparrow te schrijven toen er onverwacht bericht kwam uit Hongarije, nu onder Sovjetbewind. Op straat was een Amerikaanse diplomaat aangesproken door een Hongaarse militair. 'Ik bezit zesduizend dollar in goud dat eigendom is van een van uw officieren,' zei hij met een Noord-Amerikaans accent. 'Dat wil ik hem teruggeven, voordat de Russen het in handen krijgen.' Majoor Kiraly gaf het geld de volgende dag af bij de Amerikaanse afvaardiging, 'weigerde een ontvangstbewijs' en verdween. Duke verhuisde naar New Hampshire, waar hij voor de wetgevende macht ging werken, alvorens in Scottsdale, Arizona van zijn pensioen te genieten. Elk jaar vierde hij op 15 april samen met kolonel **Leo Shaughnessy** de jaardag van de bevrijding van Colditz. 'Colditz werd niet door mijn eenheid ingenomen,' bleef Shaughnessy benadrukken, 'dat hadden de gevangenen al gedaan.' Nooit was Duke het type voor

filosofische zelfbeschouwing geweest, maar met het ouder worden vroeg hij zich af: 'Hoe heb ik het kunnen overleven?' In een boek dat kort na zijn dood in 1969 verscheen schreef hij: 'Dat was deels puur geluk. Maar het antwoord ligt deels ook in de ware beschermende macht van mannen van goede wil en hoge morele maatstaven – mannen zoals Denzler.'

Rudolf E. Denzler werd nooit onderscheiden voor zijn prestaties in de oorlog en zocht daar ook niet naar. In een strijd met, zoals hij het noemde, 'alle macht, wreedheid en gevoelloosheid inherent aan de hedendaagse oorlogsvoering' ging hij er prat op dat hij de wetten die hij eerbiedigde in elk geval hoog had weten te houden in Colditz: 'In deze kleine wereld leefde de ridderlijke geest van het Verdrag van Genève uit 1929 voort.' Na met zo weinig bombarie zo veel levens te hebben gered verdween hij met stille trom in de anonimiteit van de Zwitserse bureaucratie.

Michael Sinclair kreeg postuum de Orde van Voornamen Dienst toegekend voor zijn 'niet-aflatende inzet voor ontsnappen in zijn tijd als krijgsgevangene', waarmee hij de enige luitenant werd die tijdens gevangenschap een medaille voor moed kreeg. In 1947 werd zijn stoffelijk overschot overgebracht naar de oorlogsbegraafplaats in Berlijn. **Charles Hopetoun** en **Dawyck Haig**, die beiden te ziek waren geweest om met de andere Prominenten mee te reizen vanuit Königstein, herstelden en werden vervolgens door Amerikaanse troepen bevrijd. Hopetoun werd directeur van een verzekeringsmaatschappij en de derde markies van Linlithgow. Na de oorlog kreeg Haig een zenuwinzinking; een goede moderne schilder die nooit helemaal uit de schaduw van zijn beroemde vader had kunnen stappen. **Gris Davies-Scourfield** bleef in het leger, diende in Duitsland, Malaya, Ghana en Cyprus, en eindigde zijn loopbaan als brigadier. **Jack Best** keerde terug naar het boerenleven, eerst in Kenia en daarna in Hertfordshire. Ordonnans **Solly Goldman** emigreerde naar Amerika en verruilde zijn cockney-accent voor een volledig Amerikaans accent. **Tony Rolt** keerde terug naar het motorracecircuit en nam deel aan drie Formule 1-wereldkampioenschappen. De piepkleine en altijd in kilt gestoken Schot **Peter Allan**, die als eerste ontsnapte in een matras, werd reizend vertegenwoordiger voor de Schotse whisky van Bell. **Machiel van den Heuvel** werd in het Neder-

landse leger tot majoor bevorderd en sneuvelde in de Indonesische onafhankelijkheidsoorlog in 1946. **Tony Luteyn** vestigde zich in Australië. Hans Larive ging voor Royal Dutch Shell werken. Generaal **Tadeusz Bór-Komorowski** keerde niet meer terug naar het inmiddels door communisten bestuurde Polen. Van 1947 tot 1949 was hij de premier van de Poolse regering in ballingschap in Londen en stoffeerder. De Franse cavalerie-officier **Pierre Mairesse-Lebrun** diende bij de inlichtingendienst van De Gaulle en bracht het merendeel van de rest van zijn leven door op de rug van een paard. **Alain Le Ray** bevrijdde als plaatselijk commandant van de Forces françaises de l'intérieur de stad Grenoble en werkte de laatste Duitse groepen de Alpenvesting uit. De man die als eerste uit Colditz ontsnapte diende in Indochina en Algerije en ging in 1970 met de rang van generaal met pensioen. **David Stirling** startte een aantal onsuccesvolle bedrijven, nam deel aan geheime militaire operaties in het Midden-Oosten en werd in 1990, het jaar waarin hij stierf, tot ridder geslagen. Speciale eenheden wereldwijd werden naar zijn SAS gevormd. Uitvinder **Christopher Clayton Hutton** probeerde een autobiografie uit te geven waarin hij de ontsnappingshulpmiddelen omschreef die hij voor M19 ontwierp, maar raakte, in zijn woorden, 'verstrikt in een labyrint van lagergeplaatste ambtenaren' en werd onder de Britse wet op bescherming van staatsgeheimen met vervolging bedreigd. Uiteindelijk werd zijn autobiografie, *Official Secret*, in 1960 gepubliceerd. Clutty genoot aan de oostelijke rand van Dartmoor van zijn pensioen, bracht hele dagen door met dingen uitvinden in zijn schuur en stierf in 1965. Zijn ontsnappingsmiddelen zijn populaire collector's items.

Frank Flinn herstelde nooit helemaal van zijn Colditz-ervaring en was een van de weinigen die daar openlijk voor uitkwamen. Deze vriendelijke, verlegen man was ontsnapt door zich waanzinnig te laten verklaren en zijn geestelijke gezondheid bleef zwak. 'Er waren absoluut gevolgen op de lange termijn,' zei hij. 'In de gevangenis komt je horizon dichterbij en lijkt alles om je heen logisch, maar dan sta je in de grotere wereld en is het verkeer te luid. Je geest is ingesteld op vier muren en moet te snel uitdijen.' Voor vliegen werd hij ongeschikt bevonden en tegen het einde van 1945 vertrok hij bij de RAF, hij leed aan een concen-

tratiekampsyndroom. 'Je leeft, maar er zijn er zo veel omgekomen,' zei hij. 'Ik denk dat ik dat nooit heb kunnen aanvaarden.' 'Errol' Flinn begon een bedrijf in St. Helens dat siroop voor de ijsindustrie maakte, voordat hij in Southport een winkel in keukengerei opende. Hij stierf in 2013 op zevenennegentigjarige leeftijd. Ook **Giles Romilly**, die als eerste *Prominent* gevangen werd genomen en als enige op eigen kracht ontsnapte, raakte onherstelbaar beschadigd door zijn gevangenschap. Hij leed aan claustrofobie en 'een toegenomen angst voor menigtes'. Artsen schreven barbituurzuur voor, waar hij aan verslaafd raakte. Samen met Michael Alexander schreef hij een boek over zijn ervaringen in Colditz, *The Privileged Nightmare*, maar zijn journalistieke en literaire loopbaan kwam niet van de grond. Zijn huwelijk strandde in bitterheid en in 1963 ontvoerde hij zijn twee kinderen en vluchtte naar Amerika. Een jaar later stuurde hij hen terug. Zijn vrouw liet beslagleggen op zijn bezittingen en vermogen. Het communistische neefje van Churchill wist te overleven door langs de deuren bijbels en de *Encyclopaedia Britannica* te verkopen. De verslaving werd erger. 'Zijn hele bestaan draaide om Drinamyl, amytaal sodium en Nembutal,' vertelde zijn zoon. Hij stierf op vijftigjarige leeftijd aan een overdosis kalmeringsmiddelen, eenzaam in een hotelkamer in Berkeley, Californië.

Waar sommigen door Colditz nooit meer dezelfde zouden zijn, kwam padre **Jock Platt**, gesterkt door zijn christelijke geloof, vrijwel ongeschonden uit de strijd. Zijn gevangenschap was een door God gestuurde beproeving en die had hij doorstaan. Na de oorlog werkte hij als methodistische geestelijke in St Leonard's, Bromley en Somerset, voor hij zich terugtrok in Dorchester waar hij in 1973, 'als diepgelovig man die zich niet van zijn overtuigingen kon laten afleiden' stierf.

De geduchte **Jane Walker** hield zich nog steeds schuil in een Pools dorp aan de oever van de Vistula toen het Rode Leger onderweg naar Berlijn langskwam. Mrs M was geenszins van plan om in een door communisten bestuurd Polen onder Sovjetbewind te leven en de eenenzeventigjarige spionne besloot dat het tijd was naar huis te gaan. Ze trok naar Lublin en lifte op een goederenwagen met een krijgsgevangenen-transport mee richting de Oekraïne. Onderweg wist ze een nieuwe vermomming te pakken te krijgen en ze meldde zich bij de Britse militaire

afvaardiging in Odessa, zoals *The Times* schreef, 'vreemd genoeg gekleed als een onderofficier bij de RAF'. Daar ging ze aan boord van een Brits schip met bestemming Port Said en op 22 april 1945 meerde ze in Gourock aan, de eerste keer in veertig jaar dat ze haar moederland terugzag. Walker werd benoemd tot MBE, de op twee na hoogste rang binnen de Orde van het Britse Rijk, vanwege 'haar hulp bij de ontsnapping van honderden geallieerde gevangenen uit door Duitsland bezet gebied', ontving een persoonlijke uitnodiging voor de kroning van koningin Elizabeth II en was te gast in het BBC-programma *This is Your Life*. Ze trok zich terug in Bexhill-on-Sea aan de kust van Sussex, waar ze op vijftachtigjarige leeftijd overleed. 'Ze was een fantastische patriot,' schreef Gris Davies-Scourfield, een van de velen die zijn leven aan Mrs M te danken hadden. 'Ze leeft voort in de gedachten van iedereen die haar in donkere en gevaarlijke tijden heeft gekend en van haar heeft gehouden.'

Birendranath Mazumdar kreeg vier maanden huisarrest in een Zwitsers hotel in afwachting van zijn proces op beschuldiging van verduistering. Uiteindelijk werd hij bezocht door de Zwitserse kolonel die toezicht hield op de zorg voor Britse soldaten in Zwitserland. 'Ze willen me uit het medisch register laten halen en mijn leven verwoesten,' vertelde Mazumdar. De Zwitserse ambtenaar regelde dat de Indiase arts naar een verpleeghuis werd overgebracht. 'Nu kunnen ze je niet meer voor de krijgsraad slepen,' zei hij. In november 1944 werd hij overgeplaatst naar Marseille en op een troepentransportschip terug naar Engeland gezet. Ondertussen had kolonel Foote sectie Z van MI5 geschreven en geopperd dat 'het gedrag van kapitein Mazumdar argwaan had gewekt'. Hij was nog geen twee weken terug in de barakken van Woolwich toen de verdachte die nu in een dossier met het label 'Indiase ondermijning' werd aangemerkt als 'Z/240' op het ministerie van Oorlog moest verschijnen.

'Het was niet eenvoudig om met Z/240 om te gaan,' schreef de MI5-ambtenaar die het kruisverhoor leidde. 'Hij vond het maar niets om ondervraagd te worden en was openlijk van mening dat hij op een manier werd behandeld die niet paste bij een Britse krijgsgevangene.' Met tegenzin beschreef Mazumdar nogmaals de mislukte pogingen om

hem in Berlijn te rekruteren. De ondervrager kwam tot de conclusie dat Mazumdar geen bedreiging voor de veiligheid vormde en 'lof' verdiende 'voor zijn aanhoudende loyaliteit'. Toch bleef de zweem wantrouwen hangen. 'Het lijkt onmogelijk dat z/240 werkelijk zo veel is vergeten als hij beweert.'

'Je vergooit je kansen op een medaille,' waarschuwde de MI5-ambtenaar hem.

Mazumdar ontplofte. 'Denk je nou echt dat ik ben ontsnapt en al die ellende heb doorgemaakt, alleen maar voor een verdomde medaille?' schreeuwde hij en liep weg.

In 1946 werd Biren Mazumdar vrijgelaten. Tegen die tijd was **Subhas Chandra Bose** al dood: zijn Indiase Nationale Leger had in Birma tegen de Britten gevochten en zich toen met de Japanners overgegeven. Een vliegtuig met de Indiase nationalistische leider stortte in augustus 1945 neer in het huidige Taiwan, onder omstandigheden die nooit helemaal zijn opgehelderd. Bose stierf aan derdegraads brandwonden.

In 1947 kreeg India zijn onafhankelijkheid. Nu zou Mazumdar terug kunnen keren naar zijn geboortegrond, niet langer onder Britse heerschappij. In plaats daarvan koos hij ervoor in Engeland te blijven. Op een dag werd hij bij de bank geholpen door de knappe jonge kassierster Joan, die zich hun eerste ontmoeting nog herinnerde: 'Hij stond aan de balie. Hij zag er altijd keurig verzorgd uit – driedelig pak, handschoenen; rookte nooit zonder zijn handschoenen aan.' Ze trouwden en verhuisden eerst naar Wales, waar Mazumdar als huisarts werkzaam was, en vervolgens naar Essex. Ze kregen twee zonen. De familie Mazumdar vestigde zich na Birens pensioen in het kleine dorpje Galmpton in Devon. Zelden had Mazumdar het over Colditz, maar vlak voor zijn dood in 1996 maakte hij een aantal geluidsopnames waarin hij zijn ervaringen in de oorlog omschreef. In een daarvan haalde hij een bijzonder symbolische gebeurtenis naar boven.

Kort voor de Indiase onafhankelijkheid bracht Mazumdar, nog steeds in Brits uniform, een bezoek aan zijn geboorteplaats Gaya. Ook het gezin van zijn broer verbleef in het familiehuis en op de dag van vertrek kocht Biren op het station kaartjes eerste klasse, installeerde hen in een coupé in de trein naar Calcutta en ging eten voor hen kopen voor

onderweg. Bij terugkomst op het perron zag hij dat zijn familieleden door een Britse sergeant-majoor uit hun eersteklasstoelen werden gejaagd om plaats te maken voor een Engelsman en zijn maîtresse.

‘Wat is er gebeurd?’ wilde Mazumdar weten.

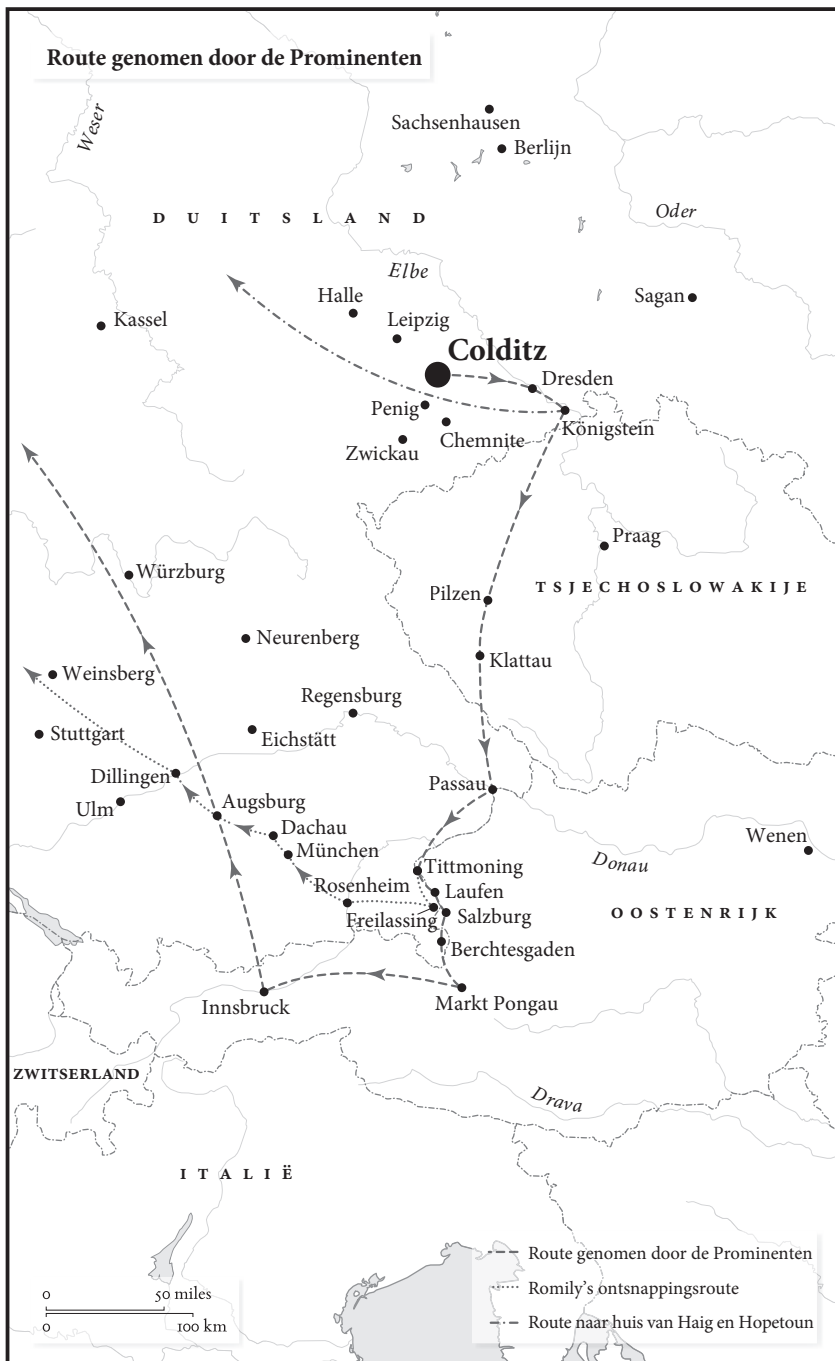
‘Ze zeiden dat ik weg moest,’ antwoordde zijn broer.

Mazumdar trok van leer tegen de Britse soldaat en gooide alle, in al die jaren gevangenschap opgekropte frustraties en vooroordelen eruit. ‘Geef acht! Salueer voor een hogergeplaatste officier!’ Zijn tirade tegen de geïntimideerde soldaat ging nog enkele minuten zo door. ‘Ingerukt, mars.’

Mazumdar draaide zich om. Het was stilgevallen op het afgeladen perron. De kruiers lieten hun bundels vallen en de Indiase menigte stond vol ontzag te staren. Toen brak het applaus los en steeg tot een oorverdovend gebrul, terwijl ze stampvoetten en juichten.

‘*Shabash!*’ schreeuwden ze. ‘*Shabash!*’

Route genomen door de Prominenten

Opmerking over de bronnen

Er bestaat enorm veel uiteenlopend bronmateriaal over Colditz, maar van wisselende kwaliteit. Naast de vele boeken geschreven door voormalige gevangenen, bewakers en later geschiedkundigen is het meeste openbare materiaal, waaronder de dossiers van M19 inmiddels opgenomen in de Britse National Archives. Het beste brede verslag van het kamp blijft *Colditz: The Definitive History* (2001) van Henry Chancellor, een boek geschreven naar aanleiding van de televisieserie *Escape From Colditz* van Channel Four. Inmiddels zijn alle Colditz-gevangenen overleden, maar voor die televisieserie zijn 76 mensen geïnterviewd en de in twaalf jaar vergaarde opnames daarvan worden nu bewaard in het Imperial War Museum in Londen: een opvallende vergaarbak van menselijke herinnering waarvan ik in voorgaande pagina's uitgebreid gebruik heb gemaakt. John Duke was zo vriendelijk me een door Reinhold Eggers samengesteld plakboek te lenen dat zijn grootvader Florimond Duke kort voor zijn dood ontving; hierin staan een paar honderd originele foto's, schetsen en kaarten, compleet met handgeschreven aantekeningen van Eggers zelf. Het Duke-plakboek is als bron van onschatbare waarde gebleken voor het schrijven van dit boek. Omwille van de duidelijkheid heb ik af en toe citaten gecombineerd of ingekort en de spelling gestandaardiseerd.

Primaire bronnen

National Archives, Kew

wo208 / 3288: M19-dossiers over Oflag IV-C, Colditz.

wo208 / 3297: *The Escaper's Story: A Compilation of Various Escape reports.*

wo208 / 3298 – wo208 / 3327: dossiers van MI9 over ontsnapping en
vermijding door krijgsgevangenen.

wo208 / 3328 – wo208 / 3340: dossiers van MI9 over krijgsgevangenen-
bevrijdingen.

wo208 / 3341: diverse inlichtingenrapporten van MI9.

wo208 / 3342: MI9-verslagen van ondervragingen van krijgsgevangenen.

wo208 / 3343 – wo208 / 3345: Diverse inlichtingenrapporten.

wo208 / 3346: Zuid-Afrikaanse krijgsgevangenendossiers.

wo208 / 3347: troepen gerepatrieerd uit Eire.

wo208 / 3348 – wo208 / 3352: Ontsnappingsrapporten.

wo361/1838: dossiers over Colditz van het Internationale Rode Kruis.

DEFE 2/364: dossier over Operatie ‘Muskatoon’.

wo 311/382: moord op Britse krijgsgevangenen in Duitsland na gevangenneming in Noorwegen tijdens Operatie Muskatoon, verwoesting van energiecentrale Glom Fjord.

wo208/4440: dossier over Gottlob Berger.

PREM 3/364/12: dossier over Britse gevangenen die als politieke gijzelaars werden vastgehouden.

National Archives, College Park, MD

Zaaknummer 41-64, vol. I (OF), 40961789: documenten over Oberst Prawitt.

Halle University Archives

UAHW, Rep. 21, nr. 682: dossier over Reinhold Eggers.

UAHW, Rep. 46, nr. 37 (1929-1931): dossier over Reinhold Eggers.

Imperial War Museum Archives, Lambeth

Documenten.1805: documenten van Reinhold Eggers.

Documenten.1927: documenten van luitenant-commandant Stephens.

Documenten.2715: Colditz-certificaten.

Documenten.4275: documenten van luitenant-kolonel M. Reid MBE MC DL.

Documenten.6295: documenten van major Bruce.

Documenten.8814: verslagen krijgsraad.

Documenten.11592: documenten van luchtmachtluitenant Fowler.
 Documenten.19686: documenten van brigadier generaal L de Laveaux.
 Documentens.20390: documenten van baron de Crevoisier de Vomecourt.
 Documenten 22101: documenten van eerwaarde J.E. Platt.
 4432: Interview met Howard Gee.
 Documenten.23729: documenten van mevrouw Allan.
 4816: Interview met James Moran.
 5378: Interview met Edgar Hargreaves.
 9893: Interview met Montagu Champion Jones.
 12658: Interview met Reinhold Eggers.
 15336: Interview met John Wilson.
 16800: Interview met Birendra Nath [sic] Mazumdar.
 16910: Interview met John Hoggard.
 16974: Interview met Jerzy Stein.
 17312: Interview met Joseph Tucki.
 17585: Interview met John Pringle.
 17597: Interview met Francis Michael Edwards.
 21742: Interview met Alex Ross.
 21743: Interview met Francis Flinn.
 21744: Interview met Michael Burn.
 21747: Interview met Corran Purdon.
 21748: Interview met John Chrisp.
 21749: Interview met John 'Pat' Fergusson.
 21752: Interview met Kenneth Lockwood.
 21768: Interview met Anthony Luteyn.
 21775: Interview met Grismond Davies-Scourfield.
 21777: Interview met Kenneth Lockwood.
 21780: Interview met Ota Cerny.
 22332: Interview met Dominic Bruce.
 28416: Interview met Leslie Goldfinch.
 29186, 21740, 16828: Interview met Franciscus Steinmetz.
 29193: Interview met Peter Tunstall.
 29195: Interview met George Drew.
 29204: Interview met Jean-Claude Tine.
 29209: Interview met Charles Michael Alexander.

Polish Underground Studies Movement (1939-1945) Onderzoekstrust
PRM/163.

USAF Base Maxwell, AL
Reel No. 44642.

Beknopte bibliografie

- Baybutt, Ron, *Camera in Colditz*, Londen, 1982.
- Beaumont, Joan, 'Review Article: Prisoners of War in the Second World War', *Journal of Contemporary History*, 42:3 (2007), p. 535-544.
- Beaumont, Joan, 'Rank, Privilege and Prisoners of War in War and Society', *War & Society*, 1:1 (1983), p. 67-94.
- Bishop, Patrick, *The Man Who was Saturday*, Londen, 2019.
- Booker, Michael, *Collecting Colditz and Its Secrets*, Londen, 2005.
- Brickhill, Paul, *Reach for the Sky: Douglas Bader, His Life Story*, Londen, 1955.
- Burn, Michael, *Yes, Farewell*, Londen, 1946.
- , *Turned Towards the Sun*, Norwich, 2007.
- Campbell, Alan, *Colditz Cameo: Being a Collection of Verse Written by a Prisoner of War in Germany, 1940-45*, Sussex, 2004.
- Catlow, T.N., *A Sailor's Survival: Memoirs of a Naval Officer*, Leicester, 1996.
- Champ, Jack en Colin Burgess, *The Diggers of Colditz*, Londen, 1985.
- Chancellor, Henry, *Colditz: The Definitive History*, Londen, 2001.
- Chrisp, J., *Escape*, Londen, 1960.
- Davies-Scourfield, Gris, *In Presence of My Foes: From Calais to Colditz via the Polish Underground*, Barnsley, 2005.
- Duke, Florimond en Charles M. Swaart, *Name, Rank, and Serial Number*, New York, 1969.
- Eggers, Reinhold, *Colditz Recaptured*, Londen, 1974.
- , *Colditz: The German Viewpoint*, Los Angeles, 1975.
- Ferguson, Ion, *Doctor at War*, Londen, 1955.

- Foot, M.R.D. en J.M. Langley, *MI9: Escape and Evasion 1939-1945*, Londen, 1979.
- Froom, Phil, *Evasion & Escape Devices Produced by MI9, MIS-X & SOE in World War II*, Atglen, 2015.
- Green, J.M., *From Colditz in Code*, Londen, 1971.
- Haig, Dawyck, *My Father's Son: The Memory of the Earl Haig*, Barnsley, 1999.
- Harewood, George Henry Hubert Lascelles, *The Tongs and the Bones: The Memoirs of Lord Harewood*, Londen, 1981.
- Hutchinson, John F., *Champions of Charity: War and the Rise of the Red Cross*, Abingdon, 1997.
- Kübler, Robert, *Chefkw: Das Kriegsgefangenenwesen unter Gottlob Berger*, Nachlass, Lindhorst, 1984.
- Larive, E.H., *The Man Who Came in from Colditz*, Londen, 1975.
- Le Brigant, Général, *Les indomptables*, Parijs, 1948.
- Le Ray, Alain, *Première à Colditz*, Grenoble, 2004.
- Mackenzie, S.P., *The Colditz Myth: British and Commonwealth Prisoners of War in Nazi Germany*, Oxford, 2004.
- Makepeace, Clare, *Captives of War: British Prisoners of War in Europe in the Second World War*, Cambridge, 2017.
- Morison, Walter, *Flak and Ferrets*, Londen, 1955.
- Neave, Airey, *They Have Their Exits*, Londen, 1955.
- Nichol, John en Tony Rennell, *The Last Escape: The Untold Story of Allied Prisoners of War in Germany 1944-1945*, Londen, 2003.
- Pattinson, Juliette, Lucy Noakes en Wendy Ugolini, 'Incarcerated Masculinities: Male pows and the Second World War', *Journal of War and Culture Studies*, 7:3 (2014), p. 179-190.
- Perrin, André, *Évadé de Guerre via Colditz*, Parijs, 1975.
- Platt, J. Ellison en Margaret Duggan, *Padre in Colditz*, Londen, 1978.
- Pringle, Jack, *Colditz Last Stop: Four Countries, Eleven Prisons, Six Escapes*, Londen, 1988.
- Reid, Miles, *Last on the List*, Londen, 1974.
- Reid, P.R., *Colditz: The Full Story*, Londen, 1985.
- , *The Colditz Story*, Londen, 2014.
- , *The Latter Days at Colditz*, Londen, 2014.

- Rogers, Jim, *Tunnelling Into Colditz: A Mining Engineer in Captivity*, Londen, 1986.
- Rolf, David, 'The education of British prisoners of war in German captivity, 1939-1945', *History of Education*, 18:3 (1989), p. 257-265.
- , *Prisoners of the Reich. Germany's Captives, 1939-1945*, Barnsley, 1988.
- Romilly, Giles en Michael Alexander, *The Privileged Nightmare*, Londen, 1956.
- Ruft, Reiner, *The Singen Route*, München, 2019.
- Schädlich, Thomas, *Tales from Colditz Castle*, (plaats onbekend), 2016.
- Shavit, David, "The Greatest Morale Factor Next to the Red Army": Books and Libraries in American and British Prisoners of War Camps in Germany During World War II', *Libraries and Culture*, 34:2 (1999), p. 113-134.
- Stanley, Peter, *Commando to Colditz*, Sydney, 2009.
- Sternberg, Antony, *Vie de Château et Oflags de Discipline: Souvenirs de Captivité*, Parijs, 1948.
- Turner, John Frayn, *Douglas Bader*, Barnsley, 2009.
- Walker, David, *Lean Wind Lean*, Londen 1984.
- Walters, Guy, *The Colditz Legacy*, Londen, 2006.
- Williamson, David G., *The Polish Underground, 1939-1947*, Barnsley, 2012.
- Wilson, Patrick, *The War behind the Wire: Voices of the Veterans*, Barnsley, 2020.
- Wood, J.E.R., *Detour: The Story of Oflag IVC*, Londen, 1946.

Andere media

- Colditz: The Complete Collection*, 2010.
- Colditz*, 2005.
- Turned Towards the Sun*, 2015.

Dankwoord

Weer ben ik heel wat mensen, in Groot-Brittannië, Amerika, Duitsland en Frankrijk, enorm veel dank verschuldigd voor hun hulp bij dit boek. Lucien Clinch heeft ondanks de beperkingen van de lockdown onderzoekswonderen verricht. Regina Thiede, curator en archivaris van Col-ditz, is bij mijn uitgebreide bezoeken aan het kasteel heel hartelijk geweest en heeft me fantastisch geholpen. Robert Hands heeft, net als bij acht van mijn eerdere boeken, het originele manuscript gecorrigeerd en me voor een ontelbaar aantal tenenkrommende fouten behoed. Ik ben vooral Joan Mazumdar dankbaar omdat ze haar herinneringen aan Birendranath Mazumdar met me wilde delen en toestemming heeft gegeven om uit zijn opgenomen herinneringen te citeren. Opnieuw heeft Cecilia Mackay wonderen verricht bij het verzamelen en schikken van de fotokaternen. John Green is zo vriendelijk geweest om stukken wollig Duits te vertalen. Weer hebben de uitgeversteams van Viking in het Verenigd Koninkrijk, Crown in de Verenigde Staten en Signal in Canada bovenmenselijk werk verricht. Daniel Crewe, Kevin Doughten en Doug Pepper zijn het beste redactietrio in de uitgeefwereld. Bij elke stap van het proces was Jonny Geller mijn rots in de branding. Ik wil ook graag de volgende mensen bedanken voor hun steun, voeding en inspiratie bij mijn onderzoek en het schrijven van dit boek: Alexandra Anisimova, Jo Barrett, Paul Barrett, Venetia Butterfield, Henry Chancellor, Derry Clinch, John Duke, Natasha Fairweather, Antonia Fraser, Ian Katz, Kate Macintyre, Magnus Macintyre, Natascha McElhone, Roland Philipps, Joanna Prior, Anne Robinson, Juliet Rosenfeld en Michael Shipster. Ook deze keer hebben mijn lieve kinderen Barney, Finn en Molly me met eindeloze vreugde en humor door het verhaal geloodst, al

waren ze het grootste deel van de lockdown gedwongen het Colditz-bordspel te spelen (tip: je kunt het beste de Kommandant zijn). Niet één keer hebben ze me gevraagd: is er dan helemaal geen ontsnappen aan Colditz?

Register

- alcohol(gebruik) 46, 139, 148,
168-169, 179, 276
- Alexander, Michael, luitenant
184, 187, 189, 209, 258-259,
271, 292, 303, 310, 323, 325,
327, 344, 348, 357, 361
- Allan, Peter, luitenant 49, 53-54,
346
- Altengroitzsch 307
- antisemitisme 58, 226, 231-232,
241
- Arundell of Wardour, John 186
- Atkinson, Jimmy, luitenant 92
- Bader, Douglas, commandant
van de luchtgevechtseenheid
151-157, 165, 187, 189, 194,
204, 208, 230, 236-237, 242,
246, 251, 253, 270, 309, 319-
320, 333, 336-337, 359, 361
- Ballet Nonsense*, revue 86-90, 96
- Bednarski, Ryszard, luitenant
129-131
- Berchtesgaden 295, 301-302,
322, 325, 353
- Berger, Gottlob, *Obergruppen-
führer* 241, 283, 322-323, 325-
328, 340-341, 356, 360
- Best, Jack 204, 215, 274, 346
- Black, kapitein Graeme 161
- Blum, Robert 57
- bombardementen *zie* luchtaan-
vallen
- Bór-Komorowski, Tadeusz, ge-
neraal 283-284, 300, 327, 347
- Bose, Subhas Chandra 78, 132-
136, 180, 184, 236, 255-256,
350
- Boulé, Émile, luitenant 55
- briefpost 27, 36, 72, 111, 115-
116, 121, 129, 166-167, 210,
220-221, 223-224, 230, 233,
248, 263, 268-269, 321, 334
- Brodowski, Fritz von 55, 282
- Bruce, Dominic 147, 160, 357
- Bruce, Hugh 93
- Buchmüller, Werner 326
- Budin, Paul 312, 341-342
- Bullingdon Club 188-189, 192,
207-208, 259, 271

- Burgess, Guy 205, 343, 359
- Burn, Micky 205-210, 225, 238-239, 251, 271, 284,v 310, 328, 342-343, 357, 359
- Büro Concordia 226-227
- Campbell, Alan 170, 334, 259
- Carson, Lee 279-281, 308, 310, 319-320, 341-342
- Cazaumayou, Bernard 106-108, 110
- Chaloupka, Čeněk 'Checko',
luchtmachtluitenant 176-179, 200, 222-223, 239, 243, 251, 268, 271, 275, 289, 308, 319, 329, 343-344
- Chartres *zie* Frontstalag
- Churchill, Winston 77, 83-84, 184, 186-187, 234, 259-260, 292, 324, 348
- Clutty *zie* Hutton, Christopher Clayton
- concerten 57, 72, 87, 165
- Coombe-Tennant, Henry 288
- Crockatt, kolonel Norman 118, 120
- Crown Deep-tunnel 225, 230
- Curtis, Eric 161-162
- D-Day-landingen (1944) 238, 254, 275, 279
- Dachau, concentratiekamp 206
- Dames, Gerrit 67-68
- Davies-Scourfield, Gris 190, 2280230, 239, 262, 264-266, 270, 293, 302, 328, 346, 349, 357, 359
- Denzler, Rudolf E. 235-237, 242-243, 246, 253, 260, 285-286, 304, 322-326
- Doherty, kriegsgevangene 56-57
- Dresden 68, 145, 159, 204, 242, 282-283, 285-286, 289, 353
- Duitse garnizoen 21, 35, 46, 63-64, 68, 108, 159, 184, 197, 203, 241, 252, 287, 291, 294, 307, 316
- Duke, Florimond Joseph du Sossoit 246-251, 261-262, 266-267, 284, 286, 294, 298-300, 304-306, 309, 311, 345, 355, 359
- Eggers, Hauptmann Reinhold 21-24, 28, 31, 33-34, 41, 44, 46-48, 50, 52-53, 57-59, 61-62, 64-65, 67, 69, 73, 75, 85, 90, 94-95, 102, 105-112, 123-130, 138-140, 147, 149-150, 156-161, 163-164, 166-171, 176, 179, 182, 187, 190, 193, 201-203, 210-211, 216-217, 220-225, 227-228, 230-231, 236, 239-244, 252-253, 264, 267, 270, 272, 276, 282, 284, 286, 291, 293, 295, 297-299, 301, 305, 308, 313, 316, 318, 333, 339-340, 355-357, 359
- Eichstätt, kamp 190-191, 353

- Elizabeth II, koningin van Engeland 349
- Elliott, Harry, kapitein 133, 183
- Elliott, Nicholas 117
- Elphinstone, John 258, 300-301, 322, 328
- euthanasieprogramma 19
- Farr, Michael 169-170
- Feldscher, Peter 321-322
- Ferguson, Ion 180-182, 359
- Flinn, Francis 'Errol' 55, 63, 107, 126, 140, 195, 237, 254, 348
- Foote, Henry, luitenant-kolonel 255-256, 349
- forceren van sloten 59, 63, 192
- Frans Jozef-plan 11-14, 47, 200-202
- Frontstalag 184, 196-197
- Gandhi, Mahatma 78, 132, 181-182
- geestelijke gezondheid 195, 347
- George VI, koning van het Verenigd Koninkrijk 79, 87, 205, 258
- Gephard, Ernst 'Mussolini', *Stabsfeldwebel* 47, 108-109, 149, 224
- German, Guy, luitenant-kolonel 33-34, 37-38, 48, 52, 57, 112-113, 124, 227, 340, 359
- Gestapo 32, 65, 129-130, 144-145, 159-163, 183-184, 216, 223, 226-227, 239-243, 250, 259, 268-269, 289, 325, 337, 339
- Giegnas jr., Frank 317
- Giraud, Henri, generaal 158
- Glaesche, Edgar, *Oberst* 147-149, 162-163, 179
- Goering, Hermann, *Reichsmarschall* 154
- Goldfinch, Bill, luchtmachtluitenant 273-274
- Goldman, Sidney 'Solly' 33-34, 37, 57, 162, 346
- goon-baiting* 73, 75, 309, 311
- Gordon-Taylor, Gordon 78
- Grote Ontsnapping, de 239, 240, 243
- Green, Julius, kapitein 217-226, 230-232, 234-235, 237-238, 270, 284-285, 290, 318-319, 329-331, 338, 344
- Grigg, sir James 260
- Guigues, Frédéric 'Scarface', luitenant 138-141, 167-168, 192
- Gurney, Peter, korporaal 185-186
- Haig, George Alexander Eugene Douglas 'Dawyck', kapitein 258-259, 299, 302, 346
- Halle 22, 158, 202, 293, 339
- Hamburg 202, 339
- Hamel, Max de 186-187, 259
zie ook Prominentenclub, de
- Harewood, George Lascelles,

- luitenant-burggraaf van 258
- Harris, Frank 93
- Harvey, Mike, luitenant 204,
217
- Heemstra, Ella van, barones 206,
210, 342
- Hepburn, Audrey 343
- Heuvel, Machiel van den ('Van-
dy'), kapitein 59, 66, 68, 191,
302-303, 346
- Heydrich, Reinhard 159
- Himmler, Heinrich 240-241,
243, 269, 282, 293-294, 297-
298, 323
- Hitler, Adolf 19, 42, 46, 85, 90,
101, 125, 133-134, 145, 162,
185, 187, 205-206, 222, 240-
242, 248, 250, 255, 276, 282,
284-285, 288-289, 293, 299,
311, 314, 317, 323-324, 339,
341-342
- Hitlerjugend 35, 49, 63, 103,
293, 310, 318
- Hoffman, Bob 314
- Hongarije 53, 143, 145, 247-250,
312-313, 329, 345
- Hopetoun, Charlie, kapitein
258-259, 276, 299, 302,
346
- Hopetoun, graaf van 258, 276
- Höttl, Wilhelm 249
- Howe, Dick 166, 192, 228-229,
329
- Hugo Schneider Aktiengesell-
schaft Metallwarenfabrik
(HASAG) 312-313, 341-342
- Hutton, Christopher Clayton
(‘Clutty’) 118, 121, 225,
347
- huwelijken 92, 348
- Indiaas Nationaal Congres 132
- informanten 111, 130, 325 *zie
ook* mollen
- inlichtingendiensten 69, 83, 92,
117-118, 122, 129, 142-143,
218, 220, 259, 268-269, 271,
289-290, 314, 330
- Internationale Brigades 83
- jodendom 20, 37, 57-58, 92,
101-102, 144, 146, 163-164,
217-218, 221, 226-227, 231-
232, 270, 282, 312-313, 329,
341
- Joyce, Leonard 152
- Joyce, Margaret
- Joyce, William 81, 227, 338
- Julicomplot (1944) 240
- kaarten 42, 49, 52, 63-64, 66, 70,
72, 108, 119-123, 136-137,
140, 166-167, 175, 178, 192,
198, 220, 240, 268-269, 301,
327, 335
- Kaisersteinbruch, kamp 246
- Kaltenbrunner, Ernst, generaal
327
- Karpf, Anthony 130
- Kérignard, Julien 168

- Kiraly, majoor 249-250, 345
klassenverschillen 55-57, 187,
189, 209, 284
Klein, Charles, officier 166
Kommandobefehl 162, 185
kompassen 63, 70, 119, 121, 123,
137, 198, 303
Königstein, Slot 158, 282-283,
295, 301-302, 346
Kotkowsky, Charles 313
Koudelka, Tony 344
Kowalczewski, Bronisław, kolo-
nel 129-130
Krivitsky, Walter 83
krukbal 77, 125, 155, 175, 189,
195, 271
- La Fouine *zie* Schädlich, Martin
La Société Anonyme du Tunnel
106
Lange, Johannes 64
Larive, Hans, luitenant
Lascelles, luitenant-burggraaf
van *zie* Harewood, George
Lascelles
Lascelles, sir Alan 'Tommy'
Latimer Needham, Cecil 274
Lattre de Tassigny, Jean de, gene-
raal 287
Laufen, Slot 17, 49, 302, 321-322
Lavender, Sidney, luitenant-ko-
lonel 256-257
Le Ray, Alain 38-39, 41-44, 61,
244, 254, 347
Legion Freies Indien 133-134
- Leigh Fermor, Patrick 288
Leipzig 18, 59, 65, 99, 101, 123,
146, 202, 210, 234, 285, 291,
293, 295, 301, 307-308, 341
lezen / studeren 78, 80, 115, 117,
149, 175-176, 192, 205, 207-
208, 218, 226, 249, 255, 292,
301, 334
Liedekerke, Philippe de, graaf
109-110
Londen 33, 44, 50, 69, 78, 80-81,
86, 115-118, 121-122, 143,
157, 167, 210, 219-220, 249,
255, 259, 288, 292, 330-331,
345, 347
Lord Haw-Haw *zie* Joyce,
William
luchtaanvallen 32, 115, 202-203,
210, 226, 234, 263, 273, 281,
285-286, 288, 323, 346
Luteyn, Tony 89-90, 96, 99-105,
347
- Maclean, Ian 225
Mairesse-Lebrun, Pierre Marie
Jean-Baptiste, luitenant 59-
61, 254, 287-288, 347
Malmedy-bloedbad (1944) 281
Markowska, Janina (*née* Jane
Walker) 142-143, 163, 254,
347
Markt Pongau, kamp 325
Mazumdar, Birendranath 77-82,
112-113, 132, 179, 255, 349
Mazumdar, Joan 350

- McCallum, David 335
- Mesny, Gustave, generaal 282-283, 322, 341
- Meurer, Friedrich (Fritz), SS-*Oberst* 283, 322, 324, 326, 341
- MI5 83, 117, 255, 257, 339, 349-350
- MI9 117-119, 121-122, 157, 162, 220, 223, 225, 233, 254, 347
- Michael, dr. Ernst 177
- Miller, Bill 'Dopey' 242
- Miller, Robert 316
- Milligan, Spike 73
- Mills, John 334
- Miskovic, Emil, sergeant 310
- Mitford, Diana 206
- Mitford, Unity 205-206
- mollen 106, 111-112, 130, 325
- Mosley, Oswald 206, 226
- Müller, Heinrich 162
- Murphey, Alan 314-317, 319
- Mussolini *zie* Gephard, Ernst 'Mussolini'
- Mutschmann, Martin, *Gauleiter* 110, 289
- muziek(optredens) 86-87, 91, 105, 189, 192
- Neave, Airey 50-53, 55, 58, 61-63, 70-72, 88-91, 96, 99-105, 111, 117-118, 128, 220, 254, 333-336
- Neurenberg(-processen) 42, 68, 162, 205-206, 335, 340
- nieuwsbronnen 167 *zie ook* briefpost
- NKVD 339
- Noorwegen 82, 158, 160-161, 224, 267
- Nunn, Guy, kapitein 258, 300, 315-316
- O'Leary, Pat 118
- Odry, Pierre, luitenant 60
- Office of Strategic Services (oss) 247-249, 288, 345
- ontgroeningsrituelen 188
- ontsnappingspogingen 13, 32, 40, 45, 54, 62, 64-65, 71, 89, 112-113, 125, 128, 138, 147, 154, 157-158, 175, 190-192, 200, 209, 215, 237, 252, 258, 262, 264, 267, 272, 303
- Operatie Marathon (1944) 254
- Operatie Musketoon (1942) 161-162, 339
- Operatie Sparrow (1944) 248, 250, 313, 345
- Oradour-sur-Glane, massa-moord in (1944) 282
- Paddon, Brian 148
- Parijs, Frankrijk 91, 138, 219, 280, 288, 320, 324
- 'parkwandelingen' 41-42, 54, 64, 124, 253
- Parker, 'Bush' 140, 217
- parool 31, 87, 156, 187, 253, 286
- Pat-linie 118

- Pawiak-gevangenis 163-164, 236
- Philby, Kim 83
- Pierrepoint 338
- Pilz, 'Grotekont', *Gefreiter* 201
- Piskor, Tadeusz, generaal 24
- Platt, Joseph Ellison 'Padre', predikant 37-38, 40, 55-56, 59, 75, 85, 91, 94, 105, 149, 168, 170, 176, 188, 193, 202, 210, 238-239, 245, 251-252, 255, 261, 266-267, 270, 272, 276, 284, 286, 295, 301, 348
- Poolse verzetsstrijd 129, 142-145, 163, 284, 310
- Pönert, Willi 109, 159
- Poznań, Polen 141, 145, 190, 262
- Prawitt, Gerhard, *Oberstleutnant* 179, 182, 191, 196, 201, 203, 217, 229, 236-237, 240, 266, 270, 282, 286, 289, 293-300, 302, 304-307, 311, 339
- Priem, Paul, *Hauptmann* 46, 63, 71, 90, 99, 124, 179
- Pringle, Jack 269, 271, 289, 329
- Prominentenclub, de 84-85, 186-187, 189, 204, 208, 243, 258-260, 271, 284, 287, 289-290, 292, 294-303, 306, 321-326, 328, 340-341, 346, 348
- Purdy, Walter ('Robert Wallace') 224-231, 237, 337-339
- racisme 226
- radio(boodschappen) 81, 100, 120, 133, 139, 144, 153, 167-168, 191-192, 198, 202, 208, 225-227, 230, 238, 240, 247-248, 282, 288, 295, 310, 320, 333, 337, 343
- Reid, Pat, kapitein 17-18, 21, 24-25, 31, 33-34, 38-40, 45, 47, 49, 52-53, 56-57, 59, 62, 64, 70, 72, 76, 88-89, 95, 122, 126-129, 140-141, 145-147, 150, 164-166, 244, 254-255, 287-288, 334-335, 340
- repatriëring 194, 233, 237, 334
- Ribbentrop, Joachim von 322
- Rode Kruis 32, 35-36, 50, 70, 72-73, 76, 80, 95, 101, 121, 123, 125, 127, 138, 148, 156, 161-162, 175, 202-203, 218, 230, 233, 235, 263, 269, 271-272, 276
- Rolt, Tony 274, 346
- Romilly, Giles 82-85, 87, 106, 150, 184, 186-187, 190-191, 204, 208, 284, 300, 303, 321, 323-324, 348
- Rommel, Erwin, veldmaarschalk 95, 159, 185, 258
- Ross, Alex 155-156, 189, 194-195, 320, 336
- Rothenberger, Gustav 'Frans Jozef', Stabsfeldwebel 11-14, 47, 200-201
- Rothschild, Elie de 57, 92

- Rothschild, Liliane de (*née* Fould-Springer) 92
- Ryan, luitenant 310
- Sachsenhausen, kamp 162, 339
- Saint Nazaire, aanval op (1942) 206
- Saint-Valery 26, 219
- salueren 12, 21, 56, 100, 112, 124-125, 155-156, 265, 298, 318, 351
- Schädlich, Martin ('Dixon Hawke'), *Unteroffizier* 47, 105, 108, 123, 129-130, 137, 141, 149, 161-162, 168, 175, 182, 191, 195, 224
- Schaefer, William, kolonel 285, 306, 317
- Schmidt, Heinz 268-269, 289, 319
- Schmidt, Max, *Obserstleutnant* 46, 52, 71, 110, 124, 132, 147
- Schutzstaffel* (ss) 23, 32, 65-66, 69, 102, 120, 144, 159-160, 162, 204, 227, 240-244, 249, 260, 267, 281-283, 288-291, 293-295, 297-301, 304, 306-314, 321-329, 337, 340-341
- Schweinitzer, *Hauptmann* 283
- Seidel, Wilhelm, generaal 322
- seksualiteit 9, 90-94, 150, 176, 178-179, 205-208, 210, 222, 234, 254, 343, 345
- Shaughnessy, Leo, kolonel 307-311, 314-315, 318, 345
- sigaretten 25, 36-37, 42, 51, 70, 79, 119-120, 138, 178, 198, 230, 233, 249, 270, 285, 290, 317, 322, 324, 343
- Silverwood-Cope, Kit 163, 236-237
- Simon, Louis 117
- Sinclair, Michael 12-14, 141-142, 144-147, 163, 166-167, 190-191, 199-202, 215-216, 229, 238-239, 244-245, 252, 262, 264-267, 272, 306, 328, 346
- Singh, Duleep 345
- Singh, Sowar Dariao 197-199
- smokkelen 64, 119, 121-122, 138, 143, 158, 167, 225, 254, 279
- sociale verdeeldheid *zie* klassenverschillen
- Sovjet-Unie 24, 61, 83, 95, 133, 141, 248, 251, 253, 283-284, 291, 339, 342, 344-345, 238
- Special Air Service (sas) 184, 206, 258, 268, 289, 310, 347
- Special Boat Service (sbs) 184
- spionage 10, 32, 40, 45, 65-66, 83-85, 110-111, 114-115, 117, 129, 133, 160, 163, 168, 183, 185, 192, 200, 205, 220-223, 227-229, 231, 247-251, 257, 268-269, 274, 289-290, 313, 319, 330-331, 339, 343-344, 348 *zie ook* inlichtingendiensten

- sporten 10, 19, 22, 27, 36, 61-62,
 67-68, 76-77, 117-119, 120,
 147, 175, 185, 188, 261-262,
 264, 285, 313, 330, 348-349
 Stalag Luft III 86, 154, 239-240,
 242
 Stalag Tekla 307
 Stalin, Jozef 284, 339
 Stauffenberg, Claus von 240
 Stayner, David, kolonel 124,
 136, 141
 Steinmetz, Francis 68
 Stirling, David 184, 258, 260,
 268-269, 271, 289, 309-310,
 329, 347
 Storie-Pugh, Peter 92, 169
 studeren *zie* lezen / studeren
 Suarez, Alfred, majoor 248, 251

 tandartsen 177-178, 215, 217-
 225, 230-231, 234-235, 237,
 268, 270, 285, 329-331,
 344
 Thatcher, Margaret 335-336
 theater(voorstellingen) 10, 19-
 20, 70, 72, 86-90, 100, 102,
 105, 109, 166, 200, 210, 253,
 276, 285, 306, 307, 317
 Tittmoning, Slot 302-303, 321,
 323
 Tod, Willie, kolonel 223, 225,
 228-229, 240, 243, 261-263,
 265-268, 271-272, 274-275,
 286, 290-291, 294, 298-299,
 304-307, 309, 316, 320, 328

 Toilettunnel, de 63
 tunnels graven 9, 17, 21, 39-41,
 44-45, 53, 62-63, 94, 105-108,
 128, 157, 225, 238

 uitwisselingsprojecten 22

 V2-raketten 303
 Vandy *zie* Heuvel, Machiel van
 den
 Verdrag van Genève (1929) 23,
 31, 33-34, 41, 64, 124, 147,
 162, 203, 223, 235, 246, 284,
 298, 304, 346
 Verdugo, Roy, sergeant 309
 Verkest, luitenant 125
 vermaak 86, 125
 verraad (verraders) 9, 82, 110-
 112, 114, 128-130, 132-133,
 140, 167-168, 178, 208, 226,
 228-229, 231, 237, 243, 256,
 323, 325, 338
 Volkssturm 281, 293, 310

 wachtposten 11-14, 34-35, 37,
 40, 44, 51, 60, 62-64, 67, 69,
 84-85, 95, 100, 104, 107, 110,
 138-139, 148, 155-159, 164,
 179, 197, 200-201, 237, 273,
 275, 302, 306, 311
 Waddington, John 121
 Wagner, professor 234-235,
 237
 Wagner, Robert 335
 Walker, David, kapitein 163,

- 228, 231, 244, 254, 315-316,
348-349
- Walker, Jane *zie* Markowska,
Janina
- Wallace, Robert *zie* Purdy,
Walter
- Wardle, Hank 165-166
- Warschau, Polen 131, 141-144,
163, 284
- Watton, John 209
- Weitemeier, Margaret 'Gretel' 227
- Welch, Lorne 274
- Wernicke, dr. Richard Karl 177
- Wernicke, Irmgard (Irma) 177,
222-223, 243, 268, 289, 294,
311, 313, 343-344
- Wilhelmina, koningin der Ne-
derlanden 69
- Wilkins, John 56-57
- Winant jr., John, luitenant 292-
293, 300, 303, 326
- Winant sr., John G. 292
- Yule, Jimmy 87, 89, 126, 208
- zwarte markt 142, 178, 269, 275,
343
- zweefvliegtuigen 273-276, 284,
290, 320, 333
- Zwitserland 23, 35, 43-44, 61-63,
65-66, 68-70, 102-104, 117,
123, 143, 147, 158, 161-164,
166, 198-199, 203, 225, 233,
235-237, 242-243, 246, 248,
254-256, 259, 263, 266, 285-
287, 299, 304, 321, 323, 325-
327, 346, 349

SAS: helden en schurken

In de zomer van 1941, op het hoogtepunt van de oorlog in de westelijke Sahara, bedenkt de jonge, excentrieke officier David Stirling een radicaal plan: een kleine undercovereenheid moet chaos veroorzaken achter de vijandelijke linies. Ondanks heftige tegenstand geeft Winston Churchill persoonlijk toestemming aan Stirling om de stoerste, slimste en meest meedogenloze soldaten die hij maar kan vinden te rekruteren – het startpunt voor de legendarische en meest gevierde militaire organisatie ter wereld: de SAS.

Nu, 75 jaar later, heeft de SAS eindelijk besloten haar ongelooflijke verhaal te delen, en zijn de geheime archieven voor het eerst opengesteld. Historicus Ben Macintyre heeft volledige toegang gekregen tot de schat aan rapporten, memo's, dagboeken, brieven, plattegronden en foto's. Daarnaast interviewde hij voor dit boek zowel nabestaanden als de nog levende SAS-leden van toen.

SAS: helden en schurken is een spannend verhaal over heldendom, roekeloosheid en tragedie; over uitzonderlijke mannen die bereid waren om indrukwekkende risico's te nemen.

De spion en de verrader

Dit is het waargebeurde verhaal van een van de meest buitengewone spionnen uit de geschiedenis. In 1968 kreeg Oleg Gordievsky zijn eerste post voor de KGB en binnen een paar jaar werd hij de topman van de Sovjet-Unie in Londen, waar hij vanaf 1973 stiekem werkte voor MI6. Geen enkele andere spion heeft de KGB meer beschadigd en de loop van de Koude Oorlog voor altijd zo veranderd.

De CIA wilde koste wat het kost weten wie deze bron was die overduidelijk op het hoogste niveau opereerde. En de CIA-officier die was aangesteld om hem te identificeren, was Aldrich Ames: de man die zelf berucht zou worden omdat ook hij een dubbelspion was en in het geheim voor de Sovjets spioneerde. Maar Oleg Gordievsky speelt de hoofdrol in een gehaaid spel tussen Amerika, Groot-Brittannië en de Sovjet-Unie dat zijn climax vindt in een filmische ontsnapping uit Moskou in 1985. Adembenemend spannend én allemaal waargebeurd.

Agent Sonya

Als je in 1944 door het rustige dorpje Great Rollright in de Cotswolds had gelopen, zag je misschien wel een opmerkelijk elegante vrouw uit een plattelandshuisje komen. Een toegewijde echtgenote en moeder van drie kinderen, die bij haar burens bekendstond als Mrs. Burton. Ze was vriendelijk maar terughoudend, en haar burens wisten weinig over haar. Zo wisten ze bijvoorbeeld niet dat ze regelmatig over het platteland van Oxfordshire racete om wetenschappelijke informatie los te krijgen van een van de meest briljante kernfysici van het land. En dat ze die geheimen door zou geven aan het hoofdkwartier van de Sovjetinlichtingendienst via de krachtige radiozender die ze in haar buiten-wc gebouwd had. Ze wisten ook niet dat ze een codenaam had, 'Sonya', en dat ze de belangrijkste vrouwelijke spion uit de geschiedenis was.

Mrs. Burton was verre van een Britse huisvrouw. Ze heette Ursula Kuczynski, was een Duitse Jood, een toegewijde communist, een kolonel in het Russische Rode Leger en een hoogopgeleide spion. Van het plannen van een moordaanslag op Hitler tot het bespioneren van de Japanners in Mantsjoerije en het verstrekken van informatie aan de Sovjet-Unie bij het ontwikkelen van atoomwapens, Sonya voerde een paar van de gevaarlijkste spionageoperaties van de twintigste eeuw uit. De enige vrouw die twee decennia lang overleefde, en floreerde, in de door mannen gedomineerde wereld van spionage. Haar verhaal is nooit verteld – tot nu.

